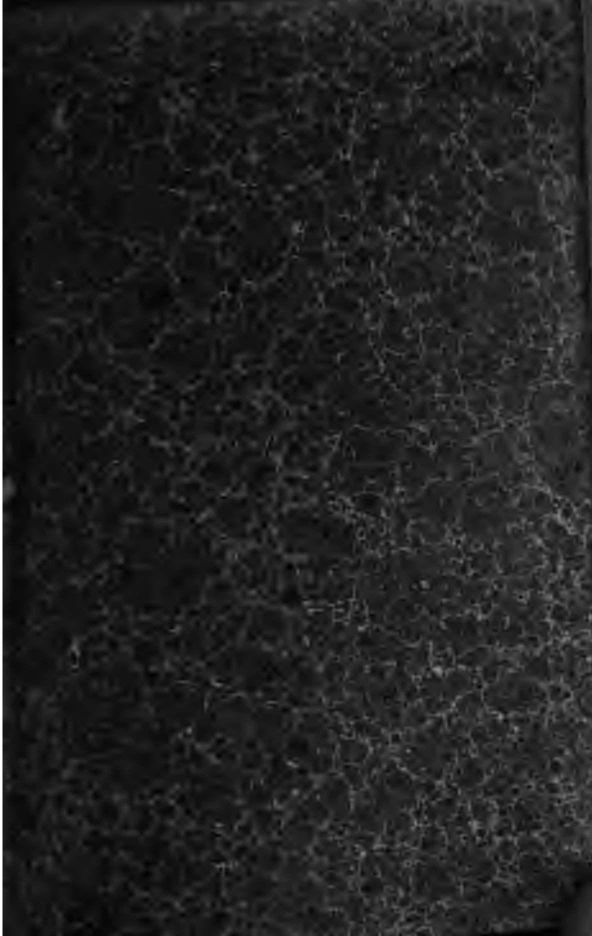

T. LIVII PATAVINI HISTORIARUM

LIBRI SUPERSTITES,

CUM DEPERDITORUM VOLUMINUM COMPENDIIS.

TOMUS IV.

T. LIVII PATAVINI HISTORIARUM

LIBRI SUPERSTITES,

CUM DEPERDITORUM VOLUMINUM COMPENDIIS,

AB ANTIQUO SCRIPTORE CONFECTIS.

EX EDITIONE

ARNOLDI DRAKENBORCH,

SEDULO RECENSITÂ.

TOMUS IV.

LONDINI:

SUMTIBUS RODWELL ET MARTIN;
J. BOOKER; BALDWIN, CRADOCK, ET JOY;
G. ET W. B. WHITTAKER; J. WALKER; E. EDWARDS;
J. ROBINSON; ET B. REYNOLDS:

EXCUDIT S. HAMILTON.

1819.

T. LIVII PATAVINI
HISTORIARUM
AB URBE CONDITÂ
LIBRI.

EPITOME LIBRI TRICESIMI PRIMI.

Belli advérsus Philippum Macedoniæ regem, quod intermissum erat, repetiti causæ referuntur hæ: Tempore Initiorum duo juvenes Acarnanes, qui non initiati erant, Athenas venerunt, et in sacrarium Cereris cum aliis popularibus suis intraverunt: ob hoc, tamquam nefas summum commisissent, ab Atheniensibus cæsi sunt. Acarnanes, mortibus suorum commoti, ad vindicandos illos auxilium a Philippo petierunt. Paucis mensibus post pacem Carthaginiensibus datam, quingentesimo quinquagesimo anno ab Urbe conditâ, cum Atheniensium, qui obsidebantur a Philippo, legati auxilium a senatu petissent, et senatus id censuisset ferendum, plebe, quod tot bellorum continuus labor gravis erat, dissentiente, tenuit auctoritas Patrum, ut sociæ civitati ferri opem populus quoque juberet. Bellum id P. Sulpicio consuli mandatum est; qui, exercitu in Macedoniam ducto, equestribus prœliis cum Philippo prospere pugnavit. Abydeni a Philippo obsessi, ad exemplum Saguntinorum, suos seque occiderunt. L. Furius prætor Gallos Insubres rebellantes, et Hamilcarem Pœnum,

bellum in eâ parte molientem, acie vicit. Hamilcar eo bello occisus est, et millia hominum triginta sex. Præterea expeditiones Philippi regis et Sulpicii consulis, expugnationesque urbium ab utroque factas, continet. Sulpicius consul, adjuvantibus rege Attalo et Rhodiis, bellum gerebat. Triumphavit de Gallis L. Furius prætor.

T. LIVII PATAVINI

LIBER TRICESIMUS PRIMUS.

I. Me quoque juvat, velut ipse in parte laboris ac periculi fuerim, ad finem belli Punici pervenisse: nam, etsi profiteri ausum, perscripturum res omnes Romanas, in partibus singulis tanti operis fatigari minime conveniat; tamen, cum in mentem venit, tres et sexaginta annos (tot enim sunt a primo Punico ad secundum bellum finitum) æque multa volumina occupâsse mihi, quam occupârint quadringenti octoginta octo anni a conditâ Urbe ad Ap. Claudium consulem, qui primus bellum Carthaginiensibus intulit; jam provideo animo, velut qui proximis litori vadis inducti mare pedibus ingrediuntur, quidquid progredior, in vastiorem me altitudinem, ac velut profundum invehi, et crescere pæne opus, quod primâ quæque perficiendo minui videbatur. Pacem Punicam bellum Macedonicum excepit; periculo haudquâquam comparandum, aut virtute ducis, aut militum robore; claritate regum antiquorum, vetustâque famâ gentis, et magnitudine imperii, quo multam quondam Europæ, majorem partem Asiæ obtinuerant armis, prope nobilius. Cæterum cœptum bellum adversus Philippum decem ferme ante annis, triennio prius depositum erat, cum Ætoli et belli et pacis fuissent causæ. Vacuos deinde pace Punicâ jam Romanos, et infensos Philippo, cum ob infidam adversus Ætolos aliosque regionis ejusdem socios pacem, tum ob auxilia cum pecuniâ nuper in Africam missa Hannibali Pœnisque,

preces Atheniensium, quos agro pervastato in urbem compulerat, excitaverunt ad renovandum bellum.

II. Sub idem fere tempus, et ab Attalo rege et Rhodiis legati venerunt, nuntiantes, Asiæ quoque civitates sollicitari. His legationibus responsum est, curæ Asianam rem senatui fore. Consultatio de Macedonico bello integra ad consules, qui tunc in prœlio cum Boiis erant, rejecta est. Interim ad Ptolemæum Ægypti regem legati tres missi, C. Claudius Nero, M. Æmilius Lepidus, P. Sempronius Tuditanus, ut et annuntiarent victum Hannibalem Pœnosque, et gratias agerent regi, quod in rebus dubiis, cum finitimi etiam socii Romanos desererent, in fide mansisset; et peterent, ut, si coacti injuriis bellum adversus Philippum suscepissent, pristinum animum erga populum Romanum conservaret. Eodem fere tempore P. Ælius consul in Galliâ, cum audîsset, a Boiis ante suum adventum incursiones in agros sociorum factas, duabus legionibus subitariis tumultûs ejus causâ scriptis, additisque ad eas quatuor cohortibus de exercitu suo, C. Oppium præfectum sociûm hac tumultuariâ manu per Umbriam (quam tribum Sappiniam vocant) agrum Boiorum invadere jussit: ipse eodem, aperto itinere, per medios montes duxit. Oppius, ingressus hostium fines, primo populationes satis prospere ac tuto fecit: delecto deinde ad Castrum Mutilum satis idoneo loco, ad demetenda frumenta (jam enim maturæ erant segetes) profectus, neque explorato circa, nec stationibus satis firmis, quæ armatæ inermes atque operi intentos tutarentur, positis, improviso impetu Gallorum cum frumentatoribus est circumventus. Inde pavor fugaque etiam armatos cepit. Ad septem millia hominum palata per segetes sunt cæsa; inter quos ipse C. Oppius præfectus: cæteri in castra metu compulsi, inde sine certo duce consensu militari proximâ nocte, relictâ magnâ parte rerum suarum, ad consulem per saltus prope invios pervenêre: qui, nisi quod populatus est

Boiorum fines, et cum Ingaunis Liguribus fœdus icit, nihil, quod esset memorabile, aliud in provinciâ cum gessisset, Romam rediit.

III. Cum primum senatum habuit, universis postulantibus, ne quam prius rem, quam de Philippo sociorumque querelis, ageret; relatum extemplo est: decrevitque frequens senatus, ut P. Ælius consul, quem videretur ei, cum imperio mitteret, qui, classe acceptâ, quam ex Siciliâ Cn. Octavius reduceret, in Macedoniam trajiceret. M. Valerius Lævinus proprætor missus, circa Vibonem duodequadraginta navibus ab Cn. Octavio acceptis, in Macedoniam transmisit. Ad quem cum M. Aurelius legatus venisset, edocuissetque eum, quantos exercitus, quantum navium numerum comparâsset rex, et quemadmodum circa omnes non continentis modo urbes, sed etiam insulas, partim ipse adeundo, partim per legatos, conciret homines ad arma; majore conatu Romanis id capessendum bellum esse, ne, cunctantibus iis, auderet Philippus, quod Pyrrhus prius ausus ex aliquanto minore regno esset; hæc eadem scribere Aurelium consulibus et senatui placuit.

IV. Exitu hujus anni, cum de agris veterum militum relatum esset, qui ductu atque auspicio P. Scipionis in Africâ bellum perfecissent; decreverunt Patres, ut M. Junius prætor urbis, si ei videretur, decemviros agro Samniti Apuloque, quod ejus publicum populi Romani esset, metiendo dividendoque crearet. Creati P. Servilius, Q. Cæcilius Metellus, C. et M. Servilii, (Geminis ambobus cognomen erat) L. et A. Hostilii Catones, P. Villius Tappulus, M. Fulvius Flaccus, P. Ælius Pætus, Q. Flaminius. Per eos dies, P. Ælio consule comitia habente, creati consules P. Sulpicius Galba, C. Aurelius Cotta. Prætores exinde facti, Q. Minucius Rufus, L. Furius Purpureo, Q. Fulvius Gillo, Cn. Sergius Plancus. Ludi Romani scenici eo anno magnifice apparateque

facti ab ædilibus curulibus, L. Valerio Flacco et L. Quintio Flaminino: biduum instauratum est: frumentique vim ingentem, quod ex Africâ P. Scipio miserat, quaternis æris populo cum summâ fide et gratiâ diviserunt. Et plebeii ludi ter toti instaurati ab ædilibus plebis, L. Apustio Fullone, et Q. Minucio Rufo, qui ex ædilitate prætor creatus erat: et Jovis epulum fuit ludorum causâ.

V. Anno quingentesimo quinquagesimo ab Urbe conditâ, P. Sulpicio Galbâ, C. Aurelio consulibus, bellum cum rege Philippo initum est, paucis mensibus post pacem Carthaginiensibus datam. Omnium primum eam rem Idibus Martiis, quo die tum consulatus inibatur, P. Sulpicius consul retulit: senatusque decrevit, uti consules majoribus hostiis rem divinam facerent, quibus Diis ipsis videretur, cum precatione eâ: "Quam rem senatus populusque Romanus de republicâ deque ineundo novo bello in animo haberet, ea res uti populo Romano, sociisque, ac nomini Latino, bene ac feliciter eveniret:" secundum rem divinam precationemque, ut de republicâ deque provinciis senatum consulerent. Per eos dies, opportune irritandis ad bellum animis, et literæ a M. Aurelio legato, et M. Valerio Lævino proprætore allatæ: et Atheniensium nova legatio venit, quæ regem appropinquare finibus suis nuntiaret; brevique, non agros modo, sed urbem etiam in ditione ejus futuram, nisi quid in Romanis auxilii foret. Cum pronuntiâssent consules, rem divinam rite perfectam esse, et precationem admisisse Deos aruspices respondere, lætaque exta fuisse, et prolationem finium, victoriamque, et triumphum portendi; tum literæ Valerii Aureliique lectæ, et legati Atheniensium auditi. Senatûs inde consultum factum est, ut sociis gratiæ agerentur; quod, diu sollicitati, ne obsidionis quidem metu fide decessissent: de auxilio mittendo tum [respondere] placere, cum consules provincias sortiti essent; atque

is consul, cui Macedonia provincia evenisset, ad populum tulisset, ut Philippo regi Macedonum indiceretur bellum.

VI. P. Sulpicio provincia Macedonia sorte evenit, isque rogationem promulgavit, "Vellent, juberent, Philippo regi, Macedonibusque qui sub regno ejus essent, ob injurias armaque illata sociis populi Romani, bellum indici." Alteri consuli Aurelio Italia provincia obtigit. Prætores exinde sortiti sunt, Cn. Sergius Planicus urbanam, Q. Fulvius Gillo Siciliam, Q. Minucius Rufus Bruttios, L. Furius Purpureo Galliam. Rogatio de bello Macedonico primis comitiis ab omnibus ferme centuriis antiquata est. Id cum fessi diuturnitate et gravitate belli suâ sponte homines tædio laborum periculorumque fecerant, tum Q. Bæbius tribunus plebis, viam antiquam criminandi Patres ingressus, incusaverat bella ex bellis seri, ne pace unquam frui plebs posset. Ægre eam rem passi Patres; laceratusque probris in senatu tribunus plebis: et consulem prò se quisque hortari, ut de integro comitia rogationi ferendæ ediceret, castigaretque segnitiem populi; atque doceret, quanto damno dedecorique dilatio ea belli futura esset.

VII. Consul, in Campo Martio comitiis habitis, priusquam centurias in suffragium mitteret, concione advocatâ, "Ignorare," inquit, "videmini mihi, Quirites, non, utrum bellum an pacem habeatis, vos consuli (neque enim liberum id vobis permittit Philippus, qui terrâ marique ingens bellum molitur), sed utrum in Macedoniam legiones transportetis, an hostem in Italiam accipiatis. Hoc quantum intersit, si unquam ante alias, Punico certe proximo bello experti estis. Quis enim dubitat, quin, si Saguntinis obsessis fidemque nostram implorantibus impigre tulissemus opem, sicut patres nostri Mamertinis tulerant, totum in Hispaniam aversuri bellum fuerimus, quod, cunctando, cum summâ clade nostrâ in Italiam accepimus? Ne illud quidem dubium est, quin hunc ipsum Philippum,

pactum jam per legatos literasque cum Hannibale in Italiam trajicere, misso cum classe Lævino, qui ultro ei bellum inferret, in Macedoniâ continuerimus: et quod tunc fecimus, cum hostem Hannibalem in Italiâ haberemus, id nunc, pulso Italiâ Hannibale, devictis Carthaginiensibus, cunctamur facere? Patiamur, expugnandis Athenis, sicut Sagunto expugnando Hannibalem passi sumus, segnitiem nostram experiri regem. Non quinto inde mense, quemadmodum ab Sagunto Hannibal, sed quinto inde die, quam ab Corintho solverit naves, in Italiam perveniet. Ne æquaveritis Hannibali Philippum, ne Carthaginiensibus Macedonas; Pyrrho certe æquabitis: [dico, quantum vel vir viro, vel gens genti præstat.] Minima accessio semper Epirus regno Macedoniæ fuit, et hodie est. Peloponnesum totam in ditione Philippus habet, Argosque ipsos, non vetere famâ magis quam morte Pyrrhi nobilitatos. Nostra nunc compara: quanto magis florentem Italiam, quanto magis integras res, salvis ducibus, salvis tot exercitibus, quos Punicum postea bellum absumsit, aggressus Pyrrhus tamen concussit, et victor prope ad ipsam urbem Romam venit! Nec Tarentini modo, oraque illa Italiæ, quam Majorem Græciam vocant, ut linguam, ut nomen secutos crederes, sed Lucanus, et Bruttius, et Samnis, a nobis defecerunt. Hæc vos, si Philippus in Italiam transmiserit, quietura aut mansura in fide creditis? Manserunt enim Punico postea bello! Nunquam isti populi, nisi cum deerit, ad quem desciscant, a nobis non deficient. Si piguisset vos in Africam trajicere, hodie in Italiâ Hannibalem et Carthaginienses hostes haberetis. Macedonia potius, quam Italia, bellum habeat: hostium urbes agrique ferro atque igni vastentur. Experti jam sumus foris nobis, quam domi, feliciora potentioraque arma esse. Ite in suffragium, bene juvantibus Diis; et, quæ Patres censuerunt, vos jubete. Hujus vobis sententiæ non consul modo auctor est, sed etiam Dii immortales;

qui mihi sacrificanti, precantique, ut hoc bellum mihi, senatui, vobisque, et sociis ac nomini Latino, classibus exercitibusque nostris, bene ac feliciter eveniret, læta omnia prosperaque portendêre."

VIII. Ab hac oratione in suffragium missi, "uti rogârat," bellum jusserunt. Supplicatio inde a consulibus in triduum ex senatûs-consulto indicta est, obsecratique circa omnia pulvinaria Dii, ut, quod bellum cum Philippo populus jussisset, id bene ac feliciter eveniret. Consultique feciales ab consule Sulpicio, bellum, quod indiceretur regi Philippo, utrum ipsi utique nuntiari juberent; an satis esset, in finibus regni quod proximum præsidium esset, eo nuntiari? feciales decreverunt, utrum eorum fecisset, recte facturum. Consuli a Patribus permissum, ut, quem videretur, ex iis qui extra senatum essent, legatum mitteret ad bellum regi indicendum. Tum de exercitibus consulum prætorumque actum: consules binas legiones scribere jussi, veteres dimittere exercitus. Sulpicio, cui novum ac magni nominis bellum decretum erat, permissum, ut, de exercitu quem P. Scipio ex Africâ deportâsset, voluntarios, quos posset, duceret; invitum ne quem militem veterem ducendi jus esset. Prætoribus L. Furio Purpureoni et Q. Minucio Rufo quina millia sociûm Latini nominis consul daret; quibus præsidiis alter Galliam, alter Bruttios provinciam obtineret. Q. Fulvius Gillo et ipse jussus ex eo exercitu, quem P. Ælius consul habuisset, ut quisque minime multa stipendia haberet, legere, donec et ipse quinque millia sociûm ae nominis Latini effecisset; id præsidio Siciliæ provinciæ esset. M. Valerio Faltoni, qui prætor priore anno Campaniam provinciam habuerat, prorogatum in annum imperium est; uti proprætor in Sardiniam trajiceret, atque de exercitu, qui ibi esset, quinque millia sociûm nominis Latini, qui eorum minime multa stipendia [haberet,] legeret. Et consules duas urbanas legiones scribere jussi; quæ, si quo res posceret,

multis in Italiâ contactis gentibus Punici belli societate, irâque inde tumentibus, mitterentur. Sex legionibus Romanis eo anno usura respublica erat.

IX. In ipso apparatu belli, legati ab rege Ptolemæo venerunt, qui nuntiârunt, Athenienses adversus Philippum petîsse ab rege auxilium: cæterum, etsi communes socii sint, tamen, nisi ex auctoritate populi Romani, neque classem neque exercitum, defendendi aut oppugnandi cujusquam causâ, regem in Græciam missurum esse. Vel quieturum eum in regno, si populo Romano socios defendere liceat; vel Romanos quiescere, si malint, passurum, atque ipsum auxilia, quæ facile adversus Philippum tueri Athenas possent, missurum." Gratiæ regi ab senatu actæ, responsumque, "Tutari socios populo Romano in animo esse: si quâ re ad id bellum opus sit, indicaturos regi: regnique ejus opes scire subsidia firma ac fidelia suæ reipublicæ esse." Munera deinde legatis in singulos quinûm millium æris ex senatûs-consulto missa. Cum delectum consules haberent, pararentque, quæ ad bellum opus essent; civitas religiosa, in principiis maxime novorum bellorum, supplicationibus habitis jam, et obsecratione circa omnia pulvinaria factâ, ne quid prætermitteretur, quod aliquando factum esset, ludos Jovi donumque vovere consulem, cui provincia Macedonia evenisset, jussit. Moram voto publico Licinius pontifex maximus attulit, qui negavit, "ex incertâ pecuniâ [vovere] debere, si ea pecunia non posset in bellum usui esse: reponi statim debere, nec cum aliâ pecuniâ misceri: quod nisi factum esset, votum rite solvi non posse." Quamquam et res, et auctor movebat, tamen ad collegium pontificum referre consul jussus, si posset recte votum incertæ pecuniæ suscipi: posse, rectiusque etiam esse, pontifices decreverunt. Vovit in eadem verba consul, præeunte maximo pontifice, quibus antea quinquennalia vota suscipi solita erant; præterquam quod tantâ pecuniâ, quantam tum, cum solveretur, senatus cen-

fuisset, ludos donaque facturum vovit. Toties ante ludi magni de certâ pecuniâ voti erant: ii primi de incertâ.

X. Omnium animis in bellum Macedonicum versis, repente, nihil minus eo tempore timentibus, Gallici tumultûs fama exorta est. Insubres, Cenomanique, et Boii, excitis Salyis, Ilvatibusque, et cæteris Ligustinis populis, Hamilcare Pœno duce, qui in iis locis de Hasdrubalis exercitu substiterat, Placentiam invaserant: et, direptâ urbe, ac per iram magnâ ex parte incensâ, vix duobus millibus hominum inter incendia ruinasque relictis, trajecto Pado ad Cremonam diripiendam pergunt. Vicinæ urbis auditá clades spatium colonis dedit ad claudendas portas, præsidiaque per muros disponenda; ut obsiderentur tamen prius quam expugnarentur, nuntiosque mitterent ad prætorem Romanum. L. Furius Purpureo tum provinciæ præerat: cætero ex senatûs-consulto exercitu dimisso, præter quinque millia sociûm ac Latini nominis, cum iis copiis in proximâ regione provinciæ circa Ariminum substiterat. Is tum senatui scripsit, quo in tumultu provincia esset: "Duarum coloniarum, quæ ingentem illam tempestatem Punici belli subterfugissent, alteram captam ac direptam ab hostibus, alteram oppugnari: nec in exercitu suo satis præsidii colonis laborantibus fore, nisi quinque millia sociûm quadraginta millibus hostium (tot enim in armis esse) trucidanda objicere velit, et tantâ suâ clade jam inflatos exscidio coloniæ Romanæ augere hostium animos."

XI. His literis recitatis, decreverunt, ut C. Aurelius consul exercitum, cui in Etruriam ad conveniendum diem edixerat, Arimini eâdem die adesse juberet, ét aut ipse, si per commodum reipublicæ posset, ad opprimendum Gallicum tumultum proficisceretur; aut L. Furio prætori scriberet, ut, cum ad eum legiones ex Etruriâ venissent, missis in vicem earum quinque millibus sociorum, qui interim Etruriæ

præsidio essent, proficisceretur ipse ad coloniam liberandam obsidione. Legatos item mittendos in Africam censuerunt, eosdem Carthaginem, eosdem in Numidiam ad Masinissam: Carthaginem, ut nuntiarent, civem eorum Hamilcarem relictum in Galliâ, haud satis scire ex Hasdrubalis prius an ex Magonis postea exercitu, bellum contra fœdus facere: exercitus Gallorum Ligurumque excivisse ad arma contra populum Romanum. Eum, si pax placeret, revocandum illis, et dedendum populo Romano esse. Simul nuntiare jussi, "perfugas sibi non omnes redditos esse; ac magnam partem eorum palam Carthagini obversari dici: quos comprehendi conquirique debere, ut sibi ex fœdere restituantur." Hæc ad Carthaginienses mandata. Masinissæ gratulari jussi, "quod non patrium modo recuperâsset regnum, sed, parte florentissimâ Syphacis finium adjectâ, etiam auxisset." Nuntiare præterea jussi, "bellum cum rege Philippo susceptum, quod Carthaginienses auxiliis juvisset; injuriasque inferendo sociis populi Romani, flagrante bello Italiâ, coëgisset classes exercitusque in Græciam mitti; et, distinendo copias, causa imprimis fuisset serius in Africam trajiciendi. Petere, ut ad id bellum mitteret auxilia Numidarum equitum." Dona ampla data, quæ ferrent regi, vasa aurea argenteaque, toga purpurea, et palmata tunica cum eburneo scipione, et toga prætexta cum curuli sellâ: jussique polliceri, "si quid ei ad firmandum augendumque regnum opus esse judicâsset, enise id populum Romanum merito ejus præstaturum." Verminæ quoque, Syphacis filii, legati per eos dies senatum adierunt, excusantes errorem adolescentiamque, et culpam omnem in fraudem Carthaginiensium avertentes: "Et Masinissam Romanis ex hoste amicum factum: Verminam quoque annisurum, ne, officiis in populum Romanum, aut a Masinissâ aut ab ullo alio vincatur. Petere, ut Rex, Sociusque, et Amicus, ab senatu appellaretur." Responsum legatis est;

"Et patrem ejus Syphacem sine causâ ex socio et amico hostem repente populi Romani factum; et eum ipsum rudimentum adolescentiæ bello lacessentem Romanos posuisse. Itaque pacem illi prius petendam a populo Romano esse, quam ut Rex, Sociusque, et Amicus appelletur. Nominis ejus honorem pro magnis erga se regum meritis dare populum Romanum consuêsse. Legatos Romanos in Africâ fore, quibus mandaturum senatum, ut Verminæ pacis dent leges, liberum arbitrium eis populo Romano permittente. Si quid ad eas addi, demi, mutarive vellet, rursus ab senatu ei postulandum fore." Legati cum iis mandatis in Africam missi, C. Terentius Varro, Sp. Lucretius, Cn. Octavius: quinqueremes singulis datæ.

XII. Literæ deinde in senatu recitatæ sunt Q. Minucii prætoris, cui Bruttii provincia erat; "Pecuniam Locris ex Proserpinæ thesauris nocte clam sublatam; nec, ad quos pertineat facinus, vestigia ulla exstare." Indigne passus senatus, non cessari ab sacrilegiis, et ne Pleminium quidem, tam clarum recensque noxæ simul ac pœnæ exemplum, homines deterrere. C. Aurelio consuli negotium datum, ut ad prætorem in Bruttios scriberet: "senatui placere, quæstionem de expilatis thesauris eodem exemplo haberi, quo M. Pomponius prætor triennio ante habuisset: quæ inventa pecunia esset, reponi: si quo minus inventum foret, expleri: ac piacularia, si videretur, sicut ante pontifices censuissent, fieri causâ expiandæ violationis ejus templi." Prodigia etiam sub idem tempus pluribus locis nuntiata acciderunt. In Lucanis cœlum arsisse afferebant: Priverni sereno per diem totum rubrum solem fuisse: Lanuvii templo Sospitæ Junonis nocte strepitum ingentem exortum. Jam animalium obscœni fetus pluribus locis nuntiabantur: in Sabinis incertus infans natus, masculus an femina esset: alter sexdecim jam annorum item ambiguo sexu inventus: Frusinone agnus cum suillo capite, Sinuessæ porcus cum capite humano natus:

in Lucanis in agro publico equuleus cum quinque pedibus. Fœda omnia et deformia, errantisque in alienos fetus naturæ visa. Ante omnia abominati semimares, jussique in mare extemplo deportari; sicut proxime, C. Claudio, M. Livio consulibus, deportatus similis prodigii fetus erat. Nihilominus decemviros adire libros de portento eo jusserunt. Decemviri ex libris res divinas easdem, quæ proxime secundum id prodigium factæ essent, imperârunt. Carmen præterea ab ter novenis virginibus cani per Urbem jusserunt, donumque Junoni Reginæ ferri. Ea uti fierent, C. Aurelius consul ex decemvirorum responso curavit. Carmen, sicut patrum memoriâ Livius, ita tum condidit P. Licinius Tegula.

XIII. Expiatis omnibus religionibus, (nam etiam Locris sacrilegium pervestigatum a Q. Minucio erat, pecuniaque ex bonis noxiorum in thesauros reposita) cum consules in provincias proficisci vellent; privati frequentes, quibus ex pecuniâ, quam, M. Valerio, M. Claudio consulibus, mutuam dederant, tertia pensio debebatur eo anno, adierunt senatum; quia consules, cum ad novum bellum, quod magnâ classe magnisque exercitibus gerendum esset, vix ærarium sufficeret, negaverant esse, unde iis in præsentia solveretur. Senatus querentes eos non sustinuit, "Si in Punicum bellum pecuniâ datâ, in Macedonicum quoque bellum uti respublica vellet; aliis ex aliis orientibus bellis, quid aliud quam publicatam, pro beneficio, tamquam ob noxam, suam pecuniam fore?" Cum et privati æquum postularent, nec tamen solvendo [ære] alieno respublica esset, quod medium inter æquum et utile erat, decreverunt, "Ut, quoniam magna pars eorum agros vulgo venales esse diceret, et sibimet emtis opus esse; agri publici, qui intra quinquagesimum lapidem esset, copia iis fieret: consules agrum æstimaturos, et in jugera asses vectigales, testandi causâ publicum agrum esse, imposituros; ut, si quis, cum solvere posset populus, pe-

uniam habere, quam agrum, mallet, restitueret agrum populo." Læti eam conditionem privati accepêre. Trientius Tabuliusque is ager, quia pro tertiâ parte pecuniæ datus erat, appellatus.

XIV. Tum P. Sulpicius, secundum vota in Capitolio nuncupata, paludatus cum lictoribus profectus ab Urbe, Brundisium venit; et, veteribus militibus voluntariis ex Africano exercitu in legiones descriptis, navibusque ex classe consulis Cornelii lectis, alterâ die quàm a Brundisio solvit, in Macedoniam trajecit. Ibi ei præsto fuêre Atheniensium legati, orantes, ut se obsidione eximeret. Missus extemplo Athenas est C. Claudius Centho, cum viginti longis navibus, et militum copiis: neque enim ipse rex Athenas obsidebat: eo maxime tempore Abydum oppugnabat, jam cum Rhodiis et Attalo navalibus certaminibus, neutro feliciter prœlio, vires expertus. Sed animos ei faciebat, præter ferociam insitam, fœdus ictum cum Antiocho Syriæ rege, divisæque jam cum eo Ægypti opes; cui, morte auditâ Ptolemæi regis, ambo imminebant. Contraxerant autem sibi cum Philippo bellum Athenienses haudquâquam dignâ causâ, dum ex vetere fortunâ nihil præter animos servant. Acarnanes duo juvenes, per Initiorum dies, non initiati, templum Cereris, imprudentes religionis, cum cæterâ turbâ ingressi sunt. Facile eos sermo prodidit, absurde quædam percontantes; deductique ad antistites templi, cum palam esset, per errorem ingressos, tamquam ob infandum scelus, interfecti sunt. Id tam fœde atque hostiliter factum gens Acarnanum ad Philippum detulit: impetravitque ab eo, ut, datis Macedonum auxiliis, bellum se inferre Atheniensibus pateretur. Hic exercitus, primo terram Atticam ferro ignique depopulatus, cum omnis generis prædâ in Acarnaniam rediit: et irritatio animorum ea prima fuit. Postea justum bellum decretis civitatis ultro indicendo factum. Attalus enim rex, Rhodiique, persecuti cedentem in Macedoniam Phi-

lippum, cum Æginam venissent; rex Piræeum, renovandæ firmandæque cum Atheniensibus societatis causâ, trajecit. Civitas omnis obviam effusa cum conjugibus ac liberis, sacerdotes cum insignibus suis intrantem urbem, ac Dii prope ipsi exciti sedibus suis, exceperunt.

XV. In concionem extemplo populus vocatus, ut rex, quæ vellet, coram ageret: deinde ex dignitate magis visum, scribere eum, de quibus videretur, quam præsentem aut referendis suis in civitatem beneficiis erubescere, aut significationibus acclamationibusque multitudinis, assentatione immodicâ pudorem onerantis. In literis autem, quæ missæ in concionem recitatæque sunt, commemoratio erat beneficiorum primum in civitatem sociam: deinde rerum, quas adversus Philippum gessisset; ad postremum adhortatio, "Capessendum bellum, dum se, dum Rhodios, tum quidem, dum etiam Romanos haberent. Nequidquam postea, si tum cessâssent, prætermissam occasionem quæsituros." Rhodii deinde legati auditi sunt; quorum recens erat beneficium, quod naves longas quatuor Atheniensium, captas nuper a Macedonibus recuperatasque, remiserant: itaque ingenti consensu bellum adversus Philippum decretum. Honores regi primum Attalo immodici, deinde et Rhodiis habiti: tum primum mentio illata de tribu, quam Attalida appellarent, ad decem veteres tribus addendâ: et Rhodiorum populus coronâ aureâ virtutis gratiâ donatus, civitasque Rhodiis data, quemadmodum Rhodii prius Atheniensibus dederant. Secundum hæc rex Attalus Æginam ad classem se recepit. Rhodii Ciam ab Æginâ, inde per insulas Rhodum navigârunt; omnibus, præter Andrum, Parumque, et Cythnum, quæ præsidiis Macedonum tenebantur, in societatem acceptis. Attalum Æginæ, missi in Ætoliam nuntii, exspectatique inde legati, aliquamdiu nihil agentem tenuêre: et neque illos excire ad arma potuit, gaudentes utcumque compositâ cum Philippo pace; et

ipse Rhodiique, si institissent tunc Philippo, egregium liberatæ per se Græciæ titulum habere potuissent; patiendo rursus eum in Hellespontum trajicere, occupantemque Græciæ opportuna loca vires colligere, bellum aluêre; gloriamque ejus gesti perfectique Romanis concesserunt.

XVI. Philippus magis regio animo est usus; qui, cum Attalum Rhodiosque hostes non sustinuisset, ne Romano quidem, quod imminebat, bello territus, Philocle quodam ex præfectis suis cum duobus millibus peditum, equitibus ducentis, ad populandos Atheniensium agros misso, classe traditâ Heraclidi, ut Maroneam peteret, ipse terrâ eodem cum expeditis duobus millibus peditum, equitibus ducentis, pergit. Et Maroneam quidem primo impetu expugnavit: Ænum inde cum magno labore, postremo proditione Ganymedis præfecti Ptolemæi, cepit: deinceps alia castella, Cypsela, et Doriscon, et Serrheum, occupat: inde progressus ad Chersonesum, Elæunta et Alopeconnesum, tradentibus ipsis, recepit. Callipolis quoque et Madytos dedita, et castella quædam ignobilia. Abydeni, ne legatis quidem admissis, regi portas clauserunt: ea oppugnatio diu Philippum tenuit: eripique ex obsidione, ni cessatum ab Attalo et Rhodiis foret, potuerunt. Attalus trecentos tantum milites in præsidium, Rhodii quadriremem unam ex classe, cum ad Tenedum staret, miserunt. Eodem postea, cum jam vix sustinerent obsidionem, et ipse Attalus cum trajecisset, spem tantum auxilii ex propinquo ostendit, neque terrâ neque mari adjutis sociis.

XVII. Abydeni primo, tormentis per muros dispositis, non terrâ modo adeuntes aditu arcebant, sed navium quoque stationem infestam hosti faciebant: postea, cum et muri pars strata ruinis, et ad interiorem raptim oppositum murum cuniculis jam perventum esset, legatos ad regem de conditionibus tradendæ urbis miserunt. Paciscebantur autem, ut Rhodiam

quadriremem cum sociis navalibus, Attalique præsidium, emitti liceret; atque ipsis urbe excedere cum singulis vestimentis. Quibus cum Philippus nihil pacati, nisi omnia permittentibus, respondisset; adeo renuntiata hæc legatio ab indignatione simul ac desperatione iram accendit, ut, ad Saguntinam rabiem versi, matronas omnes in templo Dianæ, pueros ingenuos, virginesque, infantes etiam cum suis nutricibus, in gymnasium includi juberent: aurum et argentum in forum deferri, vestem pretiosam in naves Rhodiam Cyzicenamque, quæ in portu erant, congeri: sacerdotes victimasque adduci, et altaria in medio poni. Ibi delecti primum, qui, ubi cæsam aciem suorum, pro diruto muro pugnantem, vidissent, extemplo conjuges liberosque interficerent; aurum, argentum, vestemque, quæ in navibus esset, in mare dejicerent; tectis publicis privatisque, quam plurimis locis possent, ignes subjicerent; et, se facinus perpetraturos, præeuntibus exsecrabile carmen sacerdotibus, jurejurando adacti: tum militaris ætas jurare, neminem vivum, nisi victorem, acie excessurum. Hi, memores Deorum, adeo pertinaciter pugnaverunt, ut, cum nox prœlium diremtura esset, rex prior, territus rabie eorum, pugnâ abstiterit. Principes, quibus atrocior pars facinoris delegata erat, cum paucos et confectos vulneribus ac lassitudine superesse prœlio cernerent, luce primâ sacerdotes cum infulis ad urbem dedendam Philippo mittunt.

XVIII. Ante deditionem, ex iis legatis Romanis qui Alexandriam missi erant, M. Æmilius trium consensu, minimus natu, auditâ obsidione Abydenorum, ad Philippum venit: qui, questus Attalo Rhodiisque arma illata, et quod tum maxime Abydum oppugnaret, cum rex ab Attalo et Rhodiis ultro se bello lacessitum diceret; "Num Abydeni quoque," inquit, "ultro tibi intulerunt arma?" Insueto vera audire ferocior oratio visa est, quam quæ habenda apud regem esset. "Ætas,"

inquit, "et forma, et, super omnia, Romanum nomen te ferociorem facit. Ego autem primum velim, vos fœderum memores servare mecum pacem. Si bello lacesseritis, mihi quoque in animo est facere, ut regnum Macedonum nomenque, haud minus quam Romanum, nobile bello sentiatis." Ita dimisso legato, Philippus, auro argentoque, quæ coacervata erant, accepto, hominum prædam omnem amisit: tanta enim rabies multitudinem invasit, ut repente proditos rati, qui pugnantes mortem occubuissent, perjuriumque aliis alii exprobrantes, et sacerdotibus maxime, qui, quos ad mortem devovissent, eorum deditionem vivorum hosti fecissent, repente omnes ad cædem conjugum liberorumque discurrerent, seque ipsi per omnes vias leti interficerent. Obstupefactus eo furore rex, suppressit impetum militum: et, "triduum se ad moriendum Abydenis dare," dixit. Quo spatio plura facinora in se victi ediderunt, quam infesti edidissent victores; nec, nisi quem vincula aut alia necessitas mori prohibuit, quisquam vivus in potestatem venit. Philippus, imposito Abydi præsidio, in regnum rediit. Cum, velut Sagunti exscidium Hannibali, sic Philippo Abydenorum clades ad Romanum bellum animos fecisset, nuntii occurrerunt, consulem jam in Epiro esse, et Apolloniam terrestres copias, navales Corcyram, in hiberna deduxisse.

XIX. Inter hæc, legatis, qui in Africam missi erant de Hamilcare Gallici exercitûs duce, responsum a Carthaginiensibus est, nihil ultra se facere posse, quam ut exsilio eum multarent, bonaque ejus publicarent. Perfugas et fugitivos, quos inquirendo vestigare potuerint, reddidisse; et de eâ re missuros legatos Romam, qui senatui satisfacerent. Ducenta millia modiûm tritici Romam, ducenta ad exercitum in Macedoniam, miserunt. Inde in Numidiam ad reges profecti legati: dona data Masinissæ, mandataque edita. Equites mille Numidæ (cum duo millia daret) accepti: ipse in naves imponendos curavit; et cum

ducentis millibus modiûm tritici, ducentis hordei, in Macedoniam misit. Tertia legatio ad Verminam erat. Is, ad primos fines regni legatis obviam progressus, ut scriberent ipsi, quas vellent, pacis conditiones, permisit: "omnem pacem bonam justamque fore sibi cum populo Romano." Datæ leges pacis, jussusque ad eam confirmandam mittere legatos Romam.

XX. Per idem tempus L. Cornelius Lentulus proconsul ex Hispaniâ rediit: qui cum in senatu res ab se per multos annos fortiter feliciterque gestas exposuisset, postulâssetque, ut triumphanti sibi invehi liceret in Urbem; "res triumpho dignas esse" censebat senatus; "sed exemplum a majoribus non accepisse, ut, qui neque dictator neque consul neque prætor res gessisset, triumpharet. Pro consule illum Hispaniam provinciam, non consulem aut prætorem, obtinuisse." Decurrebatur tamen eo, ut ovans Urbem iniret, intercedente Ti. Sempronio Longo tribuno plebis, qui nihilo magis id more majorum, aut ullo exemplo, futurum diceret. Postremo victus consensu Patrum tribunus cessit; et ex senatûs-consulto L. Lentulus ovans Urbem est ingressus. Argenti tulit ex prædâ quadraginta quatuor millia pondo; auri duo millia quadringenta quinquaginta: militibus ex prædâ centum viginti asses divisit.

XXI. Jam exercitus consularis ab Arretio Ariminum traductus erat, et quinque millia sociûm Latini nominis ex Galliâ in Etruriam transierant: itaque L. Furius, magnis itineribus ab Arimino adversus Gallos, Cremonam tum obsidentes, profectus, castra mille quingentorum passuum intervallo ab hoste posuit. Occasio egregie rei gerendæ fuit, si protinus de viâ ad castra oppugnanda duxisset: palati passim vagabantur per agros, nullo satis firmo relicto præsidio. Lassitudini militum timuit, quod raptim ductum agmen erat. Galli, clamore suorum ex agris revocati, omissâ prædâ quæ in manibus erat, castra repetivêre, et postero die in aciem progressi: nec Romanus ma-

rum pugnandi fecit: sed vix spatium instruendi fuit: eo cursu hostes in prœlium venerunt. Dextra ala (in alas divisum socialem exercitum habebat) in primâ acie locata est: in subsidiis duæ Romanæ legiones. M. Furius dextræ alæ, legionibus M. Cæcilius, equitibus L. Valerius Flaccus (legati omnes erant) præpositi. Prætor secum duos legatos, Cn. Lætorium et P. Titinium, habebat; cum quibus circumspicere et obire ad omnes hostium subitos conatus posset. Primo Galli, omni multitudine in unum locum connisi, obruere atque obterere sese dextram alam, quæ prima erat, sperârunt posse: ubi id parum procedebat, circumire a cornibus, et amplecti hostium aciem (quod in multitudine adversus paucos facile videbatur) conati sunt. Id ubi vidit prætor, ut et ipse dilataret aciem, duas legiones ex subsidiis dextrâ lævâque alæ, quæ in primâ acie pugnabat, circumdat; ædemque Deo Jovi vovit, si eo die hostes fudisset. L. Valerio imperat, [ut parte] duarum legionum equites, alterâ sociorum equitatum in cornua hostium emittat, nec circumire eos aciem patiatur: simul et ipse, ut extenuatam mediam deductis cornibus aciem Gallorum vidit, signa inferre confertos milites, et perrumpere ordines jubet. Et cornua ab equitibus, et medii a pedite pulsi: ac repente, cum omni parte cæde ingenti sternerentur, Galli terga vertunt, fugâque effusâ repetunt castra. Fugientes persecutus eques, mox et legiones insecutæ in castra impetum fecerunt. Minus sex millia hominum inde effugerunt: cæsa aut capta supra quinque et triginta millia, cum signis militaribus septuaginta, carpentis Gallicis, multâ prædâ oneratis, plus ducentis. Hamilcar dux Pœnus eo prœlio cecidit, et tres imperatores nobiles Gallorum. Placentini captivi ad duo millia liberorum capitum redditi colonis.

XXII. Magna victoria lætaque Romæ fuit. Literis allatis, supplicatio in triduum decreta est. Romanorum sociorumque ad duo millia eo prœlio ceciderunt: plurimi dextræ alæ, in quam primo impetu vis

tantium auxiliorum, convocatis in forum militibus, tubâ signum ex arce dari jubent, ut hostes adesse omnes scirent: ita undique ad portas, [ad] muros discurrunt. Paucas post horas Philippus, aliquanto tamen ante lucem, appropinquans urbi, conspectis luminibus crebris, et fremitu hominum trepidantium (ut in tali tumultu) exaudito, sustinuit signa; et considere ac conquiescere agmen jussit, vi apertâ propalam usurus, quando parum dolus profuerat. Ab Dipylo accessit: porta ea, velut in ore urbis posita, major aliquanto patentiorque, quam cæteræ, est: et intra eam extraque latæ sunt viæ, ut et oppidani dirigere aciem a foro ad portam possent; et extra limes mille ferme passus, in Academiæ gymnasium ferens, pediti equitique hostium liberum spatium præberet. Eo limite Athenienses cum Attali præsidio et cohorte Dioxippi, acie intra portam instructâ, signa extulerunt. Quod ubi Philippus vidit, habere se hostes in potestate ratus, et diu optatâ cæde (neque enim ulli Græcarum civitatium infestior erat) expleturum, cohortatus milites, "ut, se intuentes, pugnarent, scirentque ibi signa, ibi aciem esse debere, ubi rex esset," concitat in hostes equum, non irâ tantum, sed etiam gloriâ elatus; quod, ingenti turbâ completis etiam ad spectaculum muris, conspici se pugnantem egregium ducebat. Aliquantum ante aciem cum equitibus paucis evectus in medios hostes, ingentem eum suis ardorem, tum pavorem hostibus, injecit: plurimos manu suâ comminus eminusque vulneratos, compulsosque in portam, consecutus et ipse, cum majorem in angustiis trepidantium edidisset cædem, in temerario incepto tutum tamen receptum habuit; quia, qui in turribus portæ erant, sustinebant tela, ne in permixtos hostibus suos conjicerent. Intra muros deinde tenentibus milites Atheniensibus, Philippus, signo receptui dato, castra ad Cynosarges (templum Herculis, gymnasiumque, et lucus erat circumjectus) posuit: sed Cynosarges, et Lyceum, et quidquid sancti amœnive

circa urbem erat, incensum est, dirutaque non tecta solum, sed etiam sepulcra: nec divini humanive juris quidquam præ impotenti irâ est servatum.

XXV. Postero die, cum primo clausæ fuissent portæ, deinde subito apertæ, quia præsidium Attali ab Æginâ, Romanique ab Piræeo intraverant urbem, castra ab urbe retulit rex tria ferme millia passuum: inde Eleusinem profectus, spe improviso templi castellique, quod et imminet et circumdatum est templo, capiendi, cum haudquâquam neglectas custodias animadvertisset, et classem a Piræeo subsidio venire, omisso incepto, Megaram, ac protinus Corinthum ducit: et cum Argis Achæorum concilium esse audîsset, inopinantibus Achæis, concioni ipsi supervenit. Consultabant de bello adversus Nabin tyrannum Lacedæmoniorum; qui, translato imperio a Philopœmene ad Cycliadem, nequâquam parem illi ducem, dilapsa cernens Achæorum auxilia, redintegraverat bellum, agrosque finitimorum vastabat; et jam urbibus quoque erat terribilis. Adversus hunc hostem, cum, quantum ex quâque civitate militum scriberetur, consultarent; Philippus, demturum se eis curam, quod ad Nabin et Lacedæmonios attineret, pollicitus; nec tantum agros sociorum populationibus prohibiturum, sed terrorem omnem belli in ipsam Laconicam, ducto eo extemplo exercitu, translaturum. Hæc oratio cum ingenti hominum assensu acciperetur; "Ita tamen æquum est," inquit, "me vestra meis armis tutari, ne mea interim nudentur præsidiis. Itaque, si vobis videtur, tantum parate militum, quantum ad Oreum, et Chalcidem, et Corinthum tuenda satis sit; ut, meis ab tergo tutis, securus bellum Nabidi inferam et Lacedæmoniis." Non fefellit Achæos, quo spectâsset tam benigna pollicitatio, auxiliumque oblatum adversus Lacedæmonios: id quæri, ut obsidem Achæorum juventutem educeret ex Peloponneso, ad illigandam Romano bello gentem. Et id quidem coarguere Cycliadas prætor Achæorum nihil attinere ratus, id modo

cum dixisset, non licere legibus Achæorum de aliis rebus referre, quam propter quas convocati essent; decreto de exercitu parando adversus Nabin facto, concilium fortiter ac libere habitum dimisit; inter assentatores regios ante eam diem habitus. Philippus, magnâ spe depulsus, voluntariis paucis militibus conscriptis, Corinthum atque in Atticam terram rediit.

XXVI. Per eos ipsos dies, quibus Philippus in Achaïâ fuit, Philocles, præfectus regius, ex Eubœâ profectus cum duobus millibus Thracum Macedonúmque ad depopulandos Atheniensium fines, e regione Eleusinis saltum Cithæronis transcendit: inde dimidiâ parte militum ad prædandum passim per agros dimissâ, cum parte ipse occultus loco ad insidias opportuno consedit, ut, si ex castello ab Eleusine in prædantes suos impetus fieret, repente hostes effusos ex improviso adoriretur. Non fefellêre insidiæ: itaque revocatis, qui discurrerant ad prædandum, militibus, instructisque, ad oppugnandum castellum Eleusinem profectus, cum multis inde vulneribus recessit, Philippoque se venienti ex Achaïâ conjunxit. Tentata et ab ipso rege oppugnatio ejus castelli est: sed naves Romanæ, a Piræeo venientes, intromissumque præsidium, absistere incepto coëgerunt. Diviso deinde exercitu, rex cum parte Philoclem Athenas mittit, cum parte ipse Piræeum pergit: ut, cum Philocles, subeundo muros et comminandâ oppugnatione, contineret urbe Athenienses, ipsi Piræeum levi cum præsidio relictum expugnandi facultas esset. Cæterum nihilo ei Piræei, quam Eleusinis, facilior, iisdem fere defendentibus, oppugnatio fuit. A Piræeo Athenas repente duxit: inde eruptione subitâ peditum equitumque inter angustias semiruti muri, qui brachiis duobus Piræeum Athenis jungit, repulsus; omissâ oppugnatione urbis, diviso cum Philocle rursus exercitu, ad vastandos agros profectus, cum priorem populationem sepulcris circa urbem diruendis exercuisset, ne quid inviolatum relinqueret, templa Deûm, quæ

pagatim sacrata habebant, dirui atque incendi jussit. Exornata eo genere operum eximie terra Attica, et copiâ domestici marmoris, et ingeniis artificum, præbuit huic furori materiam: neque enim diruere modo ipsa templa, ac simulacra evertere satis habuit; sed lapides quoque, ne integri cumularent ruinas, frangi jussit: et, postquam non tam ira satiata, quam iræ exercendæ materia hæc deerat, agro hostium in Bœotiam excessit, nec aliud quidquam dignum memoriâ in Græciâ egit.

XXVII. Consul Sulpicius eo tempore inter Apolloniam ac Dyrrachium ad Apsum flumen habebat castra: quo arcessitum L. Apustium legatum, cum parte copiarum, ad depopulandos hostium fines mittit. Apustius, extrema Macedoniæ populatus, Corrago, et Gerrunio, et Orgesso castellis primo impetu captis, ad Antipatriam, in faucibus angustis sitam urbem, venit: ac primo evocatos principes ad colloquium, ut fidei Romanorum se committerent, pellicere est conatus: deinde, ubi, magnitudine ac mœnibus situque urbis freti, dicta adspernabantur, vi atque armis adortus, expugnavit; puberibusque interfectis, prædâ omni militibus concessâ, diruit muros, atque urbem incendit. Hic metus Codrionem, satis validum et munitum oppidum, sine certamine ut dederetur Romanis, effecit. Præsidio ibi relicto, [Ilion] (nomen, propter alteram in Asiâ urbem, quam oppidum, notius) vi capitur. Revertentem legatum ad consulem cum satis magnâ prædâ, Athenagoras quidam, regius præfectus, in transitu fluminis a novissimo agmine adortus, postremos turbavit: ad quorum clamorem et trepidationem cum revectus equo propere legatus signa convertisset, conjectisque in medium sarcinis aciem direxisset; non tulêre impetum Romanorum militum regii: multi ex iis occisi, plures capti. Legatus, incolumi exercitu reducto ad consulem, remittitur inde extemplo ad classem.

XXVIII. Hac satis felici expeditione bello com-

misso, reguli ac principes accolæ Macedonum in castra Romana veniunt, Pleuratus Scerdilædi filius, et Amynander Athamanum rex, et ex Dardanis Bato, Longari filius. Bellum suo nomine Longarus cum Demetrio Philippi patre gesserat. Pollicentibus auxilia respondit consul, Dardanorum et Pleurati operâ, cum exercitum in Macedoniam induceret, se usurum: Amynandro Ætolos concitandos ad bellum attribuit. Attali legatis (nam ii quoque per id tempus venerant) mandat, ut Æginæ rex, ubi hibernabat, classem Romanam opperiretur: quâ adjunctâ, bello maritimo, sicut ante, Philippum urgeret. Ad Rhodios quoque missi legati, ut capesserent partem belli. Nec Philippus segnius (jam enim in Macedoniam pervenerat) apparabat bellum. Filium Persea, puerum admodum, datis ex amicorum numero, qui ætatem ejus regerent, cum parte copiarum, ad obsidendas angustias quæ ad Pelagoniam sunt, mittit. Sciathum et Peparethum, haud ignobiles urbes, ne classi hostium prædæ ac præmio essent, diruit. Ad Ætolos mittit legatos, ne gens inquieta adventu Romanorum fidem mutaret.

XXIX. Concilium Ætolorum statutâ die, quod Panætolium vocant, futurum erat. Huic ut occurrerent, et legati regis iter accelerârunt, et ab consule missus L. Furius Purpureo legatus venit. Atheniensium quoque legati ad id concilium occurrerunt. Primi Macedones, cum quibus recentissimum fœdus erat, auditi sunt: qui, "nullâ novâ re, nihil se novi habere, quod afferrent," dixerunt: "quibus enim de causis, expertâ inutili societate Romanâ, pacem cum Philippo fecissent, compositam semel servare eos debere. An imitari," inquit unus ex legatis, "Romanorum licentiam, an levitatem dicam, mavultis? qui, cum legatis vestris Romæ responderi ita jussissent, 'Quid ad nos venitis, Ætoli, sine quorum auctoritate pacem cum Philippo fecistis?' iidem nunc, ut bellum secum adversus Philippum geratis, postulant: et an-

tas propter vos, et pro vobis, arma sumta adversus eum simulabant; nunc vos in pace esse cum Philippo prohibent. Messanæ ut auxilio essent, primo in Siciliam [conscenderunt:] iterum, ut Syracusas oppressas ab Carthaginiensibus in libertatem eximerent. Et Messanam, et Syracusas, et totam Siciliam ipsi habent, vectigalemque provinciam securibus et fascibus subjecerunt. Scilicet, sicut vos Naupacti legibus vestris per magistratus a vobis creatos concilium habetis, socium hostemque libere, quem velitis, lecturi, pacem ac bellum arbitrio habituri vestro; sic Siculorum civitatibus, Syracusas, aut Messanam, aut Lilybæum indicitur concilium. Prætor Romanus conventus agit: eo imperio evocati conveniunt: excelso in suggestu superba jura reddentem, stipatum lictoribus vident: virgæ tergo, secures cervicibus imminent: et quotannis alium atque alium dominum sortiuntur. Nec id mirari debent aut possunt, cum Italiæ urbes Rhegium, Tarentum, Capuam, ne finitimas nominem, quarum ruinis crevit urbs Romana, ejusdem subjectas videant imperio. Capua quidem, sepulcrum ac monimentum Campani populi, elato et extorri ejecto ipso populo, superest; urbs trunca, sine senatu, sine plebe, sine magistratibus, prodigium; relicta crudelius habitanda, quam si deleta foret. Furor est, si alienigenæ homines, plus linguâ et moribus et legibus, quam maris terrarumque spatio, discreti, hæc tenuerint, sperare, quidquam eodem statu mansurum. Philippi regnum officere aliquid videtur libertati vestræ; qui, cum merito vestro vobis infestus esset, et nihil a vobis ultra quam pacem petiit, fidemque hodie pacis pactæ desiderat? Assuefacite his terris legiones externas, et jugum accipite: sero ac nequidquam, cum dominum Romanum habebitis, socium Philippum quæretis. Ætolos, Acarnanas, Macedonas, ejusdem linguæ homines, leves ad tempus ortæ causæ disjungunt conjunguntque: cum alienigenis, cum barbaris, æternum omnibus Græcis bellum est, eritque: naturâ enim

quæ perpetua est, non mutabilibus in diem causis, hostes sunt. Sed, unde cœpit oratio mea, ibi desinet. Hoc eodem loco iidem homines de ejusdem Philippi pace triennio ante decrevistis, iisdem improbantibus eam pacem Romanis, qui nunc pactam et compositam turbare volunt: in quâ consultatione nihil fortuna mutavit, cur vos mutetis, non video."

XXX. Secundum Macedonas, ipsis Romanis ita concedentibus jubentibusque, Athenienses, qui, fœda passi, justius in crudelitatem sævitiamque regis invehi poterant, introducti sunt. Deploraverunt vastationem populationemque miserabilem agrorum: "Neque id se queri, quod hostilia ab hoste passi forent: esse enim quædam belli jura, quæ ut facere, ita pati sit fas: sata exuri, dirui tecta, prædas hominum pecorumque agi, misera magis, quam indigna, patienti esse. Verum enim vero id se queri, quod is, qui Romanos alienigenas et barbaros vocet, adeo omnia simul divina humanaque jura polluerit, ut priore populatione cum infernis Diis, secundâ cum superis, bellum nefarium gesserit: omnia sepulcra monimentaque diruta esse in finibus suis, omnium nudatos manes, nullius ossa terrâ tegi: delubra sibi fuisse, quæ quondam pagatim habitantes in parvis illis castellis vicisque consecrata, ne in unam urbem quidem contributi majores sui deserta reliquerint: circa ea omnia templa Philippum infestos circumtulisse ignes: semiusta et truncata simulacra Deûm inter prostratos jacere postes templorum. Qualem terram Atticam fecerit, exornatam quondam opulentamque, talem eum, si liceat, Ætoliam, Græciamque omnem facturum. Urbis quoque suæ similem deformitatem futuram fuisse, nisi Romani subvenissent: eodem enim scelere urbem colentes Deos, præsidemque arcis Minervam petitam: eodem Eleusine Cereris templum, eodem Piræei Jovem Minervamque; sed ab eorum non templis modo, sed etiam mœnibus vi atque armis repulsum, in ea delubra, quæ solâ religione tuta fuerint, sævisse.

Itaque se orare atque obsecrare Ætolos, ut, miserti Atheniensium, ducibus Diis immortalibus, deinde Romanis, qui secundum Deos plurimum possint, bellum susciperent."

XXXI. Tum Romanus legatus: "Totam orationis meæ formam Macedones primum, deinde Athenienses mutârunt. Nam et Macedones, cum ad conquerendas Philippi injurias in tot socias nobis urbes venissem, ultro accusando Romanos, defensionem ut accusatione potiorem haberem, effecerunt: et Athenienses in Deos superos inferosque nefanda atque inhumana scelera ejus referendo, quid mihi aut cuiquam reliquerunt, quod objicere ultra possim? Eadem Cianos, Abydenos, Æneos, Maronitas, Thasios, Parios, Samios, Larissenses, Messenios hinc ex Achaiâ, existimate queri; graviora etiam acerbioraque eos, quibus nocendi majorem facultatem habuit. Nam quod ad ea attinet, quæ nobis objecit; nisi gloriâ digna sunt, fateor ea defendi non posse. Rhegium, et Capuam, et Syracusas nobis objecit. Rhegium, Pyrrhi bello, legio a nobis, Rheginis ipsis, ut mitteremus, orantibus, in præsidium missa, urbem, ad quam defendendam missa erat, per scelus possedit. Comprobavimus ergo id facinus? an bello persecuti sceleratam legionem, in potestatem nostram redactam tergo et cervicibus pœnas sociis pendere cum coëgissemus, urbem, agros, suaque omnia, cum libertate legibusque, Rheginis reddidimus? Syracusanis oppressis ab externis tyrannis, quo indignius esset, cum tulissemus opem, et fatigati prope per triennium terrâ marique urbe munitissimâ oppugnandâ essemus, cum jam ipsi Syracusani servire tyrannis, quam capi a nobis mallent, captam iisdem armis et liberatam urbem reddidimus. Neque inficias imus, Siciliam provinciam nostram esse, et civitates, quæ in parte Carthaginiensium fuerunt, et uno animo cum illis adversus nos bellum gesserunt, stipendiarias nobis ac vectigales esse: quin contra, hoc et vos et omnes

gentes scire volumus, pro merito cuique erga nos fortunam esse. An Campanorum pœnæ, de quâ neque ipsi quidem queri possunt, nos pœniteat? Hi homines, cum pro iis bellum adversus Samnites per annos prope septuaginta cum magnis nostris cladibus gessissemus, ipsos fœdere primum, deinde connubio, atque inde cognationibus, postremo civitate nobis conjunxissemus, tempore nostro adverso primi omnium Italiæ populorum, præsidio nostro fœde interfecto, ad Hannibalem defecerunt: deinde, indignati se obsideri a nobis, Hannibalem ad oppugnandam Romam miserunt. Horum si neque urbs ipsa, neque homo quisquam superesset, quis durius, quam pro merito ipsorum, statutum indignari posset? Plures sibimet ipsi conscientiâ scelerum mortem consciverunt, quam a nobis supplicio affecti sunt. Cæteris ita oppidum, ita agros ademimus, ut agrum locumque ad habitandum daremus; urbem innoxiam stare incolumem pateremur; ut, qui hodie videat eam, nullum oppugnatæ captæve ibi vestigium inveniat. Sed quid ego Capuam dico? cum Carthagini victæ pacem ac libertatem dederimus. Magis illud est periculum, ne, nimis facile victis ignoscendo, plures ob id ipsum ad experiendam adversus nos fortunam belli incitemus. Hæc pro nobis dicta sint; hæc adversus Philippum; cujus domestica parricidia, et cognatorum amicorumque cædes, et libidinem inhumaniorem prope quam crudelitatem, vos, quo propiores Macedoniæ estis, melius nôstis. Quod ad vos attinet, Ætoli, nos pro vobis bellum suscepimus adversus Philippum: vos sine nobis cum eo pacem fecistis. Et forsitan dicatis, bello Punico occupatis nobis, coactos metu vos leges pacis ab eo, qui tum plus poterat, accepisse: et nos, cum alia majora urgerent, depositum a vobis bellum et ipsi omisimus. Nunc et nos, Deûm benignitate Punico perfecto bello, totis viribus nostris in Macedoniam incubuimus; et vobis restituendi vos in amicitiam societatemque nostram fortuna oblata est; nisi

perire cum Philippo, quam vincere cum Romanis, mavultis."

XXXII. Hæc dicta ab Romano cum essent, inclinatis omnium animis ad Romanos, Damocritus, prætor Ætolorum, pecuniâ (ut fama est) ab rege acceptâ, nihil aut huic aut illi parti assensus, "Rem magni discriminis consiliis nullam esse tam inimicam, quam celeritatem," dixit: "celerem enim pœnitentiam, sed eamdem seram atque inutilem, sequi; cum præcipitata raptim consilia neque revocari, neque in integrum restitui possint. Deliberationis autem ejus, cujus ipse maturitatem exspectandam putaret, tempus ita jam nunc statui posse: cum legibus cautum esset, ne de pace bellove, nisi in Panætolico et Pylaïco concilio, ageretur; decernerent extemplo, ut prætor sine fraude, cum de bello aut de pace agere velit, advocet concilium: et, quod tum referatur decernaturque, ut perinde jus ratumque sit, ac si in Panætolico aut Pylaïco concilio actum esset." Dimissis ita suspensâ re legatis, egregie consultum genti aiebat: nam, utrius partis melior fortuna belli esset, ad ejus societatem inclinaturos. Hæc in concilio Ætolorum acta.

XXXIII. Philippus impigre terrâ marique parabat bellum: navales copias Demetriadem in Thessaliam contrahebat. Attalum Romanamque classem principio veris ab Æginâ ratus moturos, navibus maritimæque oræ præfecit Heraclidem, quem et ante præfecerat: ipse terrestres copias comparabat, magna se duo auxilia detraxisse Romanis credens, ex unâ parte Ætolos, ex alterâ Dardanos, faucibus ad Pelagoniam a filio Perseo interclusis. Ab consule non parabatur, sed gerebatur jam bellum: per Dassaretiorum fines exercitum ducebat, frumentum, quod ex hibernis extulerat, integrum vehens; quod in usum militi satis esset, præbentibus agris. Oppida vicique partim voluntate, partim metu, se tradebant: quædam vi expugnata; quædam deserta, in montes propinquos

refugientibus barbaris, inveniebantur. Ad Lyncum stativa posuit prope flumen Beuum: inde frumentatum circa horrea Dassaretiorum mittebat. Philippus consternata quidem omnia circa, pavoremque ingentem hominum cernebat; sed parum gnarus, quam partem petîsset consul, alam equitum ad explorandum, quonam hostes iter intendissent, misit. Idem error apud consulem erat. Movisse ex hibernis regem sciebat, quam regionem petîsset ignorans: is quoque speculatum miserat equites. Hæ duæ alæ ex diverso, cum diu incertis itineribus vagatæ per Dassaretios essent, tandem in unum iter convenerunt. Neutros fefellit, ut fremitus procul hominum equorumque exauditus est, hostes appropinquare. Itaque prius, quam in conspectum venirent, equos armaque expedierant: nec mora, ubi primum hostem vidêre, concurrendi facta est. Forte et numero et virtute, utpote lecti utrimque, haud impares, æquis viribus per aliquot horas pugnârunt. Fatigatio ipsorum equorumque, incertâ victoriâ, diremit prœlium. Macedonum quadraginta equites, Romanorum quinque et triginta ceciderunt. Neque eo magis explorati quidquam, in quâ regione castra hostium essent, aut illi ad regem, aut hi ad consulem retulerunt: per transfugas cognitum est, quos levitas ingeniorum, ad cognoscendas hostium res, in omnibus bellis præbet.

XXXIV. Philippus, aliquid et ad caritatem suorum, et ut promtius pro eo periculum adirent, ratus profecturum se, si equitum, qui ceciderant in expeditione, sepeliendorum curam habuisset, afferri eos in castra jussit, ut conspiceretur ab omnibus funeris honos. Nihil tam incertum nec tam inæstimabile est, quam animi multitudinis. Quod promtiores ad subeundam omnem dimicationem videbatur facturum, id metum pigritiamque incussit: nam, qui hastis sagittisque et rara lanceis vulnera facta vidissent, cum Græcis Illyriisque pugnare assueti, postquam gladio Hispaniensi detruncata corpora brachiis abscisis, aut

totâ cervice desectâ divisa a corpore capita, patentiaque viscera, et fœditatem aliam vulnerum viderunt, adversus quæ tela quosque viros pugnandum esset, pavidi vulgo cernebant. Ipsum quoque regem terror cepit, nondum justo prœlio cum Romanis congressum: itaque, revocato filio præsidioque, quod in Pelagoniæ faucibus erat, ut iis copiis suas augeret, Pleurato Dardanisque iter in Macedoniam patefecit. Ipse, cum viginti millibus peditum, quatuor equitum, ducibus transfugis, ad hostem profectus, paulo plus ducentos passus a castris Romanis tumulum propinquum Athaco fossâ ac vallo communivit: ac, subjecta cernens Romana castra, admiratus esse dicitur et universam speciem castrorum, et descripta suis quæque partibus, tum tendentium ordine, tum itinerum intervallis; et negâsse, barbarorum ea castra ulli videri posse. Biduum consul et rex, alter alterius conatus exspectantes, continuêre suos intra vallum: tertio die Romanus omnes copias in aciem eduxit.

XXXV. Rex vero, tam celerem aleam universi certaminis timens, quadringentos Tralles (Illyriorum id, sicut alio diximus loco, est genus) et Cretenses trecentos, addito iis peditibus pari numero equitum, cum duce Athenagorâ, uno ex purpuratis, ad lacessendos hostium equites misit. Ab Romanis autem (aberat acies eorum paulo plus quingentos passus) velites et equitum duæ ferme alæ emissæ; ut numero quoque eques pedesque hostem æquarent. Credidêre regii, genus pugnæ, quo assuêrant, fore; ut equites, invicem insequentes refugientesque, nunc telis uterentur, nunc terga darent; Illyriorum velocitas ad excursiones et impetus subitos usui esset, Cretenses in invehentem se effuse hostem sagittas conjicerent. Turbavit hunc ordinem pugnandi, non acrior quam pertinacior, impetus Romanorum: nam haud secus, quam si totâ acie dimicarent, et velites, emissis hastis, comminus gladiis rem gerebant; et equites, ut semel

in hostem evecti sunt, stantibus equis, partim ex ipsis equis, partim desilientes, immiscentesque se peditibus, pugnabant. Ita nec eques regius equiti par erat, insuetus ad stabilem pugnam; nec pedes concursator et vagus, et prope seminudus genere armorum, veliti Romano parmam gladiumque habenti, pariterque et ad se tuendum, et ad hostem petendum, armato. Non tulêre itaque dimicationem; nec aliâ re quam velocitate tutantes se, in castra refugerunt.

XXXVI. Uno deinde intermisso die, cum omnibus copiis equitum levisque armaturæ pugnaturus rex esset, nocte cetratos (quos peltastas vocant) loco opportuno inter bina castra in insidiis abdiderat; præceperatque Athenagoræ et equitibus, ut, si aperto prœlio procederet res, uterentur fortunâ; si minus, cedendo sensim ad insidiarum locum hostem pertraherent. Et equitatus quidem cessit: duces cetratæ cohortis, non satis exspectato signo, ante tempus excitatis suis, occasionem bene gerendæ rei amisêre. Romanus, et aperto prœlio victor, et tutus a fraude insidiarum, in castra sese recepit. Postero die omnibus copiis consul in aciem descendit, ante prima signa locatis elephantis; quo auxilio tum primum Romani, quia captos aliquot bello Punico habebant, usi sunt. Ubi latentem intra vallum sensit, exprobrans metum successit. Postquam ne tum quidem potestas pugnandi dabatur, quia ex tam propinquis stativis parum tuta frumentatio erat, dispersos milites per agros equitibus extemplo invasuris; octo ferme inde millia, intervallo tutiorem frumentationem habiturus, castra ad Octolophum (id est loco nomen) movit. Cum in propinquo agro frumentarentur Romani, primo rex intra vallum suos tenuit, ut cresceret simul et negligentia cum audaciâ hosti. Ubi effusos vidit, cum omni equitatu et Cretensium auxiliaribus, quantum equitem velocissimi pedites cursu æquare poterant, citato profectus agmine, inter castra Romana et frumentatores constituit signa. Inde,

copiis divisis, partem ad consectandos vagos frumentatores emisit, dato signo, ne quem vivum relinquerent; cum parte ipse substitit, itineraque, quibus ad castra recursuri videbantur hostes, obsedit. Jam passim cædes ac fuga erat, necdum quisquam in castra Romana nuntius cladis pervenerat; quia refugientes in regiam stationem incidebant: et plures ab obsidentibus vias, quam ab emissis ad cædem, interficiebantur. Tandem inter medias hostium stationes elapsi quidam trepidi, tumultum magis, quam certum nuntium, intulerunt castris.

XXXVII. Consul, equitibus jussis, quâ quisque posset, opem ferre laborantibus, ipse legiones e castris educit, et agmine quadrato ad hostem ducit. Dispersi equites per agros quidam aberrârunt, decepti clamoribus aliis ex alio exsistentibus loco: pars obvios habuerunt hostes. Pluribus locis simul pugna cœpit. Regia statio atrocissimum prœlium edebat: nam et ipsâ multitudine equitum peditumque prope justa acies erat; et Romanorum, quia medium obsederat iter, plurimi in eam inferebantur. Eo quoque superiores Macedones erant, quod et rex ipse hortator aderat, et Cretensium auxiliares multos ex improviso vulnerabant, conferti præparatique in dispersos et effusos pugnantes. Quod si modum in insequendo habuissent, non in præsentis modo certaminis gloriam, sed in summam etiam belli, profectum foret: nunc, aviditate cædis intemperantius insecuti, in prægressas cum tribunis militum cohortes Romanas incidêre: et fugiens eques, ut primo signa suorum vidit, convertit in effusum hostem equos; versaque momento temporis fortuna pugnæ est, terga dantibus, qui modo secuti erant. Multi comminus congressi, multi fugientes, interfecti: nec ferro tantum periêre, sed in paludes quidam conjecti, profundo limo cum ipsis equis hausti sunt. Rex quoque in periculo fuit: nam, ruente saucio equo, præceps ad terram datus, haud multum abfuit, quin jacens opprimeretur. Saluti fuit

eques, qui raptim ipse desiluit, pavidumque regem in equum subjecit. Ipse, cum pedes æquare cursu fugientes non posset equites, ab hostibus ad casum regis concitatis confossus periit. Rex, circumvectus paludes pervias inviasque trepidâ fugâ, in castra tandem, jam desperantibus plerisque incolumem evasurum, pervenit. Ducenti Macedonum equites eo prœlio periêre, centum ferme capti; octoginta admodum ornati equi, spoliis simul armorum relatis, abducti.

XXXVIII. Fuerunt, qui hoc die regem temeritatis, consulem segnitiæ, accusarent: nam et Philippo quiescendum fuisse, cum paucis diebus hostes, exhausto circa omni agro, ad ultimum inopiæ venturos sciret; et consulem, cum equitatum hostium levemque armaturam fudisset, ac prope regem ipsum cepisset, protinus ad castra hostium ducere debuisse: nec enim mansuros ita perculsos hostes fuisse, debellarique momento temporis potuisse. Id dictu, quam re, (ut pleraque) facilius: nam, si omnibus peditum quoque copiis rex congressus fuisset, forsitan inter tumultum, cum omnes victi metuque perculsi ex prœlio intra vallum, protinus inde supervadentem munimenta victorem hostem fugerent, exui castris potuerit rex: cum vero integræ copiæ peditum in castris mansissent, stationes ante portas, præsidiaque disposita essent, quid, nisi ut temeritatem regis, effuse paulo ante secuti perculsos equites, imitaretur, profecisset? neque enim ne regis quidem primum consilium, quo impetum in frumentatores palatos per agros fecit, reprehendendum foret, si modum prosperæ pugnæ imposuisset. Eo quoque minus est mirum, tentâsse eum fortunam, quod fama erat, Pleuratum Dardanosque, ingentibus copiis profectos domo, jam in Macedoniam transcendisse. Quibus si undique circumventus copiis foret, sedentem Romanum debellaturum, credi poterat. Itaque, secundum duas adversas equestres pugnas, multo minus tutam moram in iisdem stativis fore Philippus ratus, cum abire

inde et fallere abiens hostem vellet, caduceatore sub occasum solis ad consulem misso, qui inducias ad sepeliendos equites peteret, frustratus hostem, secundâ vigiliâ, multis ignibus per tota castra relictis, silenti agmine abiit.

XXXIX. Corpus jam curabat consul, cum, venisse caduceatorem, et quid venisset, nuntiatum est: responso tantum dato, mane postero die fore copiam conveniendi, id quod quæsitum erat, nox dieique insequentis pars ad præcipiendum iter Philippo data est. Montes, quam viam non ingressurum gravi agmine Romanum sciebat, petit. Consul, primâ luce caduceatore datis induciis dimisso, haud ita multo post abîsse hostem cum sensisset, ignarus quâ sequeretur, iisdem stativis frumentando dies aliquot consumsit. Stuberam deinde petit, atque ex Pelagoniâ frumentum, quod in agris erat, convexit: inde ad [Pluvinam] est progressus, nondum comperto, quam regionem hostes petîssent. Philippus, cum primo ad Bryanium stativa habuisset, profectus inde transversis limitibus, terrorem præbuit subitum hosti. Movêre itaque ex [Pluvinâ] Romani, et ad Osphagum flumen posuerunt castra. Rex haud procul inde et ipse, vallo super ripam amnis ducto, (Erigonum incolæ vocant) consedit. Inde satis comperto, Eordæam petituros Romanos, ad occupandas angustias, ne superare hostes arctis faucibus inclusum aditum possent, præcessit: ibi alia vallo, alia fossâ, alia lapidum congerie, ut pro muro essent, alia arboribus objectis, ita ut locus postulabat, aut materia suppeditabat, permuniit; atque (ut ipse rebatur) viam, suâpte naturâ difficilem, objectis per omnes transitus operibus, inexpugnabilem fecit. Erant pleraque silvestria circa, incommoda phalangi maxime Macedonum; quæ, nisi ubi prælongis hastis velut vallum ante clypeos objecit, (quod ut fiat, libero campo opus est) nullius admodum usûs est. Thracas quoque romphææ, ingentis et ipsæ longitudinis, inter objectos undique

ramos impediebant. Cretensium una cohors non inutilis erat: sed ea quoque ipsa, ut, si quis impetum faceret, in patentem vulneri equum equitemque sagittas conjicere poterat, ita adversus scuta Romana nec ad trajiciendum satis magnam vim habebat, nec aperti quidquam erat, quod peteret. Itaque id ut vanum teli genus senserunt esse, saxis passim totâ valle jacentibus incessebant hostem. Ea, majore cum sonitu, quam vulnere ullo, pulsatio scutorum parumper succedentes Romanos tenuit: deinde, iis quoque spretis, partim, testudine factâ, per adversos vadunt hostes; partim, brevi circuitu cum in jugum collis evasissent, trepidos ex præsidiis stationibusque Macedonas deturbant; et, ut in locis impeditis difficili fugâ, plerosque etiam obtruncant.

XL. Ita angustiæ minore certamine, quam quod animis proposuerant, superatæ, et in Eordæam perventum; ubi pervastatis passim agris, in Elimeam se recepit: inde impetum in Orestidem fecit; et oppidum Celetrum est aggressus, in peninsulâ situm. Lacus mœnia cingit: angustis faucibus unum ex continenti iter est. Primo, situ ipso freti, clausis portis, imperium abnuêre: deinde, postquam signa ferri, ac testudine succedi ad portam, obsessasque fauces agmine hostium viderunt, priusquam experirentur certamen, metu in deditionem venerunt. Ab Celetro in Dassaretios processit, urbemque Pelium vi cepit. Servitia inde cum cæterâ prædâ abduxit, et libera capita sine pretio dimisit; oppidumque iis reddidit, præsidio valido imposito: nam et sita opportune urbs erat ad impetus in Macedoniam faciendos. Ita peragratis hostium agris, consul in loca jam pacata ad Apolloniam, unde orsus bellum erat, copias reduxit. Philippum averterant Ætoli, et Athamanes, et Dardani, et tot bella repente alia ex aliis locis exorta. Adversus Dardanos, jam recipientes ex Macedoniâ sese, Athenagoram cum expeditis peditibus ac majore parte equitatûs misit, jussum instare ab tergo abeuntibus,

et, carpendo postremum agmen, segniores eos ad movendos domo exercitus efficere. Ætolos Damocritus prætor, qui moræ ad decernendum bellum ad Naupactum auctor fuerat, idem proximo concilio ad arma conciverat, post famam equestris ad Octolophum pugnæ, Dardanorumque et Pleurati cum Illyriis transitum in Macedoniam, ad hæc classis Romanæ adventum in Oreum, et, super circumfusas tot Macedoniæ gentes, maritimam quoque instantem obsidionem.

XLI. Hæ causæ Damocritum Ætolosque restituerant Romanis: et, Amynandro rege Athamanum adjuncto, profecti Cercinium obsedêre. Clauserant portas, incertum vi an voluntate, quia regium habebant præsidium. Cæterum intra paucos dies captum est Cercinium, atque incensum: qui superfuerant e magnâ clade, liberi servique, inter cæteram prædam abducti. Is timor omnes, qui circumcolunt Bœben paludem, relictis urbibus, montes coëgit petere. Ætoli, inopiâ prædæ inde aversi, in Perrhæbiam ire pergunt. Cyretias ibi vi capiunt, fœdeque diripiunt: qui Malloeam incolunt, voluntate in deditionem societatemque accepti. Ex Perrhæbiâ Gomphos petendi Amynander auctor erat: et imminet Athamania huic urbi, videbaturque expugnari sine magno certamine posse. Ætoli campos Thessaliæ opimos ad prædam petiêre: sequente, quamquam non probante, Amynandro, nec effusas populationes Ætolorum, nec castra, quo fors tulisset loco, sine ullo discrimine ac curâ muniendi, posita. Itaque, ne temeritas eorum negligentiaque sibi ac suis etiam cladis alicujus causa esset, cum campestribus locis subjicientes eos castra Phecado urbi videret, ipse paulo plus quingentorum passuum inde tumulum suis, quamvis levi munimento tutum, cepit. Cum Ætoli, nisi quod populabantur, vix meminisse viderentur, se in hostium agro esse; alii palati semiermes vagarentur, alii in castris sine stationibus per somnum vinumque dies noctibus æqua-

rent, Philippus inopinantibus advenit: quem cum adesse refugientes ex agris quidam pavidi nuntiâssent, trepidare Damocritus cæterique duces: et erat forte meridianum tempus, quo plerique graves cibo sopiti jacebant. Excitare igitur alii alios, jubere arma capere, alios dimittere ad revocandos, qui palati per agros prædabantur: tantaque trepidatio fuit, ut sine gladiis quidam equitum exirent, loricas plerique non induerent. Ita raptim educti, cum universi sexcentorum ægre simul equites peditesque numerum explêssent, incidunt in regium equitatum, numero, animis, armisque præstantem. Itaque primo impetu fusi, vix tentato certamine, turpi fugâ repetunt castra: cæsi captique quidam, quos equites ab agmine fugientium interclusêre.

XLII. Philippus, suis jam vallo appropinquantibus, receptui cani jussit: fatigatos enim equos virosque, non tam prœlio, quam itineris simul longitudine, simul præproperâ celeritate, habebat. Itaque turmatim equites, invicemque manipulos levis armaturæ, aquatum ire et prandere jubet: alios in statione armatos retinet, opperiens agmen peditum, tardius ductum propter gravitatem armorum. Quod ubi advenit, et ipsis imperatum, ut, statutis signis, armisque ante se positis, raptim cibum caperent, binis ternisve summum ex manipulis aquandi causâ missis: interim eques cum levi armaturâ paratus instructusque stetit, si quid hostis moveret. Ætoli, (jam enim et, quæ per agros multitudo sparsa fuerat, receperat se in castra) ut defensuri munimenta, circa portas vallumque armatos disponunt, dum quietos hostes ipsi feroces ex tuto spectabant. Postquam mota signa Macedonum sunt, et succedere ad vallum parati atque instructi cœpêre, omnes repente, relictis stationibus, per aversam partem castrorum ad tumulum, ad castra Athamanum perfugiunt. Multi in hac quoque tam trepidâ fugâ capti cæsique sunt Ætolorum. Philippus, si satis diei superesset, non dubius, quin Atha-

manes quoque exui castris potuissent, die per prœlium, deinde per direptionem castrorum absumto, sub tumulo in proximâ planitie consedit, primâ luce insequentis diei hostem aggressurus. Sed Ætoli eodem pavore, quo sua castra reliquerant, nocte proximâ dispersi fugerunt. Maximo usui fuit Amynander, quo duce Athamanes, itinerum periti, summis montibus, per calles ignotos sequentibus eos hostibus, in Ætoliam perduxerunt. Non ita multos in dispersâ fugâ error intulit in Macedonum equites, quos luce primâ Philippus, ut desertum tumulum vidit, ad carpendum hostium agmen misit.

XLIII. Per eos dies et Athenagoras, regius præfectus, Dardanos recipientes se in fines adeptus, postremum agmen primo turbavit: dein, postquam Dardani conversis signis direxêre aciem, æqua pugna justo prœlio erat: ubi rursus procedere Dardani cœpissent, equite et levi armaturâ regii, nullum talis auxilii genus habentes Dardanos, oneratos immobilibus armis, vexabant: et loca ipsa adjuvabant. Occisi perpauci sunt, plures vulnerati, captus nemo, quia non excedunt temere ordinibus suis, sed confertim et pugnant, et cedunt. Ita damna Romano accepta bello, duabus per opportunas expeditiones coërcitis gentibus, restituerat Philippus, incepto forti, non prospero solum eventu. Minuit deinde ei forte oblata res hostium Ætolorum numerum. Scopas princeps gentis, ab Alexandriâ magno cum pondere auri ab rege Ptolemæo missus, sex millia peditum et equites mercede conductos Ægyptum avexit: nec ex juventute Ætolorum quemquam reliquisset, ni Damocritus, nunc belli quod instaret, nunc futuræ solitudinis, admonens, (incertum curâ gentis, an ut adversaretur Scopæ, parum donis cultus) partem juniorum castigando domi continuisset. Hæc eâ æstate ab Romanis Philippoque gesta erant.

XLIV. Classis a Corcyrâ ejusdem principio æstatis cum L. Apustio legato profecta, Maleâ superatâ,

circa Scyllæum agri Hermionici Attalo regi conjuncta est. Tum vero Atheniensium civitas, cui odio in Philippum per metum jam diu moderata erat, id omne in auxilii præsentis spem effudit: nec unquam ibi desunt linguæ promtæ ad plebem concitandam; quod genus, cum in omnibus liberis civitatibus, tum præcipue Athenis, ubi oratio plurimum pollet, favore multitudinis alitur. Rogationem extemplo tulerunt, plebesque scivit, " ut Philippi statuæ, imagines omnes, nominaque earum, item majorum ejus virilis ac muliebris sexûs omnium, tollerentur, delerenturque: dies festi, sacra, sacerdotes, quæ ipsius majorumve ejus honoris causâ instituta essent, omnia profanarentur. Loca quoque, in quibus positum aliquid inscriptumve honoris ejus causâ fuisset, detestabilia esse; neque in iis quidquam postea poni dedicarique placere eorum, quæ in loco puro poni dedicarique fas esset. Sacerdotes publicos, quotiescumque pro populo Atheniensi, sociisque, et exercitibus, et classibus eorum precarentur, toties detestari atque exsecrari Philippum, liberos ejus, regnumque, terrestres navalesque copias, Macedonum genus omne nomenque." Additum decreto, " Si quis quid postea, quod ad notam ignominiamque Philippi pertineret, ferret, id omne populum Atheniensem jussurum; si quis contra ignominiam, prove honore ejus dixisset, fecissetve, qui occidisset eum, jure cæsurum:" postremo inclusum, " Ut omnia, quæ adversus Pisistratidas decreta quondam erant, eadem in Philippo servarentur." Athenienses quidem literis verbisque, quibus solis valent, bellum adversus Philippum gerebant.

XLV. Attalus Romanique, cum Piræeum primo ab Hermione petîssent, paucos ibi morati dies, oneratique æque immodicis ad honores sociorum, atque in irâ adversus hostem fuerant, Atheniensium decretis, navigant a Piræeo Andrum: et cum in portu, quem Gaureleon vocant, constitissent, missis, qui

tentarent oppidanorum animos, si voluntate tradere urbem, quam vim experiri, mallent; postquam præsidio regio arcem teneri, nec se potestatis suæ esse respondebant; expositis copiis, omnique apparatu urbium oppugnandarum, diversis partibus rex et legatus Romanus ad urbem subeunt. Plus aliquanto Græcos Romana signa armaque, non ante visa, animique militum tam promte succedentium muros, terruêre. Itaque fuga extemplo in arcem facta est: urbe hostes potiti: et in arce cum biduum loci se magis quam armorum fiduciâ tenuissent, tertio die pacti ipsi præsidiumque, ut cum singulis vestimentis Delium Bœotiæ transveherentur. Ea ab Romanis regi Attalo concessa: prædam ornamentaque urbis ipsi avexerunt. Attalus, ne desertam haberet insulam, et Macedonum fere omnibus, et quibusdam Andriorum, ut manerent, persuasit: postea et ab Delio, qui ex pacto transvecti eo fuerant, promissis regis, cum desiderium quoque patriæ facilius ad credendum inclinaret animos, revocati. Ab Andro Cythnum trajecerunt: ibi dies aliquot oppugnandâ urbe nequidquam absumti; et, quia vix operæ pretium erat, abscessêre. Ad Prasias (continentis Atticæ is locus est) Issæorum viginti lembi classi Romanorum adjuncti sunt: ii missi ad populandos Carystiorum agros: cætera classis Geræstum, nobilem Eubœæ portum, dum a Carysto Issæi redirent, tenuit. Inde omnes, velis in altum datis, maris medio præter Scyrum insulam Icum pervenêre: ibi paucos dies, sæviente Boreâ, retenti, ubi prima tranquillitas data est, Sciathum trajecêre, vastatam urbem direptamque nuper a Philippo. Per agros palati milites frumentum, et si qua alia usui esse ad vescendum poterant, ad naves retulêre. Prædæ nec erat quidquam, nec meruerant Græci, cur diriperentur. Inde Cassandream petentes, primo [ad] Mendin, maritimum civitatis ejus vicum, tenuêre. Inde cum, superato promontorio, ad ipsa mœnia urbis circumagere classem vellent, sævâ coortâ

tempestate, prope obruti fluctibus, dispersi, magnâ ex parte amissis armamentis, in terram effugerunt. Omen quoque ea maritima tempestas ad rem terrâ gerendam fuit: nam, collectis in unum navibus, expositisque copiis, aggressi urbem, cum multis vulneribus repulsi, (et erat validum ibi regium præsidium) irrito incepto regressi, Canastræum Pallenes trajecêre: inde, superato Toronæ promontorio, navigantes Acanthum petiêre: ibi primo ager vastatus, deinde ipsa urbs vi capta ac direpta: nec ultra progressi, (jam enim et graves prædâ naves habebant) retro, unde venerant, Sciathum, et ab Sciatho Eubœam, repetunt.

XLVI. Ibi relictâ classe, decem navibus expeditis sinum Maliacum intravêre, ad colloquendum cum Ætolis de ratione gerendi belli. Sipyrrhicas Ætolus princeps legationis ejus fuit, quæ ad communicanda consilia Heracleam cum rege et cum Romano legato venit. Petitum ex fœdere ab Attalo est, ut mille milites præstaret: tantum enim numerum bellum gerentibus adversus Philippum debebat. Id negatum Ætolis, quod illi quoque gravati prius essent ad populandam Macedoniam exire, quo tempore, Philippo circa Pergamum urente sacra profanaque, abstrahere eum inde respectu rerum suarum potuissent. Ita Ætoli cum spe magis, Romanis omnia pollicentibus, quam cum auxilio, dimissi. Apustius cum Attalo ad classem rediit. Inde consultari de Oreo oppugnando cœptum. Valida ea civitas et mœnibus, et, quia ante fuerat tentata, firmo erat præsidio. Conjunxerant se iis post expugnationem Andri cum præfecto Agesimbroto viginti Rhodiæ naves, tectæ omnes: eam classem in stationem ad Zelasium miserunt, (Isthmiæ id super Demetriadem promontorium est peropportune objectum) ut, si quid inde moverent Macedonum naves, in præsidio essent. Heraclides, præfectus regius, classem ibi tenebat, magis per occasionem, si quam negligentia hostium dedisset, quam apertâ vi, quidquam ausurus. Oreum diversi Romani

et rex Attalus oppugnabant: Romani a maritimâ arce, regii adversus vallem inter duas jacentem arces, quâ et muro intersepta urbs est: et, ut loca diversa, sic dispari modo etiam oppugnabant: Romani testudinibus et vineis, et ariete admovendo muris; regii ballistis, catapultisque, et alio omni genere tormentorum, tela ingerentes: et pondere ingenti saxa jaciebant; et cuniculos, et quidquid aliud priore oppugnatione expertum profuerat. Cæterum non plures tantum Macedones, quam ante, tuebantur urbem arcesque, sed etiam præsentioribus animis, et, castigationibus regis in admissâ culpâ, simul minarum, simul promissionum in futurum memores, ita ut parum in expugnatione celeri spei esset. Interim et aliud agi posse ratus legatus, relictis, quot satis videbantur ad opera perficienda, militibus, trajicit in proxima continentis; Larissamque (non illam in Thessaliâ nobilem urbem, sed alteram, quam Cremasten vocant) subito adventu, præter arcem, cepit. Attalus quoque Ægeleon, nihil minus quam tale quidquam in alterius oppugnatione urbis timentibus, oppressit. Et jam cum opera in effectu erant circa Oreum, tum præsidium, quod intus erat, labore assiduo, vigiliis diurnis pariter nocturnisque, et vulneribus, confectum. Muri quoque pars, ariete incusso subruta, multis jam locis prociderat: perque apertum ruinâ iter nocte Romani, quodque super portum est, in arcem perruperunt. Attalus luce primâ, signo ex arce dato ab Romanis, et ipse urbem invasit, stratis magnâ ex parte muris: præsidium oppidanique in alteram arcem perfugêre, unde biduo post deditio facta. Urbs regi, captiva corpora Romanis cessêre.

XLVII. Jam auctumnale æquinoctium instabat: et est sinus Euboïcus, quem Cœla vocant, suspectus nautis: itaque, ante hiemales motus evadere inde cupientes, Piræeum, unde profecti ad bellum erant, repetunt. Apustius, triginta navibus ibi relictis, super Maleam navigat Corcyram. Regem spatium

Initiorum Cereris, ut sacris interesset, tenuit: secundum Initia et ipse in Asiam se recepit, Agesimbroto et Rhodiis domum remissis. Hæc eâ æstate terrâ marique adversus Philippum sociosque ejus a consule et legato Romanis, adjuvantibus rege Attalo et Rhodiis, gesta. Consul alter, C. Aurelius, ad confectum bellum cum in provinciam venisset, haud clam tulit iram adversus prætorem, quod absente se rem gessisset. Misso igitur eo in Etruriam, ipse in agrum hostium legiones induxit; populandoque, cum prædâ majore quam gloriâ, bellum gessit. L. Furius, simul quod in Etruriâ nihil erat rei, quod gereret, simul Gallico triumpho imminens, quem, absente consule irato atque invidente, facilius impetrari posse ratus, Romam inopinato cum venisset, senatum in æde Bellonæ habuit; expositisque rebus gestis, ut triumphanti sibi in Urbem invehi liceret, petit.

XLVIII. Apud magnam partem senatûs et magnitudine rerum gestarum valebat, et gratiâ. Majores natu negabant triumphum, "et quod alieno exercitu rem gessisset, et quod provinciam reliquisset aviditate rapiendi per occasionem triumphi; id vero eum nullo exemplo fecisse." Consulares præcipue, "exspectandum fuisse consulem," dicebant: "potuisse enim, castris prope urbem positis, tutandâ coloniâ, ita ut acie non decerneret, in adventum ejus rem extrahere: et, quod prætor non fecisset, senatui faciendum esse: consulem exspectarent: ubi coram disceptantes consulem et prætorem audîssent, verius de causâ existimaturos esse." Magna pars senatûs nihil præter res gestas, et an in magistratu suisque auspiciis gessisset, censebant spectare senatum debere. "Ex duabus coloniis, quæ velut claustra ad cohibendos Gallicos tumultus oppositæ fuissent, cum [illegible]repta et incensa esset, trajecturumque id incen[illegible] velut ex continentibus tectis, in alteram tam [illegible]uam coloniam esset, quid tandem prætori fa[illegible] fui[illegible]? Nam, si sine consule geri nihil

oportuerit, aut senatum peccâsse, qui exercitum prætori dederit, (potuisse enim, si non cum prætoris, sed consulis, exercitu rem geri voluerit, ita finire senatûsconsultum, ne per prætorem, sed per consulem, gereretur) aut consulem, qui non, cum exercitum ex Etruriâ transire in Galliam jussisset, ipse Arimini occurrerit, ut bello interesset, quod sine eo geri fas non esset. Non exspectare belli tempora moras et dilationes imperatorum: et pugnandum esse interdum, non quia velis, sed quia hostis cogat. Pugnam ipsam eventumque pugnæ spectari oportere: fusos cæsosque hostes: castra capta ac direpta: coloniam liberatam obsidione: alterius coloniæ captivos recuperatos restitutosque suis: debellatum uno prœlio esse. Non homines tantum eâ victoriâ lætatos, sed Diis quoque immortalibus per triduum supplicationes habitas, quod bene ac feliciter, non quod male ac temere, res publica a L. Furio prætore gesta esset. Data fato etiam quodam Furiæ genti Gallica bella."

XLIX. Hujus generis orationibus ipsius amicorumque, victa est, præsentis gratiâ prætoris, absentis consulis majestas; triumphumque frequentes L. Furio decreverunt. Triumphavit de Gallis in magistratu L. Furius prætor. In ærarium tulit trecenta viginti millia æris, argenti centum septuaginta millia pondo: neque captivi ulli ante currum ducti, neque spolia prælata, neque milites secuti: omnia, præter victoriam, penes consulem esse apparebat. Ludi deinde a P. Cornelio Scipione, quos consul in Africâ voverat, magno apparatu facti. Et de agris militum ejus decretum, ut, quot quisque eorum annos in Hispaniâ aut in Africâ militâsset, in singulos annos bina jugera acciperet: eum agrum decemviri assignarent. Triumviri inde creati ad supplendum Venusinis colonorum numerum, quod bello Hannibalis attenuatæ vires ejus coloniæ erant, C. Terentius Varro, T. Quintius Flamininus, P. Cornelius Cn. F. Scipio: hi colonos Venusiam adscripserunt. Eodem anno C. Cornelius

Cethegus, qui proconsul Hispaniam obtinebat, magnum hostium exercitum in agro Sedetano fudit. Quindecim millia Hispanorum eo prœlio dicuntur cæsa, signa militaria capta octo et septuaginta. C. Aurelius consul, cum ex provinciâ Romam comitiorum causâ venisset, non id, quod animis præceperant, questus est, non exspectatum se ab senatu, neque disceptandi cum prætore consuli potestatem factam; sed "ita triumphum decrêsse senatum, ut nullius, nisi ejus, qui triumphaturus esset, haud eorum qui bello interfuissent, verba audiret. Majores ideo instituisse, ut legati, tribuni militum, centuriones, milites denique, triumpho adessent; ut veritas rerum gestarum ejus, cui tantus honos haberetur, publice videretur. Ecquem ex eo exercitu, qui cum Gallis pugnaverit, si non militem, lixam saltem fuisse, quem percontari posset senatus, quid veri prætor vanive referret?" Comitiis deinde diem edixit; quibus creati sunt consules L. Cornelius Lentulus, P. Villius Tappulus. Prætores inde facti L. Quintius Flamininus, L. Valerius Flaccus, L. Villius Tappulus, Cn. Bæbius Tamphilus.

L. Annona quoque eo anno pervilis fuit: frumenti vim magnam ex Africâ advectam ædiles curules M. Claudius Marcellus et Sex. Ælius Pætus binis æris in modios populo diviserunt: et ludos Romanos magno apparatu fecerunt: diem unum instaurârunt: signa ænea quinque ex multaticio argento in ærario posuerunt. Plebeii ludi ab ædilibus L. Terentio Massiliotâ et Cn. Bæbio Tamphilo, quem prætorem designaverant, ter toti instaurati. Et ludi funebres eo anno per quatriduum in foro, mortis M. Valerii Lævini causâ, a P. et M. filiis ejus facti: et munus gladiatorium datum ab iis: paria quinque et viginti pugnârunt. M. Aurelius Cotta, decemvir sacrorum, mortuus: in ejus locum Manius Acilius Glabrio suffectus. Comitiis ædiles curules creati sunt forte ambo, qui statim occipere magistra-

tum non possent: nam C. Cornelius Cethegus absens creatus erat, cum Hispaniam obtineret provinciam; C. Valerius Flaccus, quem præsentem creaverant, quia flamen Dialis erat, jurare in leges non poterat: magistratum autem plus quinque dies, nisi qui jurâsset in leges, non licebat gerere. Petente Flacco, ut legibus solveretur, senatus decrevit, ut, si ædilis, qui pro se juraret, arbitratu consulum daret, consules, si eis videretur, cum tribunis plebis agerent, uti ad plebem ferrent. Datus, qui juraret pro fratre, L. Valerius Flaccus, prætor designatus: tribuni ad plebem tulerunt, plebesque scivit, ut perinde esset, ac si ipse ædilis jurâsset. Et de altero ædile scitum plebis est factum, rogantibus tribunis, quos duos in Hispaniam cum imperio ad exercitus ire juberent, ut C. Cornelius ædilis curulis ad magistratum gerendum veniret, et L. Manlius Acidinus decederet de provinciâ multos post annos: plebes Cn. Cornelio Lentulo et L. Stertinio proconsulibus imperium esse in Hispaniâ jussit.

EPITOME LIBRI TRICESIMI SECUNDI.

Complura prodigia ex diversis regionibus nuntiata referuntur: inter quæ, in Macedoniâ in puppi longæ navis lauream esse natam. T. Quintius Flamininus consul adversus Philippum feliciter pugnavit in faucibus Epiri, fugatumque coëgit in regnum reverti. Ipse Thessaliam, quæ est vicina Macedoniæ, sociis Ætolis et Athamanibus, vexavit. L. Quintius Flamininus, consulis frater, Attalo rege et Rhodiis adjuvantibus, in Eubœam et maritimam oram trajectus, Eretriam expugnavit. Achæi in amicitiam recepti sunt. Conjuratio servorum, facta de solvendis Carthaginiensium obsidibus, oppressa est; duo millia necati sunt. Prætorum numerus ampliatus est, ut seni crearentur. Cornelius Cethegus consul Gallos Insubres prœlio fudit. Cum Lacedæmoniis et tyranno eorum Nabide amicitia juncta est. Præterea expugnationes urbium in Macedoniâ referuntur.

T. LIVII PATAVINI

LIBER TRICESIMUS SECUNDUS.

I. Consules prætoresque cum Idibus Martiis magistratum inissent, provincias sortiti sunt. L. Cornelio Lentulo Italia, P. Villio Macedonia; prætoribus, L. Quintio urbana, Cn. Bæbio Ariminum, L. Valerio Sicilia, L. Villio Sardinia evenit. Lentulus consul novas legiones scribere jussus: Villius a P. Sulpicio exercitum accipere: in supplementum ejus, quantum militum videretur, ut scriberet, ipsi permissum. Prætori Bæbio legiones, quas C. Aurelius consul habuisset, ita decretæ, ut retineret eas, donec consul novo cum exercitu succederet: in Galliam ubi is venisset, omnes milites exauctorati domum dimitterentur, præter quinque millia sociûm: his obtineri circa Ariminum provinciam satis esse: prorogato imperio prætoribus prioris anni, Cn. Sergio, ut militibus, qui in Hispaniâ, Siciliâ, Sardiniâ stipendia per multos annos fecissent, agrum assignandum curaret; Q. Minucio, ut in Bruttiis idem de conjurationibus quæstiones, quas prætor cum fide curâque exercuisset, perficeret; et eos, quos sacrilegii compertos in vinculis Romam misisset, Locros mitteret ad supplicium; quæque sublata ex delubro Proserpinæ essent, reponenda cum piaculis curaret. Feriæ Latinæ pontificum decreto instauratæ sunt; quod legati ab Ardeâ questi in senatu erant, sibi in monte Albano Latinis carnem, ut assolet, datam non esse. Ab Suessâ nuntiatum est, duas portas, quodque inter eas muri erat,

de cœlo tactum; et Formiani legati ædem Jovis, item Ostienses ædem Jovis, et Veliterni Apollinis et Sanci ædes, et in Herculis [æde capillum] enatum: et ex Bruttiis ab Q. Minucio proprætore scriptum, equuleum cum quinque pedibus, pullos gallinaceos tres cum ternis pedibus, natos esse: inde a P. Sulpicio proconsule ex Macedoniâ literæ allatæ, in quibus inter cætera scriptum erat, lauream in puppi navis longæ enatam. Priorum prodigiorum causâ senatus censuerat, ut consules majoribus hostiis, quibus Diis videretur, sacrificarent: ob hoc unum prodigium aruspices in senatum vocati, atque ex responso eorum supplicatio populo in diem unum edicta, et ad omnia pulvinaria res divinæ factæ.

II. Carthaginienses eo anno argentum in stipendium impositum primum Romam advexerunt: id quia probum non esse quæstores renuntiaverant, experientibusque pars quarta decocta erat, pecuniâ Romæ mutuâ sumtâ, intertrimentum argenti suppleverunt. Petentibus deinde, ut, si jam videretur senatui, obsides sibi redderentur, centum redditi obsides: de cæteris, si in fide permanerent, spes facta. Petentibus iisdem, qui non reddebantur obsides, ut ab Norbâ, ubi parum commode essent, alio traducerentur, concessum, ut Signiam et Ferentinum transirent. Gaditanis item petentibus remissum, ne præfectus Gades mitteretur, adversus quod iis, in fidem populi Romani venientibus, cum L. Marcio Septimo convenisset. Et Narniensium legatis, querentibus ad numerum sibi colonos non esse, et immixtos quosdam non sui generis pro colonis se gerere, earum rerum causâ tresviros creare L. Cornelius consul jussus: creati P. et Sex. Ælii (Pætis fuit ambobus cognomen) et C. Cornelius Lentulus. Quod Narniensibus datum erat, ut colonorum numerus [cogeretur,] id Cosani petentes non impetraverunt.

III. Rebus, quæ Romæ agendæ erant, perfectis, consules in provincias profecti. P. Villium, in Ma-

cedoniam cum venisset, atrox seditio militum, jam ante irritata, nec satis in principio compressa, excepit. Duo millia ea militum fuêre, qui ex Africâ, post devictum Hannibalem, in Siciliam, inde anno fere post in Macedoniam pro voluntariis transportati erant. Id voluntate factum negabant: "Ab tribunis recusantes in naves impositos: sed utcumque, seu injuncta seu suscepta foret militia, et eam exhaustam, et finem aliquem militandi fieri æquum esse. Multis annis sese Italiam non vidisse: consenuisse sub armis in Siciliâ, Africâ, Macedoniâ. Confectos jam se labore, opere, exsangues tot acceptis vulneribus esse." Consul, "causam postulandæ missionis probabilem, si modeste peteretur, videri," dixit: "seditionis nec eam, nec ullam aliam satis justam causam esse. Itaque si manere ad signa, et dicto parere velint, se de missione eorum ad senatum scripturum. Modestiâ facilius quam pertinaciâ, quod velint, impetraturos."

IV. Thaumacos eo tempore Philippus summâ vi oppugnabat aggeribus vineisque; et jam arietem muris admoturus erat: cæterum incepto absistere eum coëgit subitus Ætolorum adventus, qui, Archidamo duce inter custodias Macedonum mœnia ingressi, nec die nec nocte finem ullum erumpendi, nunc in stationes, nunc in opera Macedonum, faciebant: et adjuvabat eos natura ipsa loci: namque Thaumaci a Pylis sinuque Maliaco per Lamiam eunti loco alto siti sunt, ipsis faucibus imminentes, quas Cœla vocant: Thessaliæque transeunti confragosa loca implicatasque flexibus vallium vias, ubi ventum ad hanc urbem est, repente, velut maris vasti, sic immensa panditur planities, ut subjectos campos terminare oculis haud facile queas. Ab eo miraculo Thaumaci appellati: nec altitudine solum tuta urbs, sed quod, saxo undique absciso, rupibus imposita est, Hæ difficultates, et quod haud satis dignum tanti laboris periculique pretium erat, ut absisteret incepto Philippus, effecerunt: hiems quoque jam instabat, cum inde

abscessit, et in Macedoniam in hiberna copias reduxit.

V. Ibi cæteri quidem, datâ quantâcumque quiete temporis, simul animos corporaque remiserant. Philippum, quantum ab assiduis laboribus itinerum pugnarumque laxaverat annus, tanto magis intentum in universum eventum belli curæ angunt, non hostes modo timentem, qui terrâ marique urgebant; sed nunc sociorum, nunc etiam popularium animos, ne et illi ad spem amicitiæ Romanorum deficerent, et Macedonas ipsos cupido novandi res caperet: itaque et in Achaïam legatos misit, simul qui jusjurandum (ita enim pepigerant, quotannis juraturos in verba Philippi) exigerent; simul qui redderent Achæis Orchomenon, et Heræam, et Triphyliam; Eleis Alipheram, contendentibus, nunquam eam urbem fuisse ex Triphyliâ, sed sibi debere restitui, quia una esset ex iis, quæ ad condendam Megalopolim ex concilio Arcadum contributæ forent. Et cum Achæis quidem per hæc societatem firmabat: Macedonum animos sibi conciliavit [cum] Heraclide: nam, cum eum maximæ invidiæ sibi esse cerneret, multis criminibus oneratum in vincula conjecit, ingenti popularium gaudio. Bellum, si quando unquam ante alias, tum magnâ curâ apparavit; exercuitque in armis et Macedonas, et mercenarios milites: principioque veris cum Athenagorâ omnia externa auxilia, quodque levis armaturæ erat, in Chaoniam per Epirum, ad occupandas quæ ad Antigoneam fauces sunt, (*Stena* vocant Græci) misit. Ipse post paucis diebus graviore secutus agmine, cum situm omnem regionis adspexisset, maxime idoneum ad muniendum locum credidit esse præter amnem Aoum: is inter montes, quorum alterum Aëropum, alterum Asnäum incolæ vocant, angustâ valle fluit, iter exiguum super ripam præbens. Asnäum Athenagoram cum levi armaturâ tenere ac communire jubet; ipse in Aëropo posuit castra. Quâ abscisæ rupes erant, statio paucorum armato-

tum tenebat; quæ minus tuta erant, alia fossis, alia vallis, alia turribus muniebat. Magna tormentorum etiam vis, ut missilibus procul arcerent hostem, idoneis locis disposita est. Tabernaculum regium pro vallo, in conspecto maxime tumulo, ut terrorem hostibus, suisque spem ex fiduciâ faceret, positum.

VI. Consul, per Charopum Epiroten certior factus, quos saltus cum exercitu insedisset rex, et ipse, cum Corcyræ hibernâsset, vere primo in continentem trajectus, ad hostem ducere pergit. Quinque millia ferme ab regiis castris cum abesset, loco munito relictis legionibus, ipse cum expeditis progressus ad speculanda loca, postero die consilium habuit, utrum per insessum ab hoste saltum, quamquam labor ingens periculumque proponeretur, transitum tentaret; an eodem itinere, quo priore anno Sulpicius Macedoniam intraverat, circumduceret copias. Hoc consilium per multos dies agitanti nuntius venit, T. Quintium, consulem factum, sortitumque provinciam Macedoniam, maturato itinere jam Corcyram trajecisse. Valerius Antias intrâsse saltum Villium tradit, quia recto itinere nequierit, omnibus a rege insessis, secutum vallem, per quam mediam fertur Aous amnis: ponte raptim facto, in ripam, in quâ erant castra regia, transgressum acie conflixisse: fusum fugatumque regem, castris exutum: duodecim millia hostium eo prœlio cæsa, capta duo millia et ducentos, et signa militaria centum triginta duo, equos ducentos triginta: ædem etiam Jovi in eo prœlio votam, si res prospere gesta esset. Cæteri Græci Latinique auctores, quorum quidem ego legi annales, nihil memorabile a Villio actum, integrumque bellum insequentem consulem T. Quintium accepisse, tradunt.

VII. Dum hæc in Macedoniâ geruntur, consul alter L. Lentulus, qui Romæ substiterat, comitia censoribus creandis habuit. Multis claris petentibus viris, creati censores P. Cornelius Scipio Africanus et P. Ælius Pætus. Hi, magnâ inter se concordiâ,

et senatum sine ullius notâ legerunt, et portoria venalium Capuæ Puteolisque, item Castrorum portorium, quo in loco nunc oppidum est, fruendum locârunt: colonosque eo trecentos (is enim numerus finitus ab senatu erat) adscripserunt, et sub Tifatis Capuæ agrum vendiderunt. Sub idem tempus L. Manlius Acidinus, ex Hispaniâ decedens, prohibitus a P. Porcio Læcâ tribuno plebis, ne ovans rediret, cum ab senatu impetrâsset, privatus Urbem ingrediens, mille ducenta pondo argenti, triginta pondo ferme auri in ærarium tulit. Eodem anno Cn. Bæbius Tamphilus, qui ab C. Aurelio consule anni prioris provinciam Galliam acceperat, temere ingressus Gallorum Insubrium fines, prope cum toto exercitu est circumventus: supra sex millia et sexcentos milites amisit: tanta ex eo bello, quod jam timeri desierat, clades accepta est. Ea res L. Lentulum consulem ab Urbe excivit; qui, ut in provinciam venit plenam tumultûs, trepido exercitu accepto, prætorem multis probris increpitum provinciâ decedere, atque abire Romam jussit. Neque ipse consul memorabile quidquam gessit, comitiorum causâ Romam revocatus; quæ ipsa per M. Fulvium et Manium Curium tribunos plebis impediebantur, quod T. Quintium Flamininum consulatum ex quæsturâ petere non patiebantur: "Jam ædilitatem præturamque fastidiri: nec per honorum gradus, documentum sui dantes, nobiles homines tendere ad consulatum, sed, transcendendo media, summa imis continuare." Res ex campestri certamine in senatum venit. Patres censuerunt, "Qui honorem, quem sibi capere per leges liceret, peteret, in eo populo creandi, quem velit, potestatem fieri æquum esse." In auctoritate Patrum fuêre tribuni. Creati consules Sex. Ælius Pætus et T. Quintius Flamininus. Inde prætorum comitia habita: creati L. Cornelius Merula, M. Claudius Marcellus, M. Porcius Cato, C. Helvius, qui ædiles plebis fuerant. Ab iis ludi plebeii instaurati: et

epulum Jovis fuit ludorum causâ: et ab ædilibus curulibus C. Valerio Flacco flamine Diali et C. Cornelio Cethego ludi Romani magno apparatu facti. Ser. et C. Sulpicii Galbæ pontifices eo anno mortui sunt: in eorum locum M. Æmilius Lepidus et Cn. Cornelius Scipio pontifices suffecti sunt.

VIII. Sex. Ælius Pætus, T. Quintius Flamininus consules, magistratu inito, senatum in Capitolio cum habuissent, decreverunt Patres, "ut provincias Macedoniam atque Italiam consules compararent inter se, sortirenturve. Utri eorum Macedonia evenisset, in supplementum legionum tria millia militum Romanorum scriberet, et trecentos equites; item sociorum Latini nominis quinque millia peditum, quingentos equites." Alteri consuli novus omnis exercitus decretus. L. Lentulo prioris anni consuli prorogatum imperium est; vetitusque aut ipse provinciâ decedere prius, aut veterem exercitum deducere, quam cum legionibus novis consul venisset. Sortiti consules provincias. Ælio Italia, Quintio Macedonia evenit. Prætores, L. Cornelius Merula urbanam, M. Claudius Siciliam, M. Porcius Sardiniam, C. Helvius Galliam est sortitus. Delectus inde haberi est cœptus: nam, præter consulares exercitus, prætores quoque jussi scribere milites erant. Marcello in Siciliam quatuor millia peditum sociûm Latini nominis, et trecentos equites; Catoni in Sardiniam ex eodem genere militum tria millia peditum, ducentos equites; ita ut hi prætores ambo, cum in provincias venissent, veteres dimitterent pedites equitesque. Attali deinde regis legatos in senatum consules introduxerunt. Hi, regem classe suâ copiisque omnibus terrâ marique Romanam rem juvare, quæque imperarent Romani consules, impigre atque obedienter ad eam diem fecisse, cum exposuissent, "Vereri" dixerunt, "ne id præstare ei per Antiochum regem ultra non liceret: vacuum namque præsidiis navalibus terrestribusque regnum Attali Antiochum inva-

sisse. Itaque Attalum orare Patres conscriptos, si suâ classe, suâque operâ uti ad Macedonicum bellum vellent, mitterent ipsi præsidium ad regnum ejus tutandum: si id nollent, ipsum ad sua defendenda cum classe ac reliquis copiis redire paterentur." Senatus legatis ita responderi jussit, "Quod rex Attalus classe copiisque aliis duces Romanos juvisset, id gratum senatui esse. Auxilia nec ipsos missuros Attalo adversus Antiochum, socium et amicum populi Romani; nec Attali auxilia retenturos, ultra quam regi commodum esset. Semper populum Romanum alienis rebus, arbitrio alieno, usum; et principium et finem in potestate ipsorum, qui ope suâ velint adjutos Romanos, esse. Legatos ad Antiochum missuros, qui nuntient, Attali naviumque ejus et militum operâ adversus Philippum communem hostem uti populum Romanum. Gratum eum facturum [et] senatui, si regno Attali abstineat, belloque absistat. Æquum esse, socios et amicos populi Romani reges inter se quoque ipsos pacem servare."

IX. Consulem T. Quintium, ita habito delectu, ut eos fere legeret qui in Hispaniâ aut Africâ meruissent, spectatæ virtutis milites, properantem in provinciam prodigia nuntiata atque eorum procuratio Romæ tenuerunt. De cœlo tacta erant via publica Veiis, forum et ædes Jovis Lanuvii, Herculis ædes Ardeæ, Capuæ murus et turres, et ædes, quæ Alba dicitur: cœlum ardere visum erat Arretii: terra Velitris trium jugerum spatio capernâ ingenti desederat: Suessæ Auruncæ nuntiabant agnum cum duobus capitibus natum, et Sinuessæ porcum humano capite. Eorum prodigiorum causâ supplicatio unum diem habita: et consules rebus divinis operam dederunt; placatisque Diis, profecti in provincias sunt: Ælius cum C. Helvio prætore in Galliam: exercitumque ab L. Lentulo acceptum, quem dimittere debebat, prætori tradidit; ipse novis legionibus, quas secum adduxerat, bellum gesturus: neque memorabilis rei

quidquam gessit. Et T. Quintius, alter consul, maturius quam priores soliti erant consules, a Brundisio cum transmisisset, Corcyram tenuit cum octo millibus peditum, equitibus octingentis. Ab Corcyrâ in proxima Epiri quinqueremi trajecit; et in castra Romana magnis itineribus contendit; inde Villio dimisso, paucos moratus dies, dum se copiæ ab Corcyrâ assequerentur, consilium habuit, utrum recto itinere per castra hostium vim facere conaretur; an, ne tentatâ quidem re tanti laboris ac periculi, per Dassaretios potius Lycumque tuto circuitu Macedoniam intraret. Vicissetque ea sententia, ni timuisset, ne, cum a mari longius recessisset, misso e manibus hoste, si (quod antea fecerat) solitudinibus silvisque se tutari rex voluisset, sine ullo effectu æstas extraheretur. Utcumque esset igitur, illo ipso tam iniquo loco aggredi hostem placuit: sed magis fieri id placebat, quam, quomodo fieret, satis expediebat.

X. Dies quadraginta sine ullo conatu sedentes in conspectu hostium absumserant. Inde spes data Philippo est, per Epirotarum gentem tentandæ pacis: habitoque consilio, delecti ad eam rem agendam, Pausanias prætor, et Alexander magister equitum, consulem et regem, ubi in arctissimas ripas Aous cogitur amnis, in colloquium adduxerunt. Summa postulatorum consulis erat, præsidia ex civitatibus rex deduceret: iis, quorum agros urbesque populatus esset, redderet res, quæ comparerent; cæterorum æquo arbitrio æstimatio fieret. Philippus "aliam aliarum civitatium conditionem esse" respondit. "Quas ipse cepisset, eas liberaturum. Quæ sibi traditæ a majoribus essent, earum hæreditariâ ac justâ possessione non excessurum. Si quas quererentur belli clades eæ civitates, cum quibus bellatum foret; arbitrio, [quo] vellent, populorum, cum quibus pax utrisque fuisset, se usurum." Consul, "Nihil ad id quidem arbitro aut judice opus esse," dicere. "Cui enim non apparere, ab eo, qui prior arma intulisset, injuriam or-

tam? nec Philippum ab ullis bello lacessitum, ipsum priorem vim omnibus fecisse." Inde cum ageretur, quæ civitates liberandæ essent, Thessalos primos omnium nominavit consul. Ad id vero adeo accensus indignatione est rex, ut exclamaret, "Quid victo gravius imperares, T. Quinti?" atque ita se ex colloquio proripuit: et temperatum ægre est, quin missilibus, quia diremti medio amni fuerant, pugnam inter se consererent. Postero die per excursiones ab stationibus primo in planitie, satis ad id patenti, multa levia commissa prœlia sunt: deinde recipientibus se regiis in arcta et confragosa loca, aviditate accensi certaminis eo quoque Romani penetravêre. Pro his ordo, et militaris disciplina, et genus armorum erat, aptum urgendis regiis; pro hoste loca, et catapultæ ballistæque, in omnibus prope rupibus, quasi in muris, dispositæ. Multis hinc atque illinc vulneribus acceptis, cum etiam, ut in prœlio justo, aliquot cecidissent, nox pugnæ finem fecit.

XI. Cum in hoc statu res esset, pastor quidam, a Charopo principe Epirotarum missus, deducitur ad consulem. Is "se in eo saltu, qui regiis tunc [oneratus] castris erat, armentum pascere" ait: "omnes montium eorum anfractus callesque nôsse. Si secum aliquos mittere velit, non iniquo nec perdifficili aditu supra caput hostium deducturum. Hæc," Charopus renuntiari jubet, "ita crederet, ut suæ potius omnia, quam illius, potestatis essent." Cum magis vellet credere, quam auderet, consul, mixtumque gaudio ac metu animum gereret, auctoritate motus Charopi, experiri spem oblatam statuit: et, ut averteret rem a suspicione, biduo insequenti lacessere hostem, dispositis ab omni parte copiis, succedentibusque integris in locum defessorum, non destitit. Quatuor millia inde lecta peditum et trecentos equites tribuno militum tradit. Equites, quoad loca patiantur, ducere jubet: ubi ad invia equiti ventum sit, in planitie aliquâ locari equitatum; pedites, quâ dux monstraret

viam, ire: ubi, ut polliceretur, super caput hostium perventum sit, fumo dare signum: nec ante clamorem tollere, quam ab se signo accepto pugnam cœptam arbitrari posset. Nocte itinera fieri jubet, (et pernox forte luna erat) interdiu cibi quietisque sumeret tempus: ducem promissis ingentibus oneratum, si fides exstet, vinctum tamen, tribuno tradit. His copiis ita dimissis, eo intentius Romanus undique instat capi stationes.

XII. Interim die tertio cum verticem, quem petierant, Romani cepisse ac tenere se fumo significarent; tum vero, trifariam divisis copiis, consul valle mediâ cum militum robore succedit: cornua dextrâ lævâque admovet castris: nec segnius hostes obviam eunt: et, dum, aviditate certaminis provecti, extra munitiones pugnant, haud paulo superior est Romanus miles, et virtute, et scientiâ, et armorum genere. Postquam, multis vulneratis interfectisque, recepêre se regii in loca aut munimento aut naturâ tuta, verterat periculum in Romanos, temere in loca iniqua, nec faciles ad receptum angustias, progressos. Neque impunitâ temeritate inde recepissent sese, ni clamor primum ab tergo auditus, dein pugna etiam cœpta, amentes repentino terrore regios fecisset. Pars in fugam effusi sunt: pars, magis quia locus fugæ deerat, quam quod animi satis esset ad pugnam, cum substitissent, ab hoste, et a fronte et ab tergo urgente, circumventi sunt. Deleri totus exercitus potuit, si fugientes persecuti victores essent: sed equitem angustiæ locorumque asperitas, peditem armorum gravitas, impediit. Rex primo effuse ac sine respectu fugit: dein, quinque millium spatium progressus, cum ex iniquitate locorum, id quod erat, suspicatus esset, sequi non posse hostem, substitit in tumulo quodam, dimisitque suos per omnia juga vallesque, qui palatos in unum colligerent. Non plus duobus millibus hominum amissis, cætera omnis multitudo, velut signum aliquod secuta, in unum cum

convenisset, frequenti agmine petunt Thessaliam. Romani, quoad tutum fuit, insecuti, cædentes spoliantesque cæsos, castra regia, etiam sine defensoribus difficili aditu, diripiunt: atque eâ nocte in suis castris manserunt.

XIII. Postero die consul per ipsas angustias, quâ se inter valles flumen insinuat, hostem sequitur. Rex primo die ad Castra Pyrrhi pervenit: locus, quem ita vocant, est in Triphyliâ terræ Melotidis: inde postero die (ingens iter agminis, sed metus urgebat) in montem Lingon perrexit. Ipsi montes Epiri sunt, interjecti Macedoniæ Thessaliæque. Latus, quod vergit in Thessaliam, Oriens spectat: Septemtrio a Macedoniâ objicitur, Vestiti frequentibus silvis sunt: juga summa campos patentes aquasque perennes habent. Ibi, stativis, rex, per aliquot dies habitis, fluctuatus animo est, utrum protinus in regnum se reciperet, an reverti in Thessaliam posset. Inclinavit sententia, suum in Thessaliam agmen demittere; Triccamque proximis limitibus petit: inde obvias urbes raptim peragravit. Homines, qui sequi possent, sedibus excibat: oppida incendebat: rerum suarum, quas possent, ferendarum secum dominis jus fiebat: cætera militis præda erat: nec, quod ab hoste crudelius pati possent, reliqui quidquam fuit, quam quæ ab sociis patiebantur. Hæc etiam facienti Philippo acerba erant; sed e terrâ, mox futurâ hostium, corpora saltem eripere sociorum volebat. Ita evastata sunt oppida, Phacium, Iresiæ, Euhydrium, Eretria, Palæpharus. Pheras cum peteret, exclusus, quia res egebat morâ, si expugnare vellet, nec tempus erat, omisso incepto, in Macedoniam transcendit. Nam etiam Ætolos appropinquare fama erat: qui, audito prœlio, quod circa amnem Aoum factum erat, proximis prius evastatis circa Sperchias et Macran (quam vocant) Comen, transgressi inde in Thessaliam, Cymines et Angeas primo impetu potiti sunt. A Metropoli, dum vastant agros, concursu oppidanorum ad

tuenda mœnia facto, repulsi sunt. Callithera inde aggressi, similem impetum oppidanorum pertinacius sustinuerunt; compulsisque intra mœnia, qui eruperant, contenti eâ victoriâ, quia spes nulla admodum expugnandi erat, abscesserunt. Theuma inde et Calathana vicos expugnant diripiuntque. Acharras per deditionem receperunt. Xyniæ simili metu a cultoribus desertæ sunt. Hoc sedibus suis extorre agmen in præsidium incidit, quod [Athamanum], quo tutior frumentatio esset, ducebatur: incondita inermisque multitudo, mixta imbelli turbâ, ab armatis cæsa est. Xyniæ desertæ diripiuntur. Cyphara inde Ætoli capiunt, opportune Dolopiæ imminens castellum. Hæc raptim intra paucos dies ab Ætolis gesta. Nec Amynander atque Athamanes, post famam prosperæ pugnæ Romanorum, quieverunt.

XIV. Cæterum Amynander, quia suo militi parum fidebat, petito ab consule modico præsidio, cum Gomphos peteret, oppidum protinus nomine Phecam, situm inter Gomphos faucesque angustas quæ Athamaniâ Thessaliam dirimunt, vi cepit. Inde Gomphos adortus; et per aliquot dies summâ vi urbem tuentes, cum scalas ad mœnia erexisset, [eodem] metu perpulit ad deditionem. Hæc traditio Gomphorum ingentem terrorem Thessalis intulit. Dedidêre deinceps sese, qui Argenta, quique Pherinum, et Thimarum, et Lisinas, et Stimonem, et Lampsum habent, aliaque castella juxta ignobilia. Dum Athamanes Ætolique, submoto Macedonum metu, in alienâ victoriâ suam prædam faciunt, Thessaliaque a tribus simul exercitibus, incerta quem hostem, quemve socium crederet, vastatur; consul faucibus, quas fuga hostium aperuerat, in regionem Epiri transgressus, etsi probe scit, cui parti, Charopo principe excepto, Epirotæ favissent; tamen, quia ab satisfaciendi quoque curâ imperata enise facere videt, ex præsenti eos potius quam ex præterito æstimat habitu, et eâ ipsâ facilitate veniæ animos eorum in posterum conciliat. Missis deinde

nuntiis Corcyram, ut onerariæ naves in sinum venirent Ambracium; ipse, progressus modicis itineribus, quarto die in monte Cercetio posuit castra, eodem Amynandro cum suis auxiliis accito; non tam virium ejus egens, quam ut duces in Thessaliam haberet. Ab eodem consilio, et plerique Epirotarum voluntarii inter auxilia accepti.

XV. Primam urbium Thessaliæ Phaloriam est aggressus. Duo millia Macedonum in præsidio habebat, qui primo summâ vi restiterunt, quantum arma, quantum mœnia tueri poterant: sed oppugnatio continua, non die, non nocte remissa, (cum consul in eo verti crederet cæterorum Thessalorum animos, si primi vim Romanam non sustinuissent) vicit pertinaciam Macedonum. Captâ Phaloriâ, legati a Metropoli et a Pierâ dedentes urbes venerunt: venia eisdem petentibus datur. Phaloria incensa ac direpta est. Inde Æginium petit; quem locum cum vel modico præsidio tutum ac prope inexpugnabilem vidisset, paucis in stationem proximam telis conjectis, ad Gomphorum regionem agmen vertit: degressusque in campos Thessaliæ, cum jam omnia exercitui deessent, quia Epirotarum pepercerat agris, explorato ante, utrum Leucadem an sinum Ambracium onerariæ tenuissent, frumentatum Ambraciam in vicem cohortes misit: et est iter a Gomphis Ambraciam, sicut impeditum ac difficile, ita spatio perbrevi. Intra paucos itaque dies, transvectis a mari commeatibus, repleta omni rerum copiâ sunt castra. Inde Atracem est profectus: decem ferme millia ab Larissâ abest: ex Perrhæbiâ oriundi sunt: sita est urbs super Peneum amnem. Nihil trepidavêre Thessali ad primum adventum Romanorum. Et Philippus, sicut in Thessaliam ipse progredi non audebat, ita, intra Tempe stativis positis, ut quisque locus ab hoste tentabatur, præsidia per occasiones submittebat.

XVI. Sub idem fere tempus, quo consul adversus Philippum primum in Epiri faucibus castra posuit, et

L. Quintius, frater consulis, cui classis cura, maritimæque oræ imperium mandatum ab senatu erat, cum duabus quinqueremibus Corcyram transvectus, postquam profectam inde classem audivit, nihil morandum ratus, cum ad Zamam insulam assecutus esset, dimisso L. Apustio, cui successerat, tarde inde ad Maleam, trahendis plerumque remulco navibus, quæ cum commeatu sequebantur, pervenit. A Maleâ, jussis cæteris, quantum maxime possent maturate, sequi, ipse tribus quinqueremibus expeditis Piræeum præcepit, accepitque naves ibi relictas ab L. Apustio legato ad præsidium Athenarum. Eodem tempore duæ ex Asiâ classes profectæ, una cum Attalo rege (eæ quatuor et viginti quinqueremes erant), Rhodia altera, viginti navium tectarum: Agesimbrotus præerat. Hæ circa Andrum insulam classes conjunctæ Eubœam, inde exiguo distantem freto, trajecerunt. Carystiorum primum agros vastârunt: deinde, ubi Carystus, præsidio a Chalcide raptim misso, firma visa est, ad Eretriam accesserunt. Eodem et L. Quintius cum iis navibus, quæ Piræei fuerant, Attali regis adventu audito, venit; jussitque, ut, quæ ex suâ classe venissent naves, Eubœam peterent. Eretria summâ vi oppugnabatur: nam et trium junctarum classium naves omnis generis tormenta machinasque ad urbium exscidia secum portabant, et agri affatim materiæ præbebant ad nova molienda opera. Oppidani primo haud impigre tuebantur mœnia; deinde fessi vulneratique aliquot, cum et muri partem eversam operibus hostium cernerent, ad deditionem inclinârunt. Sed præsidium erat Macedonum, quos non minus quam Romanos metuebant; et Philocles, regius præfectus, a Chalcide nuntios mittebat, se in tempore affuturum, si sustinerent obsidionem. Hæc mixta metu spes ultra, quam vellent aut quam possent, trahere eos tempus cogebat: deinde, postquam Philoclem repulsum trepidantemque refugisse Chalcidem acceperunt, oratores extemplo ad Attalum, veniam fidem-

que ejus petentes, miserunt. Dum in spem pacis intenti segnius munera belli obeunt, et eâ modo parte, quâ murus dirutus erat, cæteris neglectis, stationes armatas opponunt; Quintius, noctu ab eâ parte, quæ minime suspecta erat, impetu facto, scalis urbem cepit. Oppidanorum omnis multitudo cum conjugibus ac liberis in arcem confugit: deinde in deditionem venit. Pecuniæ aurique et argenti haud sane multum fuit: signa, tabulæ priscæ artis, ornamentaque ejus generis plura, quam pro urbis magnitudine aut opibus cæteris, inventa.

XVII. Carystus inde repetita; unde, priusquam e navibus copiæ exponerentur, omnis multitudo, urbe desertâ, in arcem confugit. Inde ad fidem ab Romano petendam oratores mittunt. Oppidanis extemplo vita ac libertas concessa est: Macedonibus treceni nummi in capita statutum est pretium, et ut armis traditis abirent. Hac summâ redemti, in Bœotiam inermes trajecti. Navales copiæ, duabus claris urbibus Eubœæ intra dies paucos captis, circumvectæ Sunium Atticæ terræ promontorium, Cenchreas Corinthiorum emporium petierunt. Consul interim omnium spe longiorem atrocioremque oppugnationem habuit: et eâ, quâ minimum credidisset, resistebant hostes: nam omnem laborem in muro diruendo crediderat fore: si aditum armatis in urbem patefecisset, fugam inde cædemque hostium fore, qualis captis urbibus fieri solet. Cæterum postquam, parte muri arietibus decussâ, per ipsas ruinas transcenderunt in urbem armati, illud principium velut novi atque integri laboris fuit: nam Macedones, qui in præsidio erant et multi et delecti, gloriam etiam egregiam rati, si armis potius et virtute, quam mœnibus, urbem tuerentur, conferti, pluribus introrsus ordinibus acie firmatâ, cum transcendere ruinas sensissent Romanos, per impeditum ac difficilem ad receptum locum expulerunt. Id consul ægre passus, nec eam ignominiam ad unius modo expugnandæ moram urbis, sed ad summam universi belli, pertinere ratus, quod ex mo-

mentis parvarum plerumque rerum penderet; purgato loco, qui strage semiruti muri cumulatus erat, turrem ingentis altitudinis, magnam vim armatorum multiplici tabulato portantem, promovit: et cohortes in vicem sub signis, quæ cuneum Macedonum, (phalangem ipsi vocant) si possent, vi perrumperent, emittebat. Sed ad loca angusta, haud late patente intervallo diruti muri, genus armorum pugnæque hosti aptius erat. Ubi conferti hastas ingentis longitudinis præ se Macedones objecissent, velut in constructam densitate clypeorum testudinem, Romani, pilis nequidquam emissis, cum strinxissent gladios; neque congredi propius, neque præcidere hastas poterant: et, si quas incidissent, aut præfregissent, hastilia fragmento ipso acuto, inter spicula integrarum hastarum, velut vallum explebant. Ad hoc et muri pars adhuc integra utraque tuta præstabat latera; nec ex longo spatio aut cedendum, aut impetus faciendus erat; quæ res turbare ordines solet. Accessit etiam fortuita res ad animos eorum firmandos: nam cum turris per aggerem parum densati soli ageretur, rota una in altiorem orbitam depressa ita turrim inclinavit, ut speciem ruentis hostibus, trepidationemque insanam superstantibus armatis præbuerit.

XVIII. Cum parum quidquam succederet, consul minime æquo animo comparationem militum generis armorumque fieri patiebatur: simul nec maturam expugnandi spem, nec rationem procul a mari et in evastatis belli cladibus locis hibernandi ullam cernebat. Itaque relictâ obsidione, quia nullus in totâ Acarnaniæ atque Ætoliæ orâ portus erat, qui simul et omnes onerarias, quæ commeatum exercitui portabant, caperet, et tecta ad hibernandum legionibus præberet, Anticyra in Phocide, in Corinthium versa sinum, ad id opportunissime sita visa: quia nec procul Thessaliâ hostiumque locis abibant; et ex adverso Peloponnesum exiguo maris spatio divisam, ab tergo Ætoliam Acarnaniamque, ab lateribus Locridem ac

Bœotiam habebant. Phocidis primo impetu Phanoteam sine certamine cepit. Anticyra haud multum in oppugnando præbuit moræ. Ambrysus inde Hyampolisque receptæ. Daulis, quia in tumulo excelso sita est, nec scalis, nec operibus capi poterat: lacessendo missilibus eos, qui in præsidio erant, cum ad excursiones elicuissent, refugiendo invicem insequendoque, et levibus sine effectu certaminibus, eo negligentiæ et contemtûs adduxerunt, ut cum refugientibus in portam permixti impetum Romani facerent. Sex alia ignobilia castella Phocidis terrore magis quam armis in potestatem venerunt. Elatia clausit portas: nec, nisi vi cogerentur, recepturi mœnibus videbantur aut ducem aut exercitum Romanum.

XIX. Elatiam obsidenti consuli rei majoris spes affulsit, Achæorum gentem ab societate regiâ ad Romanam amicitiam avertendi. Cycliadam, principem factionis ad Philippum trahentium res, expulerant. Aristænus, qui Romanis gentem jungi volebat, prætor erat. Classis Romana, cum Attalo et Rhodiis, Cenchreis stabat; parabantque communi omnes consilio Corinthum oppugnare. Optimum igitur ratus est, priusquam eam rem aggrederentur, legatos ad gentem Achæorum mitti, pollicentes, si ab rege ad Romanos defecissent, Corinthum iis contributuros in antiquum gentis concilium. Auctore consule, legati a fratre ejus L. Quintio, et Attalo, et Rhodiis, et Atheniensibus, ad Achæos missi. Sicyone datum iis est concilium. Erat autem non admodum simplex habitus animorum inter Achæos: terrebat eos Lacedæmonius, gravis et assiduus hostis: horrebant Romana arma: Macedonum beneficiis et veteribus et recentibus obligati erant: regem ipsum suspectum habebant pro ejus crudelitate perfidiâque; neque ex iis, quæ tum ad tempus faceret, æstimantes, graviorem post bellum dominum futurum cernebant. Neque solum, quid in senatu quisque civitatis suæ, aut in communibus conciliis gentis pro sententiâ dicerent,

ignorabant: sed ne ipsis quidem secum cogitantibus, quid vellent, aut quid optarent, satis constabat. Ad homines ita incertos introductis legatis potestas dicendi facta est. Romanus primum legatus, L. Calpurnius, deinde Attali regis legati, post eos Rhodii disseruerunt: Philippi deinde legatis dicendi potestas facta est: postremi Athenienses, ut refellerent Macedonum dicta, auditi sunt. Ii fere atrocissime in regem, quia nulli nec plura nec tam acerba passi erant, invecti sunt. Et illa quidem concio sub occasum solis, tot legatorum perpetuis orationibus die absumto, dimissa est.

XX. Postero die advocatur concilium; ubi cum per præconem, sicut Græcis mos est, suadendi, si quis vellet, potestas a magistratibus facta esset, nec quisquam prodiret; diu silentium aliorum alios intuentium fuit. Neque mirum, si, quibus suâ sponte, volutantibus res inter se pugnantes, obtorpuerant quodammodo animi, eos orationes quoque insuper turbaverant, utrimque quæ difficilia essent, promendo admonendoque, per totum diem habitæ. Tandem Aristænus, prætor Achæorum, ne tacitum concilium dimitteret, " Ubi," inquit, " illa certamina animorum, Achæi, sunt, quibus in conviviis et circulis, cum de Philippo et Romanis mentio incidit, vix manibus temperabatis? Nunc in concilio, ad eam rem unam indicto, cum legatorum utrimque verba audieritis, cum referant magistratus, cum præco ad suadendum vocet, obmutuistis. Si non cura communis salutis, ne studia quidem, quæ in hanc aut illam partem animos vestros inclinârunt, vocem cuiquam possunt exprimere? cum præsertim nemo tam hebes sit, qui ignorare possit, dicendi ac suadendi, quod quisque aut velit aut optimum putet, nunc occasionem esse, priusquam quidquam decernamus. Ubi semel decretum erit, omnibus id, etiam quibus ante displicuerit, pro bono atque utili [fœdere] defendendum." Hæc adhortatio prætoris non modo quemquam unum elicuit ad suadendum;

sed ne fremitum quidem aut murmur concionis tantæ, ex tot populis congregatæ, movit.

XXI. Tum Aristænus prætor rursus: "Non magis consilium vobis, principes Achæorum, deest, quam lingua: sed suo quisque periculo in commune consultum non vult. Forsitan ego quoque tacerem, si privatus essem: nunc prætor video, aut non dandum concilium legatis fuisse, aut inde sine responso eos dimittendos non esse. Respondere autem, nisi ex vestro decreto, quî possum? Et quando nemo vestrûm, qui in hoc concilium advocati estis, pro sententiâ quidquam dicere vult, aut audet; orationes legatorum, hesterno die dictas, pro sententiis percenseamus; perinde ac non postulaverint, quæ e re suâ essent, sed suaserint, quæ nobis censerent utilia esse. Romani Rhodiique et Attalus societatem amicitiamque nostram petunt; et in bello, quod adversus Philippum gerunt, se a nobis adjuvari æquum censent. Philippus societatis secum admonet et jurisjurandi; et modo postulat, ut secum stemus; modo, ne intersimus armis, contentum ait se esse. Nulline venit in mentem, cur, qui nondum socii sunt, plus petant, quam socius? Non fit hoc neque modestiâ Philippi, neque impudentiâ Romanorum. [Achæi portus] et dant fiduciam postulantibus, et demunt. Philippi, præter legatum, videmus nihil: Romana classis ad Cenchreas stat, urbium Eubœæ spolia præ se ferens: consulem legionesque ejus, exiguo maris spatio disjunctas, Phocidem ac Locridem pervagantes videmus. Miramini, cur diffidenter Cleomedon legatus Philippi, ut pro rege arma caperemus adversus Romanos, modo egerit: qui, si ex eodem fœdere ac jurejurando, cujus nobis religionem injiciebat, rogemus eum, ut nos Philippus et ab Nabide ac Lacedæmoniis et ab Romanis defendat, non modo præsidium, quo nos tueatur, sed ne quid respondeat quidem nobis, sit inventurus; non (Hercle!) magis, quam ipse Philippus priore anno, qui, pollicendo se adversus Nabidem bellum gestu-

rum, cum tentâsset nostram juventutem hinc in Eubœam extrahere; postquam nos neque decernere id sibi præsidium, neque velle illigari Romano bello vidit, oblitus societatis ejus, quam nunc jactat, vastandos depopulandosque Nabidi ac Lacedæmoniis reliquit. Ac mihi quidem minime conveniens inter se oratio Cleomedontis visa est. Elevabat Romanum bellum; eventumque ejus eumdem fore, qui prioris belli, quod cum Philippo gesserint, dicebat. Cur igitur nostrum ille auxilium absens petit potius, quam præsens nos veteres socios simul ab Nabide ac Romanis tueatur? Nos, dico? Quid ita passus est Eretriam Carystumque capi? quid ita tot Thessaliæ urbes? quid ita Locridem Phocidemque? quid ita nunc Elatiam oppugnari patitur? Cur excessit faucibus Epiri, claustrisque illis inexpugnabilibus super Aoum amnem, aut vi, aut metu, aut voluntate; relictoque, quem insidebat, saltu, penitus in regnum abiit? Si suâ voluntate tot socios reliquit hostibus diripiendos, quid recusare potest, quin et socii sibi consulant? si metu, nobis quoque ignoscat timentibus: si victus armis cessit, Achæi arma Romana sustinebimus, Cleomedon, quæ vos Macedones non sustinuistis? An tibi potius credamus, Romanos non majoribus copiis nec viribus nunc bellum gerere, quam antea gesserint, potius quam res ipsas intueamur? Ætolos tum classe adjuverunt: nec duce consulari nec exercitu bellum gesserunt: sociorum Philippi maritimæ urbes in terrore ac tumultu erant: mediterranea adeo tuta ab Romanis armis fuerunt, ut Philippus Ætolos, nequidquam opem Romanorum implorantes, depopularetur. Nunc autem defuncti bello Punico Romani, quod per sexdecim annos velut intra viscera Italiæ toleraverunt, non præsidium Ætolis bellantibus miserunt; sed ipsi, duces belli, arma terrâ marique simul Macedoniæ intulerunt. Tertius jam consul summâ vi gerit bellum. Sulpicius, in ipsâ Macedoniâ congressus, fudit fugavitque regem;

partem opulentissimam regni ejus depopulatus: nunc Quintius tenentem claustra Epiri, naturâ loci, munimentis, exercituque fretum, castris exuit: fugientem in Thessaliam persecutus, præsidia regia sociasque ejus urbes prope in conspectu regis ipsius expugnavit. Ne sint vera, quæ Athenienses modo legati de crudelitate, avaritiâ, libidine regis dixerunt: nihil ad nos pertineant, quæ in terrâ Atticâ scelera in superos inferosque Deos sunt admissa: multo minus, quæ Ciani Abydenique, qui procul a nobis absunt, passi sunt: nostrorum ipsi vulnerum, si vultis, obliviscamur; cædes direptionesque bonorum Messenæ in mediâ Peloponneso factas; et hospitem Cyparissiæ Garitenem contra jus omne ac fas inter epulas prope ipsas occisum; et Aratum patrem filiumque Sicyonios, cum senem infelicem parentem etiam appellare solitus esset, interfectos; filii etiam uxorem libidinis causâ in Macedoniam asportatam: cætera stupra virginum matronarumque oblivioni dentur: ne sint cum Philippo res, cujus crudelitatis metu obmutuistis omnes: (nam quæ alia tacendi advocatis in consilium causa est?) cum Antigono, mitissimo ac justissimo rege, et de nobis omnibus optime merito, existimemus disceptationem esse: num id postularet facere nos, quod tum fieri non posset? Peninsula est Peloponnesus, angustis Isthmi faucibus continenti adhærens, nulli apertior neque opportunior quam navali bello. Si centum tectæ naves, et quinquaginta leviores apertæ, et triginta Issaïci lembi, maritimam oram vastare, et expositas prope in ipsis litoribus urbes cœperint oppugnare, in mediterraneas scilicet nos urbes recipiemus? tamquam non intestino et hærente in ipsis visceribus uramur bello. Cum terrâ Nabis et Lacedæmonii, mari Romana classis urgebunt; unde regiam societatem et præsidia Macedonum implorem? an ipsi nostris armis ab hoste Romano tutabimur urbes, quæ oppugnabuntur? egregie enim Dymas priore bello sumus tutati. Satis exemplorum nobis alienæ

clades præbent: ne quæramus, quemadmodum cæteris exemplo simus. Nolite, quia ultro Romani petunt amicitiam, id, quod optandum vobis ac summâ ope petendum erat, fastidire. Metu enim videlicet compulsi in alienâ terrâ, quia sub umbrâ auxilii vestri latere volunt, in societatem vestram confugiunt, ut portubus vestris recipiantur, ut commeatibus utantur! Mare in potestate habent; terras, quascumque adeunt, extemplo ditionis suæ faciunt. Quod rogant, cogere possunt: quia pepercisse volunt, committere vos, cur pereatis, non patiuntur. Nam quod Cleomedon modo, tamquam mediam et tutissimam vobis viam consilii, ut quiesceretis abstineretisque armis, ostendebat; ea non media, sed nulla via est. Etenim, præterquam quod aut accipienda aut adspernanda vobis Romana societas est, quid aliud quam nusquam gratiâ stabili, velut qui eventum exspectaverimus, ut fortunæ applicaremus nostra consilia, præda victoris erimus? Nolite, si, quod omnibus votis petendum erat, ultro offertur, fastidire. Non, quemadmodum hodie utrumque vobis licet, sic semper liciturum est: nec sæpe nec diu eadem occasio erit. Liberare vos a Philippo jamdiu magis vultis, quam audetis. Sine vestro labore et periculo qui vos in libertatem vindicarent, cum magnis classibus exercitibusque mare trajecerunt. Hos si socios adspernamini, vix sanæ mentis estis: sed, aut socios aut hostes habeatis, oportet."

XXII. Secundum orationem prætoris, murmur ortum aliorum cum assensu, aliorum inclementer assentientes increpantium: et jam non singuli tantum, sed populi universi, inter se altercabantur: tum inter magistratus gentis (*demiürgos* vocant: decem numero creantur) certamen nihilo segnius quam inter multitudinem esse: quinque relaturos se de societate Romanâ aiebant, suffragiumque daturos: quinque lege cautum testabantur, ne quid, quod adversus Philippi societatem esset, aut referre magistratibus, aut decernere concilio jus esset. Hic quoque dies

jurgiis est consumtus. Supererat unus justi concilii dies (tertio enim lex jubebat decretum fieri); in quem adeo exarsêre studia, ut vix parentes ab liberis temperaverint. Rhisiasus Pellenensis erat: filium demiurgum, nomine Memnonem, habebat, partis ejus, quæ decretum recitari, perrogarique sententias prohibebat. Is, diu obtestatus filium, ut consulere Achæos communi saluti pateretur, neu pertinaciâ suâ gentem universam perditum iret, postquam parum proficiebant preces, juratus se eum suâ manu interemturum, nec pro filio, sed pro hoste, habiturum, minis pervicit, ut postero die conjungeret iis se, qui referebant: qui cum plures facti referrent, omnibus fere populis haud dubie approbantibus relationem, ac præ se ferentibus, quid decreturi essent; Dymæi ac Megalopolitani, et quidam Argivorum, priusquam decretum fieret, consurrexerunt, ac reliquerunt concilium, neque mirante ullo, neque improbante. Nam Megalopolitanos, avorum memoriâ pulsos ab Lacedæmoniis, restituerat in patriam Antigonus: et Dymæis, captis nuper direptisque ab exercitu Romano, cum redimi eos, ubicumque servirent, Philippus jussisset, non libertatem modo, sed etiam patriam, reddiderat. Jam Argivi, præterquam quod Macedonum reges ab se oriundos credunt, privatis etiam hospitiis familiarique amicitiâ plerique illigati Philippo erant. Ob hæc, concilio, quod inclinaverat ad Romanam societatem jubendam, excesserunt: veniaque iis hujus secessionis fuit, et magnis et recentibus obligatis beneficiis.

XXIII. Cæteri populi Achæorum, cum sententias perrogarentur, societatem cum Attalo ac Rhodiis præsenti decreto confirmârunt: cum Romanis, quia injussu populi non poterat rata esse, in id tempus, quo Romam mitti legati possent, dilata est: in præsentia tres legatos ad L. Quintium mitti placuit, et exercitum omnem Achæorum ad Corinthum admoveri; captis Cenchreis, jam urbem ipsam Quintio

oppugnante. Et hi quidem e regione portæ, quæ fert Sicyonem, posuerunt castra. Romani ad Cenchreas versam partem urbis, Attalus, traducto per Isthmum exercitu, ab Lechæo, alterius maris portu, oppugnabant; primo segnius, sperantes seditionem intus fore inter oppidanos ac regium præsidium. Postquam uno animo omnes, et Macedones tamquam communem patriam tuebantur, et Corinthii ducem præsidii Androsthenem, haud secus quam civem et suffragio creatum suo, imperio justo patiebantur; omnis inde spes oppugnantibus in vi et armis et operibus erat. Undique aggeres haud facili aditu ad mœnia admovebantur: aries, ex eâ parte quam Romani oppugnabant, aliquantum muri diruerat: in quem locum (quia nudatus munimento erat) protegendum armis, cum Macedones concurrissent, atrox prœlium inter eos ac Romanos ortum est. Ac primo multitudine facile expellebantur Romani: assumtis deinde Achæorum Attalique auxiliis, æquabant certamen: nec dubium erat, quin Macedonas Græcosque facile loco pulsuri fuerint. Transfugarum Italicorum magna multitudo erat; pars ex Hannibalis exercitu, metu pœnæ a Romanis, Philippum secuti, pars navales socii, relictis nuper classibus, ad spem honoratioris militiæ transgressi: hos desperata salus, si Romani vicissent, ad rabiem magis quam audaciam accendebat. Promontorium est adversus Sicyonem, Junonis quam vocant Acræam, in altum excurrens: trajectus inde Corinthum, septem millia ferme passuum. Eo Philocles, regius et ipse præfectus, mille et quingentos milites per Bœotiam duxit: præsto fuêre ab Corintho lembi, qui præsidium id acceptum Lechæum trajicerent. Auctor erat Attalus, incensis operibus, omittendæ extemplo oppugnationis: pertinacius Quintius in incepto perstabat. Is quoque, ut pro omnibus portis disposita vidit præsidia regia, nec facile erumpentium impetus sustineri posse, in Attali sententiam concessit: ita irrito incepto, di-

missis Achæis, reditum ad naves est. Attalus Piræeum, Romani Corcyram petierunt.

XXIV. Dum hæc ab navali exercitu geruntur, consul, in Phocide ad Elatiam castris positis, primo colloquiis rem per principes Elatiensium tentavit: postquam, nihil esse in manu suâ, et plures validioresque esse regios quam oppidanos respondebatur, tum simul ab omni parte operibus armisque urbem est aggressus. Ariete admoto, quantum inter turres muri erat prorutum, cum ingenti fragore ac strepitu nudâsset urbem, simul et cohors Romana per apertum recenti strage iter invasit; et ex omnibus oppidi partibus, relictis suis quisque stationibus, in eum, qui premebatur impetu hostium, locum concurrerunt. Eodem tempore Romani et ruinas muri supervadebant, et scalas ad stantia mœnia inferebant: et, dum in unam partem oculos animosque hostium certamen averterat, pluribus locis scalis capitur murus, armatique in urbem transcenderunt: quo tumultu audito, territi hostes, relicto, quem conferti tuebantur, loco, in arcem omnes metu, inermi quoque insequente turbâ, confugerunt. Ita urbe potitur consul: quâ direptâ, missis in arcem, qui vitam regiis, si abire vellent inermes, libertatem Elatiensibus pollicerentur, fideque in hæc datâ, post paucos dies arcem recepit.

XXV. Cæterum adventu in Achaïam Philoclis regii præfecti non Corinthus tantum liberata obsidione, sed Argivorum quoque civitas per quosdam principes Philocli prodita est, tentatis prius animis plebis. Mos erat, comitiorum die primo, velut ominis causâ, prætores pronuntiare Jovem, Apollinemque, et Herculem: additum legi erat, ut iis Philippus rex adjiceretur: cujus nomen post pactam cum Romanis societatem quia præco non adjecit, fremitus primo multitudinis ortus: deinde clamor subjicientium Philippi nomen, jubentiumque legitimum honorem usurpare; donec cum ingenti assensu nomen recitatum est. Hujus fiduciâ favoris Philocles arcessitus nocte

occupat collem imminentem urbi (Larissam eam arcem vocant); positoque ibi præsidio, cum lucis principio signis infestis ad subjectum arci forum vaderet, instructa acies ex adverso occurrit. Præsidium erat Achæorum nuper impositum, quingenti fere juvenes delecti omnium civitatium. Ænesidemus Dymæus præerat. Adhortator a præfecto regio missus, qui excedere urbe juberet, (neque enim pares eos oppidanis solis, qui idem quod Macedones sentirent, nedum adjunctis Macedonibus, esse, quos ne Romani quidem ad Corinthum sustinuissent) primo nihil nec ducem nec ipsos movit: post paulo, ut Argivos quoque armatos ex parte alterâ venientes magno agmine viderunt, certam perniciem cernentes, omnem tamen casum, si pertinacior dux fuisset, videbantur subituri. Ænesidemus, ne flos Achæorum juventutis simul cum urbe amitteretur, pactus cum Philocle, ut abire illis liceret, ipse, quo loco steterat armatus cum paucis clientibus, non excessit. Missus a Philocle, qui quæreret, quid sibi vellet? nihil fatus, tantummodo, cum projecto præ se clypeo staret, in præsidio creditæ urbis moriturum se armatum, respondit. Tum jussu præfecti a Thracibus conjecta tela, interfectique omnes: et, post pactam inter Achæos et Romanos societatem, duæ nobilissimæ civitates, Argi et Corinthus, in potestate regis erant. Hæc ab Romanis eâ æstate in Græciâ terrâ marique gesta.

XXVI. In Galliâ nihil sane memorabile ab Sex. Ælio consule gestum; cum duos exercitus in provinciâ habuisset, unum retentum, quem dimitti oportebat, cui L. Cornelius proconsul præfuerat (ipse ei C. Helvium prætorem præfecit), alterum, quem in provinciam adduxit. Totum prope annum Cremonensibus Placentinisque cogendis redire in colonias, unde belli casibus dissipati erant, consumsit. Quemadmodum Gallia præter spem quieta eo anno fuit, ita circa Urbem servilis prope tumultus excitatus est. Obsides Carthaginiensium Setiæ custodiebantur: cum

iis, ut principum liberis, magna vis servorum erat: augebant eorum numerum, ut ab recenti Africo bello, et ab ipsis Setinis captiva aliquot nationis ejus ex prædâ emta mancipia. Cum conjurationem fecissent, missis ex eo numero, qui in Setino agro, deinde circa Norbam et Circeios, servitia sollicitarent; satis jam omnibus præparatis, ludis, qui Setiæ propediem futuri erant, spectaculo intentum populum aggredi statuerant; Setiâ per cædem et repentinum tumultum captâ, Norbam et Circeios occupare. Hujus rei tam fœdæ indicium Romam ad L. Cornelium Merulam prætorem urbis delatum est. Servi duo ante lucem ad eum venerunt, atque ordine omnia, quæ acta futuraque erant, exposuerunt. Quibus domi custodiri jussis, prætor, senatu vocato edoctoque, quæ indices afferrent, proficisci ad eam conjurationem quærendam atque opprimendam jussus, cum quinque legatis profectus, obvios in agris sacramento rogatos arma capere et sequi cogebat. Hoc tumultuario delectu duobus millibus ferme hominum armatis, Setiam, omnibus, quo pergeret, ignaris, venit: ibi raptim principibus conjurationis comprehensis, fuga servorum ex oppido facta est: dimissi deinde per agros, qui vestigarent. Egregia duorum opera servorum indicum et unius liberi fuit. Ei centum millia gravis æris dari Patres jusserunt: servis vicena quina millia æris, et libertatem: pretium eorum ex ærario solutum est dominis. Haud ita multo post, ex ejusdem conjurationis reliquiis, nuntiatum est, servitia Præneste occupatura. Eo L. Cornelius prætor profectus, de quingentis fere hominibus, qui in eâ noxâ erant, supplicium sumsit. In timore civitas fuit, obsides captivosque Pœnorum ea moliri: itaque et Romæ vigiliæ per vicos servatæ; jussique circumire eas minores magistratus: et triumviri carceris lautumiarum intentiorem custodiam habere jussi: et circa nomen Latinum a prætore literæ missæ, ut et obsides in privato servarentur, neque in publicum prodeundi

facultas daretur; et captivi, ne minus decem pondo compedibus vincti, in nullâ aliâ quam in carceris publici custodiâ essent.

XXVII. Eodem anno legati ab rege Attalo coronam auream ducentûm quadraginta sex pondo in Capitolio posuerunt, gratiasque senatui egerunt, quod Antiochus, legatorum Romanórum auctoritate motus, finibus Attali exercitum deduxisset. Eâdem æstate equites ducenti, et elephanti decem, et tritici modiûm ducenta millia, ab rege Masinissâ ad exercitum, qui in Græciâ erat, pervenerunt. Item ex Siciliâ Sardiniâque magni commeatus et vestimenta exercitui missa. Siciliam M. Marcellus, Sardiniam M. Porcius Cato obtinebat; sanctus et innocens, asperior tamen in fœnore coërcendo habitus. Fugatique ex insulâ fœneratores, et sumtus, quos in cultum prætorum socii facere soliti erant, circumcisi, aut sublati. Sex. Ælius consul ex Galliâ comitiorum causâ Romam cum redîsset, creavit consules C. Cornelium Cethegum et Q. Minucium Rufum. Biduo post prætorum comitia habita. Sex prætores illo anno primum creati, crescentibus jam provinciis, et latius patescente imperio: creati autem hi, L. Manlius Vulso, C. Sempronius Tuditanus, M. Sergius Silus, M. Helvius, M. Minucius Rufus, L. Atilius. Sempronius et Helvius ex iis ædiles plebis erant: curules ædiles Q. Minucius Thermus et Ti. Sempronius Longus. Ludi Romani eo anno quater instaurati.

XXVIII. C. Cornelio et Q. Minucio consulibus, omnium primum de provinciis consulum prætorumque actum. Prius de prætoribus transacta res, quæ transigi sorte poterat: urbana Sergio, peregrina jurisdictio Minucio obtigit. Sardiniam Atilius, Siciliam Manlius, Hispaniam Sempronius citeriorem, Helvius ulteriorem est sortitus. Consulibus Italiam Macedoniamque sortiri parantibus, L. Oppius et Q. Fulvius tribuni plebis impedimento erant, "quod longinqua provincia Macedonia esset; neque ulla alia

res majus bello impedimentum ad eam diem fuisset, quam quod, vixdum inchoatis rebus, in ipso conatu gerendi belli prior consul revocaretur. Quartum jam annum esse ab decreto Macedonico bello. Quærendo regem et exercitum ejus, Sulpicium majorem partem anni absumsisse. Villium, congredientem cum hoste, re infectâ revocatum. Quintium, rebus divinis Romæ majorem partem anni retentum, ita gessisse tamen res, ut, si aut maturius in provinciam venisset, aut hiems magis sera fuisset, potuerit debellare. Nunc prope in hiberna profectum, ita comparare dici bellum, ut, nisi successor impediat, perfecturus æstate proximâ videatur." His orationibus pervicerunt, ut consules in senatûs auctoritate fore dicerent se, si idem tribuni facerent. Permittentibus utrisque liberam consultationem, Patres consulibus ambobus Italiam provinciam decreverunt: T. Quintio prorogârunt imperium, donec successor ei venisset. Consulibus binæ legiones decretæ, et ut bellum cum Gallis Cisalpinis, qui defecissent a populo Romano, gererent. Quintio in Macedoniam supplementum decretum, peditum quinque millia et trecenti equites, et sociorum navalium tria millia. Præesse idem, qui præerat, classi L. Quintius Flamininus jussus. Prætoribus in Hispanias octona millia peditum sociûm ac Latini nominis data, et quadringenti equites, ut dimitterent veterem ex Hispaniis militem: et terminare jussi, quâ ulterior citeriorve provincia servaretur. Macedoniæ legatos P. Sulpicium et P. Villium, qui consules in eâ provinciâ fuerant, adjecerunt.

XXIX. Priusquam consules prætoresque in provincias proficiscerentur, prodigia procurari placuit; quod ædes Vulcani Summanique Romæ, et quod Fregellis murus et porta de cœlo tacta erant; et Frusinone inter noctem lux orta; et Asculo agnus biceps cum quinque pedibus natus; et Formiis duo lupi, oppidum ingressi, obvios aliquot laniaverant; Romæ, non in urbem solum, sed in Capitolium, pe-

netraverat lupus. C. Acilius tribunus plebis tulit, ut quinque coloniæ in oram maritimam deducerentur; duæ ad ostia fluminum Vulturni Liternique; una Puteolos; una ad Castrum Salerni. His Buxentum adjectum. Trecenæ familiæ in singulas colonias jubebantur mitti: triumviri deducendis iis, qui per triennium magistratum haberent, creati, M. Servilius Geminus, Q. Minucius Thermus, Ti. Sempronius Longus. Delectu rebusque aliis divinis humanisque, quæ per ipsos agenda erant, perfectis, consules ambo in Galliam profecti. Cornelius rectâ ad Insubres viâ, qui tum in armis erant, Cenomanis assumtis; Q. Minucius in læva Italiæ ad Inferum Mare flexit iter; Genuamque exercitu abducto, ab Liguribus orsus est bellum. Oppida Clastidium et Litubium, utraque Ligurum, et duæ gentis ejusdem civitates, Celelates Cerdiciatesque, sese dediderunt. Et jam omnia cis Padum, præter Gallorum Boios, Ilvates Ligurum, sub ditione erant: quindecim oppida, hominum viginti millia esse dicebantur, quæ se dediderant. Inde in agrum Boiorum legiones duxit.

XXX. Boiorum exercitus haud ita multo ante trajecerat Padum, junxeratque se Insubribus et Cenomanis; quod ita acceperant, conjunctis legionibus consules rem gesturos, ut et ipsi collatas in unum vires firmarent. Postquam fama accidit, alterum consulem Boiorum urere agros, seditio extemplo orta est. Postulare Boii, ut laborantibus opem universi ferrent: Insubres negare, se sua deserturos. Ita divisæ copiæ, Boiisque in agrum suum tutandum profectis, Insubres, cum Cenomanis, super amnis Mincii ripam consederunt. Infra eum locum quinque millia passuum, et consul Cornelius eidem flumini castra applicuit: inde mittendo in vicos Cenomanorum Brixiamque, quod caput gentis erat, ut satis comperit, non ex auctoritate seniorum juventutem in armis esse, nec publico consilio Insubrium defectioni Cenomanos se adjunxisse; excitis ad se principibus, id agere ac

moliri cœpit, ut desciscerent ab Insubribus Cenomani, et, signis sublatis, aut domos redirent, aut ad Romanos transirent. Et id quidem impetrari nequiit: in id data fides consuli est, ut in acie aut quiescerent, aut, si qua etiam occasio fuisset, adjuvarent Romanos. Hæc ita convenisse Insubres ignorabant: suberat tamen quædam suspicio animis, labare fidem sociorum. Itaque, cum in aciem eduxissent, neutrum iis cornu committere ausi, ne, si dolo cessissent, rem totam inclinarent, post signa in subsidiis eos locaverunt. Consul principio pugnæ vovit ædem Sospitæ Junoni, si eo die hostes fusi fugatique essent. A militibus clamor sublatus, compotem voti consulem se facturos, et impetus in hostes est factus. Non tulerunt Insubres primum concursum. Quidam et a Cenomanis, terga repente in ipso certamine aggressis, tumultum ancipitem injectum auctores sunt, cæsaque in medio quinque et triginta millia hostium, quinque millia et septingentos vivos captos; in iis Hamilcarem, Pœnorum imperatorem, qui belli causa fuisset; signa militaria centum triginta, et carpenta supra ducenta. Oppida, quæ defectionem secuta erant, dediderunt se Romanis.

XXXI. Minucius consul primo effusis populationibus peragraverat fines Boiorum: deinde, ut, relictis Insubribus, ad sua tuenda receperant sese, castris se tenuit, acie dimicandum cum hoste ratus. Nec Boii detrectâssent pugnam, ni fama victos Insubres allata animos fregisset. Itaque, relicto duce castrisque, dissipati per vicos, sua ut quisque defenderent, rationem gerendi belli hosti mutârunt: omissâ enim spe per unam dimicationem rei decernendæ, rursus populari agros, et urere tecta, vicosque expugnare cœpit. Per eosdem dies Clastidium incensum: inde in Ligustinos Ilvates, qui soli non parebant, legiones ductæ. Ea quoque gens, ut Insubres acie victos, Boios, ita ut tentare spem certaminis metuerent, territos audivit, in ditionem venit. Literæ consulum e

Galliâ, de gestis prospere sub idem tempus, Romam allatæ. M. Sergius prætor urbis in senatu eas, deinde ex auctoritate Patrum ad populum, recitavit: supplicatio in quatriduum decreta. Hiems jam eo tempore erat.

XXXII. Cum T. Quintius, captâ Elatiâ, in Phocide ac Locride hiberna disposita haberet, Opunte seditio orta est. Factio una Ætolos, qui propiores erant, altera Romanos arcessebat. Ætoli priores venerunt: sed opulentior factio, exclusis Ætolis, missoque ad imperatorem Romanum nuntio, usque in adventum ejus tenuit urbem. Arcem regium tenebat præsidium; neque, ut descenderent inde, aut Opuntiorum minis, aut auctoritate imperantis consulis Romani, perpelli potuerunt. Mora, cur non extemplo oppugnarentur, ea fuit, quod caduceator ab rege venerat, locum ac tempus petens colloquio. Id gravate concessum regi est: non quin cuperet Quintius per se partim armis, partim conditionibus, confectum videri bellum; necdum enim sciebat, utrum successor sibi alter ex novis consulibus mitteretur, an (quod summâ vi ut tenderent, amicis et propinquis mandaverat) imperium prorogaretur: aptum autem fore colloquium credebat, ut sibi liberum esset, vel ad bellum manenti, vel ad pacem decedenti, rem inclinare. In sinu Maliaco prope Nicæam litus elegêre: eo rex ab Demetriade cum quinque lembis et unâ nave rostratâ venit. Erant cum eo principes Macedonum, et Achæorum exsul vir insignis, Cycliadas. Cum imperatore Romano rex Amynander erat, et Dionysodorus Attali legatus, et Agesimbrotus præfectus Rhodiæ classis, et Phæneas princeps Ætolorum, et Achæi duo, Aristænus et Xenophon. Inter hos Romanus, ad extremum litus progressus, cum rex in proram navis in ancoris stantis processisset, "Commodius," inquit, "si in terram egrediaris, et ex propinquo dicamus invicem, audiamusque." Cum rex facturum se id negaret; "Quem

tandem," inquit Quintius, "times?" Ad hoc ille superbo et regio animo: "Neminem equidem timeo, præter Deos immortales: non omnium autem credo fidei, quos circa te video, atque omnium minime Ætolis." "Istud quidem," ait Romanus, "par omnibus periculum est, qui cum hoste ad colloquium congrediuntur, ut nulla fides sit." "Non tamen," inquit rex, "T. Quinti, par perfidiæ præmium est, si fraude agatur, Philippus et Phæneas: neque enim æque difficulter Ætoli prætorem alium, ac Macedones regem in meum locum substituant." Secundum hæc, silentium fuit.

XXXIII. Cum Romanus eum æquum censeret priorem dicere, qui petîsset colloquium; rex, ejus esse priorem orationem, qui daret pacis leges, non qui acciperet; tum Romanus, "Simplicem suam orationem esse: ea enim se dicturum, quæ ni fiant, nulla sit pacis conditio. Deducenda ex omnibus Græciæ civitatibus regi præsidia esse: captivos et transfugas sociis populi Romani reddendos: restituenda Romanis ea Illyrici loca, quæ post pacem in Epiro factam occupâsset. Ptolemæo, regi Ægypti, reddendas urbes, quas post Philopatoris Ptolemæi mortem occupâsset. Suas populique Romani conditiones has esse: cæterum et sociorum audiri postulata verum esse." Attali regis legatus, "Naves captivosque, quæ ad Chium navali prœlio capta essent, et Nicephorium, Venerisque templum, quæ spoliâsset evastâssetque, pro incorruptis restitui." Rhodii Peræam (regio est continentis adversus insulam, vetustæ eorum ditionis) repetebant; postulabantque "præsidia deduci ab Iasso, et Bargyliis, et Euromensium urbe, et in Hellesponto Sesto atque Abydo; et Panopolim Byzantiis in antiqui formulam juris restitui; et liberari omnia Asiæ emporia portusque." Achæi Corinthum et Argos repetebant. Prætor Ætolorum Phæneas cum eadem fere, quæ Romani, ut Græciâ decederetur, postulâsset, redderenturque Ætolis urbes,

quæ quondam juris ac ditionis eorum fuissent; excepit orationem ejus princeps Ætolorum Alexander, vir, ut inter Ætolos, facundus. "Jamdudum se reticere," ait, "non quo quidquam agi putet eo colloquio, sed ne quem sociorum dicentem interpellet. Neque de pace cum fide Philippum agere, neque bella verâ virtute unquam gessisse. In colloquiis insidiari et captare: in bello non congredi æquo campo, neque collatis signis dimicare, sed refugientem incendere ac diripere urbes, et vincentium præmia victum corrumpere. At non sic antiquos Macedonum reges, sed acie bellare solitos, urbibus parcere, quantum possent, quo opulentius imperium haberent. Nam, de quorum possessione dimicetur, tollentem, nihil sibi præter bellum relinquere, quod consilium esse? Plures priore anno sociorum urbes in Thessaliâ evastâsse Philippum, quam omnes, qui unquam hostes Thessaliæ fuerint: ipsis quoque Ætolis eum plura socium, quam hostem, ademisse. Lysimachiam, pulso prætore et præsidio Ætolorum, occupâsse eum. Cium item suæ ditionis urbem funditus evertisse ac delêsse. Eâdem fraude habere eum Thebas Phthias, Echinum, Larissam, et Pharsalum."

XXXIV. Motus oratione Alexandri Philippus navem, ut exaudiretur, propius terram applicuit. Orsum eum dicere, in Ætolos maxime, violenter, Phæneas interfatus, "Non in verbis rem verti," ait: "aut bello vincendum, aut melioribus parendum esse." "Apparet id quidem," inquit Philippus, "etiam cæco;" jocatus in valetudinem oculorum Phæneæ: et erat dicacior naturâ, quam regem decet, et ne inter seria quidem risu satis temperans. Indignari inde cœpit, "Ætolos, tamquam Romanos, decedi Græciâ jubere: qui, quibus finibus Græcia sit, dicere non possint. Ipsius enim Ætoliæ Agræos, Apodotosque, et Amphilochos, quæ permagna eorum pars sit, Græciam non esse. An, quod a sociis eorum non abstinuerim, justam querelam habent, cum

ipsi pro lege hunc antiquitus morem servent, ut adversus socios ipsi suos, publicâ tantum auctoritate demtâ, juventutem suam militare sinant, et contrariæ persæpe acies in utrâque parte Ætolica auxilia habeant? Neque ego Cium expugnavi, sed Prusiam socium et amicum oppugnantem adjuvi; et Lysimachiam ab Thracibus vindicavi: sed, quia me necessitas ad hoc bellum a custodiâ ejus avertit, Thraces habent. Et Ætolis hæc. Attalo autem Rhodiisque nihil jure debeo: non enim a me, sed ab illis, principium belli ortum est. Romanorum autem honoris causâ, Peræam Rhodiis, et naves Attalo, cum captivis qui comparebunt, restituam. Nam, quod ad Nicephorium Venerisque templi restitutionem attinet; quid ea restitui postulantibus respondeam, nisi, quo uno modo luci silvæque cæsæ restitui possunt, curam impensamque sationis me præstaturum? quoniam hæc inter se reges postulare et respondere placet." Extrema ejus oratio adversus Achæos fuit; in quâ, orsus ab Antigoni primum, suis deinde, erga eam gentem meritis, recitari decreta eorum jussit, omnes divinos humanosque honores complexa: atque ad ea adjecit recens [de exercitu], quo ab se descivissent: invectusque graviter in perfidiam eorum, "Argos tamen se redditurum eis," dixit. "De Corintho cum imperatore Romano deliberaturum esse; quæsiturumque simul ab eo, utrum iis tantum urbibus decedere se æquum censeat, quas a se ipso captas jure belli habeat, an iis etiam, quas a majoribus suis accepisset."

XXXV. Parantibus Achæis Ætolisque ad ea respondere, cum prope occasum sol esset, dilato in posterum diem colloquio, Philippus in stationem, ex quâ profectus erat, Romani sociique in castra redierunt. Quintius postero die ad Nicæam (is enim locus placuerat) ad constitutum tempus venit: [Philippi] nullus usquam, nec nuntius ab eo per aliquot horas veniebat: et jam desperantibus venturum, repente apparuerunt naves. At ipse quidem, "cum tam gravia et indigna

imperarentur, inopem consilii diem se consumsisse deliberando," aiebat. Vulgo credebatur, de industriâ rem in serum tractam, ne tempus dari posset Achæis Ætolisque ad respondendum: et eam opinionem ipse affirmavit, petendo, ut (submotis aliis, ne tempus altercando tereretur, et aliquis finis rei imponi posset) cum ipso imperatore Romano liceret sibi colloqui. Id primo non acceptum, ne excludi colloquio viderentur socii: deinde, cum haud absisteret petere, ex omnium consilio Romanus imperator cum Ap. Claudio tribuno militum, cæteris submotis, ad extremum litus processit. Rex cum duobus, quos pridie adhibuerat, in terram est egressus. Ibi cum aliquamdiu secreto locuti essent, quæ acta ad suos Philippus retulerit, minus compertum est: Quintius hæc retulit ad socios: "Romanis eum cedere totâ Illyrici orâ; perfugas remittere, ac si qui essent captivi. Attalo naves, et cum iis captos navales socios; Rhodiis regionem, quam Peræam vocant, reddere: Iasso et Bargyliis non cessurum: Ætolis Pharsalum Larissamque reddere, Thebas non reddere: Achæis, non Argis modo, sed etiam Corintho, cessurum." Nulli omnium placere, partium, quibus cessurus, aut non cessurus esset, destinatio: "plus enim amitti in iis, quam acquiri: nec unquam, nisi totâ deduxisset Græciâ præsidia, causas certaminum [deponere."]

XXXVI. Cum hæc toto ex concilio certatim omnes vociferarentur, ad Philippum quoque procul stantem vox est perlata. Itaque a Quintio petit, ut rem totam in posterum diem differret: profecto aut persuasurum se, aut persuaderi sibi passurum. Litus ad Thronium colloquio destinatur: eo mature conventum est. Ibi Philippus primo et Quintium, et omnes qui aderant, rogare, ne spem pacis turbare vellent. Postremo petere tempus, quo legatos Romam ad senatum mittere posset. "Aut his conditionibus se pacem impetraturum, aut, quascumque senatus dedisset, leges pacis accepturum." Id cæ-

teris haudquâquam placebat: nec enim aliud, quam moram et dilationem ad colligendas vires, quæri. Quintius, "verum id futurum fuisse," dicere, "si æstas et tempus rerum gerendarum esset: nunc, hieme instante, nihil amitti, dato spatio ad legatos mittendos: nam neque sine auctoritate senatûs quidquam eorum ratum fore, quæ cum rege ipsi pepigissent: et explorari (dum bello necessariam quietem ipsa hiems daret) senatûs auctoritatem posse." In hanc sententiam et cæteri sociorum principes concesserunt: induciisque datis in duos menses, et ipsos mittere singulos legatos ad edocendum senatum, ne fraude regis caperetur, placuit. Additum induciarum pacto, ut regia præsidia Phocide ac Locride extemplo deducerentur. Et ipse Quintius cum sociorum legatis Amynandrum Athamanum regem, ut speciem legationi adjiceret; Q. Fabium (uxoris Quintii sororis filius erat), et Q. Fulvium, et Ap. Claudium misit.

XXXVII. Ut ventum Romam est, prius sociorum legati, quam regis, auditi sunt. Cætera eorum oratio conviciis regis consumta est: moverunt eo maxime senatum, demonstrando maris terrarumque regionis ejus situm; ut omnibus appareret, si Demetriadem in Thessaliâ, Chalcidem in Eubœâ, Corinthum in Achaïâ rex teneret, non posse liberam Græciam esse; et ipsum Philippum, non contumeliosius quam verius, compedes eas Græciæ appellare. Legati deinde regis intromissi: quibus, longiorem exorsis orationem, brevis interrogatio, cessurusne iis tribus urbibus esset, sermonem incidit, cum mandati sibi de his nominatim negarent quidquam. Sic, infectâ pace, regii dimissi. Quintio liberum arbitrium pacis ac belli permissum. Quod ut satis apparuit, non tædere belli senatum, et ipse, victoriæ quam pacis avidior, neque colloquium postea Philippo dedit, neque legationem aliam, quam quæ omni Græciâ decedi nuntiaret, admissurum dixit.

XXXVIII. Philippus, cum acie decernendum

videret, et undique ad se contrahendas vires, maxime de Achaïæ urbibus, regionis ab se diversæ, et magis tamen de Argis quam de Corintho sollicitus, optimum ratus Nabidi eam, Lacedæmoniorum tyranno, velut fiduciariam dare, ut victori sibi restitueret; si quid adversi accidisset, ipse haberet; Philocli, qui Corintho Argisque præerat, scribit, ut tyrannum ipse conveniret. Philocles, præterquam quod jam veniebat cum munere, adjicit ad pignus futuræ regi cum tyranno amicitiæ, filias suas regem Nabidis filiis matrimonio conjungere velle. Tyrannus primo negare, aliter urbem eam se accepturum, nisi Argivorum ipsorum decreto arcessitus ad auxilium urbis esset: deinde, ut frequenti concione non adspernatos modo, sed abominatos etiam nomen tyranni audivit, causam se spoliandi eos nactum ratus, tradere, ubi vellet, urbem, Philoclem jussit. Nocte, ignaris omnibus, acceptus in urbem est tyrannus: primâ luce occupat superiora omnia loca: portæque clausæ. Paucis principum tumultum inter primum elapsis, eorum absentium direptæ fortunæ: præsentibus aurum atque argentum ablatum: pecuniæ imperatæ ingentes: qui non cunctanter contulêre, sine contumeliâ et laceratione corporum sunt dimissi: quos occulere aut retrahere aliquid suspicio fuit, in servilem modum lacerati atque extorti. Concione inde advocatâ, rogationem promulgavit unam de tabulis novis, alteram de agro viritim dividendo; duas faces novantibus res ad plebem in optimates accendendam.

XXXIX. Postquam in potestate Argivorum civitas erat, nihil ejus memor tyrannus, a quo eam civitatem, et quam in conditionem accepisset, legatos Elatiam ad Quintium, et Attalum Æginæ hibernantem, mittit, qui nuntiarent, "Argos in potestate suâ esse: eo si veniret Quintius ad colloquium, non diffidere, sibi omnia cum eo conventura." Quintius, ut eo quoque præsidio Philippum nudaret, cum annuisset se venturum, mittit ad Attalum, ut ab Æginâ

Sicyonem sibi occurreret, ipse ab Anticyrâ decem quinqueremibus, quas iis forte ipsis diebus L. Quintius frater ejus adduxerat ex hibernis Corcyræ, Sicyonem transmisit. Jam ibi Attalus erat; qui, cum tyranno ad Romanum imperatorem, non Romano ad tyrannum, eundum diceret, in sententiam suam Quintium traduxit, ne in urbem ipsam Argos iret. Haud procul urbe Mycenica vocatur: in eo loco ut congrederentur, convenit. Quintius cum fratre et tribunis militum paucis, Attalus cum regio comitatu, Nicostratus Achæorum prætor cum auxiliaribus paucis venit: tyrannum ibi cum omnibus copiis opperientem invenerunt. Progressus armatus cum satellitibus armatis est in medium fere interjacentis campi: inermis Quintius cum fratre et duobus tribunis militum: inermi item regi prætor Achæorum et unus ex purpuratis latus cingebant. Initium sermonis ab excusatione tyranni ortum, "quod armatus ipse armatisque septus, cum inermes Romanum imperatorem regemque cerneret, in colloquium venisset: neque enim se illos timere," dixit, "sed exsules Argivorum." Inde, ubi de conditionibus amicitiæ cœptum agi est, Romanus duas postulare res; unam, ut bellum cum Achæis finiret; alteram, ut adversus Philippum mitteret secum auxilia. Ea se missurum dixit: pro pace cum Achæis, induciæ impetratæ, donec bellum cum Philippo finiretur.

XL. De Argis quoque disceptatio ab Attalo rege est nata; cum fraude Philoclis proditam urbem vi ab eo teneri argueret; ille, ab ipsis Argivis, ut se defenderet, accitum. Concionem Argivorum rex postulabat, ut id sciri posset. Nec tyrannus abnuere: sed, deductis ex urbe præsidiis, liberam concionem, non immixtis Lacedæmoniis, declaraturam, quid Argivi vellent, præberi debere dicebat rex. Tyrannus negavit deducturum. Hæc disceptatio sine exitu fuit. De colloquio discessum, sexcentis Cretensibus ab tyranno datis Romano, induciisque inter Nicostratum

prætorem Achæorum, et Lacedæmoniorum tyrannum, in quatuor menses factis. Inde Quintius Corinthum est profectus; et ad portam cum Cretensium cohorte accessit, ut Philocli præfecto urbis appareret, tyrannum a Philippo descîsse. Philocles et ipse ad imperatorem Romanum in colloquium venit: hortantique, ut extemplo transiret, urbemque traderet, ita respondit, ut distulisse rem magis, quam negâsse, videretur. A Corintho Quintius Anticyram trajecit: inde fratrem ad tentandam Acarnanum gentem misit. Attalus ab Argis Sicyonem est profectus. Ibi et civitas novis honoribus veteres regis honores auxit: et rex ad id, quod sacrum Apollinis agrum grandi quondam pecuniâ redemerat eis; tum quoque, ne sine aliquâ munificentiâ præteriret civitatem sociam atque amicam, decem talenta argenti dono dedit, et decem millia medimnûm frumenti: atque ita Cenchreas ad naves rediit. Et Nabis, firmato præsidio Argis, Lacedæmonem regressus, cum ipse viros spoliâsset, ad feminas spoliandas uxorem Argos remisit. Ea, nunc singulas illustres, nunc simul plures genere inter se junctas domum arcessendo, blandiendoque ac minando, non aurum modo iis, sed postremo vestem quoque mundumque omnem muliebrem, ademit.

EPITOME LIBRI TRICESIMI TERTII.

T. Quintius Flamininus proconsul cum Philippo, ad Cynoscephalas in Thessaliâ acie victo, debellavit. L. Quintius Flamininus, frater proconsulis, Acarnanes, Leucade urbe (quod caput est Acarnanum) expugnatâ, in deditionem accepit. C. Sempronius Tuditanus prætor a Celtiberis cum exercitu cæsus est. Attalus, a Thebis ob subitam valetudinem Pergamum translatus, decessit. Pax petenti Philippo, Græciæ libertas, data est. L. Furius Purpureo et Claudius Marcellus consules Boios et Insubres Gallos subegerunt. Marcellus triumphavit. Hannibal, frustra in Africâ bellum molitus, et ob hoc Romanis per epistolas adversæ factionis principum delatus, propter metum Romanorum, qui legatos ad Carthaginiensium senatum de eo miserant, profugus, ad Antiochum regem Syriæ se contulit, bellum contra Romanos parantem.

T. LIVII PATAVINI

LIBER TRICESIMUS TERTIUS.

I. Hæc per hiemem gesta. Initio autem veris Quintius, Attalo Elatiam excito, Bœotorum gentem, incertis ad eam diem animis fluctuantem, ditionis suæ facere cupiens, profectus per Phocidem, quinque millia ab Thebis, quod caput est Bœotiæ, posuit castra. Inde postero die cum unius signi militibus, et Attalo, legationibusque, quæ frequentes undique convenerant, pergit ire ad urbem, jussis legionis hastatis (ea duo millia militum erant) sequi se, mille passuum intervallo distantes. Ad medium ferme viæ Bœotorum prætor Antiphilus obvius fuit: cætera multitudo e muris adventum imperatoris Romani regisque prospeculabatur. Rara arma paucique milites circa eos apparebant: hastatos, sequentes procul, anfractus viarum vallesque interjectæ occulebant. Cum jam appropinquaret urbi, velut obviam egredientem turbam salutaret, tardius incedebat. Causa erat moræ, ut hastati consequerentur. Oppidani, ante lictorem turbâ actâ, insecutum confestim agmen armatorum non ante, quam ad hospitium imperatoris ventum est, conspexêre. Tum, velut proditâ dolo Antiphili prætoris urbe captâque, obstupuerunt omnes. Et apparebat, nihil liberæ consultationis concilio, quod in diem posterum indictum erat Bœotis, relictum. Texerunt dolorem, quem et nequidquam et non sine periculo ostendissent.

II. In concilio Attalus primus verba fecit. Orsus

a majorum suorum suisque, et communibus in omnem Græciam, et propriis in Bœotorum gentem, meritis, segnior jam et infirmior quam ut contentionem dicendi sustineret, obmutuit et concidit. Et, dum regem auferunt [perferuntque] parte membrorum captum, paulisper concio intermissa est. Aristænus inde, Achæorum prætor, eo cum majore auctoritate auditus, quod non alia, quam quæ Achæis suaserat, Bœotis suadebat. Pauca ab ipso Quintio adjecta, fidem magis Romanam, quam arma aut opes, extollente verbis. Rogatio inde, a Platæensi Dicæarcho lata recitataque, de societate cum Romanis jungendâ, nullo contra dicere audente, omnium Bœotiæ civitatium suffragiis accipitur jubeturque. Concilio dimisso, Quintius tantum Thebis moratus, quantum Attali repens casus coëgit, postquam non vitæ præsens periculum vis morbi attulisse, sed membrorum debilitatem visa est, relicto eo ad curationem necessariam corporis, Elatiam, unde profectus erat, redit; Bœotis quoque, sicut prius Achæis, ad societatem accitis; et (quando tuta ea pacataque ab tergo relinquebantur) omnibus jam cogitationibus in Philippum, et quod reliquum belli erat, conversis.

III. Philippus quoque primo vere, postquam legati ab Româ nihil pacati retulerant, delectum per omnia oppida regni habere instituit, in magnâ inopiâ juniorum: absumserant enim per multas jam ætates continua bella Macedonas: ipso quoque regnante, et navalibus bellis adversus Rhodios Attalumque, et terrestribus adversus Romanos, cecidera tmagnus numerus. Ita et tirones ab sedecim annis milites scribebat; et emeritis quidam stipendiis, quibus modo quidquam reliqui roboris erat, ad signa revocabantur. Ita suppleto exercitu, secundum vernum æquinoctium omnes copias Dium contraxit; ibique stativis positis, exercendo quotidie milite, hostem opperiebatur. Et Quintius per eosdem ferme dies, ab Elatiâ profectus, præter Thronium et Scarpheam ad Thermopylas pervenit.

Ibi concilium Ætolorum, Heracleam indictum, tenuit, consultantium quantis auxiliis Romanum ad bellum sequerentur. Cognitis sociorum decretis, tertio die ab Heracleâ Xynias progressus, in confinio Ænianum Thessalorumque positis castris, Ætolica auxilia opperiebatur. Nihil morati Ætoli sunt. Phæneâ duce, duo millia peditum cum equitibus quadringentis venerunt. Ne dubium esset, quid exspectâsset, confestim Quintius movit castra. Transgresso in Phthioticum agrum quingenti Gortynii Cretensium, duce Cydante, et trecenti Apolloniatæ, haud dispari armatu, se conjunxêre: nec ita multo post Amynander cum Athamanum peditum ducentis et mille. Philippus, cognitâ profectione ab Elatiâ Romanorum, ut cui de summâ rerum adesset certamen, adhortandos milites ratus, multa jam sæpe memorata de majorum virtutibus, simul de militari laude Macedonum, cum disseruisset, ad ea, quæ tum maxime animos terrebant, quibusque erigi ad aliquam spem poterant, venit.

IV. Acceptæ ad Aoum flumen in angustiis cladi, territâ Macedonum phalange, ad Atracem vi pulsos Romanos opponebat: "et illic tamen, ubi insessas fauces Epiri non tenuissent, primam culpam fuisse eorum qui negligenter custodias servâssent: secundam, in ipso certamine, levis armaturæ mercenariorumque militum. Macedonum vero phalangem et tunc stetisse, et loco æquo justâque pugnâ semper mansuram invictam." Decem et sex millia militum hæc fuêre, robur omne virium et regni. Ad hoc duo millia cetratorum, quos peltastas appellant, Thracumque et Illyriorum (Trallis nomen est genti) par numerus bina millia erant, et mixti ex pluribus gentibus mercede conducti auxiliares mille ferme, et duo millia equitum. Cum iis copiis rex hostem opperiebatur. Romanis ferme par numerus erat; equitum copiis tantum, quod Ætoli accesserant, superabant.

V. Quintius ad Thebas Phthioticas castra cum movisset, spem nactus per Timonem principem civ

tatis prodi urbem, cum paucis equitum levisque armaturæ ad muros successit. Ibi adeo frustrata spes est, ut non certamen modo cum erumpentibus, sed periculum quoque atrox subiret; ni castris exciti repente pedites equitesque in tempore subvenissent. Et postquam nihil conceptæ temere spei succedebat, urbis quidem amplius tentandæ in præsentia conatu absistit: cæterum, satis gnarus, jam in Thessaliâ regem esse, nondum comperto, quam in regionem venisset, milites per agros dimissos vallum cædere et parare jubet. Vallo et Macedones et Græci usi sunt; sed usum nec ad commoditatem ferendi, nec ad ipsius munitionis firmamentum aptaverunt: nam et majores et magis ramosas arbores cædebant, quam quas ferre cum armis miles posset; et cum castra his ante objectis sepsissent, facilis molitio eorum valli erat: nam et quia rari stipites magnarum arborum eminebant, multique et validi rami præbebant, quod recte manu caperetur, duo, aut summum tres, juvenes connisi arborem unam evellebant: quâ evulsâ, portæ instar extemplo patebat; nec in promtu erat, quod obmolirentur. Romanus leves et bifurcos plerosque, et trium, aut, cum plurimum, quatuor ramorum vallos cædit, ut et suspensis ab tergo armis ferat plures simul apte miles; et ita densos obfigunt, implicantque ramos, ut neque, quæ cujusque stipitis palma sit, pervideri possit; et adeo acuti, alîusque per alium immissi radii locum ad inserendam manum non relinquunt, ut neque prehendi, quod trahatur, neque trahi, cum inter se innexi rami vinculum invicem præbeant, possit; et, si evulsus forte est unus, nec loci multum aperit, et alium reponere perfacile est.

VI. Quintius postero die, vallum secum ferente milite, ut paratus omni loco castris ponendis esset, progressus modicum iter, sex ferme millia a Pheris cum consedisset, speculatum, in quâ parte Thessaliæ hostis esset, quidve pararet, misit. Circa Larissam erat rex, qui certior jam factus, Romanum ab Thebis

Pheras movisse, defungi quamprimum et ipse certamine cupiens, ducere ad hostem pergit, et quatuor millia fere a Pheris posuit castra. Inde postero die cum expediti utrimque ad occupandos super urbem tumulos processissent, pari ferme intervallo ab jugo quod capiendum erat, cum inter se conspecti essent, constiterunt; nuntios, in castra remissos, (qui, quid sibi, cum præter spem hostis occurrisset, faciendum esset, consulerent) quieti opperientes. Et illo quidem die, nullo inito certamine, in castra revocati sunt. Postero die circa eosdem tumulos equestre prœlium fuit; in quo, non minimum Ætolorum operâ, regii fugati, atque in castra compulsi sunt. Magnum utrisque impedimentum ad rem gerendam fuit ager consitus crebris arboribus, hortique, ut in suburbanis locis, et coarctata itinera maceriis, et quibusdam locis interclusa. Itaque pariter ducibus consilium fuit excedendi eâ regione; et, velut ex prædicto, ambo Scotussam petierunt; Philippus, spe frumentandi inde; Romanus, ut prægressus corrumperet hosti frumenta. Per diem totum, quia colles perpetuo jugo intererant, nullo conspecta inter se loco agmina ierunt. Romani ad Eretriam Phthiotici agri, Philippus super amnem Onchestum posuit castra. Ne postero quidem die, cum Philippus ad Melambium (quod vocant) Scotussæi agri, Quintius circa Thetidium Pharsaliæ terræ posuisset castra, aut hi, aut illi, ubi hostis esset, satis compertum habuerunt. Tertio die primo nimbus effusus, dein caligo noctis simillima Romanos metu insidiarum tenuit.

VII. Philippus, maturandi itineris causâ, post imbrem nubibus in terram demissis nihil deterritus, signa ferri jussit: sed tam densa caligo occæcaverat diem, ut neque signiferi viam, nec signa milites cernerent; agmen ad incertos clamores vagum, velut errore nocturno turbaretur. Supergressi tumulos, qui Cynoscephalæ vocantur, relictâ ibi statione firmâ peditum equitumque, posuerunt castra. Romanus eisdem ad The-

tidium castris cum se tenuisset, exploratum tamen, ubi hostis esset, decem turmas equitum et mille pedites misit; monitos, ut ab insidiis, quas dies obscurus apertis quoque locis tecturus esset, præcaverent. Ubi ventum ad insessos tumulos est, pavore mutuo injecto, velut torpentes quieverunt: dein, nuntiis retro in castra ad duces missis, ubi primus terror ab necopinato visu consedit, non diutius certamine abstinuêre. Principio a paucis procurrentibus lacessita pugna est, deinde subsidiis tuentium pulsos aucta: in quâ cum haudquâquam pares Romani alios super alios nuntios ad ducem mitterent, premi sese; quingenti equites et duo millia peditum, maxime Ætolorum, cum duobus tribunis militum propere missa, rem inclinatam restituerunt: versâque fortunâ, Macedones laborantes opem regis per nuntios implorabant. Sed, ut qui nihil minus illo die propter offusam caliginem, quam prœlium, exspectâsset, magnâ parte hominum omnis generis pabulatum missâ, aliquamdiu inops consilii trepidavit: deinde, postquam nuntii instabant, et jam juga montium detexerat nebula, et in conspectu erant Macedones, in tumulum maxime editum inter alios compulsi, loco se magis quam armis tutantes; committendam rerum summam in discrimen utcumque ratus, ne partis indefensæ jactura fieret, Athenagoram, ducem mercede militantium, cum omnibus, præter Thracas, auxiliis, et equitatu Macedonum ac Thessalorum, mittit. Eorum adventu depulsi ab jugo Romani non ante restiterunt, quam in planiorem vallem perventum est. Ne effusâ detruderentur fugâ, plurimum in Ætolis equitibus præsidii fuit: is longe tum optimus eques in Græciâ erat: pedite inter finitimos vincebantur.

VIII. Lætior res, quam pro successu pugnæ, nuntiata, (cum alii super alios recurrentes ex prœlio clamarent, fugere pavidos Romanos) invitum et cunctabundum, et dicentem temere fieri, non locum sibi placere, non tempus, perpulit, ut educeret omnes co-

pias in aciem. Idem et Romanus, magis necessitate quam occasione pugnæ inductus, fecit. Dextrum cornu, elephantis ante signa instructis, in subsidiis reliquit: lævo cum omni levi armaturâ in hostem vadit; simul admonens, "cum iisdem Macedonibus pugnaturos, quos ad Epiri fauces, montibus fluminibusque septos, victâ naturali difficultate locorum, expulissent, acieque expugnâssent; cum iis, quos, P. Sulpicii prius ductu, obsidentes Eordææ aditum, vicissent. Famâ stetisse, non viribus, Macedoniæ regnum. Eam quoque famam tandem evanúisse." Jam perventum ad suos in imâ valle stantes erat, qui adventu exercitûs imperatorisque pugnam renovant, impetuque facto rursus avertunt hostem. Philippus cum cetratis et cornu dextro peditum, robore Macedonici exercitûs, (quam phalangem vocabant) propero cursu ad hostem vadit. Nicanori, ex purpuratis uni, ut cum reliquis copiis confestim sequatur, imperat. Primo, ut in jugum evasit, et, jacentibus ibi paucis armis corporibusque hostium, prœlium eo loco fuisse, pulsosque inde Romanos, et pugnari prope castra hostium vidit, ingenti gaudio est elatus: mox, refugientibus suis, et terrore verso, paulisper, incertus an in castra reciperet copias, trepidavit: deinde, ut appropinquabat hostis, et, præterquam quod cædebantur aversi, nec, nisi defenderentur, servari poterant, ne ipsi quidem in tuto jam receptus erat; coactus, nondum assecutâ parte suorum, periculum summæ rerum facere, equites levemque armaturam, qui in prœlio fuerant, dextro in cornu locat: cetratos, et Macedonum phalangem, hastis positis, quarum longitudo impedimento erat, gladiis rem gerere jubet: simul, ne facile perrumperetur acies, dimidium de fronte demtum introrsus porrectis ordinibus duplicat, ut longa potius, quam lata, acies esset: simul et densari ordines jussit, ut vir viro, arma armis jungerentur.

IX. Quintius, his, qui in prœlio fuerant, inter signa et ordines acceptis, tubâ dat signum. Raro alias

tantus clamor dicitur in principio pugnæ exortus: nam forte utraque acies simul conclamavêre; nec solum qui pugnabant, sed subsidia etiam, quique tum maxime in prœlium veniebant. Dextro cornu rex, loci plurimum auxilio, ex jugis altioribus pugnans, vincebat; sinistro, tum cum maxime appropinquante phalangis parte, quæ novissimi agminis fuerat, sine ullo ordine trepidabatur. Media acies, quæ propior dextrum cornu erat, stabat spectaculo velut nihil ad se pertinentis pugnæ intenta: phalanx, quæ venerat, agmen magis quam acies, aptiorque itineri quam pugnæ, vixdum in jugum evaserat. In hos incompositos Quintius, quamquam pedem referentes in dextro cornu suos cernebat, elephantis prius in hostem actis, impetum facit; ratus partem profligatam cætera tracturam. Non dubia res fuit: extemplo terga vertêre Macedones, terrore primo bestiarum aversi; et cæteri quidem hos pulsos sequebantur. Unus e tribunis militum, extemplo capto consilio, cum viginti signorum militibus, relictâ eâ parte suorum quæ haud dubie vincebat, brevi circuitu dextrum cornu hostium aversum invadit. Nullam aciem ab tergo adortus non turbâsset; cæterum ad communem omnium in tali re trepidationem accessit, quod phalanx Macedonum, gravis atque immobilis, nec circumagere se poterat; nec hoc, qui a fronte, paulo ante pedem referentes, tunc ultro territis instabant, patiebantur. Ad hoc, loco etiam premebantur, quia jugum, ex quo pugnaverant, dum per proclive pulsos insequuntur, tradiderant hosti ad terga sua circumducto. Paulisper in medio cæsi, deinde, omissis plerique armis, capessunt fugam.

X. Philippus, cum paucis peditum equitumque, primo tumulum altiorem inter cæteros cepit, ut specularetur, quæ in lævâ parte suorum fortuna esset: deinde, postquam fugam effusam animadvertit, et omnia circa juga signis atque armis fulgere, tum et ipse acie excessit. Quintius, cum institisset cedentibus, repente, quia erigentes hastas Macedonas conspexerat,

quidnam pararent incertus, paulisper novitate rei constituit signa: deinde, ut accepit hunc morem esse Macedonum tradentium sese, parcere victis in animum habebat. Cæterum ab ignaris militibus omissam ab hoste pugnam, et quid imperator vellet, impetus in eosdem factus; et, primis cæsis, cæteri in fugam dissipati sunt. Rex effuso cursu Tempe petit. Ibi ad Gonnos diem unum substitit ad excipiendos, si qui prœlio superessent. Romani victores in castra hostium spe prædæ irruunt: verum ea magnâ jam ex parte direpta ab Ætolis inveniunt. Cæsa eo die octo hostium millia, quinque capta. Ex victoribus septingenti ferme ceciderunt. Si Valerio quis credat, omnium rerum immodice numerum augenti, quadraginta millia hostium eo die sunt cæsa; capta (ubi modestius mendacium est) quinque millia septingenti, signa militaria ducenta unum et quadraginta. Claudius quoque duo et triginta millia hostium cæsa scribit, capta quatuor millia et trecentos. Nos non minimo potissimum numero credidimus, sed Polybium secuti sumus, non incertum auctorem, cum omnium Romanarum rerum, tum præcipue in Græciâ gestarum.

XI. Philippus, collectis ex fugâ, qui, variis casibus pugnæ dissipati, vestigia ejus secuti fuerant, missisque Larissam ad commentarios regios comburendos, ne in hostium venirent potestatem, in Macedoniam concessit. Quintius, captivis prædâque venumdatis, partim militi concessis, Larissam est profectus, hauddum satis gnarus, quam regionem petisset rex, quidve pararet. Caduceator eo regius venit, specie ut induciæ essent, donec tollerentur ad sepulturam, qui in acie cecidissent; re verâ ad petendam veniam legatis mittendis. Utrumque ab Romano impetratum. Adjecta et illa vox, "bono animo esse regem ut juberet;" quæ maxime Ætolos offendit, jam tumentes, querentesque, "mutatum victoriâ imperatorem. Ante pugnam omnia magna parvaque communicare cum sociis solitum: nunc omnium expertes consiliorum esse: suo ipsum

arbitrio cuncta agere: cum Philippo jam gratiæ privatæ locum quærere; ut dura atque aspera belli Ætoli exhauserint, pacis gratiam et fructum Romanus in se vertat." Et haud dubie decesserat iis aliquantum honoris: sed, cur negligerentur, ignorabant. Donis regiis imminere credebant invicti ab eâ cupiditate animi virum: sed et succensebat non immerito Ætolis, ob insatiabilem aviditatem prædæ, et arrogantiam eorum, victoriæ gloriam in se rapientium, quæ vanitate suâ omnium aures offendebat: et, Philippo sublato, fractis opibus Macedonici regni, Ætolos habendos Græciæ dominos cernebat. Ob eas causas multa sedulo, ut viliores levioresque apud omnes essent et viderentur, faciebat.

XII. Induciæ quindecim dierum datæ hosti erant, et cum ipso rege constitutum colloquium; cujus priusquam tempus veniret, in consilium advocavit socios. Retulit, quas leges pacis placeret dici. Amynander, Athamanum rex, paucis sententiam absolvit: "ita componendam pacem esse, ut Græcia, etiam absentibus Romanis, satis potens tuendæ simul pacis libertatisque esset." Ætolorum asperior oratio fuit, qui, pauca præfati, "recte atque ordine imperatorem Romanum facere, quod, quos belli socios habuisset, cum iis communicaret pacis consilia: falli autem eum totâ re, si aut Romanis pacem, aut Græciæ libertatem satis firmam se credat relicturum, nisi Philippo aut occiso aut regno pulso; quæ utraque proclivia esse, si fortunâ uti vellet." Ad hæc Quintius negare, "Ætolos aut moris Romanorum memores, aut sibi ipsis convenientem, sententiam dixisse; et illos prioribus omnibus conciliis colloquiisque de conditionibus pacis semper, non ut ad internecionem bellaretur, disseruisse; et Romanos, præter vetustissimum morem victis parcendi, præcipuum clementiæ documentum dedisse, pace Hannibali et Carthaginiensibus datâ. Omittere se Carthaginienses. Cum Philippo ipso quoties ventum in colloquium! nec unquam, ut cederet regno,

actum esse. An, quia victus prœlio foret, inexpiabile bellum factum? Cum armato hoste infestis animis concurri debere: adversus victos, [mitissimum quemque animum maximum habere.] Libertati Græciæ videri graves Macedonum reges: si regnum gensque tollatur, Thracas, Illyrios, Gallos deinde, gentes feras et indomitas, in Macedoniam se et in Græciam effusuras. Ne, proxima quæque amoliendo, majoribus gravioribusque aditum ad se facerent." Interfanti deinde Phæneæ prætori Ætolorum, testificantique, si elapsus eo tempore Philippus foret, mox gravius eum rebellaturum, "Desistite tumultuari," inquit, "ubi consultandum est. Non iis conditionibus illigabitur pax, ut movere bellum possit."

XIII. Hoc dimisso concilio, postero die rex ad fauces quæ ferunt in Tempe (is datus erat locus colloquio) venit: tertio die datur ei Romanorum ac sociorum frequens concilium. Ibi Philippus perquam prudenter, iis, sine quibus pax impetrari non poterat, suâ potius voluntate omissis, quam ut altercando extorquerentur, "quæ priore colloquio aut imperata a Romanis, aut postulata ab sociis essent, omnia se concedere, de cæteris senatui permissurum," dixit. Quamquam vel inimicissimis omnibus præclusisse vocem videbatur, Phæneas tamen Ætolus, cunctis tacentibus, "Quid? nobis," inquit, "Philippe, reddisne tandem Pharsalum, et Larissam Cremasten, et Echinum, et Thebas Phthias?" Cum Philippus nihil morari diceret, quo minus reciperent; disceptatio inter imperatorem Romanum et Ætolos orta est de Thebis: nam, eas populi Romani jure belli factas esse, Quintius dicebat, quod, integris rebus, exercitu ab se admoto, vocati in amicitiam, cum potestas libera desciscendi ab rege esset, regiam societatem Romanæ præposuissent. Phæneas, et, pro societate belli, quæ ante bellum habuissent, restitui Ætolis æquum censebat, et ita in fœdere primo cautum esse, ut belli præda, rerumque, quæ ferri agique possent, Romanos, ager

urbesque captæ Ætolos, sequerentur. "Vos," inquit, "ipsi," Quintius, "societatis istius leges rupistis, quo tempore, relictis nobis, cum Philippo pacem fecistis; quæ si maneret, captarum tamen urbium illa lex foret. Thessaliæ civitates suâ voluntate in ditionem nostram venerunt." Hæc, cum omnium sociorum assensu dicta, Ætolis non in præsentia modo gravia auditu, sed mox belli etiam causæ, magnarumque ex eo cladium, iis fuerunt. Cum Philippo ita convenit, ut Demetrium filium et quosdam ex amicorum numero obsides, et ducenta talenta, daret: de cæteris Romam mitteret legatos: ad eam rem quatuor mensium induciæ essent. Si pax non impetrata ab senatu foret, obsides pecuniamque reddi Philippo receptum est. Causa Romano imperatori non alia major fuisse dicitur pacis maturandæ, quam quod Antiochum bellum transitumque in Europam moliri constabat.

XIV. Eodem tempore, atque, ut quidam tradidêre, eodem die, ad Corinthum Achæi ducem regium Androsthenem justo prœlio fuderunt. Eam urbem pro arce habiturus Philippus adversus Græciæ civitates, et principes inde evocatos, per speciem colloquendi, quantum equitum dare Corinthii ad bellum possent, retinuerat pro obsidibus; et, præter quingentos Macedonas mixtosque ex omni genere auxiliorum octingentos, quod jam ante ibi fuerat, mille Macedonum eo miserat, et mille ac ducentos Illyrios, Thracasque, et Cretenses, qui in utrâque parte militabant, octingentos. His additi Bœoti, Thessalique, et Acarnanes mille, scutati omnes, et ex ipsorum Corinthiorum juventute, impleta ut essent sex millia armatorum, fiduciam Androstheni fecerunt acie decernendi. Nicostratus, prætor Achæorum, Sicyone erat cum duobus millibus peditum, centum equitibus; sed, imparem se et numero et genere militum cernens, mœnibus non excedebat. Regiæ copiæ peditum equitumque vagæ Pellenensem, et Phliasium, et Cleonæum agrum, depopulabantur. Postremo, exprobrantes metum hosti,

in fines Sicyoniorum transcendebant: navibus etiam circumvecti omnem oram Achaïæ vastabant. Cum id effusius hostes, et (ut fit ab nimiâ fiduciâ) negligentius etiam facerent, Nicostratus, spem nactus necopinantes eos aggrediendi, circa finitimas civitates nuntium occultum mittit, quo die, et quot ex quâque civitate, armati ad Apelaurum (Stymphaliæ terræ is locus est) convenirent. Omnibus ad diem edictam paratis, profectus inde extemplo, per Phliasiorum fines nocte Cleonas, insciis omnibus quid pararet, pervenit. Erant autem cum eo quinque millia peditum, ex quibus [* *] armaturæ levis, et trecenti equites. Cum iis copiis (dimissis qui specularentur, quam in partem hostes effunderent sese) opperiebatur.

XV. Androsthenes, omnium ignarus, Corintho profectus, ad Nemeam (amnis est Corinthium et Sicyonium interfluens agrum) castra locat. Ibi parte dimidiâ exercitûs dimissâ, dimidiam trifariam divisit, et omnes equites discurrere ad depopulandos simul [Pellenensium] Sicyoniumque agros, et Phliasium, jubet. Hæc tria diversa agmina discessêre: quod ubi Cleonas ad Nicostratum perlatum est, extemplo validam mercenariorum manum præmissam ad occupandum saltum, per quem transitus in Corinthium est agrum, ante signa equitibus, ut prægrederentur, locatis, ipse confestim agmine duplici sequitur. Parte unâ mercenarii milites ibant cum levi armaturâ, alterâ clypeati, dein aliarum gentium exercitûs robur erat. Jam haud procul castris aberant pedites equitesque; et Thracum quidam in vagos palatosque per agros hostes impetum fecerunt, cum repens terror castris infertur. Trepidare dux, ut qui hostes nusquam, nisi raro in collibus ante Sicyonem, non audentes agmen demittere in campos, vidisset; ad Cleonas quidem accessuros nunquam credidisset. Revocari tubâ jubet vagos a castris dilapsos: ipse, raptim capere arma jussis militibus, infrequenti agmine portâ egressus, super flumen instruit aciem.

Cæteræ copiæ, vix colligi atque instrui cum potuissent, primum hostium impetum non tulerunt. Macedones et maxime omnium frequentes ad signa fuerant, et diu ancipitem victoriæ spem fecerunt: postremo, fugâ cæterorum nudati, (cum duæ jam acies hostium ex diverso, levis armatura ab latere, clypeati cetratique a fronte urgerènt) et ipsi, re inclinatâ, primo retulêre pedem: deinde impulsi terga vertunt; et plerique, abjectis armis, nullâ spe castrorum tenendorum relictâ, Corinthum petierunt. Nicostratus, mercenariis militibus ad hos persequendos, equitibus Thracumque auxiliis in populatores agri Sicyonii missis, magnam utrobique cædem edidit; majorem prope, quam in prœlio ipso. Ex iis quoque, qui Pellenen Phliuntaque depopulati erant, incompositi partim, omniumque ignari, ad castra revertentes, in hostium stationes, tamquam in suas, illati sunt; partim, ex discursu id, quod erat, suspicati, ita se in fugam passim sparserant, ut ab ipsis agrestibus errantes circumvenirentur. Ceciderunt eo die mille et quingenti, capti trecenti. Achaïa omnis magno liberata metu.

XVI. Priusquam dimicaretur ad Cynoscephalas, L. Quintius, Corcyram excitis Acarnanum principibus, quæ sola Græciæ gentium in societate Macedonum manserat, initium quoddam ibi motûs fecit. Duæ autem maxime causæ eos tenuerant in amicitiâ regis; una fides insita genti, altera metus odiumque Ætolorum. Concilium Leucadem indictum est. Eo neque cuncti convenêre Acarnanum populi; nec ipsis, qui convenerant, idem placuit: sed et principes et magistratus pervicerunt, ut privatum decretum Romanæ societatis fieret. Id omnes, qui abfuerant, ægre passi; et in hoc fremitu gentis a Philippo missi duo principes Acarnanum, Androcles et Echedemus, non ad tollendum modo decretum Romanæ societatis valuerunt, sed etiam ut Archeläus et Bianor, principes gentis ambo, quod auctores ejus sententiæ fuissent, proditionis in concilio damnarentur, et Zeuxidæ

prætori, quod de eâ re retulisset, imperium abrogaretur. Rem temerariam, sed eventu prosperam, damnati fecerunt. Suadentibus namque amicis, cederent tempori, et Corcyram ad Romanos abirent, statuerunt offerre se multitudini, et aut eo ipso lenire iras, aut pati, quod casus tulisset. Cum se frequenti concilio intulissent, primo murmur ac fremitus admirantium, silentium mox a verecundiâ simul pristinæ dignitatis, ac misericordiâ præsentis fortunæ, ortum est. Potestate quoque dicendi factâ, principio suppliciter, procedente autem oratione, ubi ad crimina diluenda ventum est, cum tantâ fiduciâ, quantam innocentia dabat, disseruerunt: postremo, ultro aliquid etiam queri, et castigare iniquitatem simul in se crudelitatemque ausi, ita affecerunt animos, ut omnia, quæ in eos decreta erant, frequentes tollerent; neque eo minus redeundum in societatem Philippi, abnuendamque Romanorum amicitiam, censerent.

XVII. Leucade hæc sunt decreta. Id caput Acarnaniæ erat, eoque in concilium omnes populi conveniebant. Itaque, cum hæc repentina mutatio Corcyram ad legatum Flamininum perlata esset, extemplo cum classe profectus, Leucade, ad Heræum (quod vocant) naves applicuit. Inde cum omni genere tormentorum machinarumque, quibus expugnantur urbes, ad muros accessit, ad primum terrorem ratus inclinari animos posse. Postquam pacati nihil ostendebatur, tum vineas turresque erigere, et arietem admovere muris cœpit. Acarnania universa, inter Ætoliam atque Epirum posita, solem occidentem et mare Siculum spectat. Leucadia, nunc insula, et vadoso freto (quod perfossum manu est) ab Acarnaniâ divisa, tum peninsula erat, Occidentis regione arctis faucibus cohærens Acarnaniæ. Quingentos ferme passus longæ fauces erant; latæ haud amplius centum et viginti: in his angustiis Leucas posita est, colli applicata verso in Orientem et Acarnaniam. Ima urbis plana sunt, jacentia ad mare, quo Leucadia ab

Acarnaniâ dividitur. Inde terrâ marique expugnabilis est: nam et vada sunt stagno similiora, quam mari: et campus terrenus omnis, operique facilis. Itaque multis simul locis, aut subruti aut ariete decussi, ruebant muri. Sed quam urbs ipsa opportuna oppugnantibus erat, tam inexpugnabiles hostium animi. Die ac nocte intenti reficere quassata muri; obstruere, quæ patefacta ruinis erant; prœlia impigre inire, et armis magis muros, quam se ipsos mœnibus, tutari. Diutiusque spe Romanorum obsidionem eam extraxissent, ni exsules quidam Italici generis, Leucade habitantes, ab arce milites accepissent: eos tamen, ex superiore loco magno cum tumultu decurrentes, acie in foro instructâ, justo prœlio aliquamdiu Leucadii sustinuerunt. Interim et scalis capta multis locis mœnia, et per stragem lapidum ac ruinas transcensum in urbem: jamque ipse legatus magno agmine circumvenerat pugnantes. Pars in medio cæsi; pars, armis abjectis, dediderunt sese victori. Et post dies paucos, audito prœlio, quod ad Cynoscephalas pugnatum erat, omnes populi Acarnaniæ in deditionem legati venerunt.

XVIII. Iisdem diebus, omnia simul inclinante fortunâ, Rhodii quoque ad vindicandam a Philippo continentem regionem, (Peræam vocant) possessam a majoribus suis, Pausistratum prætorem cum octingentis Achæis peditibus, mille et nongentis fere [armatis,] ex vario genere auxiliorum collectis, miserunt: Galli, et Pisuetæ, et Nisuetæ, et Tamiani, et Arei, ex Africà, et Laodiceni ex Asiâ erant. Cum his copiis Pausistratus Tendeba in Stratonicensi agro locum peropportunum, ignaris regiis, [qui tenuerant,] occupavit. In tempore et ad id ipsum excitum auxilium, mille Achæi pedites cum centum equitibus supervenerunt. Theoxenus iis præerat. Dinocrates, regius præfectus, recuperandi castelli causâ, primo castra ad ipsa Tendeba movit, inde ad alterum castellum, item Stratonicensis agri (Astragon vocant):

omnibusque ex præsidiis, quæ multifariam disjecta erant, devocatis, et ab ipsâ Stratoniceâ Thessalorum auxiliaribus, Alabanda, ubi hostes erant, ducere pergit. Nec Rhodii pugnam detrectaverunt: atque, castris in propinquum collatis, extemplo in aciem descensum est. Dinocrates quingentos Macedonas dextro cornu, lævo Agrianas locat: in medium accipit contractos ex castellorum (Cares maxime erant) præsidiis: equites cornibus circumdat, et Cretensium auxiliares Thracumque. Rhodii Achæos dextro cornu, sinistro mercenarios milites, lectam peditum manum, habuêre; medios mixta ex pluribus gentibus auxilia: equites, levisque armaturæ quod erat, cornibus circumjectum. Eo die steterunt tantum acies utræque super ripam, qui tenui aquâ interfluebat, torrentis: paucisque telis emissis, in castra receperunt sese. Postero die eodem ordine instructi majus aliquanto prœlium, quam pro numero, edidêre, pugnantium: nec enim plus terna millia peditum fuêre, et centeni ferme equites: cæterum, non numero tantum, nec armorum genere, sed animis quoque paribus, et æquâ spe pugnârunt. Achæi primi, torrente superato, in Agrianas impetum fecêre; deinde tota prope cursu transgressa amnem acies est. Diu anceps pugna stetit: [numero Achæi mille et ipsi quadringentos] loco expulêre: inclinat dein dextrum omne cornu. Macedones, usque dum ordine et velut stipata phalanx consistebat, moveri nequiverunt: postquam, lævo latere nudato, circumjacere hastas in venientem ex transverso hostem conati sunt, turbati extemplo tumultum primo inter se fecerunt: terga deinde vertunt: postremo, abjectis armis, in præcipitem fugam effusi, Bargylias petentes fugerunt. Eodem et Dinocrates perfugit. Rhodii, quantum diei superfuit, secuti, receperunt se ad castra. Satis constat, si confestim victores Stratoniceam petîssent, recipi eam urbem sine certamine potuisse. Prætermissa ejus rei occasio est, dum in castellis vicisque

Peraeæ recipiendis tempus teritur. Interim animi eorum, qui Stratoniceam præsidio obtinebant, confirmati sunt: mox et Dinocrates cum iis, quæ prœlio supererant, copiis intravit muros. Nequidquam inde obsessa oppugnataque urbs est: recipi, nisi aliquanto post, per Antiochum non potuit. Hæc in Thessaliâ, hæc in Achaïâ, hæc in Asiâ, per eosdem dies ferme gesta.

XIX. Philippus cum audîsset, Dardanos, transgressos fines ab contemtu concussi tum regni, superiora Macedoniæ evastare, quamvis toto prope orbe terrarum, undique se suosque profligante fortunâ, urgebatur, tamen morte tristius ratus, Macedoniæ etiam possessione pelli, delectu raptim per urbes Macedonum habito, cum sex millibus peditum et quingentis equitibus, circa Stobos Pæoniæ, improviso hostes oppressit. Magna multitudo hominum in prœlio, major prædandi cupidine palata per agros cæsa est: quibus fuga expeditior fuit, ne tentato quidem casu pugnæ, in fines suos redierunt. Eâ unâ expeditione non pro reliquo statu fortunæ factâ, refectis suorum animis, Thessalonicam sese recepit. Non tam in tempore Punicum bellum terminatum erat, ne simul et cum Philippo foret bellandum; quam opportune, jam Antiocho in Syriâ moliente bellum, Philippus est superatus: nam, præterquam quod facilius cum singulis, quam si in unum ambo simul contulissent vires, bellatum est; Hispania quoque sub idem tempus magno tumultu ad bellum consurrexit. Antiochus cum, priore æstate omnibus, quæ in Cœle-Syriâ sunt, civitatibus Ptolemæi in suam potestatem redactis, in hiberna Antiochiam concessisset; nihilo quietiores postea res habuit: omnibus enim regni viribus connisus, cum ingentes copias terrestres maritimasque comparâsset; principio veris, præmissis terrâ cum exercitu filiis duobus, Ardye ac Mithridate, jussisque Sardibus se opperiri; ipse cum classe centum tectarum navium, ad hoc levioribus navigiis cercurisque

ac lembis ducentis, proficiscitur; simul per omnem oram Ciliciæque et Cariæ tentaturus urbes, quæ in ditione Ptolemæi essent; simul Philippum (necdum enim debellatum erat) exercitu navibusque adjuturus.

XX. Multa egregia Rhodii pro fide erga populum Romanum, proque universo nomine Græcorum, terrâ marique ausi sunt: nihil magnificentius, quam quod eâ tempestate, non territi tantâ mole imminentis belli, legatos ad regem miserunt Nephelida, (promontorium Ciliciæ est, inclytum fœdere antiquo Atheniensium) si eo non contineret copias suas, se obviam ituros; non ab odio ullo, sed ne conjungi cum Philippo paterentur, et impedimento esse Romanis liberantibus Græciam. Coracesium eo tempore Antiochus operibus oppugnabat. Zephyrio, et Solis, et Aphrodisiade, et Coryco, et, superato Anemurio, (promontorium id quoque Ciliciæ est) Selinunte recepto, omnibus his aliisque ejus oræ castellis, aut metu aut voluntate, sine certamine, in deditionem acceptis, Coracesium, præter spem clausis portis, tenebat eum. Ibi legati Rhodiorum auditi: et quamquam ea legatio erat, quæ accendere regium animum posset, temperavit iræ: et, "legatos se Rhodum missurum," respondit, "iisque mandaturum, ut renovarent vetusta jura, cum eâ civitate, sua majorumque suorum; et vetarent eos adventum pertimescere regis: nihil his aut sociis eorum noxæ futurum fraudive: nam, Romanorum amicitiam se non violaturum, argumento et suam recentem ad eos legationem esse, et senatûs honorifica in se decreta responsaque." Tum forte legati redierant ab Româ, comiter auditi dimissique, ut tempus postulabat, incerto adhuc adversus Philippum eventu belli. Cum hæc legati regis in concione Rhodiorum agerent, nuntius venit, debellatum ad Cynoscephalas esse. Hoc nuntio accepto, Rhodiis, dempto metu a Philippo omni, erat consilium obviam eundi classe Antiocho. Illam alteram curam non omiserunt, tuendæ libertatis civitatium sociarum Pto-

lemæi, quibus bellum ab Antiocho imminebat: nam alias auxiliis juverunt, alias providendo ac præmonendo conatus hostis: causaque libertatis fuerunt Cauniis, Myndiis, Halicarnassensibus, Samiisque. Non operæ est persequi, ut quæque acta in his locis sint, cum ad ea, quæ proprie Romani belli sunt, vix sufficiam.

XXI. Eodem tempore et Attalus rex, æger Thebis Pergamum advectus, moritur altero et septuagesimo anno; cum quatuor et quadraginta annos regnâsset. Huic viro, præter divitias, nihil ad spem regni fortuna dederat: his simul prudenter, simul magnifice utendo, effecit, primum ut sibi, deinde ut aliis, non indignus videretur regno. Victis deinde prœlio uno Gallis, quæ tum gens recenti adventu terribilior Asiæ erat, regium adscivit nomen, cujus magnitudini semper animum æquavit. Summâ justitiâ suos rexit: unicam fidem sociis præstitit: uxorem ac liberos quatuor superstites habuit: mitis ac munificus amicis fuit: regnum adeo stabile ac firmum reliquit, ut ad tertiam stirpem possessio ejus descenderit. Cum is status rerum in Asiâ, Græciâque, et Macedoniâ esset, vixdum terminato cum Philippo bello, pace certe nondum perpetratâ, ingens in Hispaniâ ulteriore coortum est bellum. M. Helvius eam provinciam obtinebat. Is literis senatum certiorem fecit, "Colcam et Luscinum regulos in armis esse; cum Colcâ decem et septem oppida, cum Luscino validas urbes, Cardonem et Bardonem: et maritimam oram omnem, quæ nondum animos nudaverat, ad finitimorum motus consurrecturam." His literis a M. Sergio prætore, cujus jurisdictio inter cives erat, recitatis, decreverunt Patres, ut, comitiis prætorum perfectis, cui prætori provincia Hispania obvenisset, is primo quoque tempore de bello Hispaniæ ad senatum referret.

XXII. Sub idem tempus consules Romam venerunt: quibus in æde Bellonæ senatum habentibus, postulantibusque triumphum ob res prospere bello

gestas, C. Atinius Labeo et C. Ursanius tribuni plebis, ut separatim de triumpho agerent consules, postulârunt: "communem se relationem de eâ re fieri non passuros, ne par honos in dispari merito esset." Cumque Minucius utrique provinciam Italiam obtigisse diceret, communi animo consilioque se et collegam res gessisse; Cornelius adjiceret, Boios adversus se transgredientes Padum, ut Insubribus Cenomanisque auxilio essent, depopulante vicos eorum atque agros collegâ, ad sua tuenda aversos esse; Tribuni, "res tantas bello gessisse Cornelium," fateri, "ut non magis de triumpho ejus, quam de honore Diis immortalibus habendo, dubitari possit. Non tamen nec illum, nec quemquam alium civem, tantum gratiâ atque opibus valuisse, ut, cum sibimet triumphum impetrâsset, collegæ eumdem honorem impudenter petenti daret. Q. Minucium in Liguribus levia prœlia, vix digna dictu, fecisse: in Galliâ magnum numerum militum amisisse." Nominabant etiam tribunos militum T. Juventium, et C. Labeonem ejus fratrem, qui adversâ pugnâ cum multis aliis viris fortibus, civibus ac sociis, cecidissent. "Oppidorum paucorum ac vicorum falsas, et in tempus simulatas, sine ullo pignore deditiones factas esse." Hæ inter consules tribunosque altercationes biduum tenuerunt; victique perseverantiâ tribunorum consules separatim retulerunt.

XXIII. C. Cornelio omnium consensu decretus triumphus: et Placentini Cremonensesque addiderunt favorem consuli, gratias agentes, commemorantesque, obsidione se esse ab eo liberatos; plerosque etiam, cum apud hostes essent, servitute [exceptos.] Q. Minucius, tentatâ tantum relatione, cum adversum omnem senatum videret, in monte Albano se triumphaturum, et jure imperii consularis, et multorum clarorum virorum exemplo, dixit. C. Cornelius de Insubribus Cenomanisque in magistratu triumphavit: multa signa militaria tulit, multa Gallica

spolia captivis carpentis transvexit: multi nobiles Galli ante currum traducti; inter quos, quidam, Hamilcarem ducem Pœnorum fuisse, auctores sunt. Cæterum, magis in se convertit oculos Cremonensium Placentinorumque colonorum turba pileatorum, currum sequentium. Tulit in triumpho ducenta triginta septem millia quingentos æris, argenti bigati septuaginta novem millia: septuagenos æris militibus divisit, duplex equiti, triplex centurioni. Q. Minucius consul de Liguribus Boiisque Gallis in monte Albano triumphavit. Is triumphus, ut loco, et famâ rerum gestarum, et quod sumtum non erogatum ex ærario omnes sciebant, inhonoratior fuit; ita signis, carpentisque, et spoliis, ferme æquabat. Pecuniæ etiam prope par summa fuit: æris translata ducenta et quinquaginta quatuor millia, argenti bigati quinquaginta tria millia et ducenti: militibus centurionibusque et equitibus item in singulos datum, quod dederat collega.

XXIV. Secundum triumphum consularia comitia habita. Creati consules L. Furius Purpureo et M. Claudius Marcellus. Prætores postero die facti, Q. Fabius Buteo, Ti. Sempronius Longus, Q. Minucius Thermus, Manius Acilius Glabrio, L. Apustius Fullo, C. Lælius. Exitu ejus anni literæ a T. Quintio venerunt, se signis collatis cum rege Philippo in Thessaliâ pugnâsse: hostium exercitum fusum fugatumque. Hæ literæ prius in senatu a Sergio prætore, deinde ex auctoritate Patrum in concione sunt recitatæ. Ob res prospere gestas in dies quinque supplicationes decretæ. Brevi post legati et a T. Quintio, et ab rege, venerunt. Macedones deducti extra Urbem in villam publicam; ibique iis locus et lautia præbita: et ad ædem Bellonæ senatus est habitus. Haud multa verba facta, cum Macedones, quæcumque senatus censuisset, id regem facturum esse, dicerent. Decem legati more majorum, quorum ex consilio T. Quintius imperator leges pacis Philippo

daret, decreti; adjectumque, ut in eo numero legatorum P. Sulpicius et P. Villius essent, qui consules provinciam Macedoniam obtinuissent. Cosanis eo die postulantibus, ut sibi colonorum numerus augeretur, mille adscribi jussi; dum ne quis in eorum numero esset, qui, post P. Cornelium et Ti. Sempronium consules, hostis fuisset.

XXV. Ludi Romani eo anno in circo scenâque ab ædilibus curulibus, P. Cornelio Scipione et Cn. Manlio Vulsone, et magnificentius quam alias, facti, et lætius propter res bello bene gestas spectati, totique ter instaurati: plebeii septies instaurati. Acilius Glabrio, C. Lælius, eos ludos fecerunt. Ex argento multaticio tria signa ænea, Cereri, Liberoque, et Liberæ, posuerunt. L. Furius et M. Claudius Marcellus, consulatu inito, cum de provinciis ageretur, et Italiam utrique provinciam senatus decerneret, ut Macedoniam cum Italiâ sortirentur, petebant. Marcellus, provinciæ cupidior, pacem simulatam ac fallacem dicendo, et rebellaturum, si exercitus inde deportatus esset, regem, dubios sententiæ Patres fecerat. Et forsitan obtinuissent consules, ni Q. Marcius Rex et C. Atinius Labeo, tribuni plebis, se intercessuros dixissent; ni prius ipsi ad plebem tulissent, vellent juberentne cum rege Philippo pacem esse. Ea rogatio in Capitolio ad plebem lata est: omnes quinque et triginta tribus, uti rogatæ, jusserunt. Et quo magis pacem ratam esse in Macedoniâ vulgo lætarentur, tristis ex Hispaniâ nuntius allatus effecit, vulgatæque literæ, "C. Sempronium Tuditanum proconsulem in citeriore Hispaniâ prœlio victum; exercitum ejus fusum fugatumque, et illustres viros in acie cecidisse: Tuditanum, cum gravi vulnere latum ex prœlio, haud ita multo post exspirâsse." Consulibus ambobus Italia provincia, cum his legionibus quas superiores consules habuissent, decreta, et ut quatuor legiones novas scriberent; duas, quæ, quo senatus censuisset, mitterentur: et T. Quintius Flamininus

[cum duabus legionibus] provinciam eodem exercitu obtinere jussus: imperium ei prorogatum satis jam ante videri esse.

XXVI. Prætores deinde provincias sortiti, L. Apustius Fullo urbanam jurisdictionem, Manius Acilius Glabrio inter cives et peregrinos, Q. Fabius Buteo Hispaniam ulteriorem, Q. Minucius Thermus citeriorem, C. Lælius Siciliam, Ti. Sempronius Longus Sardiniam. Q. Fabeo Buteoni et Q. Minucio, quibus Hispaniæ provinciæ evenerant, consules legiones singulas ex quatuor ab se scriptis, quas videretur, uti darent, decretum est; sociûm ac nominis Latini quaterna millia peditum, trecenos equites: hique primo quoque tempore in provincias ire jussi. Bellum in Hispaniâ quinto post anno exortum est, quam simul cum Punico bello fuerat finitum. Priusquam hi prætores ad bellum prope novum, quia tum primum suo nomine, nullo Punico exercitu aut duce, ad arma ierant, proficiscerentur, aut ipsi consules ab Urbe moverent; procurare, ut assolet, prodigia, quæ nuntiabantur, jussi. L. Julius Sequestris, in Sabinos proficiscens, fulmine ipse equusque exanimati fuerant: ædes Feroniæ in Capenate de cœlo tacta erat: ad Monetæ duarum hastarum spicula arserant: lupus, Esquilinâ portâ ingressus, frequentissimâ parte urbis, cum in forum decurrisset, Tusco vico atque [Intemelio], per portam Capenam prope intactus evaserat. Hæc prodigia majoribus hostiis sunt procurata.

XXVII. Iisdem diebus Cn. Cornelius Lentulus, qui, ante Sempronium Tuditanum, citeriorem Hispaniam obtinuerat, ovans ex senatûs-consulto Urbem est ingressus. Tulit præ se auri mille et quingenta quindecim pondo, argenti viginti millia, signati denarios triginta quatuor millia et quingentos quinquaginta. L. Stertinius ex ulteriore Hispaniâ, ne tentatâ quidem triumphi spe, quinquaginta millia pondo argenti in ærarium tulit; et de manubiis duos fornices in Foro Boario ante Fortunæ ædem et Matris

Matutæ, unum in maximo circo fecit; et his fornicibus signa aurata imposuit. Hæc per hiemem ferme acta. Hibernabat eo tempore Athenis Quintius, a quo cum multa socii peterent, Bœoti petierunt impetraveruntque, ut hi, qui suæ gentis militâssent apud Philippum, sibi restituerentur. Id a Quintio facile impetratum; non quia satis dignos eos credebat, sed quia, Antiocho rege jam suspecto, favor conciliandus nomini Romano apud civitates erat. Restitutis, confestim apparuit, quam nulla inita apud Bœotos gratia esset: nam et ad Philippum gratias agentes pro redditis hominibus, perinde atque [ipsi id a Quintio et Romanis datum esset,] miserunt; et comitiis proximis Bœotarchen nullam aliam ob causam Brachyllam quemdam, quam quod præfectus Bœotorum apud regem militantium fuisset, fecerunt; præteritis Zeuxippo et Pisistrato, aliisque, qui Romanæ societatis auctores fuerant. Id ægre et in præsentia hi passi, et in futurum etiam metum ceperunt, cum ad portas prope sedente exercitu Romano ea fierent, quidnam se futurum esset, profectis in Italiam Romanis; Philippo ex propinquo socios adjuvante, et infesto his, qui partis adversæ fuissent.

XXVIII. Dum Romana arma propinqua habebant, tollere Brachyllam, principem fautorum regis, statuerunt: et tempore ad eam rem capto, cum in publico epulatus reverteretur domum temulentus, prosequentibus mollibus viris, qui joci causâ convivio celebri interfuerant; ab sex armatis, quorum tres Italici, tres Ætolici erant, circumventus occiditur. Fuga comitum et quiritatio facta, et tumultus totâ urbe discurrentium cum luminibus: percussores proximâ portâ evaserunt. Luce primâ concio frequens, velut exstante indicio, ad vocem præconis convocata in theatro erat. Palam ab suo comitatu et obscœnis illis viris fremebant interfectum: animis autem Zeuxippum auctorem destinabant cædis. In præsentia placuit comprehendi eos, qui simul fuis-

sent, quæstionemque ex his haberi: qui dum quæruntur, Zeuxippus, consimili animo avertendi ab se criminis causâ in concionem progressus, errare ait homines, qui tam atrocem cædem pertinere ad illos semiviros crederent; multaque in eam partem probabiliter argumentatus, quibus fidem apud quosdam fecit, nunquam, si conscius esset, oblaturum se multitudini, mentionemve cædis, nullo lacessente, facturum fuisse. Alii non dubitare, obviam eundo impudenter criminis suspicionem averti. Torti post paulo insontes, cum scirent ipsi opinionem omnium, eâ pro indicio usi, Zeuxippum et Pisistratum nominaverunt; nullo adjecto, cur scire quidquam viderentur, argumento. Zeuxippus tamen, cum Stratonidâ quodam, nocte perfugit Tanagram, suam magis conscientiam, quam indicium hominum nullius rei consciorum, metuens. Pisistratus, spretis indicibus, Thebis mansit. Servus erat Zeuxippo, totius internuntius et minister rei; quem indicem Pisistratus timens, eo ipso timore ad indicium protraxit. Literas ad Zeuxippum mittit, "servum conscium tolleret. Non tam idoneum ad celandam rem eum videri sibi, quam ad agendam fuerit." Has qui tulit literas, jussit Zeuxippo dare quamprimum: is, quia non sibi conveniendi ejus copia fuit, ipsi illi servo, quem ex omnibus domino fidissimum credebat, tradidit; et adjecit, a Pisistrato de re magnopere pertinente ad Zeuxippum esse. Conscientiâ ictus, cum extemplo traditurum eas affirmâsset, aperit. Perlectis literis, pavidus Thebas refugit: et Zeuxippus quidem, fugâ servi motus, Athenas, tutiorem exsilio locum ratus, concessit. De Pisistrato aliquæ quæstiones tormentis habitæ, et sumtum supplicium est.

XXIX. Efferavit ea cædes Thebanos Bœotosque omnes ad extsecrabile odium Romanorum; Zeuxippum principem gentis id facinus conscisse: ad rebellandum, neque vires neque ducem habebant. Proximum bello quod erat, in latrocinium versi, alios hospites, alios

vagos per hiberna milites, ad varios commeantes usus, excipiebant. Quidam in ipsis itineribus, ad notas latebras insidiantibus, pars in deserta per fraudem diversoria devecti deductique, opprimebantur: postremo non tantum odio, sed etiam aviditate prædæ, ea facinora faciebant; quia, negotiandi ferme causâ, argentum in zonis habentes, in commeatibus erant. Cum primo pauci, deinde in dies plures desiderarentur, infamis esse Bœotia omnis cœpit: et timidius, quam in hostico, egredi castris miles. Tum Quintius legatos ad querendum de latrociniis per civitates mittit. Plurimi pedites circa Copaïdem paludem inventi: ibi ex limo eruta extractaque ex stagno cadavera, saxis aut amphoris, ut pondere traherentur in profundum, annexa: multa facinora Acræphiæ et Coroneæ facta inveniebantur. Quintius primo noxios tradi sibi jussit, et pro quingentis militibus (tot enim intercepti erant) quingenta talenta Bœotos conferre. Quorum neutrum cum fieret, verbis tantum civitates excusarent, nihil publico consilio factum esse; missis Athenas et in Achaïam legatis, qui testarentur sociis, justo pioque bello se persecuturum Bœotos, et cum parte copiarum P. Claudio Acræphiam ire jusso, cum parte Coroneam circumsedit; evastatis prius agris, quam ab Elatiâ duo diversa agmina iêre. Hac perculsi clade Bœoti, cum omnia terrore ac fugâ complêssent, legatos mittunt: qui cum in castra non admitterentur, Achæi Athenienseśque supervenerunt. Plus auctoritatis Achæi habuerunt, deprecantes: ac, ni impetrâssent pacem Bœotis, bellum simul gerere decreverunt. Per Achæos et Bœotis copia adeundi alloquendique Romanum facta est; jussisque tradere noxios, et multæ nomine triginta talenta conferre, pax datà, et ab oppugnatione recessum.

XXX. Post paucos dies decem legati ab Româ venerunt, quorum ex consilio pax data Philippo in has leges est: "Omnes Græcorum civitates, quæ in Europâ, quæque in Asiâ essent, libertatem ac suas

leges haberent: quæ earum sub ditione Philippi fuissent, præsidia ex his Philippus deduceret: his, quæ in Asiâ essent, Euromo, Pedasisque, et Bargyliis, et Iasso, et Myrinâ, et Abydo, et Thaso, et Perintho; eas [quoque] enim placere liberas esse. De Cianorum libertate, Quintius Prusiæ Bithynorum regi scriberet, quid senatui et decem legatis placuisset. Captivos transfugasque reddere Philippum Romanis, et naves omnes tectas tradere, [quin et] regiam unam, inhabilis prope magnitudinis, quam sexdecim versus remorum agebant. Ne plus quingentis armatorum haberet, neve elephantum ullum. Bellum extra Macedoniæ fines ne injussu senatûs gereret. Mille talentûm daret populo Romano; dimidium præsens, dimidium pensionibus decem annorum." Valerius Antias, quaternûm millium pondo argenti vectigal in decem annos, [triginta quaterna millia pondo et ducenta, præsens viginti millia pondo.] Idem nominatim adjectum scribit, ne cum Eumene, Attali filio, (novus is tum rex erat) bellum gereret. In hæc obsides accepti, inter quos Demetrius Philippi filius. Adjicit Valerius Antias, Attalo absenti Æginam insulam elephantosque dono datos, et Rhodiis Stratoniceam Cariæ, atque alias urbes, quas Philippus tenuisset: Atheniensibus insulas datas, Paron, Imbrum, Delum, Scyrum.

XXXI. Omnibus Græciæ civitatibus hanc pacem approbantibus, soli Ætoli id decretum decem legatorum clam mussantes carpebant: "literas inanes vanâ specie libertatis adumbratas esse: cur enim alias Romanis tradi urbes, nec nominari eas, alias nominari, et sine traditione juberi liberas esse? nisi ut, quæ in Asiâ sint, liberentur, longinquitate ipsâ tutiores; quæ in Græciâ sint, ne nominatæ intercipiantur, Corinthus, et Chalcis, et Oreum, cum Eretriâ et Demetriade." Nec tota ex vano criminatio erat: dubitabatur enim de Corintho, et de Chalcide, et Demetriade, quia in senatûs-consulto, quo missi decem

legati ab Urbe erant, cæteræ Græciæ atque Asiæ haud dubie liberabantur: de his tribus urbibus legati, quod tempora reipublicæ postulâssent, id e re publicâ fideque suâ facere, statuere, jussi erant. Antiochus rex erat, quem transgressurum in Europam, cum primum ei res suæ placuissent, non dubitabant: ei tam opportunas ad occupandum patere urbes nolebant. Ab Elatiâ Anticyram cum decem legatis, inde Corinthum trajecit: ibi consilia decem legatorum tractabantur. Identidem Quintius, "liberandam omnem Græciam, si Ætolorum linguas retundere, si veram caritatem, majestatem, apud omnes nominis Romani vellent esse: si fidem facere, ad liberandam Græciam, non ad transferendum a Philippo ad se imperium, se mare trajecisse." Nihil contra ea de libertate urbium alii dicebant: cæterum, "ipsis tutius esse manere paulisper sub tutelâ præsidii Romani, quam pro Philippo Antiochum dominum accipi." Postremo ita decretum est: "Corinthus redderetur Achæis, ut in Acrocorintho tamen præsidium esset: Chalcidem ac Demetriadem retineri, donec cura de Antiocho decessisset."

XXXII. Isthmiorum statum ludicrum aderat; semper quidem et alias frequens, cum propter spectaculi studium insitum genti, quo certamina omnis generis artium, viriumque, ac pernicitatis visuntur; tum quia, propter opportunitatem loci, per duo diversa maria, omnium Græcorum undique conventus erat. Sed exspectatione erecti, qui deinde status futurus Græciæ, quæ sua fortuna esset, alii non taciti solum opinabantur, sed sermonibus etiam serebant: Romani ad spectaculum consederunt; et præco cum tubicine, ut mos est, in mediam arenam, unde sollemni carmine ludicrum indici solet, processit, et, tubâ silentio facto, ita pronuntiat: "Senatus Romanus et T. Quintius imperator, Philippo rege Macedonibusque devictis, liberos, immunes, suis legibus esse jubet Corinthios, Phocenses, Locrensesque om-

nes, et insulam Eubœam, et Magnetas, Thessalos, Perrhæbos, Achæos Phthiotas." Percensuerat omnes gentes, quæ sub ditione Philippi regis fuerant. Auditâ voce præconis, majus gaudium fuit, quam quod universum homines caperent. Vix satis credere se quisque audisse: alii alios intueri, mirabundi velut somnii vanam speciem: quod ad quemque pertineret, suarum aurium fidei minimum credentes, proximos interrogabant. Revocatus præco, cum unusquisque non audire, sed videre, libertatis suæ nuntium averet, iterum [pronuntiaret] eadem. Tum ab certo jam gaudio tantus cum clamore plausus est ortus, totiesque repetitus, ut facile appareret, nihil omnium bonorum multitudini gratius, quam libertatem esse. Ludicrum deinde ita raptim peractum est, ut nullius nec animi nec oculi spectaculo intenti essent: adeo unum gaudium præoccupaverat omnium aliarum sensum voluptatum.

XXXIII. Ludis vero dimissis, cursu prope omnes tendere ad imperatorèm Romanum; ut, ruente turbâ in unum, adire, contingere dextram cupientium, coronas lemniscosque jacientium, haud procul periculo fuerit. Sed erat trium ferme et triginta annorum; et cum robur juventæ, tum gaudium ex tam insigni gloriæ fructu, vires suppeditabant: nec præsens omnium modo effusa lætitia est; sed, per multos dies, gratis et cogitationibus et sermonibus revocata: "Esse aliquam in terris gentem, quæ, suâ impensâ, suo labore ac periculo, bella gerat pro libertate aliorum: nec hoc finitimis, aut propinquæ vicinitatis hominibus, aut terris continenti junctis præstet: maria trajiciat, ne quod toto orbe terrarum injustum imperium sit, et ubique jus, fas, lex potentissima sint. Unâ voce præconis liberatas omnes Græciæ atque Asiæ urbes. Hoc spe concipere, audacis animi fuisse; ad effectum adducere, virtutis et fortunæ ingentis."

XXXIV. Secundum ista, jam Quintius et decem legati legationes regum, gentium, civitatiumque au-

dIvêre. Primi omnium regis Antiochi vocati legati sunt: his eadem, quæ fere Romæ erant, verba sine fide rerum jactata. Nihil jam perplexe, ut ante, cum dubiæ res incolumi Philippo erant, sed aperte pronuntiatum, ut excederet Asiæ urbibus, quæ aut Philippi aut Ptolemæi regum fuissent: [abstineret liberas, omnesque Græcas.] Ante omnia denuntiatum, ne in Europam aut ipse transiret, aut copias trajiceret. Dimissis regis legatis, conventus gentium civitatiumque est haberi cœptus: eoque maturius peragebatur, quod decreta decem legatorum civitates nominatim pronuntiabant. Orestis, (Macedonum ea gens est) quod primi ab rege defecissent, suæ leges redditæ. Magnetes, et Perrhæbi, et Dolopes, liberi quoque pronuntiati. Thessalorum genti, præter libertatem concessam, Achæi Phthiotæ dati, Thebis Phthioticis et Pharsalo excepto. Ætolos, de Pharsalo et Leucade postulantes, ut ex fœdere sibi restituerentur, ad senatum rejecerunt. Phocenses, Locrensesque, sicut ante fuerant, adjectâ decreti auctoritate, his contribuerunt. Corinthus, et Triphylia, et Heræa (Peloponnesi et ipsa urbs est) reddita Achæis. Oreum et Eretriam decem legati Eumeni regi, Attali filio, dabant: dissentiente Quintio, venit res in arbitrium senatûs: senatus libertatem his civitatibus dedit, Carysto adjecto. Pleurato Lycus et Parthini dati: Illyriorum utraque gens sub ditione Philippi fuerat. Amynandrum tenere jusserunt castella, quæ per belli tempus Philippo capta ademisset.

XXXV. Dimisso conventu, decem legati, partiti munia inter se, ad liberandas suæ quisque regionis civitates discesserunt: P. Lentulus Bargylias, L. Stertinius Hephæstiam et Thasum et Thraciæ urbes, P. Villius et L. Terentius ad regem Antiochum, Cn. Cornelius ad Philippum; qui, de minoribus rebus editis mandatis, percontatus, si consilium non utile solum, sed etiam salutare, admittere auribus posset; cum rex gratias quoque se acturum diceret, si quid,

quod in rem suam esset, exprомeret; magnopere ei suasit, quoniam pacem impetrâsset, ad societatem amicitiamque petendam mitteret Romam legatos; ne, si quid Antiochus moveret, exspectâsse, et temporum opportunitates captâsse ad bellandum, videri posset. Ad Tempe Thessalica Philippus est conventus; qui cum se missurum extemplo legatos respondisset; Cornelius Thermopylas, ubi frequens Græciæ statis diebus esse solet conventus, (Pylaïcum appellant) venit: Ætolos præcipue monuit, ut constanter et fideliter in amicitiâ populi Romani permanerent. Ætolorum principes alii interquesti sunt, quod non idem erga suam gentem Romanorum animus esset post victoriam, qui in bello fuisset: alii ferocius incusârunt, exprobrâruntque, "Non modo vinci sine Ætolis Philippum, sed ne transire quidem in Græciam Romanos potuisse." Adversus ea respondere (ne in altercationem excederet res) cum supersedisset Romanus; "omnia eos æqua impetraturos, si Romam misissent," dixit: itaque, ex auctoritate ejus, decreti legati sunt. Hunc finem bellum cum Philippo habuit.

XXXVI. Cum hæc in Græciâ Macedoniâque et Asiâ gererentur, Etruriam infestam prope conjuratio servorum fecit. Ad quærendam opprimendamque eam Manius Acilius prætor, cui inter cives peregrinosque jurisdictio obtigerat, cum unâ ex duabus legione urbanâ missus, alios jam congregatos pugnando vicit; ex his multi occisi, multi capti: alios verberatos crucibus affixit, qui principes conjurationis fuerant; alios dominis restituit. Consules in provincias profecti sunt. Marcellum, Boiorum ingressum fines, fatigato per diem totum milite viâ faciendâ, castra in tumulo quodam ponentem, Corolamus, regulus Boiorum, cum magnâ manu adortus, ad tria millia hominum occidit: et illustres viri aliquot in illo tumultuario prœlio ceciderunt, inter quos præfecti sociûm, T. Sempronius Gracchus, M. Junius Silanus; et

tribuni militum de legione secundâ, A. Ogulnius et P. Claudius. Castra tamen ab Romanis impigre permunita retentaque, cum hostes a prosperâ pugnâ nequidquam oppugnâssent. Stativis deinde eisdem per dies aliquot sese tenuit, dum et saucios curaret, et a tanto terrore animos militum reficeret. Boii, ut est gens minime ad moræ tædium patiens, in castella sua vicosque dilapsi sunt. Marcellus, Padò confestim trajecto, in agrum Comensem, ubi Insubres, Comensibus ad arma excitis, castra habebant, ducit legiones. In ipso itinere prœlium committunt: et primo adeo acriter invaserunt, ut antesignanos impulerint. Quod ubi animadvertit, veritus ne moti semel pellerentur, cohortem Marsorum opposuit; et equitum Latinorum omnes turmas in hostem emisit. Quorum cum primus secundusque impetus retudisset inferentem se ferociter hostem, confirmata et reliqua acies Romana restitit primo, deinde signa acriter intulit: nec ultra sustinuerunt certamen Galli, quin terga verterent, atque effuse fugerent. In eo prœlio supra quadraginta millia hominum cæsa, Valerius Antias scribit: et quingenta septem signa militaria capta, et carpenta quadringenta triginta duo, et aureos torques multos, ex quibus unum magni ponderis Claudius in Capitolio Jovi donum in æde positum scribit. Castra eo die Gallorum expugnata direptaque; et Comum oppidum intra dies paucos captum. Castella inde duodetriginta ad consulem defecerunt. Id quoque inter scriptores ambigitur, utrum in Boios prius, an Insubres, consul exercitum induxerit, adversamque prosperâ pugnâ obliteraverit; an victoria, ad Comum parta, deformata clade in Boiis acceptâ sit.

XXXVII. Sub hæc tam variâ fortunâ gesta, L. Furius Purpureo, alter consul, per tribum Sappiniam in Boios venit. Jam Castro Mutilo appropinquabat, cum, veritus ne intercluderetur simul a Boiis Liguribusque, eâdem viâ, quâ adduxerat, reduxit; et magno circuitu per aperta, eaque tuta loca, ad collegam per-

venit: dein, junctis exercitibus, primum Boiorum agrum usque ad Felsinam oppidum populantes peragraverunt. Ea urbs, cæteraque castella, et Boii fere omnes, præter juventutem quæ prædandi causâ in armis erat, (tunc in devias silvas recesserat) in deditionem venerunt. In Ligures deinde traductus exercitus. Boii negligentius coactum agmen Romanorum, quia ipsi procul abesse viderentur, improviso aggressuros se rati, per occultos saltus secuti sunt: quos non adepti, Pado repente navibus trajecto, Lævos Libuosque cum pervastâssent, redeuntes inde Ligurum extremo fine, cum agresti prædâ, in agmen incidunt Romanum. Celerius prœlium acriusque commissum, quam si, tempore locoque ad certamen destinatis, præparatis animis concurrissent. Ibi, quantam vim ad stimulandos animos ira haberet, apparuit: nam ita cædis magis quam victoriæ avidi pugnârunt Romani, ut vix nuntium cladis hosti relinquerent. Ob eas res gestas, consulum literis Romam allatis, supplicatio in triduum decreta est. Brevi post Marcellus Romam venit; triumphusque ei magno consensu Patrum est decretus. Triumphavit in magistratu de Insubribus Comensibusque. Boiorum triumphi spem collegæ reliquit; quia ipsi proprie adversa pugna in eâ gente evenerat, collegæ secunda. Multa spolia hostium captivis carpentis traducta, multa militaria signa lata, æris trecenta viginti millia, argenti bigati ducenta triginta quatuor millia: in pedites singulos dati octingenti æris; triplex equiti centurionique.

XXXVIII. Eodem anno Antiochus rex, cum hibernâsset Ephesi, omnes Asiæ civitates in antiquam imperii formulam redigere est conatus: reliquas quidem, aut quia locis planis positæ erant, aut quia parum mœnibus armisque ac juventuti fidebant, haud difficulter jugum accepturas. Smyrna et Lampsacus libertatem usurpabant: periculumque erat, ne, si concessum his foret, [quos in Thebâ] Smyrnam in Æo-

lide Ioniâque, Lampsacum in Hellesponto, aliæ urbes sequerentur. Igitur et ipse ab Epheso ad Smyrnam obsidendam misit: et, quæ Abydi copiæ erant, præsidio tantum modico relicto, duci ad Lampsacum oppugnandum jussit. Nec vi tantum terrebat: sed, per legatos leniter alloquendo, castigandoque temeritatem et pertinaciam, spem conabatur facere, brevi, quæ peterent, habituros; sed, cum satis et ipsis et omnibus aliis appareret, ab rege impetratam eos libertatem, non per occasionem raptam, habere. Adversus quæ respondebant, "Nihil neque mirari neque succensere Antiochum debere, si spem libertatis differri non satis æquo animo paterentur." Ipse, initio veris, navibus ab Epheso profectus, Hellespontum petit: terrestres copias Madytum trajicit, Chersonesi urbem: terrestri navalem exercitum junxit: et, quia clauserant portas, circumdedit mœnia armatis; et jam opera admoventi, deditio est facta. Idem metus tum incolentes alias Chersonesi urbes in deditionem dedit. Lysimachiam inde omnibus simul navalibus terrestribusque copiis venit: quam cum desertam ac stratam prope ruinis invenisset, (ceperant autem, direptamque incenderant Thraces paucis ante annis) cupido eum restituendi nobilem urbem, et loco sitam opportuno, cepit. Itaque omni curâ simul est aggressus et tecta murosque restituere, et partim redimere servientes Lysimachienses; partim fugâ sparsos per Hellespontum Chersonesumque conquirere contrahereque; partim novos colonos, spe commodorum propositâ, adscribere, et omni modo frequentare. Simul ut Thracum submoveretur metus, ipse parte dimidiâ terrestrium copiarum ad depopulandum proxima Thraciæ est profectus; partem, navalesque socios omnes, reliquit in operibus reficiendæ urbis.

XXXIX. Sub hoc tempus et L. Cornelius, missus ab senatu ad dirimenda inter Antiochum Ptolemæumque reges certamina, Selymbriæ substitit: et decem legatorum, P. Lentulus a Bargyliis, P. Villius

et L. Terentius a Thasso, Lysimachiam petierunt: eodem et a Selymbria L. Cornelius, et ex Thracia post paucos dies Antiochus, convenerunt. Primus congressus cum legatis, et deinceps invitatio benigna et hospitalis fuit: ut de mandatis statuque præsenti Asiæ agi cœptum est, animi exasperati sunt. Romani, omnia acta ejus, ex quo tempore e Syriâ classe solvisset, displicere senatui, non dissimulabant; restituique Ptolemæo civitates omnes, quæ ditionis ejus fuissent, æquum censebant. "Nam, quod ad eas civitates attineret, quas a Philippo possessas Antiochus per occasionem, averso Philippo in Romanum bellum, intercepisset, id vero ferendum non esse, Romanos per tot annos terrâ marique tanta pericula ac labores exhausisse, Antiochum belli præmia habere. Sed, ut in Asiam adventus ejus dissimulari ab Romanis, tamquam nihil ad eos pertinens, potuerit; quod jam etiam in Europam omnibus navalibus terrestribusque copiis transierit, quantum a bello aperto [*] Romanis abesse? Illum quidem etiamsi in Italiam trajiciat, negaturum."

XL. Ad ea rex, "Satis jam ante videre se, Romanos inquirere, quid regi Antiocho faciendum; at, quousque terrâ marique progrediendum fuerit ipsis, non cogitare. Asiam nihil ad populum Romanum pertinere; nec magis illis inquirendum esse, quid Antiochus in Asiâ, quam Antiocho, quid in Italiâ populus Romanus faciat. Quod ad Ptolemæum attineat, cui ademtas civitates querantur; sibi cum Ptolemæo et amicitiam esse, et id agere se, ut brevi etiam affinitas jungatur. Nec ex Philippi quidem adversâ fortunâ spolia ulla se petîsse, aut adversus Romanos in Europam trajecisse; [*sed ut Chersonesi urbes et loca recuperaret; quum, cum Lysimachi*] fuerit, (quo victo, omnia, quæ illius fuissent, jure belli Seleuci facta sint) existimare suæ ditionis esse. Occupatis majoribus suis rerum aliarum aliâ curâ, primo quædam ex his Ptolemæum, deinde et Philip-

pum, usurpando aliena possedisse: sicut quædam ex proximâ Thraciâ, quæ indubitate Lysimachi fuerint. Ad ea facienda in antiquum venisse: et Lysimachiam, deletam Thracum impetu, de integro condere, ut Seleucus filius eam sedem regni habeat."

XLI. His disceptationibus per dies aliquot habitis, rumor sine ullo satis certo auctore allatus de morte Ptolemæi regis, ut nullus exitus imponeretur sermonibus: nam dissimulabat pars utraque se audisse; et L. Cornelius, cui legatio ad duos reges, Antiochum Ptolemæumque, mandata erat, spatium modici temporis ad conveniendum Ptolemæum petebat; ut, priusquam moveretur aliquid in novâ possessione regni, perveniret in Ægyptum; et Antiochus suam fore Ægyptum, si tum occasio esset, censebat. Itaque, dimissis Romanis, relictoque Seleuco filio cum terrestribus copiis ad restituendam, ut instituerat, Lysimachiam, ipse omni classe navigans Ephesum, legatis ad Quintium missis, qui [ad fidem] de societate agerent, oram Asiæ legens, pervenit in Lyciam: Patarisque cognito, vivere Ptolemæum, navigandi quidem in Ægyptum omissum consilium est. Cyprum nihilominus tendens, cum Chelidonium promontorium superâsset, paulisper seditione remigum est retentus in Pamphyliâ circa Eurymedontem amnem. Inde profectum eum ad capita (quæ vocant) Sari fluminis fœda tempestas oborta prope cum omni classe demersit: multæ naves ejectæ: multæ ita haustæ mari, ut nemo in terram enaverit. Magna vis hominum ibi interiit, non remigum tantum militumque ignotorum, sed etiam insignium amicorum. Collectis reliquiis naufragii, cum res non in eo esset, ut Cyprum tentaret, minus opulento agmine, quam profectus erat, Seleuciam redit. Ibi subduci navibus jussis (jam enim et hiems instabat) ipse in hiberna Antiochiam processit. In hoc statu regum erant res.

XLII. Romæ eo primum anno triumviri epulones facti, C. Licinius Lucullus tribunus, qui legem de

creandis his tulerat, P. Manlius, et P. Porcius Læca. His triumviris, item ut pontificibus, lege datum togæ prætextæ habendæ jus. Sed magnum certamen cum omnibus sacerdotibus eo anno fuit quæstoribus urbanis, Q. Fabio Labeoni et L. Aurelio. Pecuniâ opus erat, quod ultimam pensionem pecuniæ in bellum collatæ persolvere placuerat privatis. Quæstores ab auguribus pontificibusque, quod stipendium per bellum non contulissent, petebant: ab sacerdotibus tribuni nequidquam appellati; omniumque annorum, per quos non dederant, exactum est. Eodem anno duo mortui pontifices, novique in eorum locum suffecti, M. Marcellus consul in locum C. Sempronii Tuditani, qui prætor in Hispaniâ decesserat; et L. Valerius in locum M. Cornelii Cethegi. Et Q. Fabius Maximus augur mortuus est admodum adolescens, priusquam ullum magistratum caperet: nec eo anno augur in ejus locum est suffectus. Comitia inde consularia habita a M. Marcello consule: creati consules L. Valerius Flaccus, M. Porcius Cato. Prætores inde facti C. Fabricius Luscinus, C. Atinius Labeo, Cn. Manlius Vulso, Ap. Claudius Nero, P. Manlius, P. Porcius Læca. Ædiles curules, M. Fulvius Nobilior et C. Flaminius, tritici decies centum millia binis æris populo diviserunt: id C. Flaminii honoris causâ ipsius, patrisque, advexerant Siculi Romam. Flaminius gratiam ejus communicaverat cum collegâ. Ludi Romani et apparati magnifice sunt, et ter toti instaurati. Ædiles plebis, Cn. Domitius Ahenobarbus et C. Scribonius Curio, multos pecuarios ad populi judicium adduxerunt: tres ex his condemnati sunt; ex eorum multaticiâ pecuniâ ædem in insulâ Fauni fecerunt. Ludi plebeii per biduum instaurati, et epulum fuit ludorum causâ.

XLIII. L. Valerius Flaccus et M. Porcius, quo die magistratum inierunt, de provinciis cum ad senatum retulissent, Patres censuerunt, "Cum in Hispaniâ tantum gliasceret bellum, ut jam consulari et

duce et exercitu opus esset, placere, consules Hispaniam citeriorem et Italiam provincias aut comparare inter se, aut sortiri: utri Hispania provincia evenisset, eum duas legiones et quinque millia sociûm Latini nominis, et quingentos equites secum portare, et naves longas viginti dūcere. Alter consul duas legiones scriberet. His Galliam provinciam obtineri satis esse, fractis proximo anno Insubrium et Boiorum animis." Cato Hispaniam, Valerius Italiam est sortitus. Prætores deinde provincias sortiti, C. Fabricius Luscinus urbanam, C. Atinius Labeo peregrinam, Cn. Manlius Vulso Siciliam, Ap. Claudius Nero Hispaniam ulteriorem, P. Porcius Læca Pisas, ut ab tergo Liguribus esset: P. Manlius in Hispaniam citeriorem adjutor consuli datur. T. Quintio, suspectis non solum Antiocho et Ætolis, sed etiam Nabide Lacedæmoniorum tyranno, prorogatum in annum imperium est, duas legiones ut haberet: in eas si quid supplementi opus esset, consules scribere, et mittere in Macedoniam jussi. Ap. Claudio præter legionem quam Q. Fabius habuerat, duo millia peditum et ducentos equites novos conscribere permissum. Par numerus peditum equitumque novorum P. Manlio in citeriorem Hispaniam decretus; et legio eadem, quæ fuerat sub Minucio prætore, data. Et P. Porcio Lææ, ad Etruriam circa Pisas, duo millia peditum et quingenti equites ex Gallico exercitu decreti. In Sardiniâ prorogatum imperium Sempronio Longo.

XLIV. Provinciis ita distributis, consules, priusquam ab Urbe proficiscerentur, ver sacrum ex pontificum jussu fecêre, quod A. Cornelius Mammula prætor voverat de senatûs sententiâ populique jussu, Cn. Servilio, C. Flaminio consulibus. Annis post uno et viginti factum est, quam votum. Per eosdem dies C. Claudius, Ap. filius, Pulcher, augur in Q. Fabii Maximi locum, qui priore anno mortuus erat, lectus inauguratusque est. Mirantibus jam vulgo

hominibus, quod Hispania movisset bellum, negligi, literæ a Q. Minucio allatæ sunt, "Se ad Turbam oppidum cum Budare et Besaside, imperatoribus Hispanis, signis collatis prospere pugnâsse: duodecim millia hostium cæsa: Budarem imperatorem captum: ceteros fusos fugatosque." His literis lectis, minus terroris ab Hispanis erat, unde ingens bellum exspectatum fuerat. Omnes curæ, post adventum utique decem legatorum, in Antiochum regem conversæ. Hi, expositis prius, quæ cum Philippo acta essent, et quibus legibus data pax, non minorem belli molem restare ab Antiocho docuerunt. "Ingenti classe, egregio terrestri exercitu, in Europam eum trajecisse: nisi avertisset vana spes, ex vaniore rumore orta, Ægypti invadendæ, mox bello Græciam arsuram fuisse: neque enim ne Ætolos quidem quieturos, cum ingenio inquietam, tum iratam Romanis gentem. Hærere et aliud in visceribus Græciæ ingens malum, Nabin, nunc Lacedæmoniorum, mox, si liceat, universæ Græciæ futurum tyrannum; avaritiâ et crudelitate omnes famâ celebratos tyrannos æquantem. Cui si Argos, velut arcem Peloponneso impositam, tenere liceat, deportatis in Italiam Romanis exercitibus, nequidquam liberatam a Philippo Græciam fore, pro rege, si nihil aliud, longinquo, vicinum tyrannum dominum habituram."

XLV. Hæc cum jam ab gravibus auctoribus, tum qui omnia per se ipsos explorata referrent, [audirentur; major res], quod ad Antiochum attineret; maturanda {magis}, cum rex quâcumque de causâ in Syriam concessisset, de tyranno consultatio visa est. Cum diu disceptatum esset, utrum jam causæ satis videretur, cur decerneretur; an permitterent T. Quintio, quod ad Nabin Lacedæmonium attineret, faceret, quæ e re publicâ censeret esse; permiserunt; eam rem esse rati, quæ maturata dilatave non tam magni momenti ad summam rem populi Romani esset. Magis id animadvertendum esse, quid Hannibal et Carthagi-

nientes, si cum Antiocho ortum foret bellum, actari essent. Adversæ Hannibali factionis homines principibus Romanis, amicis quisque suis, identidem scribebant, "Nuncios literasque ab Hannibale ad Antiochum missas, et ab rege ad eum clam legatos venisse. Ut feras quasdam nunquam mitescere; sic immitem, implacabilem ejus viri animum esse: marcescere otio situque civitatem, queri eum, et inertiâ [operis;] nec sine armorum sonitu excitari posse." Hæc probabilia memoria prioris belli, per unum illum non magis gesti quàm moti, faciebat. Irritaverat etiam recenti facto multorum potentium animos.

XLVI. Judicum ordo Carthagine eâ tempestate dominabatur; eo maxime, quod iidem perpetui judices erant. Res, fama, vitaque omnium in illorum potestate erat. Qui unum ejus ordinis, idem omnes adversos habebat; nec accusator apud judices infensos deerat. Horum in tam impotenti regno (neque enim civiliter nimiis opibus utebantur) prætor factus Hannibal vocare ad se quæstorem. Idem pro nihilo habuit: nam et adversæ factionis erat; et, quia ex quæsturâ in judices, potentissimum ordinem, referebantur, jam pro futuris mox opibus animos gerebat. Enimvero indignum id ratus Hannibal, viatorem ad prehendendum quæstorem misit: subductumque in concionem, non ipsum magis, quam ordinem judicum, præ quorum superbiâ atque opibus nec leges quidquam essent, nec magistratus, accusavit: et, ut secundis auribus accipi orationem animadvertit, et infimorum quoque libertati gravem esse superbiam eorum, legem extemplo promulgavit, pertulitque, "Ut in singulos annos judices legerentur, ne quis biennium continuum judex esset." Cæterum, quantam eo facto ad plebem inierat gratiam, tantum magnæ partis principum offendebat animos. Adjecit aliud, quod, bono publico, sibi proprias simultates irritavit. Vectigalia publica partim negligentiâ dila-

bebantur; partim prædæ ac divisui principum quibusdam et magistratibus erant: quin et pecunia, quæ in stipendium Romanis suo quoque anno penderetur, deerat, tributumque grave privatis imminere videbatur.

XLVII. Hannibal postquam, vectigalia quanta terrestria maritimaque essent, et in quas res erogarentur, animadvertit, et quid eorum ordinarii reipublicæ usus consumerent, quantum peculatus averteret; omnibus residuis pecuniis exactis, tributo privatis remisso, satis locupletem rempublicam fore ad vectigal præstandum Romanis, pronuntiavit in concione, et præstitit promissum. Tum vero isti, quos paverat per aliquot annos publicus peculatus, velut bonis ereptis, non furto eorum manibus extorto, infensi et irati Romanos in Hannibalem, et ipsos caussam odii quærentes, instigabant. Itaque, diu repugnante Scipione Africano, (quia parum ex populi Romani dignitate esse ducebat, subscribere odiis accusationibusque Hannibalis, et factionibus Carthaginiensium inserere publicam auctoritatem; nec satis habere bello vicisse Hannibalem, nisi velut accusatores calumniam in eum jurarent, ac nomen deferrent) tandem pervicerunt, ut legati Carthaginem mitterentur, qui apud senatum eorum arguerent, Hannibalem cum Antiocho rege consilia belli faciendi inire. Legati tres missi, C. Servilius, M. Claudius Marcellus, Q. Terentius Culleo: qui cum venissent, ex consilio inimicorum Hannibalis, quærentibus caussam adventûs dici jusserunt, venisse ad controversias, quæ cum Masinissâ rege Numidarum Carthaginiensibus essent, dirimendas. Id creditum vulgo. Hannibalem unum, se peti ab Romanis, non fallebat; et ita pacem Carthaginiensibus datam esse, ut inexpiabile bellum adversus se unum maneret. Itaque cedere tempori et fortunæ statuit; et, præparatis jam omnibus ante ad fugam, obversatus eo die in foro aver-

tentatæ suspicionis causâ, primis tenebris vestitu forensi ad portam cum duobus comitibus ignaris consilii est egressus.

XLVIII. Cum equi, quo in loco jussi erant, præsto fuissent, nocte viâ citâ regionem quamdam agri Vocani transgressus, postero die mane inter Achollam et Thapsum ad suam turrim pervenit. Ibi eum parata instructaque remigio excepit navis: ita Africâ Hannibal excessit, sæpius patriæ, quam [suorum] eventus miseratus. Eo die in Cercinam insulam trajecit: ubi cum in portu naves aliquot onerarias cum mercibus invenisset, et ad egressum eum e nave concursus salutantium esset factus; percontantibus legatum se Tyrum dici jussit. Veritus tamen, ne qua earum navis nocte profecta Thapsum aut Achollam nuntiaret, se Cercinæ visum, sacrificio apparari jusso, magistros navium mercatoresque invitari jussit: et vela cum antennis ex navibus corrogari, ut umbra (etenim media æstas forte erat) cœnantibus in litore fieret. Quantum res et tempus patiebantur, apparatæ celebratæque ejus diei epulæ sunt; multoque vino in serum noctis convivium productum. Hannibal, quam primum fallendi eos qui in portu erant, tempus habuit, navem solvit: cæteri sopiti cum postero die tandem ex somno pleni crapulæ surrexissent, id quod serum erat, aliquot horas remis in naves collocandis et aptandis armamentis absumserunt. Carthagine et multitudinis, assuetæ domum Hannibalis frequentare, concursus ad vestibulum ædium est factus; et, ut non comparere eum vulgatum est, in forum turba convenit principem civitatis quærentium: et alii fugam conscîsse (id quod erat), alii fraude Romanorum interfectum, idque magis, ferebant: variosque vultus cerneres, ut in civitate [*] aliorum alias partes foventium factionibus. Visum deindè Cercinæ eum, tandem allatum est.

XLIX. Romani legati cum in senatu exposuissent, "Compertum Patribus Romanis esse, et Phi-

lippum regem ante, ab Hannibale maxime accensum, bellum populo Romano fecisse, et nunc literas nuntiosque ab eo ad Antiochum regem profectos; haud quieturum ante, quam bellum toto orbe terrarum concisset; ne [his] debere impune esse, si satisfacere Carthaginienses populo Romano vellent, nihil eorum suâ voluntate, nec publico consilio factum esse;" Carthaginienses responderunt, quidquid æquum censuissent Romani, facturos esse. Hannibal prospero cursu Tyrum pervenit: exceptusque a conditoribus Carthaginis, ut aliâ patriâ, vir tam clarus omni genere honorum, paucos moratus dies, Antiochiam navigat. Ibi profectum jam regem cum audîsset, et filium ejus sollenne ludorum ad Daphnen celebrantem convenisset; comiter ab eo exceptus, nullam moram navigandi fecit. Ephesi regem est consecutus, fluctuantem adhuc animo, incertumque de Romano bello: sed haud parvum momentum animo ejus ad moliendum adventus Hannibalis fecit. Ætolorum quoque eodem tempore alienati ab societate Romanâ animi sunt: quorum legatos, Pharsalum et Leucadem et quasdam alias civitates ex primo fœdere petentes, senatus ad Quintium rejecit.

EPITOME LIBRI TRICESIMI QUARTI.

Lex Oppia, quam C. Oppius tribunus plebis bello Punico de finiendis matronarum cultibus tulerat, cum magnâ contentione abrogata est; cum Porcius Cato auctor fuisset, ne ea lex aboleretur. Is, in Hispaniam profectus, bello, quod Emporiis orsus est, citeriorem Hispaniam pacavit. T Quintius Flamininus bellum adversus Lacedæmonios et tyrannum eorum Nabidem prospere gestum, datâ iis pace, qualem ipse voluit, liberatisque Argis, qui sub ditione tyranni erant, finivit. Senatus tunc primum secretus a populo ludos spectavit: ut id fieret, Sex. Ælius Pætus et C. Cornelius Cethegus censores intervenerunt, cum indignatione plebis. Coloniæ pleræque deductæ sunt. M. Porcius Cato de Hispaniâ triumphavit. Res præterea in Hispaniâ, et adversus Boios et Insubres Gallos, feliciter gestæ referuntur. T. Quintius Flamininus, qui Philippum Macedonum regem et Nabidem Lacedæmoniorum tyrannum vicerat, Græciamque omnem liberaverat, ob hanc rerum gestarum multitudinem triduo triumphavit. Legati Carthaginiensium nuntiaverunt, Hannibalem, qui ad Antiochum confugerat, bellum cum eo moliri. Tentaverat autem Hannibal per Aristonem Tyrium, sine literis Carthaginem missum, ad rebellandum Pœnos concitare.

T. LIVII PATAVINI

LIBER TRICESIMUS QUARTUS.

I. Inter bellorum magnorum, aut vixdum finitorum, aut imminentium, curas, intercessit res parva dictu, sed quæ studiis in magnum certamen excesserit. M. Fundanius et L. Valerius, tribuni plebei, ad plebem tulerunt de Oppiâ lege abrogandâ. Tulerat eam C. Oppius tribunus plebis, Q. Fabio, Ti. Sempronio consulibus, in medio ardore Punici belli, "Ne qua mulier plus semunciam auri haberet: neu vestimento versicolori uteretur: neu juncto vehiculo in Urbe oppidove, aut propius inde mille passus, nisi sacrorum publicorum causâ, veheretur." M. et P. Junii Bruti, tribuni plebis, legem Oppiam tuebantur, nec eam se abrogari passuros aiebant. Ad suadendum dissuadendumque multi nobiles prodibant. Capitolium turbâ hominum faventium adversantiumque legi complebatur. Matronæ nullâ nec auctoritate, nec verecundiâ, nec imperio virorum, contineri limine poterant: omnes vias urbis aditusque in forum obsidebant, viros descendentes ad forum orantes, ut, florente republicâ, crescente in dies privatâ omnium fortunâ, matronis quoque pristinum ornatum reddi paterentur. Augebatur hæc frequentia mulierum in dies: nam etiam ex oppidis conciliabulisque conveniebant. Jam et consules, prætoresque et alios magistratus, adire et rogare audebant: cæterum minime exorabilem alterum utique consulem M. Porcium Catonem habebant, qui pro lege, quæ abrogabatur, ita disseruit:

II. "Si in suâ quisque nostrûm matre-familiæ, Quirites, jus et majestatem viri retinere instituisset, minus cum universis feminis negotii haberemus. Nunc domi victa libertas nostra impotentiâ muliebri, hîc quoque in foro obteritur et calcatur: et, quia singulas sustinere non potuimus, universas horremus. Equidem fabulam et fictam rem ducebam esse, virorum omne genus in aliquâ insulâ conjuratione muliebri ab stirpe sublatum esse. Ab nullo genere non summum periculum est, si cœtus, et concilia, et secretas consultationes esse sinas. Atque ego vix statuere apud animum meum possum, utrum pejor ipsa res, an pejore exemplo agatur: quorum alterum ad nos consules reliquosque magistratus, alterum ad vos, Quirites, magis pertineret. Nam utrum e re publicâ sit, necne, id, quod ad vos fertur, vestra existimatio est, qui in suffragium ituri estis. Hæc consternatio muliebris, sive suâ sponte, sive auctoribus vobis, M. Fundani et L. Valeri, facta est, haud dubie ad culpam magistratuum pertinens, nescio, vobis, tribuni, an consulibus, magis sit deformis: vobis, si feminas ad concitandas tribunicias seditiones jam adduxistis: nobis, si, ut plebis quondam, sic nunc mulierum secessione leges accipiendæ sunt. Equidem non sine rubore quodam paulo ante per medium agmen mulierum in forum perveni. Quod nisi me verecundia singularum magis majestatis et pudoris, quam universarum, tenuisset, ne compellatæ a consule viderentur, dixissem: 'Qui hic mos est in publicum procurrendi, et obsidendi vias, et viros alienos appellandi? Istud ipsum suos quæque domi rogare non potuistis? An blandiores in publico quam in privato, et alienis quam vestris, estis? quamquam ne domi quidem vos, si sui juris finibus matronas contineret pudor, quæ leges hîc rogarentur, abrogarenturve, curare decuit.' Majores nostri nullam, ne privatam quidem, rem agere feminas sine auctore, voluerunt; in manu esse parentum, fratrum, virorum. Nos (si Diis placet) jam etiam rempublicam capessere

eas patimur, et foro prope, et concionibus, et comitiis immisceri. Quid enim nunc aliud per vias et compita faciunt, quam rogationes tribunorum plebis suadent, aliæ legem abrogandam censent? Date frenos impotenti naturæ, et indomito animali; et sperate, ipsas modum licentiæ facturas, nisi vos feceritis. Minimum hoc eorum est, quæ iniquo animo feminæ sibi aut moribus aut legibus injuncta patiuntur. Omnium rerum libertatem, immo licentiam, (si vera dicere volumus) desiderant. Quid enim, si hoc expugnaverint, non tentabunt?

III. "Recensete omnia muliebria jura, quibus licentiam earum alligaverint majores nostri, per quæque subjecerint viris: quibus omnibus constrictas vix tamen continere potestis. Quid? si carpere singula, et extorquere, et exæquari ad extremum viris patiemini, tolerabiles vobis eas fore creditis? Extemplo, simul pares esse cœperint, superiores erunt. At (Hercule!) ne quid novum in eas rogetur, recusant: non jus, sed injuriam deprecantur. Immo ut, quam accepistis, jussistis suffragiis vestris legem, quam usu tot annorum et experiendo comprobâstis, hanc ut abrogetis: id est, ut, unam tollendo legem, cæteras infirmetis. Nulla lex satis commoda omnibus est: id modo quæritur, si majori parti et in summam prodest. Si, quod cuiquam privatim officiet jus, id destruet ac demolietur, quid attinebit universos rogare leges, quas mox abrogare, in quos latæ sunt, possint? Volo tamen audire, quid sit, propter quod matronæ consternatæ procurrerunt in publicum, ac vix foro se et concione abstinent. Ut captivi ab Hannibale redimantur parentes, viri, liberi, fratres earum? Procul abest, absitque semper, talis fortuna reipublicæ! Sed tamen, cum fuit, negâstis hoc piis precibus earum. At non pietas nec sollicitudo pro suis, sed religio, congregavit eas. Matrem Idæam, a Pessinunte ex Phrygiâ venientem, acceptturæ sunt. Quid honestum dictu saltem seditioni prætenditur muliebri? 'Ut

auro et purpurâ fulgeamus,' inquit; 'ut carpentis, festis profestisque diebus, velut triumphantes de lege victâ et abrogatâ, et captis et ereptis suffragiis vestris, per urbem vectemur: ne ullus modus sumtibus, ne luxuriæ sit.'

IV. "Sæpe me querentem de feminarum, sæpe de virorum, nec de privatorum modo, sed etiam magistratuum, sumtibus audîstis; diversisque duobus vitiis, avaritiâ et luxuriâ, civitatem laborare; quæ pestes omnia magna imperia everterunt. Hæc ego, quo melior lætiorque in dies fortuna reipublicæ est, imperiumque crescit, et jam in Græciam Asiamque transcendimus, omnibus libidinum illecebris repletas, e regias etiam attrectamus gazas; eo plus horreo, ne illæ magis res nos ceperint, quam nos illas. Infesta, mihi credite, signa ab Syracusis illata sunt huic urbi. Jam nimis multos audio Corinthi et Athenarum ornamenta laudantes mirantesque, et antefixa fictilia Deorum Romanorum ridentes. Ego hos malo propitios Deos; et ita spero futuros, si in suis manere sedibus patiemur. Patrum nostrorum memoriâ, per legatum Cineam Pyrrhus, non virorum modo, sed etiam mulierum, animos donis tentavit. Nondum lex Oppia ad coërcendam luxuriam muliebrem lata erat: tamen nulla accepit. Quam causam fuisse censetis? Eadem fuit, quæ majoribus nostris nihil de hac re lege sanciendi: nulla erat luxuria, quæ coërceretur. Sicut ante morbos necesse est cognitos esse, quam remedia eorum; sic cupiditates prius natæ sunt, quam leges, quæ iis modum facerent. Quid legem Liciniam excitavit de quingentis jugeribus, nisi ingens cupido agros continuandi? Quid legem Cinciam de donis et muneribus, nisi quia vectigalis jam et stipendiaria plebes esse senatui cœperat? Itaque minime mirum est, nec Oppiam, nec aliam ullam tum legem desideratam esse, quæ modum sumtibus mulierum faceret, cum aurum et purpuram data et oblata ultro non accipiebant. Si nunc cum illis donis Cineas urbem circumiret, stantes

in publico invenisset, quæ acciperent. Atque ego nonnullarum cupiditatum ne causam quidem aut rationem inire possum: nam ut, quod alii liceat, tibi non licere, aliquid fortasse naturalis aut pudoris aut indignationis habeat; sic, æquato omnium cultu, quid unaquæque vestrûm veretur, ne in se conspiciatur? Pessimus quidem pudor est vel parcimoniæ, vel paupertatis: sed utrumque lex vobis demit, cum id, quod habere non licet, non habetis. 'Hanc,' inquit, 'ipsam exæquationem non fero,' illa locuples: 'cur non insignis auro et purpurâ conspicior? cur paupertas aliarum sub hac legis specie latet, ut, quod habere non possunt, habituræ, si liceret, fuisse videantur?' Vultis hoc certamen uxoribus vestris injicere, Quirites, ut divites id habere velint, quod nulla alia possit; pauperes, ne ob hoc ipsum contemnantur, supra vires se extendant? Næ, simul pudere, quod non oportet, cœperit, quod oportet, non pudebit. Quæ de suo poterit, parabit: quæ non poterit, virum rogabit. Miserum illum virum, et qui exoratus, et qui non exoratus erit! cum, quod ipse non dederit, datum ab alio videbit. Nunc vulgo alienos viros rogant, et, quod majus est, legem et suffragia rogant, et a quibusdam impetrant, adversus te, et rem tuam, et liberos tuos inexorabiles. Simul lex modum sumtibus uxoris tuæ facere desierit, tu nunquam facies. Nolite eodem loco existimare, Quirites, futuram rem, quo fuit, antequam lex de hoc ferretur. Et, hominem improbum non accusari, tutius est, quam absolvi: et luxuria non mota tolerabilior esset, quam erit nunc, ipsis vinculis, sicut fera bestia, irritata, deinde emissa. Ego nullo modo abrogandam legem Oppiam censeo: vos quod faxitis, Deos omnes fortunare velim."

V. Post hæc tribuni quoque plebei, qui se intercessuros professi erant, cum pauca in eamdem sententiam adjecissent; tum L. Valerius pro rogatione ab se promulgatâ ita disseruit. "Si privati tantummodo ad suadendum dissuadendumque id, quod a nobis rogatur,

processissent, ego quoque, cum satis dictum pro utrâque parte existimarem, tacitus suffragia vestra exspectâssem. Nunc, cum vir gravissimus, consul M. Porcius, non auctoritate solum, quæ tacita satis momenti habuisset, sed oratione etiam longâ et accuratâ insectatus sit rogationem nostram, necessum est paucis respondere: qui tamen plura verba in castigandis matronis, quam in rogatione nostrâ dissuadendâ, consumsit; et quidem ut in dubio poneret, utrum id, quod reprehenderet, matronæ suâ sponte, an nobis auctoribus, fecissent. Rem defendam, non nos; in quos jecit magis hoc consul verbo tenus, quam ut re insimularet. Cœtum, et seditiones, et interdum secessionem muliebrem appellavit, quod matronæ in publico vos rogâssent, ut legem, in se latam per bellum temporibus duris, in pace et florente ac beatâ republicâ abrogaretis. Verba magna, quæ rei augendæ causâ conquirantur, et hæc, et alia esse scio: et M. Catonem oratorem non solum gravem, sed interdum etiam trucem, esse scimus omnes, cum ingenio sit mitis. Nam quid tandem novi matronæ fecerunt, quod frequentes in causâ ad se pertinente in publicum processerunt? Nunquam ante hoc tempus in publico apparuerunt? Tuas adversus te '*Origines*' revolvam. Accipe, quoties id fecerint, et quidem semper bono publico. Jam a principio, regnante Romulo, cum, Capitolio ab Sabinis capto, medio in foro signis collatis dimicaretur, nonne intercursu matronarum inter acies duas prœlium sedatum est? Quid? regibus exactis, cum, Coriolano Marcio duce, legiones Volscorum castra ad quintum lapidem posuissent, nonne id agmen, quo obruta hæc urbs esset, matronæ averterunt? Jam, Urbe captâ a Gallis, quo redemta urbs est? nempe aurum matronæ consensu omnium in publicum contulerunt. Proximo bello (ne antiqua repetam) nonne et, cum pecuniâ opus fuit, viduarum pecuniæ adjuverunt ærarium; et, cum Dii quoque novi ad opem ferendam dubiis rebus arcesse-

rentur, matronæ universæ ad mare profectæ sunt ad Matrem Idæam accipiendam? 'Dissimiles,' inquis, 'causæ sunt.' Nec mihi causas æquare propositum est: nihil novi factum, purgare satis est. Cæterum, quod in rebus ad omnes pariter viros feminasque pertinentibus fecisse eas nemo miratus est, in causâ proprie ad ipsas pertinente miramur fecisse? Quid autem fecerunt? superbas (me Dius fidius) aures habemus, si, cum domini servorum non fastidiant preces, nos rogari ab honestis feminis indignamur.

VI. "Venio nunc ad id, de quo agitur: in quo duplex consulis oratio fuit: nam et legem ullam omnino abrogari est indignatus; et eam præcipue legem, quæ luxuriæ muliebris coërcendæ causâ lata esset. Et illa communis pro legibus visa consularis oratio est; et hæc adversus luxuriam severissimis moribus conveniebat. Itaque periculum est, nisi, quid in utrâque re vani sit, docuerimus, ne quis error vobis offundatur. Ego enim, quemadmodum ex his legibus, quæ non in tempus aliquod, sed perpetuæ utilitatis causâ in æternum latæ sunt, nullam abrogari debere fateor, nisi quam aut usus coarguit, aut status aliquis reipublicæ inutilem fecit; sic, quas tempora aliqua desiderârunt leges, mortales (ut ita dicam) et temporibus ipsis mutabiles esse video. Quæ in pace latæ sunt, plerumque bellum abrogat; quæ in bello, pax: ut in navis administratione alia in secundam, alia in adversam tempestatem usui sunt. Hæc cum ita naturâ distincta sint, ex utro tandem genere ea lex esse videtur, quam abrogamus? An vetus regia lex, simul cum ipsâ urbe nata? An (quod secundum est) ab decemviris ad condenda jura creatis in duodecim tabulis scripta? sine quâ cum majores nostri non existimârint decus matronale servari posse, nobis quoque verendum sit, ne cum eâ pudorem sanctitatemque feminarum abrogemus. Quis igitur nescit, novam istam legem esse, Q. Fabio et Ti. Sempronio consulibus, viginti annis ante latam? sine quâ cum per tot annos

matronæ optimis moribus vixerint, quod tandem, ne abrogatâ eâ effundantur ad luxuriam, periculum est? Nam si ista lex ideo lata esset, ut finiret libidinem muliebrem, verendum foret, ne abrogata incitaret. Cur sit autem lata, ipsum [indicavit] tempus. Hannibal in Italiâ erat, victor ad Cannas: jam Tarentum, jam Arpos, jam Capuam habebat: ad urbem Romam admoturus exercitum videbatur: defecerant socii: non milites in supplementum, non socios navales ad classem tuendam, non pecuniam in ærario habebamus: servi, quibus arma darentur, ita ut pretium pro iis bello perfecto dominis solveretur, emebantur: in eamdem diem pecuniæ, frumentum, et cætera, quæ belli usus postulabant, præbenda publicani se conducturos professi erant: servos ad remum, numero ex censu constituto, cum stipendio nostro dabamus: aurum et argentum omne, ab senatoribus ejus rei initio orto, in publicum conferebamus: viduæ et pupilli pecunias suas in ærarium deferebant: cautum erat, quo ne plus auri et argenti facti, quo ne plus signati argenti et æris, domi haberemus. Tali tempore in luxuriâ et ornatu matronæ occupatæ erant, ut ad eam coërcendam lex Oppia desiderata sit? cum, quia Cereris sacrificium, lugentibus omnibus matronis, intermissum erat, senatus finiri luctum triginta diebus jussit. Cui non apparet, inopiam et miseriam civitatis, et quia omnium privatorum pecuniæ in usum publicum vertendæ erant, istam legem scripsisse, tamdiu mansuram, quamdiu causa scribendæ legis mansisset? Nam si, quæ tunc temporis causâ aut decrevit senatus, aut populus jussit, in perpetuum servari oportet, cur pecunias reddimus privatis? cur publica præsenti pecuniâ locamus? cur servi, qui militent, non emuntur? cur privati non damus remiges, sicut tunc dedimus?

VII. "Omnes alii ordines, omnes homines mutationem in meliorem statum reipublicæ sentient; ad conjuges tantum nostras pacis et tranquillitatis publicæ fructus non perveniet? Purpurâ viri utemur, prætex-

tati in magistratibus, in sacerdotiis; liberi nostri prætextis purpurâ togis utentur; magistratibus in coloniis municipiisque, hîc Romæ infimo generi, magistris vicorum, togæ prætextæ habendæ jus permittemus; nec id ut vivi solum habeant tantum insigne, sed etiam ut cum eo crementur mortui: feminis duntaxat purpuræ usum interdicemus? et, cum tibi viro liceat purpurâ in veste stragulâ uti, matrem-familiæ tuam purpureum amiculum habere non sines? et equus tuus speciosius instratus erit, quam uxor vestita? Sed in purpurâ, quæ teritur, absumitur, injustam quidem, sed aliquam tamen, causam tenacitatis video: in auro vero, in quo, præter manûs-pretium, nihil intertrimenti fit, quæ malignitas est? præsidium potius in eo est et ad privatos et ad publicos usus, sicut experti estis. Nullam æmulationem inter se singularum, quando nulla haberet, esse aiebat. At (Hercule!) universis dolor et indignatio est, cum sociorum Latini nominis uxoribus vident ea concessa ornamenta, quæ sibi ademta sint; cum insignes eas esse auro et purpurâ; cum illas vehi per urbem, se pedibus sequi; tamquam in illarum civitatibus, non in suâ, imperium sit. Virorum hoc animos vulnerare posset: quid muliercularum censetis, quas etiam parva movent? Non magistratus, nec sacerdotia, nec triumphi, nec insignia, nec dona, aut spolia bellica, his contingere possunt. Munditiæ, et ornatus, et cultus, hæc feminarum insignia sunt: his gaudent et gloriantur; hunc mundum muliebrem appellârunt majores nostri. Quid aliud in luctu, quam purpuram atque aurum, deponunt? quid, cum eluxerunt, sumunt? quid in gratulationibus supplicationibusque, nisi excellentiores ornatus, adjiciunt? Scilicet, si legem Oppiam abrogaveritis, non vestri arbitrii erit, si quid ejus vetare volueritis, quod nunc lex vetat! minus filiæ, uxores, sorores etiam quibusdam, in manu erunt! Nunquam, salvis suis, exuitur servitus muliebris; et ipsæ libertatem, quam viduitas et orbitas facit, detestantur. In

vestro arbitrio suum ornatum, quam in legis, malunt esse. Et vos in manu et tutelâ, non in servitio, debetis habere eas; et malle patres vos aut viros, quam dominos, dici. Invidiosis nominibus utebatur modo consul, seditionem muliebrem et secessionem appellando. Id enim periculum est, ne Sacrum montem, sicut quondam irata plebs, aut Aventinum capiant. Patiendum huic infirmitati est, quodcumque vos censueritis: quo plus potestis, eo moderatius imperio uti debetis."

VIII. Hæc cum contra legem proque lege dicta essent, aliquanto major frequentia mulierum postero die sese in publicum effudit; unoque agmine omnes tribunorum januas obsederunt, qui collegarum rogationi intercedebant: nec ante abstiterunt, quam remissa intereessio ab tribunis esset. Nulla deinde dubitatio fuit, quin omnes tribus legem abrogarent. Anno vicesimo post abrogata est, quam lata. M. Porcius consul, postquam abrogata est Oppia lex, extemplo viginti quinque navibus longis (quinque sociorum erant) ad Lunæ portum profectus, eodem exercitu convenire jusso, et, edicto per oram maritimam misso, navibus omnis generis contractis, ab Lunâ proficiscens edixit, ut ad portum Pyrenæi sequerentur: inde se frequenti classe ad hostes iturum. Prætervecti Ligustinos montes sinumque Gallicum, ad diem, quam edixerat, convenerunt. Inde Rhodam ventum, et præsidium Hispanorum, quod in castello erat, vi dejectum. Ab Rhodâ secundo vento Emporias perventum: ibi copiæ omnes, præter socios navales, in terram expositæ.

IX. Jam tunc Emporiæ duo oppida erant muro divisa. Unum Græci habebant, a Phocæâ, unde et Massilienses, oriundi; alterum Hispani: sed Græcum oppidum in mare expositum, totum orbem muri minus quadringentos passus patentem habebat; Hispanis retractior a mari trium millium passuum in circuitu murus erat. (Tertium genus, Romani coloni

ab Divo Cæsare, post devictos Pompeii liberos, adjecti: nunc in corpus unum confusi omnes; Hispanis prius, postremo et Græcis, in civitatem Romanam adscitis.) Miraretur, qui tum cerneret, aperto mari ab alterâ parte, ab alterâ Hispanis, tam feræ et bellicosæ genti, objectos quæ res eos tutaretur. Disciplina erat custos infirmitatis, quam inter validiores optime timor continet. Partem muri versam in agros egregie munitam habebant; unâ tantum in eam regionem portâ impositâ: cujus assiduus custos semper aliquis ex magistratibus erat. Nocte pars tertia civium in muris excubabant: neque moris tantum aut legis causâ, sed, quantâ si hostis ad portas esset, et servabant vigilias, et circumibant, curâ. Hispanum neminem in urbem recipiebant: ne ipsi quidem temere urbe excedebant. Ad mare patebat omnibus exitus: portâ ad Hispanorum oppidum versâ nunquam nisi frequentes, pars tertia fere, cujus proximâ nocte vigiliæ in muris fuerant, egrediebantur. Causa exeundi hæc erat: commercio eorum Hispani, imprudentes maris, gaudebant: mercarique et ipsi ea, quæ externa navibus inveherentur, et agrorum exigere fructus, volebant. Hujus mutui usûs desiderium, ut Hispana urbs Græcis pateret, faciebat. Erant etiam eo tutiores, quod sub umbrâ Romanæ amicitiæ latebant; quam, sicut minoribus viribus quam Massilienses, pari colebant fide. Tunc quoque consulem exercitumque comiter ac benigne acceperunt. Paucos ibi moratus dies Cato, dum exploraret, ubi et quantæ hostium copiæ essent; ut ne mora quidem segnis esset, omne id tempus exercendis militibus consumsit. Id erat forte tempus anni, ut frumentum in areis haberent: itaque, redemtoribus vetitis frumentum parare, ac Romam dimissis, "Bellum," inquit, "se ipsum alet." Profectus ab Emporiis agros hostium urit vastatque: omnia fugâ et terrore complet.

X. Eodem tempore M. Helvio, decedenti ex ulteriore Hispaniâ cum præsidio sex millium, dato ab

Ap. Claudio prætore, Celtiberi agmine ingenti ad oppidum Illiturgi occurrerunt. Viginti millia armatorum fuisse, Valerius scribit; duodecim millia ex iis cæsa, oppidum Illiturgi receptum, et puberes omnes interfectos. Inde ad castra Catonis Helvius pervenit: et, quia tuta jam ab hostibus regio erat, præsidio in ulteriorem Hispaniam remisso, Romam est profectus, et ob rem feliciter gestam ovans urbem est ingressus. Argenti infecti tulit in ærarium quatuordecim millia pondo septingenta triginta duo: et signati bigatorum septemdecim millia viginta tria; et Oscensis argenti centum viginti millia quadringentos triginta octo. Causa triumphi negandi senatui fuit, quod alieno auspicio et in alienâ provinciâ pugnâsset. Cæterùm biennio post redierat, cum, provinciâ successori Q. Minucio traditâ, annum insequentem retentus ibi longo et gravi morbo fuisset. Itaque duobus modo mensibus ante Helvius ovans Urbem est ingressus, quam successor ejus Q. Minucius triumpharet. Hic quoque tulit argenti pondo triginta quatuor millia octingenta, bigatorum septuaginta octo millia, et Oscensis argenti ducenta septuaginta octo millia.

XI. In Hispaniâ interim consul haud procul Emporiis castra habebat. Eo legati tres ab Ilergetum regulo Bilistage, in quibus unus filius erat, venerunt, querentes, "castella sua oppugnari, nec spem ullam esse resistendi, nisi præsidio Romanus miles esset. Tria millia militum satis esse: nec hostes, si tanta manus venisset, mansuros." Ad ea consul, "Moveri quidem se vel periculo eorum, vel metu," dicere: "sed sibi nequâquam tantum copiarum esse, ut, cum magna vis hostium haud procul absit, cum quâ mox signis collatis dimicandum sibi in dies exspectet, dividendo exercitum minuere tuto vires posset." Legati, ubi hæc audierunt, flentes ad genua consulis provolvuntur. Orant, "Ne se in rebus tam trepidis deserat. Quo enim se, repulsos ab Romanis, ituros?

Nullos se socios, nihil usquam in terris aliud spei habere. Potuisse se extra id periculum esse, si decedere fide, si conjurare cum cæteris voluissent: nullis minis, nullis terriculis se motos, sperantes satis opis et auxilii sibi in Romanis esse. Id si nullum sit, si sibi a consule negetur, Deos hominesque se testes facere, invitos et coactos se, ne eadem, quæ Saguntini passi sint, patiantur, defecturos; et cum cæteris potius Hispanis, quam solos, perituros esse."

XII. Et illo quidem die sic sine responso dimissi. Consulem nocte, quæ insecuta est, anceps cura agitare: nolle deserere socios, nolle minuere exercitum; quod aut moram sibi ad dimicandum, aut in dimicando periculum afferre posset. Stat sententia, non minuere copias, ne quid interim hostes inferant ignominiæ: sociis spem pro re ostendendam censet: sæpe vana pro veris, maxime in bello, valuisse; et credentem se aliquid auxilii habere, perinde atque haberet, ipsâ fiduciâ, et sperando atque audendo, servatum. Postero die legatis respondit, "Quamquam vereatur, ne suas vires, aliis eas commodando, minuat; tamen illorum se temporis ac periculi magis, quam sui, rationem habere." Denuntiari militum parti tertiæ ex omnibus cohortibus jubet, ut cibum, quem in naves imponant, mature coquant: navesque in diem tertium expediri jussit. Duos ex legatis Bilistagi atque Ilergetibus nuntiare ea jubet; filium reguli comiter habendo, et muneribus, apud se retinet. Legati, non ante profecti quam impositos in naves milites viderunt, id pro haud dubio jam nuntiantes, non suos modo, sed etiam hostes, famâ Romani auxilii adventantis impleverunt.

XIII. Consul, ubi satis, quod in speciem fuit, ostentatum est, revocari ex navibus milites jubet: ipse, cum jam id tempus anni appeteret, quo geri res possent, castra hiberna tria millia passuum ab Emporiis posuit: inde per occasiones, nunc hac parte, nunc illâ, modico præsidio castris relicto, prædatum milites

in hostium agros educebat. Nocte ferme proficiscebantur, ut et quam longissime a castris procederent, et inopinatos opprimerent. Et exercebat ea res novos milites, et hostium magna vis excipiebatur: nec jam egredi extra munimenta castellorum audebant. Ubi satis admodum et suorum et hostium animos est expertus, convocari tribunos, præfectosque, et equites omnes, et centuriones jussit. "Tempus," inquit, "quod sæpe optâstis, venit, quo vobis potestas fieret virtutem vestram ostendendi. Adhuc prædonum magis quam bellantium militâstis more: nunc justâ pugnâ hostes cum hostibus conseretis manum. Non agros inde populari, sed urbium opes exhaurire, licebit. Patres nostri, cum Hispania Carthaginiensium, et imperatores ibi et exercitus essent, ipsi nullum imperatorem, nullos in eâ milites haberent; tamen addere hoc in fœdere voluerunt, Ut imperii sui Iberus fluvius esset finis. Nunc, cum duo prætores, cum consul, cum tres exercitus Romani Hispaniam obtineant, Carthaginiensium jam prope decem annis nemo in his provinciis sit, imperium nobis citra Iberum amissum est. Hoc armis et virtute recuperetis oportet: et nationem, rebellantem magis temere quam constanter bellantem, jugum, quo se exuit, accipere rursus cogatis." In hunc modum maxime adhortatus pronuntiat, se nocte ad castra hostium ducturum. Ita ad corpora curanda dimissi.

XIV. Nocte mediâ, cum auspicio operam dedisset, profectus, ut locum, quem vellet, priusquam hostes sentirent, caperet, præter castra hostium circumducit, et primâ luce, acie instructâ, sub ipsum vallum tres cohortes mittit. Mirantes barbari ab tergo apparuisse Romanum, discurrere ipsi ad arma. Interim consul apud suos, "Nusquam, nisi in virtute, spes est, milites," inquit; "et ego sedulo, ne esset, feci. Inter castra nostra et nos medii hostes; ab tergo hostium ager est. Quod pulcherrimum, idem tutissimum est, in virtute spem positam habere." Sub hæc cohortes

recipi jubet, ut barbaros simulatione fugæ eliceret. Id, quod crediderat, evenit: pertimuisse et cedere rati Romanos, portâ erumpunt; et, quantum inter castra sua et hostium aciem relictum erat loci, armatis complent. Dum trepidant acie instruendâ, consul, jam paratis ordinatisque omnibus, incompositos aggreditur. Equites primos ab utroque cornu in pugnam educit; sed in dextro extemplo pulsi, cedentesque trepidi, etiam pediti terrorem intulêre. Quod ubi vidit consul, duas cohortes delectas ab dextro latere hostium circumduci jubet, et ab tergo se ostendere, priusquam concurrerent peditum acies. Is terror objectus hosti rem, metu Romanorum equitum inclinatam, æquavit. Tamen adéo turbati erant dexteræ alæ equites peditesque, ut quosdam consul manu ipse reprehenderit, et adversos in hostem verterit. Ita, et quamdiu missilibus pugnatum est, anceps pugna erat; et jam ab dextrâ parte, unde terror et fuga cœperat, ægre Romanus restabat. Ab sinistro cornu et ab fronte urgebantur barbari; et cohortes ab tergo instantes pavidi respiciebant. Ut, emissis solliferreis falaricisque, gladios strinxerunt, tum velut redintegrata est pugna. Non cæcis ictibus procul ex improviso vulnerabantur; sed, pede collato, tota in virtute ac viribus spes erat.

XV. Fessos jam suos consul, ex secundâ acie subsidiariis cohortibus in pugnam inductis, accendit. Nova acies facta: integri recentibus telis fatigatos adorti hostes primum acri impetu, velut cuneo, perculerunt: deinde dissipatos in fugam averterunt: effusoque per agros cursu, castra repetebantur. Ubi omnia fugâ completa vidit Cato, ipse ad secundam legionem, quæ in subsidio posita erat, equo revehitur: et signa præ se ferri, plenoque gradu ad castra hostium oppugnanda succedere jubet. Si quis extra ordinem avidius procurrit, et ipse interequitans sparo percutit, et tribunos centurionesque castigare jubet. Jam castra hostium oppugnabantur; saxisque, et su-

dibus, et omni genere telorum, submovebantur a vallo Romani. Ubi recens admota legio est, tum et oppugnantibus animus crevit, et infensius hostes pro vallo pugnabant. Consul omnia oculis perlustrat, ut, quâ minimâ vi restatur, eâ parte irrumpat. Ad sinistram portam infrequentes videt: eo secundæ legionis principes hastatosque inducit. Non sustinuit impetum eorum statio, quæ portæ apposita erat; et cæteri, postquam intra vallum hostes vident, ipsis castris exuti, signa armaque abjiciunt. Cæduntur in portis, suomet ipsi agmine in arcto hærentes: secundani terga hostium cædunt; cæteri castra diripiunt. Valerius Antias supra quadraginta millia hostium cæsa eo die scribit. Cato ipse, haud sane detrectator laudum suarum, multos cæsos ait; numerum non adscribit.

XVI. Tria eo die laudabilia fecisse putatur: unum, quod, circumducto exercitu, procul navibus suis castrisque, ubi spem nisi in virtute haberent, inter medios hostes prœlium commisit; alterum, quod cohortes ab tergo hostibus objecit; tertium, quod secundam legionem, cæteris omnibus effusis ad sequendos hostes, pleno gradu sub signis compositam instructamque subire ad portam castrorum jussit. Nihil deinde a victoriâ cessatum: cum, receptui signo dato, suos spoliis onustos in castra reduxisset, paucis horis noctis ad quietem datis, ad prædandum in agros duxit. Effusius, ut sparsis hostibus fugâ, prædati sunt; quæ res non minus, quam pugna pridie adversa, Emporitanos Hispanos accolasque eorum in deditionem compulit. Multi et aliarum civitatium, qui Emporias perfugerant, dediderunt se: quos omnes, appellatos benigne, vinoque et cibo curatos, domos dimisit. Confestim inde castra movit: et, quâcumque incedebat agmen, legati dedentium civitates suas occurrebant: et, cum Tarraconem venit, jam omnis cis Iberum Hispania perdomita erat; captivique, et Romani et sociûm ac Latini nominis, variis casibus in Hispaniâ

oppressi, donum consuli a barbaris reducebantur. Fama deinde vulgatur, consulem in Turdetaniam exercitum ducturum; et ad devios montanos [profecturum] etiam falso perlatum est. Ad hunc vanum et sine auctore ullo rumorem, Bergistanorum civitatis septem castella defecerunt. Eos, deducto exercitu, consul sine memorando prœlio in potestatem redegit. Haud ita multo post iidem, regresso Tarraconem consule, priusquam inde quoquam procederet, defecerunt. Iterum subacti: sed non eadem venia victis fuit: sub coronâ veniêre omnes, ne sæpius pacem sollicitarent.

XVII. Interim P. Manlius prætor, exercitu vetere a Q. Minucio, cui successerat, accepto, adjuncto et Ap. Claudii Neronis ex ulteriore Hispaniâ vetere item exercitu, in Turdetaniam proficiscitur. Omnium Hispanorum maxime imbelles habentur Turdetani: freti tamen multitudine suâ obviam ierunt agmini Romano. Eques immissus turbavit extemplo aciem eorum: pedestre prœlium nullius ferme certaminis fuit: milites veteres, periti hostium bellique, haud dubiam pugnam fecerunt. Nec tamen eâ pugnâ debellatum est: decem millia Celtiberûm mercede Turduli conducunt, alienisque armis parabant bellum. Consul interim, rebellione Bergistanorum ictus, cæteras quoque civitates ratus per occasionem idem facturas, arma omnibus cis Iberum Hispanis ademit: quam rem adeo ægre passi, ut multi mortem sibimet ipsi consciscerent; ferox genus, nullam vitam rati sine armis esse. Quod ubi consuli renuntiatum est, senatores omnium civitatium ad se vocari jussit, atque iis, "Non nostra," inquit, "magis, quam vestra, refert, vos non rebellare: siquidem id majore Hispanorum malo, quam exercitûs Romani labore, semper adhuc factum est. Id ut ne fiat, uno modo arbitror caveri posse, si effectum erit, ne possitis rebellare. Volo id quam mollissimâ viâ consequi: vos quoque in eâ re consilio me adjuvate: nullum libentius sequar, quam quod vosmet ipsi attuleritis." Tacenti-

bus spatium se ad deliberandum dierum paucorum dare dixit. Cum revocati secundo quoque concilio tacuissent, uno die muris omnium dirutis, ad eos, qui nondum parebant, profectus, ut in quamque regionem venerat, omnes, qui circa incolebant, populos in deditionem accepit. Segesticam tantum, gravem atque opulentam civitatem, vineis et pluteis cepit.

XVIII. Eo majorem habebat difficultatem in subigendis hostibus, quam qui primi venerant in Hispaniam; quod ad illos tædio imperii Carthaginiensium Hispani deficiebant; huic ex usurpatâ libertate in servitutem velut asserendi erant: et ita mota omnia accepit, ut alii in armis essent, alii obsidione ad defectionem cogerentur; nec, nisi in tempore subventum foret, ultra sustentaturi fuerint. Sed in consule ea vis animi atque ingenii fuit, ut omnia maxima minimaque per se adiret atque ageret: nec cogitaret modo imperaretque, quæ in rem essent, sed pleraque ipse per se transigeret: nec in quemquam omnium gravius severiusque, quam in semet ipsum, imperium exerceret; parcimoniâ, et vigiliis, et labore cum ultimis militum certaret; nec quidquam in exercitu suo præcipui, præter honorem atque imperium, haberet.

XIX. Difficilius bellum in Turdetaniâ prætori P. Manlio Celtiberi, mercede exciti ab hostibus (sicut ante dictum est), faciebant: itaque eo consul, arcessitus literis prætoris, legiones duxit. Ubi eo venit, (castra separatim Celtiberi et Turdetani habebant) cum Turdetanis extemplo levia prœlia, incursantes in stationes eorum, Romani facere; semperque victores ex quamvis temere cœpto certamine abire. Ad Celtiberos in colloquium tribunos militum ire consul, atque iis trium conditionum electionem ferre, jubet: primam, si transire ad Romanos velint, et duplex stipendium accipere, quam quantum a Turdetanis pepigissent; alteram, si domos abire, publicâ fide acceptâ, nihil eam rem noxæ futuram, quod hostibus

se Romanorum junxissent; tertiam, si utique bellum placeat, diem locumque constituant, ubi secum armis decernant. A Celtiberis dies ad consultandum petita: concilium immixtis Turdetanis habitum magno cum tumultu: eo minus decerni quidquam potuit. Cum incertum, bellum an pax cum Celtiberis esset, commeatus tamen, haud secus quam in pace, ex agris castellisque hostium Romani portabant; dein sæpe munimenta eorum, velut communi pacto commercio privatis induciis, ingredientes. Consul ubi hostes ad pugnam elicere nequit, primum prædatum sub signis aliquot expeditas cohortes in agrum integræ regionis ducit: deinde audito, Seguntiæ Celtiberûm omnes sarcinas impedimentaque relicta, eo pergit ducere ad oppugnandum. Postquam nullâ moventur re, persoluto stipendio, non suis modo, sed etiam prætoris militibus, relictoque omni exercitu in castris prætoriis, ipse cum septem cohortibus ad Iberum est regressus.

XX. Eâ tam exiguâ manu oppida aliquot cepit. Defecêre ad eum Sedetani, Ausetani, Suessetani. Lacetanos, deviam et silvestrem gentem, cum insita feritas continebat in armis, tum conscientia, dum consul exercitusque Turdulo bello est occupatus, depopulatorum subitis incursionibus sociorum. Igitur ad oppidum eorum oppugnandum consul ducit, non Romanas modo cohortes, sed juventutem etiam merito infensorum iis sociorum. Oppidum longum, in latitudinem haudquâquam tantumdem patens, habebant: Quadringentos inde ferme passus constituit signa. Ibi delectarum cohortium stationem relinquens, præcepit eis, ne se ex eo loco ante moverent, quam ipse ad eos venisset: cæteras copias ad ulteriorem partem urbis circumducit. Maximum ex omnibus auxiliis numerum Suessetanæ juventutis habebat: eos ad murum oppugnandum subire jubet. Quorum ubi arma signaque Lacetani cognovêre; memores, quam sæpe in agro eorum impune persultâssent, quoties

ipsos signis collatis fudissent fugâssentque; patefactâ repente portâ, universi in eos erumpunt. Vix clamorem eorum, nedum impetum, Suessetani tulêre: quod postquam, sicut futurum ratus erat, consul fieri etiam vidit; equo citato subter murum hostium ad cohortes advehitur: atque eas arreptas, effusis omnibus ad sequendos Suessetanos, quâ silentium ac solitudo erat, in urbem inducit: priusque omnia cepit, quam se reciperent Lacetani. Mox ipsos, nihil præter arma habentes, in deditionem accepit.

XXI. Confestim inde victor ad Vergium Castrum ducit: receptaculum id maxime prædonum erat; et inde incursiones in agros pacatos provinciæ ejus fiebant. Transfugit inde ad consulem princeps Vergestanus, et purgare se ac populares cœpit, "non esse in manu ipsis rempublicam: prædones receptos totum suæ potestatis id castrum fecisse." Consul eum domum redire, confictâ aliquâ probabili, cur abfuisset, causâ, jussit. "Cum se muros subîsse cerneret, intentosque prædones ad tuenda mœnia esse; tum uti cum suæ factionis hominibus meminisset arcem occupare." Id, uti præceperat, factum. Repente anceps terror, hinc muros adscendentibus Romanis, illinc arce captâ, barbaros circumvasit. Hujus potitus loci consul eos, qui arcem tenuerant, liberos esse cum cognatis, suaque habere, jussit: Vergestanos cæteros, quæstori, ut venderet, imperavit: de prædonibus supplicium sumsit. Pacatâ provinciâ, vectigalia magna instituit ex ferrariis argentariisque; quibus tum institutis, locupletior in dies provincia fuit. Ob has res gestas in Hispaniâ supplicationem in triduum Patres decreverunt.

XXII. Eâdem æstate alter consul L. Valerius Flaccus in Galliâ cum Boiorum manu propter Litanam silvam, signis collatis, secundo prœlio conflixit. Octo millia Gallorum cæsa traduntur: cæteri, omisso bello, in vicos suos atque agros dilapsi. Consul reliquum æstatis circa Padum Placentiæ et Cremon

exercitum habuit; restituitque, quæ in iis oppidis bello diruta fuerant. Cum hic status rerum in Italiâ Hispaniâque esset, T. Quintio (in Græciâ ita hibernis actis, ut, exceptis Ætolis, quibus nec pro spe victoriæ præmia contigerant, nec diu quies placere poterat, universa Græcia, simul pacis libertatisque perfruens bonis, egregie statu suo gauderet, nec magis in bello virtutem Romani ducis, quam in victoriâ temperantiam justitiamque et moderationem miraretur) senatûs-consultum, quo bellum adversus Nabin Lacedæmonium decretum erat, affertur. Quo lecto, Quintius, conventu Corinthum omnium sociarum civitatium legationibus in diem certam edicto, ubi frequentes undique principes convenerunt, ita ut ne Ætoli quidem abessent, tali oratione est usus: "Bellum adversus Philippum non magis communi animo consilioque Romani et Græci gesserunt, quam utrique suas causas belli habuerunt. Nam et Romanorum amicitiam, nunc Carthaginienses hostes eorum juvando, nunc hîc sociis nostris oppugnandis, violaverat; et in vos talis fuit, ut nobis, etiamsi nostrarum oblivisceremur injuriarum, vestræ injuriæ satis digna causa belli fuerint. Hodierna consultatio tota ex vobis pendet. Refero enim ad vos, utrum Argos, (sicut scitis ipsi) ab Nabide occupatos, pati velitis sub ditione ejus esse; an æquum censeatis, nobilissimam vestustissimamque civitatem, in mediâ Græciâ sitam, repeti in libertatem, et eodem statu, quo cæteras urbes Peloponnesi et Græciæ, esse. Hæc consultatio, ut videtis, tota de re pertinente ad vos est; Romanos nihil contingit, nisi quâtenus liberatæ Græciæ, unius civitatis servitus non plenam nec integram gloriam esse sinit. Cæterum, si vos nec cura ejus civitatis, nec exemplum, nec periculum movet, ne serpat latius contagio ejus mali; nos æqui bonique facimus. De hac re vos consulo, staturus eo, quod plures censueritis."

XXIII. Post orationem Romani imperatoris, per-

censeri aliorum sententiæ cœptæ sunt. Cum legatus Atheniensium, quantum poterat gratiis agendis, Romanorum in Græciam merita extulisset, "imploratos, auxilium adversus Philippum tulisse; opem, non rogatos, ultro adversus tyrannum Nabin offerre [auxilium;"] indignatusque esset, "hæc tanta merita sermonibus tamen aliquorum carpi, futura calumniantium; cum fateri potius præteritorum gratiam deberent;" apparebat incessi Ætolos. Igitur Alexander, princeps gentis, invectus primum in Athenienses, libertatis quondam duces et auctores, assentationis propriæ gratiâ communem causam prodentes; questus deinde, "Achæos, Philippi quondam milites, postremum ab inclinatâ ejus fortunâ transfugas, et Corinthum recepisse, et id agere, ut Argos habeant: Ætolos, primos hostes Philippi, semper socios Romanorum, pactos in fœdere suas urbes agrosque fore devicto Philippo, fraudari Echino et Pharsalo;" insimulavit fraudis Romanos, "Quod, vano titulo libertatis ostentato, Chalcidem et Demetriadem præsidiis tenerent; qui Philippo, cunctanti deducere inde præsidia, objicere semper soliti sunt, nunquam, donec Demetrias, Chalcisque, et Corinthus tenerentur, liberam Græciam fore: postremo, quia remanendi in Græciâ, retinendique exercitûs, Argos et Nabin causam facerent. Deportarent legiones in Italiam. Ætolos polliceri, aut conditionibus et voluntate suâ Nabin præsidium Argis deducturum, aut vi atque armis coacturos in potestate consentientis Græciæ esse."

XXIV. Hac vaniloquentiâ primum Aristænum, prætorem Achæorum, excitavit. "Ne istuc," inquit, "Jupiter Optimus Maximus sirit, Junoque regina, cujus in tutelâ Argi sunt, ut illa civitas inter tyrannum Lacedæmonium et latrones Ætolos præmium sit posita, in eo discrimine, ut miserius a nobis recipiatur, quam ab illo capta est. Mare interjectum ab istis prædonibus non tuetur nos, T. Quinti. Quid, si in mediâ Peloponneso arcem sibi fecerint, futurum

nobis est? Linguam tantum Græcorum habent, sicut speciem hominum. Moribus ritibusque efferatioribus, quam ulli barbari, immanes belluæ vivunt. Itaque vos rogamus, Romani, ut et ab Nabide Argos recuperetis, et ita res Græciæ constituatis, ut ab latrocinio quoque Ætolorum satis pacata hæc relinquatis." Romanus, cunctis undique increpantibus Ætolos, "responsurum se fuisse iis," dixit, "nisi ita infensos omnes in eos videret, ut sedandi potius, quam irritandi, essent. Contentum itaque opinione eâ, quæ de Romanis Ætolisque esset, referre se," dixit, "quid de Nabidis bello placeret, nisi redderet Achæis Argos?" Cum omnes bellum decrêssent; auxilia ut pro viribus suis quæque civitates mitterent, est hortatus. Ad Ætolos legatum etiam misit; magis ut nudaret animos (id quod evenit), quam spe impetrari posse.

XXV. Tribunis militum, ut exercitum ab Elatiâ arcesserent, imperavit. Per eosdem dies et Antiochi legatis, de societate agentibus, respondit, "Nihil se, absentibus decem legatis, sententiæ habere. Romam eundum ad senatum iis esse." Ipse copias adductas ab Elatiâ ducere Argos pergit; atque ei circa Cleonas Aristænus prætor, cum decem millibus Achæorum, equitibus mille, occurrit: et haud procul inde, junctis exercitibus, posuerunt castra. Postero die in campum Argivorum descenderunt, et quatuor ferme millia ab Argis locum castris capiunt. Præfectus præsidio Laconum erat Pythagoras, gener idem tyranni, et uxoris ejus frater; qui, sub adventum Romanorum, et utrasque arces, (nam duas habent Argi) et loca alia, quæ aut opportuna aut suspecta erant, validis præsidiis firmavit. Sed, inter agenda hæc, pavorem injectum adventu Romanorum dissimulare haudquâquam poterat; et ad externum terrorem intestina etiam seditio accessit. Damocles erat Argivus, adolescens majoris animi quam consilii, qui primo, jurejurando interposito, de præsidio expellendo cum ido-

peis collocutus, dum vires adjicere conjurationi studet, incautior fidei æstimator fuit. Colloquentem eum cum suis satelles a præfecto missus cum arcesseret, sensit proditum consilium esse; hortatusque conjuratos, qui aderant, ut potius, quam extorti morerentur, arma secum caperent: atque ita cum paucis in forum ire pergit, clamitans, ut, qui salvam rempublicam vellent, auctorem et ducem se libertatis sequerentur. Haud sane movit quemquam, quia nihil usquam spei propinquæ, nedum satis firmi præsidii, cernebant. Hæc vociferantem eum Lacedæmonii, circumventum cum suis, interfecerunt: comprehensi deinde quidam et alii: ex iis occisi plures, pauci in custodiam conjecti: multi proximâ nocte, funibus per murum demissi, ad Romanos transfugerunt.

XXVI. Quintius, affirmantibus iis, si ad portas Romanus exercitus fuisset, non sine effectu futurum eum motum fuisse; et, si propius castra admoverentur, non quieturos Argivos, misit expeditos pedites equitesque, qui circa Cylarabin (gymnasium id est, minus trecentos passus ab urbe) cum erumpentibus a portâ Lacedæmoniis prœlium commiserunt, atque eos haud magno certamine compulerunt in urbem: et castra eo ipso loco, ubi pugnatum erat, imperator Romanus posuit. Diem inde unum in speculis fuit, si quid novi motûs oriretur: postquam oppressam metu civitatem vidit, advocat concilium de oppugnandis Argis. Omnium principum Græciæ, præter Aristænum, eadem sententia erat, cum causa belli non alia esset, inde potissimum [ordiendi] bellum. Quintio id nequâquam placebat; sed Aristænum, contra omnium consensum disserentem, cum haud dubiâ approbatione audivit: et ipse adjecit, " cum pro Argivis adversus tyrannum bellum susceptum sit, quid minus conveniens esse, quam, omisso hoste, Argos oppugnari? Se vero caput belli Lacedæmonem et tyrannum petiturum." Et, dimisso concilio, frumentatum expeditas cohortes misit. Quod maturi erat circa, demessum

nobis est? Linguam tantum Græcorum habent, sicut speciem hominum. Moribus ritibusque efferatioribus, quam ulli barbari, immanes belluæ vivunt. Itaque vos rogamus, Romani, ut et ab Nabide Argos recuperetis, et ita res Græciæ constituatis, ut ab latrocinio quoque Ætolorum satis pacata hæc relinquatis." Romanus, cunctis undique increpantibus Ætolos, "responsurum se fuisse iis," dixit, "nisi ita infens. omnes in eos videret, ut sedandi potius, quam ir: tandi, essent. Contentum itaque opinione eâ, q de Romanis Ætolisque esset, referre se," dixit, "‹ de Nabidis bello placeret, nisi redderet Achæis . gos?" Cum omnes bellum decrêssent; auxili. pro viribus suis quæque civitates mitterent, est l tus. Ad Ætolos legatum etiam misit; mag nudaret animos (id quod evenit), quam spe im. posse.

XXV. Tribunis militum, ut exercitum ab arcesserent, imperavit. Per eosdem dies et A legatis, de societate agentibus, respondit, "N absentibus decem legatis, sententiæ habere. eundum ad senatum iis esse." Ipse copias . ab Elatiâ ducere Argos pergit; atque ei circa Aristænus prætor, cum decem millibus A. equitibus mille, occurrit: et haud procul in. exercitibus, posuerunt castra. Postero die pum Argivorum descenderunt, et quatuor fe: ab Argis locum castris capiunt. Præfectus Laconum erat Pythagoras, gener idem t uxoris ejus frater; qui, sub adventum R. et utrasque arces, (nam duas habent Ar. alia, quæ aut opportuna aut suspecta er. præsidiis firmavit. Sed, inter agenda ha. injectum adventu Romanorum dissimula. quam poterat; et ad externum terror. etiam seditio accessit. Damocles erat A [illegible] qu.

et convectum est: viride, ne hostes mox haberent, protritum et corruptum. Castra deinde movit; et, Parthenio superato monte, præter Tegeam tertio die ad Caryas posuit castra. Ibi, priusquam hostium intraret agrum, sociorum auxilia exspectavit. Venerunt Macedones a Philippo mille quingenti, et Thessalorum equites quadringenti: nec jam auxilia, quorum affatim erat, sed commeatus, finitimis urbibus imperati, morabantur Romanum. Navales quoque magnæ copiæ conveniebant. Jam ab Leucade L. Quintius quadraginta navibus venerat: jam Rhodiæ decem et octo tectæ naves; jam Eumenes rex circa Cycladas insulas erat cum decem tectis navibus, triginta lembis, mixtisque aliis minoris formæ navigiis: ipsorum quoque Lacedæmoniorum exsules permulti, tyrannorum injuriâ pulsi, spe recuperandæ patriæ in castra Romana convenerant. Multi autem erant, jam per aliquot ætates, ex quo tyranni tenebant Lacedæmonem, alii ab aliis pulsi. Princeps erat exsulum Agesipolis, cujus, jure gentis, regnum Lacedæmone erat, pulsus infans ab Lycurgo tyranno post mortem Cleomenis, qui primus tyrannus Lacedæmone fuit.

XXVII. Cum terrâ marique tantum belli circumstaret tyrannum, et prope nulla spes esset vere suas hostiumque æstimanti vires, non tamen omisit bellum: sed et a Cretâ mille delectos juventutis eorum excivit, cum mille jam haberet; et tria millia mercenariorum militum, decem millia popularium cum castellanis agrestibus in armis habuit; et fossâ valloque urbem communivit: et, ne quid intestini motûs oriretur, metu et acerbitate pœnarum tenebat animos, quoniam, ut salvum vellent tyrannum, sperare non poterat. Cum suspectos quosdam civium haberet, eductis in campum omnibus copiis, (Dromon ipsi vocant) positis armis, ad concionem vocari jussit Lacedæmonios, atque eorum concioni satellites armatos circumdedit; et pauca præfatus, "Cur sibi omnia timenti caventi-

que ignoscendum in tali tempore foret: et ipsorum referre, si quos suspectos status præsens rerum faceret, prohiberi potius, ne quid moliri possint, quam puniri molientes. Itaque quosdam se in custodiâ habiturum, donec ea, quæ instet, tempestas prætereat. Hostibus repulsis, (a quibus, si modo proditio intestina satis caveatur, minus periculi esse) extemplo eos emissurum." Sub hæc citari nomina octoginta ferme principum juventutis jussit; atque eos, ut quisque ad nomen responderat, in custodiam tradidit: nocte insequenti omnes interfecti. Ilotarum deinde quidam, (hi sunt jam inde antiquitus castellani, agreste genus) transfugere voluisse insimulati, per omnes vicos sub verberibus acti, necantur. Hoc terrore obstupuerant multitudinis animi ab omni conatu novorum consiliorum. Intra munitiones copias continebat, nec parem se ratus, si dimicare acie vellet; et urbem relinquere, tam suspensis et incertis omnium animis, metuens.

XXVIII. Quintius, satis jam omnibus paratis, profectus ab stativis, die altero ad Sellasiam super Œnunta fluvium pervenit; quo in loco Antigonus, Macedonum rex, cum Cleomene, Lacedæmoniorum tyranno, signis collatis dimicâsse dicebatur. Inde, cum audîsset adscensum difficilis et arctæ viæ esse, brevi per montes circuitu præmissis, qui munirent viam, lato satis et patenti limite ad Eurotam amnem, sub ipsis prope fluentem mœnibus, pervenit: ubi castra metantes Romanos, Quintiumque ipsum cum equitibus atque expeditis prægressum, auxiliares tyranni adorti, in terrorem ac tumultum conjecerunt, nihil tale exspectantes, quia nemo his obvius toto itinere fuerat, ac veluti pacato agro transierant. Aliquamdiu peditibus equites, equitibus pedites vocantibus, cum in se cuique minimum fiduciæ esset, trepidatum est: tandem signa legionum supervenerunt; et, cum primi agminis cohortes inductæ in prœlium essent, qui modo terrori fuerant, trepidantes in urbem compulsi sunt. Romani, cum tantum a muro recessissent, ut extra

ictum teli essent, acie directâ paulisper steterunt. Postquam nemo hostium contra exibat, redierunt in castra. Postero die Quintius prope flumen præter urbem sub ipsas Menelaii montis radices ducere copias instructas pergit. Primæ legionariæ cohortes ibant; levis armatura et equites agmen cogebant. Nabis intra murum instructos paratosque sub signis habebat mercenarios milites (in quibus omnis fiducia erat), ut ab tergo hostem aggrederetur. Postquam extremum agmen præteriit, tum ab oppido, eodem quo pridie eruperant tumultu, pluribus simul locis erumpunt. Ap. Claudius agmen cogebat; qui ad id quod futurum erat, ne inopinatum accideret, præparatis suorum animis, signa extemplo convertit, totumque in hostem agmen circumegit. Itaque, velut rectæ acies concurrissent, justum aliquamdiu prœlium fuit. Tandem Nabidis milites in fugam inclinârunt; quæ minus [infida ac] trepida fuisset, ni Achæi locorum prudentes institissent. Hi et cædem ingentem ediderunt, et dispersos passim fugâ plerosque armis exuerunt. Quintius prope Amyclas posuit castra: inde, cum perpopulatus omnia circumjecta urbi frequentis et amœni agri loca esset, nullo jam hostium portâ excedente, movit castra ad flumen Eurotam: inde vallem Täygeto subjectam, agrosque ad mare pertinentes, evastat.

XXIX. Eodem fere tempore L. Quintius maritimæ oræ oppida, partim voluntate, partim metu aut vi, recepit. Certior deinde factus, Gythium oppidum omnium maritimarum rerum Lacedæmoniis receptaculum esse, nec procul a mari castra Romana abesse, omnibus id copiis aggredi constituit. Erat eo tempore valida urbs, et multitudine civium incolarumque, et omni bellico apparatu instructa. In tempore Quintio, rem haud facilem aggredienti, rex Eumenes et classis Rhodiorum supervenerunt. Ingens multitudo navalium sociorum, e tribus contracta classibus, intra paucos dies omnia, quæ ad oppugnationem urbis terrâ

marique munitæ facienda opera erant, effecit. Jam testudinibus admotis murus subruebatur: jam arietibus quatiebatur. Itaque una crebris ictibus eversa est turris, quodque circa muri erat, casu ejus prostratum: et Romani simul a portu, unde aditus planior erat, ut distenderent ab apertiore loco hostes, simul per patefactum ruinâ iter irrumpere conabantur: nec multum abfuit, quin, quâ intenderant, penetrarent; sed tardavit impetum eorum spes objecta dedendæ urbis, mox deinde eadem turbata. Dexagoridas et Gorgopas pari imperio præerant urbi. Dexagoridas miserat ad legatum Romanum, traditurum se urbem: et cum ad eam rem tempus et ratio convenisset, a Gorgopâ proditor interficitur: intentiusque ab uno urbs defendebatur: et difficilior facta oppugnatio erat, ni T. Quintius cum quatuor millibus delectorum militum supervenisset. Is cum supercilio haud procul distantis tumuli ab urbe instructam aciem ostendisset, et ex alterâ parte L. Quintius ab operibus suis terrâ marique instaret; tum vero desperatio Gorgopam quoque coëgit id consilii, quod in altero morte vindicaverat, capere: et pactus, ut abducere inde milites, quos præsidii causâ habebat, liceret, tradidit Quintio urbem. Priusquam Gythium traderetur, Pythagoras, præfectus Argis relictus, traditâ custodiâ urbis Timocrati Pellenensi, cum mille mercenariis militibus, et duobus millibus Argivorum, Lacedæmonem ad Nabim venit.

XXX. Nabis, sicut primo adventu Romanæ classis, et traditione oppidorum maritimæ oræ, conterritus erat; sic, parvâ spe cum acquievisset, Gythio ab suis retento; postquam id quoque traditum Romanis audivit esse, cum ab terrâ, omnibus circa hostibus, nihil spei esset, a mari quoque toto se interclusum, cedendum fortunæ ratus, caduceatorem primum in castra misit ad explorandum, si paterentur legatos ad se mitti: quâ impetratâ re, Pythagoras ad imperatorem venit, nullis cum aliis mandatis, quam ut tyranno col-

loqui cum imperatore liceret. Consilio advocato, cum omnes dandum colloquium censuissent, dies locusque constituitur. In mediæ regionis tumulos, modicis copiis sequentibus, cum venissent, relictis ibi in statione conspectâ utrimque cohortibus, Nabis cum delectis custodibus corporis, Quintius cum fratre et Eumene rege, et Sosilao Rhodio, et Aristæno Achæorum prætore, tribunisque militum paucis, descendit.

XXXI. Ibi permisso, ut, seu dicere prius seu audire mallet, ita cœpit tyrannus. "Si ipse per me, T. Quinti, vosque, qui adestis, causam excogitare, cur mihi aut indixissetis bellum, aut inferretis, possem; tacitus eventum fortunæ meæ exspectâssem. Nunc imperare animo nequivi, quin, priusquam perirem, cur periturus essem, scirem. Et (Hercule!) si tales essetis, quales esse Carthaginienses fama est, apud quos nihil societatis fides sancti haberet; in me quoque vobis quid faceretis minus pensi esse, non mirarer. Nunc, cum vos intueor, Romanos esse video, qui rerum divinarum fœdera, humanarum fidem socialem sanctissimam habeatis. Cum me ipse respexi, eum esse spero, cui et publice, sicut cæteris Lacedæmoniis, vobiscum vetustissimum fœdus sit; et meo nomine privatim amicitia ac societas, nuper Philippi bello renovata. At enim ego eam violavi et everti, quod Argivorum civitatem teneo! Quomodo hoc tuear? re, an tempore? Res mihi duplicem defensionem præbet: nam et, ipsis vocantibus ac tradentibus, urbem eam accepi, non occupavi: et accepi, cum Philippi partium, non in vestrâ societate, esset. Tempus autem eo me liberat, quod, cum jam Argos haberem, societas mihi vobiscum convenit: et, ut vobis mitterem ad bellum auxilia, non ut Argis præsidium deducerem, pepigistis. At (Hercle!) in eâ controversiâ quæ de Argis est, superior sum et æquitate rei, quod non vestram urbem, sed hostium; quod volentem, non vi coactam, accepi; et vestrâ confessione, quod in conditionibus societatis mihi Argos reliquistis.

Cæterum, nomen tyranni et facta me premunt, quod servos ad libertatem voco, quod in agros inopem plebem deduco. De nomine hoc respondere possum, me, qualiscumque sum, eumdem esse, qui fui, cum tu ipse mecum, T. Quinti, societatem pepigisti. Tum me regem appellari a vobis memini: nunc tyrannum vocari video. Itaque si ego nomen imperii mutâssem, mihi meæ inconstantiæ; cum vos mutetis, vobis vestræ reddenda ratio est. Quod ad multitudinem servis liberandis auctam, et egentibus divisum agrum attinet, possum quidem et in hoc me jure temporis tutari. Jam feceram hæc, qualiacumque sunt, cum societatém mecum pepigistis, et auxilia in bello adversus Philippum accepistis. Sed si nunc ea fecissem, non dico, quid in eo vos læsissem, aut vestram amicitiam violâssem? sed illud, me more atque instituto majorum fecisse. Nolite ad vestras leges atque instituta exigere ea, quæ Lacedæmone fiunt. Nihil comparare singula necesse est. Vos a censu equitem, a censu peditem legitis: et paucos excellere opibus, plebem subjectam esse illis, vultis. Noster legumlator non in paucorum manu rempublicam esse voluit, quem vos senatum appellatis; nec excellere unum aut alterum ordinem in civitate: sed, per æquationem fortunæ ac dignitatis, fore credidit, ut multi essent, qui arma pro patriâ ferrent. Pluribus me peregisse, quam pro patriæ sermone brevitátis, fateor. Et breviter peroratum esse potuit, Nihil me, postquam vobiscum amicitiam institui, cur ejus vos pœniteret, commìsisse."

XXXII. Ad hæc imperator Romanus: "Amicitia et societas nobis nulla tecum, sed cum [Pelope,] rege Lacedæmoniorum justo ac legitimo, facta est. Cujus jus tyranni quoque, qui postea per vim tenuerunt Lacedæmone imperium, (quia nos bella nunc Punica, nunc Gallica, nunc alia ex aliis occupav[erant]) usurpârunt; sicut tu quoque hoc Macedonic[o bello] fecisti. Nam quid minus conveniret, quam

pro libertate Græciæ adversus Philippum gereremus bellum, cum tyranno instituere amicitiam? et tyranno, quam, qui unquam, sævissimo et violentissimo in suos? Nobis vero, etiamsi Argos nec cepisses per fraudem, nec teneres, liberantibus omnem Græciam, Lacedæmon quoque vindicanda in antiquam libertatem erat, atque in leges suas, quarum modo, tamquam æmulus Lycurgi, mentionem fecisti. An, ut ab Iasso et Bargyliis præsidia Philippi deducantur, curæ erit nobis? Argos et Lacedæmonem, duas clarissimas urbes, lumina quondam Græciæ, sub pedibus tuis relinquemus; quæ titulum nobis liberatæ Græciæ servientes deforment? At enim cum Philippo Argivi senserunt! Remittimus hoc tibi, ne nostram vicem irascaris. Satis compertum habemus, duorum, aut summum trium in eâ re, non civitatis, culpam esse: tam (Hercle!) quam in te tuoque præsidio arcessendo accipiendoque in arcem nihil sit publico consilio actum. Thessalos, et Phocenses, et Locrenses, consensu omnium, scimus partium Philippi fuisse: tamen cum cæteram liberaverimus Græciam, quid tandem censes in Argivis, qui insontes publici consilii sint, facturos? Servorum ad libertatem vocatorum, et egentibus hominibus agri divisi crimina tibi objici dicebas; non quidem nec ipsa mediocria: sed quid ista sunt præ iis, quæ a te tuisque quotidie alia super alia facinora eduntur? Exhibe liberam concionem vel Argis vel Lacedæmone, si audire juvat vera dominationis impotentissimæ crimina. Ut omnia alia vetustiora omittam, quam cædem Argis Pythagoras iste gener tuus pæne in oculis meis edidit? quam tu ipse, cum jam prope in finibus Lacedæmoniorum essem? Agedum, quos in concione comprehensos, omnibus audientibus civibus tuis, in custodiâ te habiturum esse pronuntiâsti, jube vinctos produci, ut miseri parentes, quos falso lugent, vivere sciant. 'At enim, ut jam ita sint hæc, quid ad vos, Romani?' Hoc tu dicas liberantibus Græciam? hoc iis, qui, ut liberare possent, mare tra-

jecerunt, terrâ marique gesserunt bellum? 'Vos tamen,' inquis, 'vestramque amicitiam ac societatem proprie non violavi.' Quoties vis te id arguam fecisse? Sed nolo pluribus: summam rem complectar. Quibus igitur rebus amicitia violatur? Nempe his maxime duabus, si socios meos pro hostibus habeas; si cum hostibus te conjungas. Utrum non a te factum est? nam et Messenen, uno atque eodem jure fœderis, quo et Lacedæmonem, in amicitiam nostram acceptam, socius ipse sociam nobis urbem vi atque armis cepisti: et cum Philippo, hoste nostro, non societatem solum, sed (si Diis placet) affinitatem etiam per Philoclem præfectum ejus pepigisti: et, bellum adversus nos gerens, mare circa Maleam infestum navibus piraticis fecisti: et plures prope cives Romanos, quam Philippus, cepisti atque occidisti: tutiorque Macedoniæ ora, quam promontorium Maleæ, commeatus ad exercitus nostros portantibus navibus fuit. Proinde parce, sis, fidem ac jura societatis jactare; et, omissâ populari oratione, tamquam tyrannus et hostis loquere."

XXXIII. Sub hæc Aristænus nunc monere Nabin, nunc etiam orare, ut, dum liceret, dum occasio esset, sibi ac fortunis suis consuleret. Referre deinde nominatim tyrannos civitatium finitimarum cœpit, qui, deposito imperio, restitutâque libertate suis, non tutam modo, sed etiam honoratam inter cives senectutem egissent. His dictis invicem auditisque, nox prope diremit colloquium. Postero die Nabis, "Argis se cedere, ac deducere præsidium, quando ita Romanis placeret, et captivos et perfugas redditurum," dixit. "Aliud si quid postularent, scriptum ut ederent," petiit, "ut deliberare cum amicis posset." Ita et tyranno ad consultandum tempus datum est; et Quintius, sociorum etiam principibus adhibitis, habuit consilium. Maximæ partis sententia erat: "Perseverandum in bello esse, et tollendum tyrannum: nunquam aliter tutam libertatem Græciæ fore.

Satius multo fuisse, non moveri bellum adversus eum, quam omitti motum: et ipsum, velut comprobatâ dominatione, firmiorem futurum, auctore injusti imperii assumto populo Romano; et exemplo multos in aliis civitatibus ad insidiandum libertati civium suorum incitaturum." Ipsius imperatoris animus ad pacem inclinatior erat: videbat enim, compulso intra mœnia hoste, nihil præter obsidionem restare: eam autem fore diuturnam: "Non enim Gythium, (quod ipsum tamen traditum, non expugnatum esset) sed Lacedæmonem, validissimam urbem viris armisque, oppugnaturos. Unam spem fuisse, si qua, admoventibus exercitum, dissensio inter ipsos ac seditio excitari posset: cum signa portis prope inferri cernerent, neminem se movisse." Adjiciebat, "et cum Antiocho infidam pacem, Villium legatum inde redeuntem nuntiare: multo majoribus, quam ante, terrestribus navalibusque copiis in Europam eum transisse. Si occupâsset obsidio Lacedæmonis exercitum, quibus aliis copiis adversus regem tam validum ac potentem bellum gesturos?" Hæc propalam dicebat: illa tacita suberat cura, ne novus consul Græciam provinciam sortiretur, et inchoati belli victoria successori tradenda esset.

XXXIV. Cum adversus tendendo nihil moveret socios, simulando se transire in eorum sententiam, omnes in assensum consilii sui traduxit. "Bene vertat," inquit: "quando ita placet, obsideamus Lacedæmonem. Illud modo ne fallat cæterum, cum res tam lenta, quam ipsi scitis, oppugnatio urbium sit, et obsidentibus prius sæpe, quam obsessis, tædium afferat, jam nunc hoc ita proponere vos animis oportet, hibernandum circa Lacedæmonis mœnia esse. Quæ mora si laborem tantum ac periculum haberet, ut et animis et corporibus ad sustinenda ea parati essetis, hortarer vos. Nunc impensâ quoque magnâ eget in opera, in machinationes, et tormenta, quibus tanta urbs oppugnanda est; in commeatus vobis nobisque in hiemem expediendos. Itaque, ne aut repente tre-

pidetis, aut rem inchoatam turpiter destituatis, scribendum ante vestris civitatibus censeo, explorandumque, quid quæque animi, quid virium habeat. Auxiliorum satis superque habeo: sed, quo plures sumus, pluribus rebus egebimus. Nihil jam præter nudum solum ager hostium habet. Ad hoc hiems accedit, ad comportandum ex longinquo difficilis." Hæc oratio primum animos omnium ad respicienda cuique domestica mala convertit; segnitiam, invidiam, et obtrectationem domi manentium adversus militantes, libertatem difficilem ad consensum, inopiam publicam, malignitatem conferendi ex privato. Versis itaque subito voluntatibus, facere, quod e re publicâ populi Romani sociorumque esse crederet, imperatori permiserunt.

XXXV. Inde Quintius, adhibitis legatis tantum tribunisque militum, conditiones, in quas cum tyranno pax fieret, has conscripsit: "Six mensium induciæ ut essent Nabidi Romanisque, et Eumeni regi, et Rhodiis. Legatos extemplo mitterent Romam T. Quintius et Nabis, ut pax ex auctoritate senatûs confirmaretur. Ex quâ die scriptæ conditiones pacis editæ Nabidi forent, ea dies ut induciarum principium esset; et ut ex eâ die intra decimum diem ab Argis cæterisque oppidis, quæ in Argivorum agris essent, præsidia omnia deducerentur; vacuaque et libera traderentur Romanis: et ne quod inde mancipium regium publicumve aut privatum educeretur; et, si qua ante educta forent, dominis recte restituerentur. Naves, quas civitatibus maritimis ademisset, redderet: neve ipse navem ullam, præter duos lembos, qui non plus quam sexdecim remis agerentur, haberet. Perfugas et captivos omnibus sociis populi Romani civitatibus redderet, et Messeniis omnia, quæ comparerent, quæque domini cognoscerent. Exsulibus quoque Lacedæmoniis liberos et conjuges restitueret, quæ earum viros sequi voluissent; invita ne qua ex-

sulis comes esset. Mercenariorum militum Nabidis, qui aut in civitates suas aut ad Romanos transîssent, iis res suæ omnes recte redderentur. In Cretâ insulâ ne quam urbem haberet; quas habuisset, redderet Romanis. Ne quam societatem cum ullo Cretensium aut quoquam alio institueret, neu bellum gereret. Civitatibus omnibus, quas ipse restituisset, quæque se suaque in fidem ac ditionem populi Romani tradidissent, omnia præsidia deduceret: seque ipse suosque ab his abstineret. Ne quod oppidum, ne quod castellum, in suo alienove agro conderet. Obsides, ea ita futura, daret quinque, quos imperatori Romano placuisset; filium in his suum; et talenta centum argenti in præsenti, et quinquaginta talenta in singulos annos per annos octo."

XXXVI. Hæc conscripta, castris propius urbem motis, Lacedæmonem mittuntur: nec sane quidquam eorum satis placebat tyranno; nisi quod, præter spem, reducendorum exsulum mentio nulla facta erat: maxime autem omnium ea res offendebat, quod et naves et maritimæ civitates ademtæ erant. Fuerat autem ei magno fructui mare, omnem oram Maleæ prædatoriis navibus infestam habenti: juventutem præterea civitatium earum ad supplementum longe optimi generis militum habebat. Has conditiones, quamquam ipse in secreto volutaverat cum amicis, vulgo tamen omnes famâ ferebant, vanis, ut ad cæteram fidem, sic ad secreta tegenda, satellitum regiorum ingeniis. Non tam omnia universi, quam ea quæ ad quemque pertinerent, singuli carpebant. Qui exsulum conjuges in matrimonio habebant, aut ex bonis eorum aliquid possederant, tamquam amissuri, non reddituri, indignabantur: servis liberatis a tyranno non irrita modo futura libertas, sed multo fœdior, quam fuisset ante, servitus redeuntibus in iratorum dominorum potestatem ante oculos obversabatur: mercenarii milites et pretia militiæ casura in pace

ægre ferebant, et reditum sibi nullum esse in civitates videbant, infensas non tyrannis magis, quam satellitibus eorum.

XXXVII. Hæc inter se primo in circulis serentes fremere: deinde ad arma subito discurrerunt. Quo tumultu cum per se satis irritatam multitudinem cerneret tyrannus, concionem advocari jussit: ubi cum ea, quæ imperarentur a Romanis, exposuisset, et graviora atque indigniora quædam falso affinxisset, et ad singula, nunc ab universis, nunc a partibus concionis, acclamaretur, interrogavit, "Quid se respondere ad ea, aut quid facere vellent?" Prope unâ voce omnes, "Nihil respondere, bellum geri," jusserunt: et pro se quisque (qualia multitudo solet) bonum animum habere, et bene sperare jubentes, "fortes Fortunam adjuvare," aiebant. His vocibus incitatus tyrannus, et Antiochum Ætolosque adjuturos pronuntiat, et sibi ad obsidionem sustinendam copiarum affatim esse. Exciderat pacis mentio ex omnium animis, et in stationes non ultra quieturi discurrunt. Paucorum lacessentium excursio et emissa jacula extemplo et Romanis dubitationem, quin bellandum esset, exemerunt. Levia inde prœlia per quatriduum primum sine ullo satis certo eventu commissa: quinto die prope justâ pugnâ adeo paventes in oppidum Lacedæmonii compulsi sunt, ut quidam milites Romani, terga fugientium cædentes, per intermissa, ut tunc erant, mœnia urbem intrârint.

XXXVIII. Et tunc quidem Quintius, satis eo terrore coërcitis excursionibus hostium, nihil præter ipsius oppugnationem urbis superesse ratus, missis, qui omnes navales socios a Gythio arcesserent, ipse interim cum tribunis militum, ad visendum urbis situm, mœnia circumvehitur. Fuerat quondam sine muro Sparta: tyranni nuper locis patentibus planisque objecerant murum: altiora loca, et difficiliora aditu, stationibus armatorum pro munimento objectis tutabantur. Ubi satis omnia inspexit, coronâ oppugnan-

dum ratus, omnibus copiis (erant autem Romanorum sociorumque, simul peditum equitumque, simul terrestrium ac navalium copiarum, ad quinquaginta millia hominum) urbem cinxit. Alii scalas, alii ignem, alii alia, quibus non oppugnarent modo, sed etiam terrerent, portabant: jussi clamore sublato subire undique omnes, ut, quâ primum occurrerent, quâve opem ferrent, ad omnia simul paventes, Lacedæmonii ignorarent. Quod roboris in exercitu erat, trifariam divisum: parte unâ a Phœbeo, alterâ a Dictynneo, tertiâ ab eo loco, quem Heptagonias appellant (omnia autem hæc aperta sine muro loca sunt) aggredi jubet. Cum tantus undique terror urbem circumvasisset; primo tyrannus et ad clamores repentinos, et ad nuntios trepidos motus, ut quisque maxime laboraret locus, aut ipse occurrebat, aut aliquos mittebat: deinde, circumfuso undique pavore, ita obtorpuit, ut nec dicere quod in rem esset, nec audire posset; nec inops modo consilii, sed vix mentis compos esset.

XXXIX. Romanos primo sustinebant in angustiis Lacedæmonii: ternæque acies tempore uno locis diversis pugnabant: deinde, crescente certamine, nequâquam erat prœlium par: missilibus enim Lacedæmonii pugnabant, a quibus se et magnitudine scuti perfacile Romanus tuebatur miles, et quod alii vani, alii leves admodum ictus erant: nam, propter angustias loci confertamque turbam, non modo ad emittenda cum procursu (quo plurimum concitantur) tela, spatium habebant; sed ne ut de gradu quidem libero ac stabili conarentur. Itaque ex adverso missa tela, nulla in corporibus, rara in scutis hærebant: a circumstantibus ex superioribus locis quidam vulnerati sunt: mox progressos jam etiam ex tectis non tela modo, sed tegulæ quoque, inopinantes perculerunt. Sublatis deinde supra capita scutis, continuatisque ita inter se, ut non modo ad cæcos ictus, sed ne ad inferendum quidem ex propinquo telum, loci quidquam esset, testudine factâ subibant. Et primæ angustiæ

paulisper, suâ hostiumque refertæ turbâ, tenuerunt: postquam in patentiorem viam urbis paulatim urgentes hostem processêre, non ultra vis eorum atque impetus sustineri poterant. Cum terga vertissent Lacedæmonii, et effusâ fugâ superiora peterent loca; Nabis quidem, ut captâ urbe trepidans, quânam ipse evaderet, circumspectabat. Pythagoras cum ad cætera animo officioque ducis fungebatur, tum vero unus, ne caperetur urbs, causa fuit: succendi enim ædificia proxima muro jussit; quæ cum momento temporis arsissent, (ut adjuvantibus ignem, qui alias ad exstinguendum opem ferre solent) ruere in Romanos tecta; nec tegularum modo fragmenta, sed etiam ambusta tigna, ad armatos pervenire, et flamma late fundi, fumus terrorem etiam majorem, quam periculum, facere. Itaque et qui extra urbem erant Romanorum, tum maxime impetus facientes, recessêre a muro; et, qui jam intraverant, ne incendio ab tergo oriente intercluderentur ab suis, receperunt sese: et Quintius, postquam, quid rei esset, vidit, receptui canere jussit: ita jam a captâ prope urbe revocati redierunt in castra.

XL. Quintius plus ex timore hostium, quam ex re ipsâ, spei nactus, per triduum insequens territavit eos; nunc prœliis lacessendo, nunc operibus intersepiendo quædam, ne exitus ad fugam esset. His comminationibus compulsus tyrannus Pythagoram rursus oratorem misit, quem Quintius primo adspernatum excedere castris jussit; deinde suppliciter orantem, advolutumque genibus, tandem audivit. Prima oratio fuit omnia permittentis arbitrio Romanorum: dein, cum ea velut vana et sine effectu nihil proficerent, eo deducta res est, ut his conditionibus, quæ ex scripto paucis ante diebus editæ erant, induciæ fierent: pecuniaque et obsides accepti. Dum oppugnatur tyrannus, Argivi, nuntiis aliis [prope] super alios afferentibus, tantum non jam captam Lacedæ-

monem esse, erecti et ipsi, simul eo quod Pythagoras cum parte validissimâ præsidii excesserat, contemtâ paucitate eorum qui in arce erant, duce Archippo quodam, præsidium expulerunt. Timocratem Pellenensem, quia clementer præfuerat, vivum fide datâ emiserunt. Huic lætitiæ Quintius supervenit, pace datâ tyranno, dimissisque ab Lacedæmone Eumene et Rhodiis et L. Quintio fratre ad classem.

XLI. Læta civitas celeberrimum festorum dierum, ac nobile ludicrum Nemeorum, die statâ, propter belli mala prætermissum, in adventum Romani exercitûs ducisque indixerunt, præfeceruntque ludis ipsum imperatorem. Multa erant, quæ gaudium cumularent: reducti cives ab Lacedæmone erant, quos nuper Pythagoras, quosque ante Nabis abduxerant: redierant, qui, post compertam a Pythagorâ conjurationem, et cæde jam cœptâ, effugerant: libertatem ex longo intervallo, libertatisque auctores Romanos, quibus causa bellandi cum tyranno ipsi fuissent, cernebant: testata quoque ipso Nemeorum die voce præconis libertas est Argivorum. Achæis quantum restituti Argi in commune Achaïæ concilium lætitiæ afferebant; tantum serva Lacedæmon relicta, lateri adhærens tyranni, non sincerum gaudium præbebat. Ætoli vero eam rem omnibus conciliis lacerare: "Cum Philippo non ante desitum bellari, quam omnibus excederet Græciæ urbibus. Tyranno relictam Lacedæmonem: regem autem legitimum, qui in Romanis fuerat castris, cæterosque nobilissimos cives, in exsilio victuros. Nabidis dominantis satellitem factum populum Romanum." Quintius ab Argis Elatiam, unde ad bellum Spartanum profectus erat, copias reduxit. Sunt, qui non ex oppido proficiscentem bellum gessisse tyrannum tradant, sed castris adversus Romana castra positis; diuque cunctatum, cum Ætolorum auxilia exspectâsset, coactum ad extremum acie confligere, impetu in pabulatores suos ab Ro-

manis facto: eo prœlio victum, castrisque exutum pacem petisse; cum cecidissent quindecim millia militum, capta plus quatuor millia essent.

XLII. Eodem fere tempore et a T. Quintio de rebus ad Lacedæmonem gestis, et ab M. Porcio consule ex Hispaniâ literæ allatæ: utriusque nomine in dies ternos supplicatio a senatu decreta est. L. Valerius consul, cum post fusos circa Litanam silvam Boios quietam provinciam habuisset, comitiorum causâ Romam rediit; et creavit consules P. Cornelium Scipionem Africanum iterum et Ti. Sempronium Longum. Horum patres primo anno secundi Punici belli consules fuerant. Prætoria inde comitia habita: creati P. Cornelius Scipio, et duo Cn. Cornelii, Merenda et Blasio, et Cn. Domitius Ahenobarbus, et Sex. Digitius, et T. Juventius Thalna. Comitiis perfectis, consul in provinciam rediit. Novum jus eo anno a Ferentinatibus tentatum, ut Latini, qui in coloniam Romanam nomina dedissent, cives Romani essent. Puteolos, Salernumque, et Buxentum adscripti coloni, qui nomina dederant, cum ob id se pro civibus Romanis ferrent, senatus judicavit, non esse eos cives Romanos.

XLIII. Principio anni, quo P. Scipio Africanus iterum et Ti. Sempronius Longus consules fuerunt, legati Nabidis tyranni Romam venerunt. Iis extra urbem in æde Apollinis senatus datus est: pax, quæ cum T. Quintio convenisset, ut rata esset, petierunt, impetraveruntque. De provinciis cum relatum esset, senatus frequens in eam sententiam ibat; ut, quoniam in Hispaniâ et Macedoniâ debellatum foret, consulibus ambobus Italia provincia esset. Scipio, "satis esse Italiæ unum consulem," censebat: "alteri decernendam Macedoniam esse. Bellum grave ab Antiocho imminere: jam ipsum suâ sponte in Europam transgressum. Quid deinde facturum censerent, cum hinc Ætoli haud dubie hostes vocarent ad bellum, illinc Hannibal, Romanis cladibus insignis imperator,

stimularet?" Dum de provinciis consulum disceptatur, prætores sortiti sunt: Cn. Domitio urbana jurisdictio, T. Juventio peregrina evenit: P. Cornelio Hispania ulterior, Sex. Digitio citerior: duobus Cn. Corneliis, Blasioni Sicilia, Merendæ Sardinia. In Macedoniam novum exercitum transportari non placuit: eum, qui esset ibi, reduci in Italiam a Quinctio, ac dimitti: item eum exercitum dimitti, qui cum M. Porcio Catone in Hispaniâ esset: consulibus ambobus Italiam provinciam esse, et duas urbanas eos legiones scribere; ut, dimissis, quos senatus censuisset, exercitibus, octo omnino Romanæ legiones essent.

XLIV. Ver sacrum factum erat priore anno, M. Porcio et L. Valerio consulibus. Id cum P. Licinius pontifex non esse recte factum collegio primum, deinde ex auctoritate collegii Patribus, renuntiâsset, de integro faciendum arbitratu pontificum censuerunt; ludosque magnos, qui unâ voti essent, tantâ pecuniâ, quantâ assoleret, faciendos. Ver sacrum videri pecus, quod natum esset inter Calendas Martias, et pridie Calendas Maias, P. Cornelio Scipione et Ti. Sempronio Longo consulibus. Censorum inde comitia habita sunt: creati censores, Sex. Ælius Pætus et C. Cornelius Cethegus, principem senatûs P. Scipionem consulem, quem et priores censores legerant, legerunt: tres omnino senatores, neminem curuli honore usum, præterierunt. Gratiam quoque ingentem apud eum ordinem pepererunt, quod, ludis Romanis, ædilibus curulibus imperârunt, ut loca senatoria secernerent a populo: nam antea in promiscuo spectabant. Equitibus quoque perpaucis ademti equi; nec in ullum ordinem sævitum. Atrium Libertatis et Villa Publica ab eisdem refecta amplificataque. Ver sacrum, ludique votivi, quos voverat Ser. Sulpicius Galba consul, facti. Cum spectaculo eorum occupati animi omnium essent, Q. Pleminius, propter multa in Deos hominesque scelera, Locris

admissa, in carcerem conjectus fuerat, comparaverat homines, qui pluribus simul locis urbis nocte incendia facerent; ut, in consternatâ nocturno tumultu civitate, refringi carcer posset. Ea res indicio consciorum palam facta, delataque ad senatum est. Pleminius in inferiorem demissus carcerem est, necatusque.

XLV. Coloniæ civium Romanorum eo anno deductæ sunt Puteolos, Vulturnum, Liternum; treceni homines in singulas. Item Salernum Buxentumque coloniæ civium Romanorum deductæ sunt: deduxêre triumviri, Ti. Sempronius Longus, qui tum consul erat, M. Servilius, Q. Minucius Thermus. Ager divisus est, qui Campanorum fuerat. Sipontum item, in agrum qui Arpinorum fuerat, coloniam civium Romanorum alii triumviri, D. Junius Brutus, M. Bæbius Tamphilus, M. Helvius deduxerunt. Tempsam item et Crotonem civium Romanorum coloniæ deductæ. Tempsanus ager de Bruttiis captus erat: Bruttii Græcos expulerant. Crotonem Græci habebant. Triumviri Cn. Octavius, L. Æmilius Paulus, C. Plætorius Crotonem; Tempsam L. Cornelius Merula et C. Salonius deduxerunt. Prodigia quoque alia visa eo anno Romæ sunt, alia nuntiata. In foro, et comitio, et Capitolio, sanguinis guttæ visæ sunt; et terrâ aliquoties pluit; et caput Vulcani arsit. Nuntiatum est, Nare amni lac fluxisse: pueros ingenuos Arimini sine oculis ac naso; et in Piceno agro non manus, non pedes habentem natum. Ea prodigia ex pontificum decreto procurata; et sacrificium novemdiale factum, quod Adriani nuntiaverant, in agro suo lapidibus pluisse.

XLVI. In Galliâ L. Valerius Flaccus proconsul circa Mediolanum cum Gallis Insubribus, et Boiis, qui Dorulaco duce ad concitandos Insubres Padum transgressi erant, signis collatis depugnavit: decem millia hostium sunt cæsa. Per eos dies collega ejus M. Porcius Cato, ex Hispaniâ triumphavit: tulit

eo triumpho argenti infecti viginti quinque millia pondo, bigati centum viginti tria millia, Oscensis quingenta quadraginta: auri pondo mille quadringenta. Militibus ex prædâ divisit, in singulos, ducenos septuagenos æris, triplex equiti. Ti. Sempronius consul, in provinciam profectus, in Boiorum primum agrum legiones duxit. Boiorix tum regulus eorum, cum duobus fratribus, totâ gente concitatâ ad rebellandum, castra locis apertis posuit; ut appareret dimicaturos, si hostis fines intrâsset. Consul ubi, quantæ copiæ, quanta fiducia esset hosti, sensit, nuntium ad collegam mittit, ut, "si videretur ei, maturaret venire: se tergiversando in adventum ejus rem extracturum." Quæ causa consuli cunctandi, eadem Gallis (præterquam quod cunctatio hostium animos faciebat) rei maturandæ erat, ut, priusquam conjungerentur consulum copiæ, rem transigerent. Per biduum tamen nihil aliud quam steterunt parati ad pugnandum, si quis contra egrederetur: tertio subiêre ad vallum, castraque ab omni simul parte aggressi sunt. Consul extemplo arma capere milites jussit: armatos inde paulisper continuit, ut et stolidam fiduciam hosti augeret, et disponeret copias, quibus quæque portis erumperent. Duæ legiones duabus principalibus portis signa efferre jussæ: sed in ipso exitu ita conferti obstitêre Galli, ut clauderent viam. Diu in angustiis pugnatum est: nec dextris magis gladiisque gerebatur res, quam scutis corporibusque ipsis obnisi urgebant; Romani, ut signa foras efferrent; Galli, ut aut ipsi in castra penetrarent, aut exire Romanos prohiberent: nec ante in hanc aut illam partem moveri acies potuerunt, quam Q. Victorius primi pili centurio, et C. Atinius tribunus militum, quartæ hic, ille secundæ legionis, (rem in asperis prœliis sæpe tentatam) signa adempta signiferis in hostes injecerunt. Dum repetunt enixe signum, priores secundani se portâ ejecêre.

XLVII. Jam hi extra vallum pugnabant, quartâ

legione in portâ hærente, cum alius tumultus ex aversâ parte castrorum est exortus. In portam quæstoriam irruperant Galli; resistentesque pertinacius occiderant L. Postumium quæstorem, cui Tympano fuit cognomen, et M. Atinium, et P. Sempronium, præfectos sociûm, et ducentos ferme milites. Capta ab eâ parte castra erant, donec cohors extraordinaria, missa a consule ad tuendam quæstoriam portam, et eos, qui intra vallum erant, partim occidit, partim expulit castris, et irrumpentibus obstitit. Eodem fere tempore et quarta legio cum duabus extraordinariis cohortibus portâ erupit. Ita simul tria prœlia circa castra locis distantibus erant; clamoresque dissoni ad incertos suorum eventus a præsenti certamine animos pugnantium avertebant. Usque ad meridiem æquis viribus, ac prope pari spe, pugnatum est: labor et æstus mollia et fluida corpora Gallorum, et minime patientia sitis, cum decedere pugnâ coëgisset, in paucos restantes impetum Romani fecerunt, fusosque compulerunt in castra. Signum inde receptui a consule datum est; ad quod pars major receperunt sese; pars, certaminis studio et spe potiundi castris hostium, perstitit ad vallum. Eorum paucitate contemtâ, Galli universi ex castris eruperunt: fusi inde Romani, quæ imperio consulis noluerant, suo pavore ac terrore castra repetunt: ita varia hinc atque illinc nunc fuga, nunc victoria fuit. Gallorum tamen ad undecim millia, Romanorum quinque millia, sunt occisa. Galli recepêre in intima finium sese.

XLVIII. Consul Placentiam legiones duxit. Scipionem alii, conjuncto exercitu cum collegâ, per Boiorum Ligurumque agros populantem isse, quoad progredi silvæ paludesque passæ sint, scribunt: alii, nullâ memorabili re gestâ, comitiorum causâ rediisse Romam. Eodem hoc anno T. Quintius Elatiæ, quo in hiberna reduxerat copias, totum hiemis tempus jure dicundo consumsit, mutandisque iis, quæ aut ipsius Philippi aut præfectorum ejus licentiâ in civitatibus

facta erant, cum, suæ factionis hominum vires augendo, jus ac libertatem aliorum deprimeret. Veris initio Corinthum, conventu edicto, venit. Ibi omnium civitatium legationes in concionis modum circumfusas est allocutus; orsus ab initâ primum Romanis amicitiâ cum Græcorum gente, et imperatorum qui ante se in Macedoniâ fuissent, suisque, rebus gestis. Omnia cum approbatione ingenti sunt audita; præterquam cum ad mentionem Nabidis ventum esset; id minime conveniens liberanti Græciam videbatur, tyrannum reliquisse, non suæ solum patriæ gravem, sed omnibus circa civitatibus metuendum, hærentem visceribus nobilissimæ civitatis.

XLIX. Nec ignarus hujus habitûs animorum Quintius, "Si sine exscidio Lacedæmonis fieri potuisset," fatebatur, "pacis cum tyranno mentionem admittendam auribus non fuisse: nunc, cum aliter quam ruinâ [gravissimâ] civitatis opprimi non posset, satius visum esse, tyrannum debilitatum, ac totis prope viribus ad nocendum cuiquam ademtis, relinqui; quam intermori vehementioribus, quam quæ pati posset, remediis civitatem sinere, in ipsâ vindictâ libertatis perituram." Præteritorum commemorationi subjecit, "Proficisci sibi in Italiam, atque omnem exercitum deportare, in animo esse: Demetriadis Chalcidisque præsidia intra decimum diem audituros deducta: Acrocorinthum ipsis extemplo videntibus vacuam Achæis traditurum; ut omnes scirent, utrum Romanis an Ætolis mentiri mos esset; qui male commissam libertatem populo Romano sermonibus distulerint, et mutatos pro Macedonibus Romanos dominos. Sed illis, nec quid dicerent, nec quid facerent, quidquam unquam pensi fuisse. Reliquas civitates monere, ut ex factis, non ex dictis, amicos pensent; intelligantque, quibus credendum, et a quibus cavendum sit. Libertate modice utantur: temperatam eam salubrem et singulis et civitatibus esse; nimiam et aliis gravem, et ipsis, qui habeant, effre-

natam et præcipitem esse. Concordiæ in civitatibus principes et ordines inter se, et in commune omnes civitates, consulerent: adversus consentientes nec regem quemquam satis validum, nec tyrannum fore. Discordiam et seditionem omnia opportuna insidiantibus facere, cum pars, quæ domestico certamine inferior sit, externo potius se applicet, quam civi cedat. Alienis armis partam, externâ fide redditam libertatem suâ curâ custodirent servarentque; ut populus Romanus dignis datam libertatem, ac munus suum bene positum sciret."

L. Has velut parentis voces cum audirent, manare omnibus gaudio lacrymæ, adeo ut ipsum quoque confunderent dicentem. Paulisper fremitus approbantium dicta fuit, monentiumque aliorum alios, ut eas voces, velut oraculo missas, in pectora animosque demitterent. Silentio deinde facto, petiit ab iis, ut cives Romanos, si qui apud eos in servitute essent, conquisitos intra duos menses mitterent ad se in Thessaliam. "Ne ipsis quidem honestum esse, in liberatâ terrâ liberatores ejus servire." Omnes acclamârunt, "gratias se inter cætera etiam ob hoc agere, quod admoniti essent, ut tam pio, tam necessario officio fungerentur." Ingens numerus erat bello Punico captorum, quos Hannibal, cum a suis non redimerentur, venumdederat. Multitudinis eorum argumentum sit, quod Polybius scribit, centum talentis eam rem Achæis stetisse; cum quingenos denarios pretium in capita, quod redderetur dominis, statuissent. Mille enim ducentos eâ ratione Achaïa habuit. Adjice nunc, pro portione, quot verisimile sit totam Græciam habuisse. Nondum conventus dimissus erat, cum respiciunt præsidium, ab Acrocorintho descendens, protinus ad portam duci atque abire. Quorum agmen imperator secutus, prosequentibus cunctis, servatorem liberatoremque acclamantibus, salutatis dimissisque eis, eâdem, quâ venerat, viâ Elatiam rediit: inde cum omnibus copiis Ap. Claudium

legatum dimittit: per Thessaliam atque Epirum ducere Oricum jubet, atque ibi se opperiri: inde namque in animo esse exercitum in Italiam trajicere: et L. Quintio fratri, legato et præfecto classis, scribit, ut onerarias ex omni Græciæ orâ eòdem contraheret.

LI. Ipse, Chalcidem profectus, deductis non à Chalcide solum, sed etiam ab Oreo atque Eretriâ, præsidiis, conventum ibi Euboïcarum civitatium habuit: commonitosque, in quo statu rerum accepisset eos, et in quo relinqueret, dimisit. Demetriadem inde proficiscitur: deductoque præsidio, prosequentibus cunctis, sicut Corinthi et Chalcide, pergit ire in Thessaliam; ubi non liberandæ modo civitates erant, sed ex omni colluvione et confusione in aliquam tolerabilem formam redigendæ. Nec enim temporum modo vitiis, ac violentiâ et licentiâ regiâ turbati erant, sed inquieto etiam ingenio gentis; nec comitia, nec conventum, nec concilium ullum, non per seditionem ac tumultum, jam inde a principio ad nostram usque ætatem, traducentes. A censu maxime et senatum et judices legit: potentioremque eam partem civitatium fecit, cui salva tranquillaque omnia magis esse expediebat.

LII. Ita cum percensuisset Thessaliam, per Epirum in Oricum, unde erat trajecturus, venit. Ab Orico copiæ omnes Brundisium transportatæ: inde per totam Italiam ad Urbem prope triumphantes, non minore agmine rerum captarum, quam suo, præ se acto, venerunt. Postquam Romam ventum est, senatus extra urbem Quintio ad res gestas edisserendas datus est, triumphusque meritus ab lubentibus decretus. Triduum triumphavit: die primo arma, tela, signaque ærea et marmorea transtulit, plura Philippo ademta, quam quæ ex civitatibus ceperat: secundo die aurum argentumque, factum infectumque et signatum. Infecti argenti fuit decem et octo millia pondo, et ducenta septuaginta facti: vasa multa omnis generis, cælata pleraque, quædam eximiæ artis;

et ex ære multa fabrefacta: ad hoc clypea argentea decem. Signati argenti octoginta quatuor millia fuère Atticorum (tetradrachma vocant: trium fere denariorum in singulis argenti est pondus.) Auri pondo fuit tria millia septingenta quatuordecim, et clypeum unum ex auro totum; et Philippei nummi aurei quatuordecim millia quingenti quatuordecim. Tertio die coronæ aureæ, dona civitatium, translatæ centum quatuordecim; et hostiæ ductæ; et ante currum multi nobiles captivi obsidesque, inter quos Demetrius regis Philippi filius fuit, et Armenes, Nabidis tyranni filius, Lacedæmonius. Ipse deinde Quintius in Urbem est invectus: milites secuti currum frequentes, ut omni ex provinciâ exercitu deportato. His duceni quinquageni æris in pedites divisi; duplex centurioni, triplex equiti. Præbuerunt speciem triumpho capitibus rasis secuti, qui servitute exemti fuerant.

LIII. Exitu hujus anni Q. Ælius Tubero, tribunus plebis, ex senatûs-consulto tulit ad plebem, plebesque scivit, "ut Latinæ duæ coloniæ, una in Bruttios, altera in Thurinum agrum, deducerentur." His deducendis triumviri creati, quibus in triennium imperium esset, in Bruttios Q. Nævius, M. Minucius Rufus, M. Furius Crassipes: in Thurinum agrum Cn. Manlius, Q. Ælius, L. Apustius. Ea bina comitia Cn. Domitius, prætor urbanus, in Capitolio habuit. Ædes eo anno aliquot dedicatæ sunt: una Junonis Sospitæ in Foro Olitorio, vota locataque quadriennio ante a C. Cornelio consule, Gallico bello; censor idem dedicavit: altera Fauni: ædiles eam biennio ante ex multaticio argento faciendam locârant, C. Scribonius, et Cn. Domitius; qui prætor urbanus eam dedicavit. Et ædem Fortunæ Primigeniæ in colle Quirinali dedicavit Q. Marcius Ralla, duumvir ad id ipsum creatus. Voverat eam decem annis ante, Punico bello, P. Sempronius Sophus, locaverat idem censor. Et in insulâ Jovis ædem C. Servilius duumvir dedicavit: vota erat sex annis ante, Gallico bello,

ab L. Furio Purpureone prætore; ab eodem postea consule locata. Hæc eo anno acta.

LIV. Publius Scipio ex provinciâ Galliâ ad consules subrogandos venit. Comitia consulum fuêre, quibus creati sunt L. Cornelius Merula et Q. Minucius Thermus. Postero die creati sunt prætores L. Cornelius Scipio, M. Fulvius Nobilior, C. Scribonius, M. Valerius Messala, L. Porcius Licinus, et C. Flaminius. Megalesia, ludos scenicos, C. Atilius Serranus, L. Scribonius Libo, ædiles curules, primi fecerunt. Horum ædilium ludos Romanos primum senatus a populo secretus spectavit, præbuitque sermones (sicut omnis novitas solet); aliis, "tandem, quod multo ante debuerit, tributum," censentibus, "amplissimo ordini;" aliis, "demtum ex dignitate populi, quidquid majestati Patrum adjectum esset," interpretantibus: "et omnia discrimina talia, quibus ordines discernerentur, et concordiæ et libertatis æque minuendæ esse. Ad quingentesimum quinquagesimum octavum annum in promiscuo spectatum esse. Quid repente factum, cur immisceri sibi in caveâ Patres plebem nollent? cur dives pauperem consessorem fastidiret? novam et superbam libidinem, ab nullius ante gentis senatu neque desideratam neque institutam." Postremo ipsum quoque Africanum, quod consul auctor ejus rei fuisset, pœnituisse ferunt: adeo nihil, motum ex antiquo, probabile est: veteribus, nisi quæ usus evidenter arguit, stari malunt.

LV. Principio anni, quo L. Cornelius, Q. Minucius, consules fuerunt, terræ motus ita crebri nuntiabantur, ut non rei tantum ipsius, sed feriarum quoque ob id indictarum, homines tæderet: nam neque senatus haberi, neque res publica administrari poterat, sacrificando expiandoque occupatis consulibus. Postremo, decemviris adire libros jussis, ex responso eorum supplicatio per triduum fuit. Coronati ad omnia pulvinaria supplicaverunt: edictumque est, ut omnes, qui ex unâ familiâ essent, pariter supplica-

rent: item ex auctoritate senatûs consules edixerunt, ne quis, quo die, terræ motu nuntiato, feriæ indictæ essent, eo die alium terræ motum nuntiaret. Provincias deinde consules prius, tum prætores sortiti. Cornelius Galliam, Minucius Ligures, sortiti sunt. C. Scribonius urbanam, M. Valerius peregrinam, L. Cornelius Siciliam, L. Porcius Sardiniam, C. Flaminius Hispaniam citeriorem, M. Fulvius Hispaniam ulteriorem.

LVI. Nihil belli eo anno exspectantibus consulibus, literæ M. Cincii (præfectus is Pisis erat) allatæ: "Ligurum viginti millia armatorum, conjuratione per omnia conciliabula universæ gentis factâ, Lunensem primum agrum depopulatos, Pisanum deinde finem transgressos, omnem oram maris peragrâsse." Itaque Minucius consul, cui Ligures provincia evenerat, ex auctoritate Patrum in Rostra adscendit, et edixit, "Ut legiones duæ urbanæ, quæ superiore anno conscriptæ essent, post diem decimum Arretii adessent: in earum locum se duas legiones urbanas scripturum." Item sociis et Latino nomini, magistratibus legatisque eorum, qui milites dare debebant, edixit, ut in Capitolio se adirent. Iis quindecim millia peditum et quingentos equites, pro numero cujusque juniorum, descripsit: et inde e Capitolio protinus ire ad portam, et, ut maturaretur res, proficisci ad delectum jussit. Fulvio Flaminioque terna millia Romanorum peditum et centeni equites in supplementum, et quina millia sociûm Latini nominis et duceni equites decreti; mandatumque prætoribus, ut veteres dimitterent milites, cum in provinciam venissent. Cum milites, qui in legionibus urbanis erant, frequentes tribunos plebis adissent, uti causas cognoscerent eorum, quibus aut emerita stipendia aut morbus causæ essent, quo minus militarent; eam rem literæ Ti. Sempronii discusserunt, in quibus scriptum erat, "Ligurum decem millia in agrum Placentinum venisse: et eum usque ad ipsa colonias

mœnia et Padi ripas cum cædibus et incendiis perpopulatos esse. Boiorum quoque gentem ad rebellionem spectare." Ob eas res "tumultum esse" decrevit senatus; "tribunos plebei non placere causas militares cognoscere, quo minus ad edictum convenirent." Adjecerunt etiam, ut socii nominis Latini, qui in exercitu P. Cornelii, Ti. Sempronii fuissent, et dimissi ab iis consulibus essent, ut, ad quam diem L. Cornelius consul edixisset, et in quem locum edixisset Etruriæ, convenirent: et uti L. Cornelius consul, in provinciam proficiscens, in oppidis agrisque, quâ iturus esset, si quos ei videretur, milites scriberet, armaretque, et duceret secum: dimittendique ei, quos eorum, quandoque vellet, jus esset.

LVII. Postquam consules, delectu habito, profecti sunt in provincias, tum T. Quintius postulavit, "ut de his, quæ cum decem legatis ipse statuisset, senatus audiret; eaque, si videretur, auctoritate suâ confirmaret. Id eos facilius facturos, si legatorum verba, qui ex universâ Græciâ et magnâ parte Asiæ, quique ab regibus venissent, audissent." Hæ legationes a C. Scribonio, prætore urbano, in senatum introductæ sunt; benigneque omnibus responsum. Cum Antiocho quia longior disceptatio erat, decem legatis, quorum pars in Asiâ, aut Lysimachiæ apud regem fuerant, delegata est. T. Quintio mandatum, ut, adhibitis iis, legatorum regis verba audiret, responderetque iis, quæ ex dignitate atque utilitate populi Romani responderi possent. Menippus et Hegesianax principes regiæ legationis erant: ex iis Menippus, "Ignorare se," dixit, "quidnam perplexi sua legatio haberet, cum simpliciter ad amicitiam petendam jungendamque societatem venissent. Esse autem tria genera fœderum, quibus inter se paciscerentur amicitias civitates regesque: unum, cum bello victis dicerentur leges; ubi enim omnia ei, qui armis plus posset, dedita essent, quæ ex iis habere victos, quibus multari eos velit, ipsius jus atque arbitrium esse. Al-

tertium, cum pares bello æquo fœdere in pacem atque amicitiam venirent; tunc enim repeti reddique per conventionem res, et, si quarum turbata bello possessio sit, eas aut ex formulâ juris antiqui, aut ex partis utriusque commodo componi. Tertium esse genus, cum, qui hostes nunquam fuerint, ad amicitiam sociali fœdere inter se jungendam coëant: eos neque dicere neque accipere leges; id enim victoris et victi esse. Ex eo genere cum Antiochus esset, mirari se, quod Romani æquum censeant, ei leges dicere, quas Asiæ urbium liberas et immunes, quas stipendiarias esse velint; quas intrare præsidia regia regemque vetent. Cum Philippo enim hoste pacem, non cum Antiocho amico societatis fœdus ita sanciendum esse."

LVIII. Ad ea Quintius: "Quoniam vobis distincte agere libet, et genera jungendarum amicitiarum enumerare, ego quoque duas conditiones ponam, extra quas nullam esse regi nuntietis amicitiæ cum populo Romano jungendæ: unam, si nos nihil, quod ad urbes Asiæ attinet, curare velit, ut et ipse omni Europâ abstineat: alteram, si se ille Asiæ finibus non contineat, et in Europam transcendat, ut et Romanis jus sit Asiæ civitatium amicitias et tueri, quas habeant, et novas complecti." "Enimvero id auditu etiam," dicere, "indignum esse," Hegesianax, "Thraciæ et Chersonesi urbibus arceri Antiochum; quæ Seleucus proavus ejus, Lysimacho rege bello victo et in acie cæso, per summum decus parta reliquerit; pari cum laude partim ab Thracibus possessa armis receperit Antiochus, partim deserta, sicut ipsam Lysimachiam, et revocatis cultoribus frequentaverit, et, quæ strata ruinis atque incendiis erant, ingentibus impensis ædificaverit. Quid igitur simile esse, ex eâ possessione, ita partâ, ita recuperatâ, deduci Antiochum, et Romanos abstinere Asiâ, quæ nunquam eorum fuerit? Amicitiam Romanorum expetere Antiochum: sed quæ impetrata gloriæ sibi,

non pudori, sit." Ad hæc Quintius, "Quandoquidem," inquit, "honesta pensamus; sic ut aut sola, aut prima certe, pensari decet principi orbis terrarum populo et tanto regi; utrum tandem videtur honestius, liberas velle omnes, quæ ubique sunt, Græciæ urbes, an servas et vectigales facere? Si sibi Antiochus pulchrum esse censet, quas urbes proavus belli jure habuerit, avus paterque nunquam usurpaverint pro suis, eas repetere in servitutem; et populus Romanus, susceptum patrocinium libertatis Græcorum non deserere, fidei constantiæque suæ ducit esse. Sicut a Philippo Græciam liberavit, ita et ab Antiocho Asiæ urbes, quæ Graii nominis sint, liberare in animo habet. Neque enim in Æolidem Ioniamque coloniæ in servitutem regiam missæ sunt: sed stirpis augendæ causâ, gentisque vetustissimæ per orbem terrarum propagandæ."

LIX. Cum hæsitaret Hegesianax, nec inficiari posset, honestiorem causam libertatis, quam servitutis, prætexi titulo; "Quin mittimus ambages?" inquit P. Sulpicius, qui maximus natu ex decem legatis erat. "Alteram ex duabus conditionibus, quæ modo diserte a Quintio datæ sunt, legite; aut supersedete de amicitiâ agere." "Nos vero," inquit Menippus, "nec volumus, nec possumus pacisci quidquam, quo regnum Antiochi minuatur." Postero die Quintius legationes universas Græciæ Asiæque cum in senatum introduxisset, ut scirent, quali animo populus Romanus, quali Antiochus, erga civitates Græciæ essent; postulata et sua et regis exposuit. "Renuntiarent civitatibus suis, populum Romanum, quâ virtute quâque fide libertatem eorum a Philippo vindicaverit, eâdem ab Antiocho, nisi decedat Europâ, vindicaturum." Tum Menippus deprecari et Quintium et Patres institit, "Ne festinarent decernere, quo decreto turbaturi orbem terrarum essent. Tempus et sibi sumerent, et regi ad cogitandum darent: cogitaturum, cum renuntiatæ conditiones es-

sent; et impetraturum aliquid, aut pacis causâ consensurum." Ita integra dilata res est: legatos mitti ad regem eosdem, qui Lysimachiæ apud eum fuerant, placuit, P. Sulpicium, P. Villium, P. Ælium.

LX. Vixdum ii profecti erant, cum a Carthagine legati, bellum haud dubie parare Antiochum, Hannibale ministro, attulerunt, injeceruntque curam, ne simul et Punicum bellum excitaretur. Hannibal, patriâ profugus, pervenerat ad Antiochum, sicut ante dictum est; et erat apud regem in magno honore, nullâ aliâ arte, nisi quod volutanti diu consilia de Romano bello nemo aptior super tali re particeps sermonis esse poterat. Sententia ejus una atque eadem semper erat, "ut in Italiâ bellum gereretur. Italiam et commeatus et militem præbituram externo hosti. Si nihil ibi moveatur, liceatque populo Romano viribus et copiis Italiæ extra Italiam bellum gerere; neque regem, neque gentem ullam parem Romanis esse." Sibi centum tectas naves, et decem millia peditum, mille equites deposcebat: "Eâ se classe primum Africam petiturum: magnopere confidere, et Carthaginienses ad rebellandum ab se compelli posse. Si illi cunctentur, se aliquâ parte Italiæ bellum excitaturum Romanis. Regem cum cæteris omnibus trajicere in Europam debere, et in aliquâ parte Græciæ copias continere, neque trajicientem, et (quod in speciem famamque belli satis sit) paratum trajicere."

LXI. In hanc sententiam cum adduxisset regem, præparandos sibi ad id popularium animos ratus, literas, ne quo casu interceptæ palam facerent conata, scribere non est ausus. Aristonem quemdam Tyrium nactus Ephesi, expertusque sollertiam levioribus ministeriis; partim donis, partim spe præmiorum oneratum, quibus etiam ipse rex annuerat, Carthaginem cum mandatis mittit; edit nomina eorum, quibus conventis opus esset: instruit etiam secretis notis, per quas haud dubie agnoscerent sua mandata esse. Hunc Aristonem Carthagine obversantem non prius am-

quam inimici Hannibalis, quâ de causâ venisset, cognoverunt. Et primo in circulis conviviisque celebrata sermonibus res est: deinde in senatum quidam, "Nihil actum esse," dicere, "exsilio Hannibalis, si absens quoque novas moliri res, sollicitandoque animos hominum turbare statum civitatis posset. Aristonem quemdam, Tyrium advenam, instructum mandatis ab Hannibale et ab Antiocho rege, venisse: certos homines quotidie cum eo secreta colloquia serere, et in occulto colloqui, quod mox in omnium perniciem erupturum esset." Conclamare omnes, "Vocari Aristonem debere, et quæri, quid venisset: et, nisi expromeret, cum legatis Romam mitti. Satis pro temeritate unius hominis suppliciorum pensum esse. Privatos suo periculo peccaturos: rempublicam non extra noxam modo, sed etiam extra famam noxæ, conservandam esse." Vocatus Aristo purgare sese, et firmissimo propugnaculo uti, quod literarum nihil ad quemquam attulisset. Cæterum nec causam adventûs satis expediebat; et in eo maxime hæsitabat, quod cum Barcinæ solum factionis hominibus collocutum eum arguebant. Orta deinde altercatio est, aliis pro speculatore comprehendi jam et custodiri jubentibus, aliis negantibus tumultuandi causam esse; "mali rem exempli esse, de nihilo hospites corripi. Idem Carthaginiensibus, et Tyri, et in aliis emporiis, in quæ frequenter commeent, eventurum." Dilata eo die res est. Aristo, Punico ingenio inter Pœnos usus, tabellas conscriptas celeberrimo loco supra sedem quotidianam magistratuum primâ vesperâ suspendit: ipse de tertiâ vigiliâ navem conscendit et profugit. Postero die, cum suffetes ad jus dicendum consedissent, conspectæ tabellæ, demtæque, et lectæ. Scriptum erat, "Aristonem privatim ad neminem, publice ad seniores," (ita senatum vocabant) "mandata habuisse." Publicato crimine, minus intenta de paucis quæstio erat: mitti tamen legatos Romam, qui

rem ad consules et ad senatum deferrent, placuit; simul qui de injuriis Masinissæ quererentur.

LXII. Masinissa postquam et infames Carthaginienses, et inter se ipsos discordes sensit, principes propter colloquia Aristonis senatui, senatum propter indicium ejusdem Aristonis populo suspectum; locum injuriæ esse ratus, agrum maritimum eorum et depopulatus est, et quasdam urbes vectigales Carthaginiensium sibi coëgit stipendium pendere. Emporia vocant eam regionem: ora est minoris Syrtis, et agri uberis: una civitas ejus Leptis: ea singula in dies talenta vectigal Carthaginiensibus dedit. Hanc tum regionem et totam infestam Masinissa, et ex quâdam parte dubiæ possessionis, sui regni an Carthaginiensium esset, effecerat: et quia simul ad purganda crimina, et questum de se Romam eos ituros comperit; qui et illa onerarent suspicionibus, et de jure vectigalium disceptarent, legatos et ipse Romam mittit. Auditi de Tyrio advenâ primum Carthaginienses curam injecêre Patribus, ne cum Antiocho simul et Pœnis bellandum esset. Maxime ea suspicio crimen urgebat, quod, quem comprehensum Romam mitti placuisset, nec ipsum, nec navem ejus custodîssent. De agro deinde cum regis legatis disceptari cœptum. Carthaginienses jure finium causam tutabantur: "quod intra eos terminos esset, quibus P. Scipio victor agrum, qui juris esset Carthaginiensium, finîsset;" et confessione regis; qui, cum Aphirem profugum ex regno suo, cum parte Numidarum vagantem circa Cyrenas, persequeretur, precario ab se iter per eum ipsum agrum, tamquam haud dubie Carthaginiensium juris, petîsset." Numidæ "et de terminatione Scipionis mentiri eos" arguebant: "et, si quis veram originem juris exigere vellet, quem proprium agrum Carthaginiensium in Africâ esse? Advenis, quantum secto bovis tergo amplecti loci potuerint, tantum ad urbem communiendam precario datum: quidquid Byrsam, sedem suam, excesserint, vi atque

injuriâ partum habere. Neque eum, de quo agatur, probare eos posse, non modo semper, ex quo cœperint, sed ne diu quidem eos possedisse. Per opportunitates, nunc illos, nunc reges Numidarum, usurpâsse jus; semperque penes eum possessionem fuisse, qui plus armis potuisset. Cujus conditionis res fuerit, priusquam hostes Romanis Carthaginienses, socius atque amicus rex Numidarum esset, ejus sinerent esse: nec se interponerent, quo minus, qui possent, tenerent." Responderi legatis utriusque partis placuit, missuros se in Africam, qui inter populum Carthaginiensem et regem in re præsenti disceptarent. Missi P. Scipio Africanus et C. Cornelius Cethegus et M. Minucius Rufus, auditâ inspectâque re, suspensa omnia, neutro inclinatis sententiis, reliquêre. Id utrum suâ sponte fecerint, an quia mandatum ita fuerit, non tam certum est, quam videtur tempori aptum fuisse, integro certamine eos relinqui: nam, ni ita esset, unus Scipio, vel notitiâ rei, vel auctoritate, ita de utrisque meritus, finire nutu disceptationem potuisset.

EPITOME LIBRI TRICESIMI QUINTI.

P. Scipio Africanus, legatus ad Antiochum, Ephesi cum Hannibale, qui se Antiocho junxerat, collocutus est; ut, si fieri posset, metum ei, quem ex populo Romano conceperat, eximeret. Inter alia cum quæreret, quem fuisse maximum imperatorem Hannibal crederet, respondit: Alexandrum Macedonum regem, quod parvâ manu innumerabiles exercitus fudisset; quodque ultimas oras, quas visere supra spem humanam esset, peragrâsset. Quærenti deinde, quem secundum poneret, Pyrrhum, inquit: castra metari primum docuisse; ad hoc, neminem elegantius loca cepisse, præsidia disposuisse. Exsequenti, quem tertium diceret, semet ipsum dixit. Ridens Scipio, "Quidnam tu diceres, si me," inquit: "vicisses?" "Tunc vero," inquit, "me et ante Alexandrum, et ante Pyrrhum, et ante alios posuissem." Inter cætera prodigia, quæ plurima fuisse traduntur, bovem Cn. Domitii consulis locutum, "Roma, cave tibi," refertur. Apparant in Antiochum bellum Romani. Nabis, Lacedæmoniorum tyrannus, incitatus ab Ætolis, qui et Philippum et Antiochum ad inferendum bellum populo Romano sollicitabant, a populo Romano descivit; et, bello adversus Philopœmenem Achæorum prætorem gesto, ab Ætolis et ab Alexameno duce eorum interfectus est. Ætoli quoque ab amicitiâ populi Romani defecerunt: cum quibus societate junctâ, Antiochus, Syriæ rex, cum bellum Græciæ intulisset, complures urbes occupavit; inter quas Chalcidem, et totam Eubœam. Res præterea in Liguribus gestas, et apparatum belli ab Antiocho continet.

T. LIVII PATAVINI

LIBER TRICESIMUS QUINTUS.

I. Principio anni quo hæc gesta sunt, Sex. Digitius prætor, in Hispaniâ citeriore, cum civitatibus iis, quæ post profectionem M. Catonis permultæ rebellaverant, crebra magis quam digna dictu prœlia fecit, et adeo pleraque adversa, ut vix dimidium militum, quam [quod] acceperat, successori tradiderit. Nec dubium est, quin omnis Hispania sublatura animos fuerit, ni alter prætor, P. Cornelius Cn. F. Scipio, trans Iberum multa secunda prœlia fecisset; quo terrore non minus quinquaginta oppida ad eum defecerunt. Prætor hæc gesserat Scipio. Idem, pro prætore, Lusitanos, pervastatâ ulteriori provinciâ, cum ingenti prædâ domum redeuntes, in ipso itinere aggressus, ab horâ tertiâ diei ad octavam incerto eventu pugnavit, numero militum impar, superior aliis: nam et acie frequenti armatis adversus longum et impeditum turbâ pecorum agmen, et recenti milite adversus fessos longo itinere, concurrerat. Tertiâ namque vigiliâ exierant hostes: huic nocturno itineri tres diurnæ horæ accesserant: nec ullâ quiete datâ, laborem viæ prœlium exceperat. Itaque, principio pugnæ, vigoris aliquid in corporibus animisque fuit, et turbaverant primo Romanos: deinde æquata paulisper pugna est. In hoc discrimine ludos Jovi, si vi fudisset cecidissetque hostes, proprætor vovit. Tandem gradum acrius intulêre Romani, cessitque Lusitanus: deinde prorsus terga dedit: et, cum institis-

sent fugientibus victores, ad duodecim millia hostium sunt cæsa: capti quingenti quadraginta, omnes fere equites; et signa militaria capta centum triginta quatuor. De exercitu Romano septuaginta et tres amissi. Pugnatum haud procul Ilipâ urbe est. Eo victorem opulentum prædæ exercitum P. Cornelius reduxit. Ea omnis ante urbem exposita est; potestasque dominis suas res cognoscendi facta; cætera vendenda quæstori data: quod inde refectum est, militi divisum.

II. Nondum ab Româ profectus erat C. Flaminius prætor, cum hæc in Hispaniâ gerebantur. Itaque tam adversæ, quam secundæ res per ipsum amicosque ejus magnis sermonibus celebrabantur: et tentaverat, quoniam bellum ingens in provinciâ exarsisset, et exiguas reliquias exercitûs ab Sex. Digitio, atque eas ipsas plenas pavoris ac fugæ, accepturus esset, ut unam sibi ex urbanis legionibus decernerent; ad quam cum militem ab se ipso scriptum ex senatûs-consulto adjecisset, eligeret ex omni numero sex millia et quingentos pedites, et equites trecentos, "Eâ se legione (nam in Sex. Digitii exercitu haud multum spei esse) rem gesturum." Seniores negare, "Ad rumores, a privatis temere in gratiam magistratuum confictos, senatûs-consulta facienda esse: nisi quod aut prætores ex provinciis scriberent, aut legati renuntiarent, nihil ratum haberi debere. Si tumultus in Hispaniâ esset, placere, tumultuarios milites extra Italiam scribi a prætore." Mens ea senatûs fuit, ut in Hispaniâ tumultuarii milites legerentur. Valerius Antias et in Siciliam navigâsse, delectûs causâ, C. Flaminium scribit; et ex Siciliâ Hispaniam petentem, tempestate in Africam delatum, vagos milites de exercitu P. Africani sacramento rogâsse: his duarum provinciarum delectibus tertium in Hispaniâ adjecisse.

III. Nec in Italiâ segnius Ligurum bellum crescebat. Pisas jam quadraginta millia hominum, af-

fluente quotidie multitudine ad finiam belli spemque prædæ, circumsedebant. Minucius consul Arretium die, quem dixerat ad conveniendum militibus, venit: inde quadrato agmine ad Pisas duxit; et, cum hostes mille passuum ab oppido trans fluvium movissent castra, consul urbem, haud dubie servatam adventu suo, est ingressus. Postero die et ipse trans fluvium fere quingentos passus ab hoste posuit castra: inde levibus prœliis a populationibus agrum sociorum tutabatur: in aciem exire non audebat, novo milite, et ex multis generibus hominum collecto, necdum noto satis inter se, ut fidere alii aliis possent. Ligures, multitudine freti, et in aciem exibant, parati de summâ rerum decernere: et, abundantes militum numero, passim multas manus per extrema finium ad prædandum emittebant; et, cum coacta vis magna pecorum prædæque esset, paratum erat præsidium, per quod in castella eorum vicosque ageretur.

IV. Cum bellum Ligustinum ad Pisas constitisset, consul alter, L. Cornelius Merula, per extremos Ligurum fines exercitum in agrum Boiorum induxit, ubi longe alia belli ratio, quam cum Liguribus, erat. Consul in aciem exibat; hostes pugnam detrectabant: prædatumque, ubi nemo obviam exiret, discurrebant Romani; Boii diripi sua impune, quam tuendo ea conserere certamen, malebant. Postquam omnia ferro ignique satis evastata erant, consul agro hostium excessit, et ad Mutinam, agmine incauto, ut inter pacatos, ducebat. Boii, ubi egressum e finibus suis hostem sensêre, sequebantur silenti agmine, locum insidiis quærentes. Nocte prætergressi castra Romana, saltum, quâ transeundum erat Romanis, insederunt. Id cum parum occulte fecissent, consul, qui multâ nocte solitus erat movere castra, ne nox terrorem in tumultuario prœlio augeret, lucem exspectavit; et, cum luce moveret, tamen turmam equitum exploratum misit. Postquam relatum est, quantæ copiæ, et in quo loco essent, totius agminis

sarcinas in medium conjici jussit, et triarios vallum circumjicere: cætero exercitu instructo ad hostem accessit. Idem et Galli fecerunt, postquam apertas esse insidias, et recto ac justo prœlio, ubi vera virtus vinceret, dimicandum viderunt.

V. Horâ secundâ ferme concursum est. Sinistra sociorum ala et extraordinarii primâ in acie pugnabant: præerant duo consulares legati, M. Marcellus, et Ti. Sempronius, prioris anni consul. Novus consul nunc ad prima signa erat; nunc legiones continebat in subsidiis, ne certaminis studio prius procurrerent, quam datum signum esset. Equites, earum extra aciem, in locum patentem Q. et P. Minucios tribunos militum educere jussit: inde, cum signum dedisset, impetum ex aperto facerent. Hæc agenti nuntius venit a Ti. Sempronio Longo, "non sustinere extraordinarios impetum Gallorum, et cæsos permultos esse; et, qui supersint, partim labore, partim metu, remisisse ardorem pugnæ: legionem alteram ex duabus, si videretur, submitteret, priusquam ignominia acciperetur." Secunda legio missa est, et extraordinarii recepti. Tum redintegrata est pugna; cum et recens miles, et frequens ordinibus legio successisset; et sinistra ala ex prœlio subducta est; dextra in primam aciem subiit. Sol ingenti ardore torrebat minime patientia æstûs corpora Gallorum: densis tamen ordinibus nunc alii in alios, nunc in scuta incumbentes, sustinebant impetus Romanorum. Quod ubi animadvertit consul, ad perturbandos ordines eorum C. Livium Salinatorem, qui præerat alariis equitibus, quam concitatissimos equos immittere jubet; et legionarios equites in subsidiis esse. Hæc procella equestris primo confudit et turbavit, deinde dissipavit, aciem Gallorum; non tamen, ut terga darent. Obstabant duces, hastilibus cædentes terga trepidantium, et redire in ordines cogentes: sed interequitantes alarii non patiebantur. Consul obtestabatur milites, "Ut paululum anniterentur: victoriam in manibus

esse. Dum perturbatos et trepidantes viderent, instarent: si restitui ordines sissent, integros rursus eos prœlio et dubio dimicaturos." Inferre vexillarios jussit signa: omnes connisi tandem averterunt hostem. Postquam terga dabant, et in fugam passim effundebantur, tum ad persequendos eos legionarii equites immissi. Quatuordecim millia Boiorum eo die cæsa sunt; vivi capti mille nonaginta duo; equites septingenti viginti unus, tres duces eorum, signa militaria ducenta duodecim, carpenta sexaginta tria. Nec Romanis incruenta victoria fuit: supra quinque millia militum, ipsorum aut sociorum, sunt amissa, centuriones tres et viginti, præfecti sociûm quatuor, et M. Genucius, et M. Marcius, tribuni militum secundæ legionis.

VI. Eodem fere tempore duorum consulum literæ allatæ sunt, L. Cornelii de prœlio ad Mutinam cum Boiis facto, et Q. Minucii a Pisis: "Comitia suæ sortis esse: cæterum adeo suspensa omnia in Liguribus se habere, ut abscedi inde, sine pernicie sociorum et damno reipublicæ, non posset. Si ita videretur Patribus, mitterent ad collegam, ut is, qui profligatum bellum haberet, ad comitia Romam rediret: si id facere gravaretur, quod non suæ sortis id negotium esset, se quidem facturum, quodcumque senatus censuisset; sed etiam atque etiam viderent, ne magis e re publicâ esset interregnum iniri, quam ab se in eo statu relinqui provinciam." Senatus C. Scribonio negotium dedit, ut duos legatos ex ordine senatorio mitteret ad L. Cornelium consulem, qui literas collegæ ad senatum missas deferrent ad eum; et nuntiarent, "senatum, ni is ad magistratus subrogandos Romam veniret, potius, quam Q. Minucius a bello integro avocaretur, interregnum iniri passurum." Missi legati renuntiârunt, "L. Cornelium ad magistratus subrogandos Romam venturum." De literis L. Cornelii, quas scripserat secundum prœlium cum Boiis factum, disceptatio in senatu fuit; quia pri-

vatim plerisque senatoribus legatus M. Claudius scripserat, "Fortunæ populi Romani et militum virtuti gratiam habendam, quod res bene gesta esset. Consulis operâ, et militum aliquantum amissum, et hostium exercitum, cujus delendi oblata fortuna fuerit, elapsum. Milites eo plures perîsse, quod tardius ex subsidiis, qui laborantibus opem ferrent, successissent. Hostes e manibus emissos, quod equitibus legionariis et tardius datum signum esset, et persequi fugientes non licuisset."

VII. De eâ re nihil temere decerni placuit: ad frequentiores consultatio dilata est. Instabat enim cura alia, quod civitas fœnore laborabat; et quod, cum multis fœnebribus legibus constricta avaritia esset, via fraudis inita erat, ut in socios, qui non tenerentur iis legibus, nomina transcriberent; ita libero fœnore obruebant debitores: cujus coërcendi cum ratio quæreretur, diem finiri placuit Feralia, quæ proxime fuissent: ut, qui post eam diem socii civibus Romanis credidissent pecunias, profiterentur; et ex eâ die pecuniæ creditæ, quibus debitor vellet legibus, jus creditori diceretur. Inde, postquam professionibus detecta est magnitudo æris alieni per hanc fraudem contracti, M. Sempronius tribunus plebis, ex auctoritate Patrum, plebem rogavit, plebesque scivit, ut cum sociis ac nomine Latino, pecuniæ creditæ jus idem, quod cum civibus Romanis, esset. Hæc in Italiâ domi militiæque acta. In Hispaniâ nequâquam tantum belli fuit, quantum auxerat fama. C. Flaminius in citeriori Hispaniâ oppidum Iluciam in Oretanis cepit: deinde in hiberna milites deduxit; et per hiemem prœlia aliquot, nulla memoriâ digna, adversus latronum magis quam hostium excursiones, vario tamen eventu, nec sine militum jacturâ, sunt facta. Majores res gestæ a M. Fulvio. Is, apud Toletum oppidum, cum Vaccæis Vectonibusque et Celtiberis signis collatis dimicavit: exercitum earum gentium fudit fugavitque: regem Hilermum vivum cepit.

VIII. Cum hæc in Hispaniâ gerebantur, comitiorum jam appetebat dies: itaque L. Cornelius consul, relicto ad exercitum M. Claudio legato, Romam venit. Is in senatu cum de rebus ab se gestis disseruisset, quoque in statu provincia esset; questus est cum Patribus conscriptis, quod, tanto bello unâ secundâ pugnâ tam feliciter perfecto, non esset habitus Diis immortalibus honos. Postulavit deinde, ut supplicationem simul triumphumque decernerent. Prius tamen, quam relatio fieret, Q. Metellus, qui consul dictatorque fuerat, "Literas eodem tempore," dixit, "et consulis L. Cornelii ad senatum, et M. Marcelli ad magnam partem senatorum, allatas esse, inter se pugnantes; eoque dilatam esse consultationem, ut præsentibus auctoribus earum literarum disceptaretur. Itaque exspectâsse sese, ut consul, qui sciret ab legato suo adversus se scriptum aliquid, cum ipsi veniendum esset, deduceret eum secum Romam: cum etiam verius esset, Ti. Sempronio imperium habenti tradi exercitum, quam legato. Nunc videri esse amotum de industriâ, ne ea, quæ scripsisset, præsens diceret, [aut argueret coram;] et, si quid vani afferret, argui posset, donec ad liquidum veritas explorata esset. Itaque nihil eorum, quæ postularet consul, decernendum in præsentia censere. Cum pergeret nihilo segnius referre, ut supplicatio decerneretur, triumphantique sibi Urbem invehi liceret; M. et C. Titinii, tribuni plebis, se intercessuros, si de eâ re fieret senatûsconsultum, dixerunt.

IX. Censores erant priore anno creati Sex. Ælius Pætus et C. Cornelius Cethegus. Cornelius lustrum condidit: censa sunt civium capita centum quadraginta tria millia, septingenta quatuor. Aquæ ingentes eo anno fuerunt, et Tiberis loca plana Urbis inundavit. Circa portam Flumentanam etiam collapsa quædam ruinis sunt: et porta Cælimontana fulmine icta est, murusque circa multis locis de cœlo tactus. Et Ariciæ, et Lanuvii, et in Aventino, lapi-

diluis pluit; et a Capuâ nuntiatum est, examen vesparum ingens in forum advolâsse, et in Martis æde consedisse: eas collectas cum curâ, et igni crematas esse. Horum prodigiorum causâ decemviri libros adire jussi; et novemdiale sacrum factum, et supplicatio indicta est, atque urbs lustrata. Iisdem diebus ædiculam Victoriæ Virginis, prope ædem Victoriæ, M. Porcius Cato dedicavit, biennio post quam vovit. Eodem anno coloniam Latinam in agrum Thurinum triumviri deduxerunt Cn. Manlius Vulso, L. Apustius Fullo, Q. Ælius Tubero, cujus lege deducebatur: tria millia peditum iêre, trecenti equites: numerus exiguus pro copiâ agri. Dari potuêre tricena jugera in pedites, sexagena in equites. Apustio auctore, tertia pars agri dempta est; quo postea, si vellent, novos colonos adscribere possent. Vicena jugera pedites, quadragena equites, acceperunt.

X. In exitu jam annus erat, et ambitio magis, quam unquam alias, exarserat consularibus comitiis. Multi et potentes petebant patricii plebeiique: P. Cornelius Cn. filius Scipio, qui ex Hispaniâ provinciâ nuper decesserat magnis rebus gestis, et L. Quintius Flamininus, qui classi in Græciâ præfuerat, et Cn. Manlius Vulso: hi patricii. Plebeii autem C. Lælius, Cn. Domitius, C. Livius Salinator, Manius Acilius: sed omnium oculi in Quintium Corneliumque conjecti: nam et in unum locum petebant ambo patricii, et rei militaris gloria recens utrumque commendabat. Cæterum, ante omnia certamen accendebant fratres candidatorum, duo clarissimi ætatis suæ imperatores. Major gloria in Scipione; et, quo major, eo propior invidiam: Quintii recentior, ut qui eo anno triumphâsset. Accedebat, quod alter decimum jam prope annum assiduus in oculis hominum fuerat; quæ res minus verendos magnos homines ipsâ satietate facit: consul iterum post devictum Hannibalem, censorque fuerat. In Quintio nova et recentia omnia ad gratiam erant: nihil nec petie-

rat a populo post triumphum, nec adeptus erat. "Pro fratre germano, non patruele, se petere" aiebat: "pro legato et participe administrati belli: se terrâ, fratrem mari, rem gessisse." His obtinuit, ut præferretur candidato, quem Africanus frater ducebat; quem Cornelia gens, Cornelio consule comitia habente; quem tantum præjudicium senatûs, virum è civitate optimum judicatum, qui Matrem Idæam Pessinunte venientem in Urbem acciperet. L. Quintius et Cn. Domitius Ahenobarbus consules facti: adeo ne in plebeio quidem consule, cum pro C. Lælio niteretur, Africanus valuit. Postero die prætores creati L. Scribonius Libo, M. Fulvius Centumalus, A. Atilius Serranus, M. Bæbius Tamphilus, L. Valerius Tappo, Q. Salonius Sarra. Ædilitas insignis eo anno fuit M. Æmilii Lepidi et L. Æmilii Pauli. Multos pecuarios damnârunt: ex eâ pecuniâ clypea inaurata in fastigio Jovis ædis posuerunt. Porticum unam extra portam Trigeminam, emporio ad Tiberim adjecto; alteram a portâ Fontinali ad Martis aram, quâ in Campum iter esset, perduxerunt.

XI. Diu nihil in Liguribus dignum memoriâ gestum erat. Extremo ejus anni bis in magnum periculum res adducta est: nam et castra consulis oppugnata, ægre sunt defensa; et non ita multo post, per saltum angustum cum duceretur agmen Romanum, ipsas fauces exercitus Ligurum insedit: quâ cum exitus non pateret, converso agmine redire institit consul; et ab tergo fauces saltûs occupatæ a parte hostium erant; Caudinæque cladis memoria non animis modo, sed prope oculis, obversabatur. Numidas octingentos ferme equites inter auxilia habebat: eorum præfectus consuli pollicetur, "Se, parte utrâ vellet, cum suis erupturum. Tantum uti diceret, utra pars frequentior vicis esset: in eos se impetum facturum; et nihil prius quàm flammam tectis injecturum, ut is pavor cogeret Ligures excedere saltu, quem obsiderent, et discurrere ad opem ferendam

sula." Collaudatum eum consul spe præmiorum onerat. Numidæ equos conscendunt, et obequitare stationibus hostium, neminem lacessentes, cœperunt. Nihil primo adspectu contemtius: equi hominesque paululi et graciles: discinctus et inermis eques, præterquam quod jacula secum portat: equi sine frenis: deformis ipse cursus rigidâ cervice et extento capite currentium. Hunc contemtum de industriâ augentes, labi ex equis, et per ludibrium spectaculo esse. Itaque, qui primo intenti paratique, si lacesserentur, in stationibus fuerant, jam inermes sedentesque pars maxima spectabant. Numidæ adequitare, dein refugere, sed propius saltum paulatim evehi; velut quos impotentes regendi equi invitos efferrent: postremo, subditis calcaribus, inter medias stationes hostium erupêre; et, in agrum latiorem evecti, omnia propinqua viæ tecta incendunt: proximo deinde vico inferunt ignem; ferro flammâque omnia pervastant. Fumus primo conspectus, deinde clamor trepidantium in vicis auditus, postremo seniores puerique refugientes, tumultum in castris fecerunt: itaque sine consilio, sine imperio, pro se quisque currere ad sua tutanda: momentoque temporis castra relicta erant; et obsidione liberatus consul, quo intenderat, pervenit.

XII. Sed neque Boii, neque Hispani, cum quibus eo anno bellatum erat, tam inimici infestique erant Romanis, quam Ætolorum gens. Ii, post deportatos ex Græciâ exercitus, primo in spe fuerant, et Antiochum in vacuam Europæ possessionem venturum; nec Philippum aut Nabin quieturos. Ubi nihil usquam moveri viderunt, agitandum aliquid miscendumque rati, ne cunctando senescerent consilia, concilium Naupactum indixerunt. Ibi Thoas, prætor eorum, conquestus injurias Romanorum, statumque Ætoliæ, "quod omnium Græciæ gentium civitatiumque inhonoratissimi post eam victoriam essent, cujus causa ipsi fuissent," legatos censuit circa reges mittendos,

qui non solum tentarent animos eorum, sed suis quemque stimulis moverent ad Romanum bellum. Damocritus ad Nabin, Nicander ad Philippum, Dicæarchus, frater prætoris, ad Antiochum est missus. Tyranno Lacedæmonio Damocritus, "ademtis maritimis civitatibus enervatam tyrannidem," dicere: "inde militem, inde naves navalesque socios habuisse: inclusum suis prope muris Achæos videre dominantes in Peloponneso; nunquam habiturum recuperandi sua occasionem, si eam, quæ tum esset, prætermisisset. Nullum exercitum Romanum in Græciâ esse: nec propter Gythium, aut maritimos alios Laconas, dignam causam existimaturos Romanos, cur legiones in Græciam rursus transmittant." Hæc ad incitandum animum tyranni dicebantur, ut, cum in Græciam Antiochus trajecisset, conscientiâ violatæ per sociorum injurias Romanæ amicitiæ, conjungeret se cum Antiocho. Et Philippum Nicander haud dissimili oratione incitabat: erat etiam major orationi materia, quo ex altiore fastigio rex, quam tyrannus, detractus erat, quoque plures ademtæ res. Ad hoc vetusta regum Macedoniæ fama, peragratusque orbis terrarum victoriis ejus gentis referebatur: et "tutum vel incepto vel eventu se consilium afferre: nam neque, ut ante se moveat Philippus, quam Antiochus cum exercitu transierit in Græciam, suadere; et, qui sine Antiocho adversus Romanos Ætolosque tam diu sustinuerit bellum, ei, adjuncto Antiocho, sociis Ætolis, qui tum graviores hostes quam Romani fuerint, quibus tandem viribus resistere Romanos posse?" Adjiciebat de duce Hannibale, nato adversus Romanos hoste, qui plures et duces et milites eorum occidisset, quam quot superessent. Hæc Philippo Nicander. Alia Dicæarchus Antiocho; et, omnium primum, "prædam de Philippo Romanorum esse," dicere, "victoriam Ætolorum; et aditum in Græciam Romanis nullos alios, quam Ætolos, dedisse; et ad vincendum vires eosdem præbuisse." Deinde quantas peditum equi-

undique copias praebituri Antiocho ad bellum essent; quae loca terrestribus copiis, quos portus maritimis. Tum de Philippo et Nabide libero mendacio abutebatur: "paratum utrumque ad rebellandum esse: et primam quamque occasionem recuperandi ea, quae bello amisissent, arrepturos." Ita per totum simul orbem terrarum Ætoli Romanis concitabant bellum: reges tamen aut non moti, aut tardius moti sunt.

XIII. Nabis extemplo circa omnes vicos maritimos dimisit, ad seditiones in iis miscendas: et alios principum donis ad suam causam perduxit, alios pertinaciter in societate Romanâ manentes occidit. Achaeis omnium maritimorum Laconum tuendorum a T. Quintio cura mandata erat: itaque extemplo et ad tyrannum legatos miserunt, qui admonerent foederis eum Romani, denuntiarentque, ne pacem, quam tantopere petisset, turbaret: et auxilia ad Gythium, quod jam oppugnabatur a tyranno, et Romam, qui ea nuntiarent, legatos miserunt. Antiochus rex, eâ hieme Raphiae in Phoenice Ptolemaeo regi Ægypti filiâ in matrimonium datâ, cum Antiochiam se recepisset, per Ciliciam, Tauro monte superato, extremo jam hiemis Ephesum pervenit: inde, principio veris, Antiocho filio misso in Syriam ad custodiam ultimarum partium regni, ne quid, absente se, ab tergo moveretur, ipse cum omnibus terrestribus copiis, ad Pisidas, qui circa Sidam incolunt, oppugnandos, est profectus. Eo tempore legati Romani P. Sulpicius et P. Villius, qui ad Antiochum (sicut ante dictum est) missi erant, jussi prius Eumenem adire, Elaeam venêre; inde Pergamum (ibi regia Eumenis fuit) escenderunt. Cupidus belli adversus Antiochum Eumenes erat, gravem, si pax esset, accolam tanto potentiorem regem credens; eundem, si motum bellum esset, non magis parem Romanis fore, quam Philippus fuisset; et aut funditus sublatum iri; aut, si pax victo daretur, multa illi detracta sibi accessura; ut facile deinde se ab eo sine ullo Romano auxilio tueri posset.

Etiam, si quid adversi casurum foret, satius esse Romanis sociis quamcumque fortunam subire, quam solum aut imperium pati Antiochi, aut abnuentem vi atque armis cogi. Ob hæc, quantum auctoritate, quantum consilio valebat, incitabat Romanos ad bellum.

XIV. Sulpicius æger Pergami substitit. Villius, cum Pisidiæ bello occupatum esse regem audisset, Ephesum profectus, dum paucos ibi moratur dies, dedit operam, ut cum Hannibale, qui tum ibi forte erat, sæpe congrederetur; ut animum ejus et tentaret, si quâ posset, et metum demeret, periculi ei quidquam ab Romanis esse. His colloquiis aliud quidem actum nihil est: secutum tamen suâ sponte est, velut consilio petitum esset, ut vilior ob ea regi Hannibal et suspectior ad omnia fieret. Claudius, secutus Græcos Acilianos libros, P. Africanum in eâ fuisse legatione tradit; eumque Ephesi collocutum cum Hannibale. Et sermonem etiam unum refert, quo quærenti Africano, quem fuisse maximum imperatorem Hannibal crederet, respondisse, "Alexandrum Macedonum regem; quod parvâ manu innumerabiles exercitus fudisset, quodque oras, quas visere supra spem humanam esset, peragrâsset." Quærenti deinde, quem secundum poneret, "Pyrrhum," dixisse: "castra metari primum docuisse: ad hoc, neminem elegantius loca cepisse, præsidia disposuisse; artem etiam conciliandi sibi homines eam habuisse, ut Italicæ gentes regis externi, quam populi Romani, tamdiu principis in eâ terrâ, imperium esse mallent." Exsequenti, quem tertium duceret, haud dubie "semet ipsum" dixisse. Tum risum obortum Scipioni, et subjecisse: "Quidnam tu diceres, si me vicisses?" "Tum me vero," inquit, "et ante Alexandrum, et ante Pyrrhum, et ante omnes alios imperatores esse." Et perplexum Punico astu responsum, et improvisum assentationis genus Scipionem movisse, quod e grege se imperatorum velut inæstimabilem secrevisset.

XV. Villius ab Epheso Apameam processit: eo

et Antiochus, audito Romanorum legatorum adventu, occurrit. Apameæ congressis disceptatio eadem ferme fuit, quæ Romæ inter Quintium et legatos regis fuerat. Mors nuntiata Antiochi, filii regis, quem missum paulo ante dixeram in Syriam, diremit colloquia. Magnus luctus in regiâ fuit, magnumque ejus juvenis desiderium: id enim jam specimen sui dederat, ut, si vita longior contigisset, magni justique regis in eo indolem fuisse appareret. Quo carior acceptiorque omnibus erat, eo mors ejus suspectior fuit, gravem successorem eum instare senectuti suæ patrem credentem, per spadones quosdam, talium ministeriis facinorum acceptos regibus, veneno sustulisse. Eam quoque causam clandestino facinori adjiciebant, quod, cum Seleuco filio Lysimachiam dedisset, Antiocho quam similem daret sedem, ut procul ab se honore eum quoque ablegaret, non habuisset. Magni tamen luctûs species per aliquot dies regiam tenuit: legatusque Romanus, ne alieno tempore incommodus obversaretur, Pergamum concessit. Rex Ephesum, omisso, quod inchoaverat, bello, rediit: ibi, per luctum regiâ clausâ, cum Minione quodam, qui princeps amicorum ejus erat, secreta consilia agitavit. Minio, ignarus omnium externorum, viresque æstimans regis ex rebus in Syriâ aut Asiâ gestis, non causâ modo superiorem esse Antiochum, quod nihil æqui postularent Romani, sed bello quoque superaturum credebat. Fugienti regi disceptationem cum legatis, seu jam experto eam minus prosperam, seu mœrore recenti confuso, professus Minio, se, quæ pro causâ essent, dicturum, persuasit, ut a Pergamo arcesserentur legati.

XVI. Jam convaluerat Sulpicius: itaque ambo Ephesum venerunt. Rex a Minione excusatus, et absente eo res agi cœpta est. Ibi præparatâ oratione Minio, "Specioso titulo," inquit, "uti vos, Romani, Græcarum civitatium liberandarum video: sed facta vestra orationi non conveniunt; et aliud Antiocho

juris statuistis, alio ipsi utimini. Qui enim magis Smyrnæi Lampsacenique Græci sunt, quam Neapolitani, et Rhegini, et Tarentini, a quibus stipendium, a quibus naves, ex fœdere exigitis? Cur Syracusas, atque in alias Siciliæ Græcas urbes prætorem quotannis, cum imperio et virgis et securibus, mittitis? Nihil aliud profecto dicatis, quam armis superatis vos iis has leges imposuisse. Eamdem de Smyrnâ et Lampsaco, civitatibusque, quæ Ioniæ aut Æolidis sunt, causam ab Antiocho accipite. Bello superatas a majoribus, et stipendiarias ac vectigales factas, in antiquum jus repetit. Itaque ad hæc ei responderi velim, si ex æquo disceptatur, et non belli causa quæritur." Ad ea Sulpicius, "Fecit verecunde," inquit, "Antiochus, qui, si alia pro causâ ejus non erant quæ dicerentur, quemlibet ista, quam se, dicere maluit. Quid enim simile habet civitatium earum, quas comparâsti, causâ? Ab Rheginis, et Neapolitanis, et Tarentinis, ex quo in nostram venerunt potestatem, uno et perpetuo tenore juris, semper usurpato, nunquam intermisso, quæ ex fœdere debent, exigimus. Potesne tandem dicere, ut ii populi non per se, non per alium quemquam, fœdus mutaverint, sic Asiæ civitates, ut semel venerunt in majorum Antiochi potestatem, in perpetuâ possessione regni vestri permansisse, et non alias earum in Philippi, alias in Ptolemæi fuisse potestate, alias per multos annos, nullo ambigente, libertatem usurpâsse? Nam si, quod aliquando servierunt, temporum iniquitate pressi, jus post tot sæcula asserendi eos in servitutem faciet; quid abest, quin actum nobis nihil sit, quod a Philippo liberavimus Græciam, et repetant posteri ejus Corinthum, Chalcidem, Demetriadem, et Thessalorum totam gentem? Sed quid ego causam civitatium ago, quam, ipsis agentibus, et nos et regem ipsum cognoscere æquius est?"

XVII. Vocari deinde civitatium legationes jussit, præparatas jam ante et instructas ab Eumene, qui, quantumcumque virium Antiocho decessisset, suo id

accessurum regno ducebat. Admissi plures, dum suas quisque nunc querelas, nunc expostulationes inserit, et æqua iniquis miscent, e disceptatione altercationem fecerunt: itaque, neque remissâ ullâ re, neque impetratâ, æque ac venerant, omnium incerti, legati Romam redierunt. Rex, dimissis iis, consilium de bello Romano habuit. Ibi alius alio ferocius (quia quo quisque asperius adversus Romanos locutus esset, eo spes gratiæ major erat) [alius] superbiam postulatorum increpare, tamquam Nabidi victo, sic Antiocho, maximo Asiæ regum, imponentium leges: "quamquam Nabidi tamen dominationem in patriam suam, et patriam Lacedæmonem, remissam: Antiocho si Smyrna et Lampsacus imperata faciant, indignum videri." Alii, "parvas et vix dictu dignas belli causas tanto regi eas civitates esse: sed initium semper a parvis injusta imperandi fieri: nisi crederent, Persas, cum aquam terramque ab Lacedæmoniis petierunt, glebâ terræ et haustu aquæ eguisse. Per similem tentationem Romanis de duabus civitatibus agi: et alias civitates, simul duas jugum exuisse vidissent, ad liberatorem populum defecturas. Si non libertas servitute potior sit, tamen omni præsenti statu spem cuique novandi res suas blandiorem esse."

XVIII. Alexander Acarnan in consilio erat, Philippi quondam amicus, nuper, relicto eo, secutus opulentiorem regiam Antiochi: et, tamquam peritus Græciæ, nec ignarus Romanorum, in eum gradum amicitiæ regis, ut consiliis quoque arcanis interesset, acceptus erat. Is, tamquam non, utrum bellandum esset, nec ne, consuleretur, sed ubi et quâ ratione bellum gereretur, "Victoriam se haud dubiam proponere animo," affirmabat, "si in Europam transisset rex, et in aliquâ Græciæ parte sedem bello cepisset. Jam primum Ætolos, qui umbilicum Græciæ incolerent, in armis eum inventurum, antesignanos ad asperrima quæque belli paratos. In duobus velut cornibus

Græciæ, Nabin a Peloponneso concitaturum omnia, repetentem Argivorum urbem, repetentem maritimas civitates; quibus eum depulsum Romani Lacedæmoniis muris inclusissent: a Macedoniâ Philippum, ubi primum bellicum cani audîsset, arma capturum. Nôsse se spiritus ejus, nôsse animum: scire, ferarum modo, quæ claustris aut vinculis teneantur, ingentes jam diu iras eum in pectore volvere: meminisse etiam se, quoties in bello precari omnes Deos solitus sit, ut Antiochum sibi darent adjutorem: cujus voti si compos nunc fiat, nullam moram rebellandi facturum. Tantum non cunctandum, neque cessandum esse: in eo enim victoriam verti, si et loca opportuna et socii præoccuparentur. Hannibalem quoque sine morâ mittendum in Africam esse ad distringendos Romanos."

XIX. Hannibal, non adhibitus in consilium, propter colloquia cum Villio suspectus regi, et in nullo postea honore habitus, primo eam contumeliam tacitus tulit: deinde melius esse ratus, et percontari causam repentinæ alienationis, et purgare se, tempore apto, quæsitâ simpliciter iracundiæ causâ, auditâque, "Pater Hamilcar," inquit, "Antioche, parvum admodum me, cum sacrificaret, altaribus admotum, jurejurando adegit, nunquam amicum fore populi Romani. Sub hoc sacramento sex et triginta annos militavi: hoc me in pace patriâ meâ expulit: hoc patriâ extorrem in tuam regiam adduxit: hoc duce, si tu spem meam destitueris, ubicumque vires, ubi arma esse sciam, huc veniam, toto orbe terrarum quærens aliquos Romanis hostes. Itaque, si quibus tuorum meis criminibus apud te crescere libet, aliam materiam crescendi ex me quærant. Odi, odioque sum Romanis: id me verum dicere, pater Hamilcar et Dii testes sunt. Proinde, cum de bello Romano cogitabis, inter primos amicos Hannibalem habeto: si qua res te ad pacem compellet, in id consilium alium, cum quo deliberes,

quærito." Non movit modo talis oratio regem, sed etiam reconciliavit Hannibali. Ex consilio ita discessum est, ut bellum gereretur.

XX. Romæ destinabant quidem sermonibus hostem Antiochum; sed nihildum ad id bellum præter animos parabant. Consulibus ambobus Italia provincia decreta est; ita ut inter se compararent, sortirenturve, uter comitiis ejus anni præesset: ad utrum ea non pertineret cura, ut paratus esset, si quo eum extra Italiam opus esset ducere legiones. Huic consuli permissum, ut duas legiones scriberet novas, et sociûm Latini nominis viginti millia, et equites octingentos. Alteri consuli duæ legiones decretæ, quas L. Cornelius consul superioris anni habuisset; et sociûm ac Latini nominis ex eodem exercitu quindecim millia, et equites quingenti. Q. Minucio cum exercitu, quem in Liguribus habebat, prorogatum imperium: additum, in supplementum ut quatuor millia peditum Romanorum scriberentur, et centum quinquaginta equites; et sociis eodem quinque millia peditum imperarentur, ducenti quinquaginta equites. Cn. Domitio extra Italiam, quo senatus censuisset, provincia evenit, L. Quintio Gallia, et comitia habenda. Prætores deinde provincias sortiti: M. Fulvius Centumalus urbanam, L. Scribonius Libo peregrinam, L. Valerius Tappo Siciliam, Q. Salonius Sarra Sardiniam, M. Bæbius Tamphilus Hispaniam citeriorem, A. Atilius Serranus ulteriorem. Sed his duobus primum senatûs-consulto, deinde plebis etiam scito, permutatæ provinciæ sunt. Atilio classis et Macedonia, Bæbio Bruttii decreti. Flaminio Fulvioque in Hispaniis prorogatum imperium. Bæbio Tamphilo in Bruttios duæ legiones decretæ, quæ priore anno urbanæ fuissent; et ut sociis eodem millia peditum quindecim imperarentur, et quingenti equites. Atilius triginta naves quinqueremes facere jussus, et ex navalibus veteres deducere, si quæ utiles essent, et scribere navales socios. Et consulibus im-

peratum, ut ei duo millia sociûm ac Latini nominis, et mille pedites darent Romanos. Hi duo prætores et duo exercitus, terrestris navalisque, adversus Nabin, aperte jam oppugnantem socios populi Romani, dicebantur parari. Cæterum legati ad Antiochum missi exspectabantur: et, priusquam ii redissent, vetuerat Cn. Domitium consulem senatus ab Urbe discedere.

XXI. Prætoribus Fulvio et Scribonio, quibus, ut jus dicerent Romæ, provincia erat, negotium datum, ut, præter eam classem cui Atilius præfuturus erat, centum quinqueremes pararent. Priusquam consul prætoresque in provincias proficiscerentur, supplicatio fuit prodigiorum causâ. Capram sex hædos uno fetu edidisse, ex Piceno nuntiatum est; et Arretii puerum natum unimanum: Amiterni terrâ pluisse: Formiis portam murumque de cœlo tacta: et (quod maxime terrebat) consulis Cn. Domitii bovem locutum, "Roma, cave tibi." Cæterorum prodigiorum causâ supplicatum est: bovem cum curâ servari alique aruspices jusserunt. Tiberis, infestiore quam priore impetu illatus Urbi, duo pontes, ædificia multa, maxime circa portam Flumentanam, evertit. Saxum ingens, sive imbribus, sive motu terræ leviore quam ut alioqui sentiretur, labefactatum, in vicum Jugarium ex Capitolio procidit, et multos oppressit. In agris passim inundatis pecua ablata, villarum strages facta est. Priusquam L. Quintius consul in provinciam perveniret, Q. Minucius in agro Pisano cum Liguribus, signis collatis, pugnavit: novem millia hostium occidit: cæteros fusos fugatosque in castra compulit. Ea usque in noctem magno certamine oppugnata defensaque sunt: nocte clam profecti Ligures: primâ luce Romanus vacua castra invasit. Prædæ minus inventum est, quod subinde spolia agrorum capta domos mittebant. Minucius nihil deinde laxamenti hostibus dedit: ex agro Pisano in Ligures profectus, castella vicosque eorum igni ferroque pervastavit: ibi

prædâ Etruscâ, quæ missa a populatoribus fuerat, repletus est miles Romanus.

XXII. Sub idem tempus legati ab regibus Romam reverterunt: qui cum nihil, quod satis maturam causam belli haberet, nisi adversus Lacedæmonium tyrannum, attulissent, quem et Achæi legati nuntiabant contra fœdus maritimam oram Laconum oppugnare; Atilius prætor cum classe missus est in Græciam ad socios tuendos. Consules, quando nihil ab Antiocho instaret, proficisci ambo in provincias placuit. Domitius ab Arimino, quâ proximum fuit, Quintius per Ligures, in Boios venit. Duo consulum agmina diversa late agrum hostium pervastârunt. Primo equites eorum pauci cum præfectis, deinde universus senatus, postremo in quibus aut fortuna aliqua aut dignitas erat, ad mille quingenti, ad consules transfugerunt. Et in utrâque Hispaniâ eo anno res prospere gestæ: nam et C. Flaminius oppidum Litabrum, munitum opulentumque, vineis expugnavit, et nobilem regulum Corribilonem vivum cepit: et M. Fulvius proconsul cum duobus exercitibus hostium duo secunda prœlia fecit: oppida duo Hispanorum, Vesceliam Holonemque, et castella multa, expugnavit: alia voluntate ad eum defecerunt. Tum in Oretanos progressus, et ibi duobus potitus oppidis, Nolibâ et Cusibi, ad Tagum amnem ire pergit. Toletum ibi parva urbs erat, sed loco munito: eam cum oppugnaret, Vectonum magnus exercitus Toletanis subsidio venit. Cum his signis collatis prospere pugnavit; et, fusis Vectonibus, operibus Toletum cepit.

XXIII. Cæterum eo tempore minus ea bella, quæ gerebantur, curæ Patribus erant, quam exspectatio nondum cœpti cum Antiocho belli: nam, etsi per legatos identidem omnia explorabantur, tamen rumores, temere sine ullis auctoribus orti, multa falsa veris miscebant. Inter quæ allatum erat, cum in Ætoliam venisset Antiochus, extemplo classem eum in Siciliam missurum. Itaque senatus, etsi prætorem

Atilium cum classe miserat in Græciam, tamen, quia non copiis modo, sed etiam auctoritate, opus erat ad [tuendos] sociorum animos, T. Quintium, et Cn. Octavium, et Cn. Servilium, et P. Villium, legatos in Græciam misit; et, ut M. Bæbius ex Bruttiis ad Tarentum et Brundisium promoveret legiones, decrevit; ut inde, si res posceret, in Macedoniam trajiceret; et ut M. Fulvius prætor classem navium triginta mitteret ad tuendam Siciliæ oram; et ut cum imperio esset, qui classem eam duceret (duxit L. Oppius Salinator, qui priore anno ædilis plebis fuerat); et ut idem prætor L. Valerio collegæ scriberet, "Periculum esse, ne classis regis Antiochi ex Ætoliâ in Siciliam trajiceret: itaque placere senatui, ad eum exercitum, quem haberet, tumultuariorum militum ad duodecim millia, et quadringentos equites, scribere eum, quibus oram maritimam provinciæ, quâ vergeret in Græciam, tueri posset." Eum delectum prætor non ex Siciliâ ipsâ tantum, sed etiam ex circumjacentibus insulis, habuit; oppidaque omnia maritima, quæ in Græciam versa erant, præsidiis firmavit. Addidit alimenta rumoribus adventus Attali, Eumenis fratris, qui nuntiavit, Antiochum regem Hellespontum cum exercitu transisse; et Ætolos ita se parare, ut sub adventum ejus in armis essent. Et Eumeni absenti, et præsenti Attalo, gratiæ actæ: et ædes liberæ, locus, lautia, decreta; et munera data, equi duo, bina equestria arma, et vasa argentea centum pondo, et aurea viginti pondo.

XXIV. Cum alii atque alii nuntii bellum instare afferrent, ad rem pertinere visum est, consules primo quoque tempore creari. Itaque senatûs-consultum factum est, ut M. Fulvius prætor literas extemplo ad consulem mitteret, quibus certior fieret, senatui placere, provinciâ exercituque tradito legatis, Romam reverti eum, et ex itinere præmittere edictum, quo comitia consulibus creandis ediceret. Paruit his literis consul, et, præmisso edicto, Romam venit. Eo quo-

que anno magna ambitio fuit, quod patricii tres in unum locum petierunt, P. Cornelius Cn. F. Scipio, qui priore anno repulsam tulerat, et L. Cornelius Scipio, et Cn. Manlius Vulso. P. Scipioni, ut dilatum viro tali, non negatum, honorem appareret, consulatus datus est: additur ei de plebe collega, Manius Acilius Glabrio. Postero die prætores creati, L. Æmilius Paulus, M. Æmilius Lepidus, M. Junius Brutus, A. Cornelius Mammula, C. Livius, et L. Oppius; utrique eorum Salinator cognomen erat. Oppius is erat, qui classem triginta navium in Siciliam duxerat. Interim, dum novi magistratus sortirentur provincias, M. Bæbius a Brundisio cum omnibus copiis transire in Epirum est jussus, et circa Apolloniam copias continere; et M. Fulvio prætori urbano negotium datum est, ut quinqueremes novas quinquaginta faceret.

XXV. Et populus quidem Romanus ita se ad omnes conatus Antiochi præparabat. Nabis jam non differebat bellum, sed summâ vi Gythium oppugnabat; et, infensus Achæis, quod miserant obsessis præsidium, agros eorum vastabat. Achæi, non antea ausi capessere bellum, quam ab Româ revertissent legati, ut, quid senatui placeret, scirent, post reditum legatorum et Sicyonem concilium edixerunt, et legatos ad T. Quintium miserunt, qui consilium ab eo peterent. In concilio omnium ad bellum extemplo capessendum inclinatæ sententiæ erant: literæ T. Quintii cunctationem injecerunt, quibus auctor erat prætorem classemque Romanam exspectandi. Cum principum alii in sententiâ permanerent; alii utendum ejus, quem ipsi consuluissent, consilio censerent; multitudo Philopœmenis sententiam exspectabat. Prætor is tum erat, et omnes eo tempore et prudentiâ et auctoritate anteibat. Is præfatus, "Bene comparatum apud [Ætolos] esse, ne prætor, cum de bello consuluisset, ipse sententiam diceret;" statuere quamprimum ipsos, quid vellent, jussit. "Prætorem de-

creta eorum cum fide et curâ exsecuturum; annisurumque, ut, quantum in consilio humano positum esset, nec pacis eos pœniteret, nec belli." Plus ea oratio momenti ad incitandos ad bellum habuit, quam si aperte suadendo cupiditatem res gerendi ostendisset. Itaque ingenti consensu bellum decretum est: tempus et ratio administrandi ejus libera prætori permissa sunt. Philopœmen, præterquam quod ita Quintio placeret, et ipse existimabat classem Romanam exspectandam, quæ a mari Gythium tueri posset; sed metuens, ne dilationem res non pateretur, et non Gythium solum, sed præsidium quoque missum ad tuendam urbem amitteretur, naves Achæorum deduxit.

XXVI. Comparaverat et tyrannus modicam classem ad prohibenda, si qua obsessis mari submitterentur præsidia, tres tectas naves, et lembos pristesque, traditâ vetere classe ex fœdere Romanis. Harum novarum tum navium agilitatem ut experiretur, simul ut omnia satis apta ad certamen essent, provectos in altum quotidie remigem militemque simulacris navalis pugnæ exercebat, in eo ratus verti spem obsidionis, si præsidia maritima interclusisset. Prætor Achæorum, sicut terrestrium certaminum arte quemvis clarorum imperatorum vel usu vel ingenio æquabat, ita rudis in re navali erat; Arcas, mediterraneus homo, externorum etiam omnium, nisi quod in Cretâ præfectus auxiliorum militaverat, ignarus. Navis erat quadriremis vetus, capta annis octoginta ante, cum Crateri uxorem Nicæam ab Naupacto Corinthum veheret: hujus famâ motus (fuerat enim nobile in classe regiâ quondam navigium) deduci ab Ægio putrem jam admodum et vetustate dilabentem jussit. Hac tum prætoriâ nave præcedente classem, cum in eâ Patrensis Tiso præfectus classis veheretur, occurrerunt a Gythio Laconum naves: et primo statim incursu ad novam et firmam navem, vetus, quæ per se ipsa omnibus compagibus aquam acciperet, divulsa

est; captique omnes, qui in nave erant. Cætera classis, prætoriâ nave amissâ, quantum quæque remis valuit, fugerunt: ipse Philopœmen in levi speculatoriâ nave fugit; nec ante fugæ finem, quam Patras ventum est, fecit. Nihil ea res animum militaris viri, et multos experti casus, imminuit: quin contra, si in re navali, cujus esset ignarus, offendisset, eo plus in ea, quorum usu calleret, spei nactus, breve id tyranno gaudium se effecturum affirmabat.

XXVII. Nabis, cum prosperâ elatus re, tum spem etiam haud dubiam nactus, nihil jam a mari periculi fore, et terrestres aditus claudere opportune positis præsidiis voluit: tertiâ parte copiarum ab obsidione Gythii abductâ, ad Pleias posuit castra. Imminet is locus et Leucis, et Acriis, quâ videbantur hostes exercitum admoturi. Cum ibi stativa essent, et pauci tabernacula haberent, multitudo alia casas, ex arundine textas, fronde, quæ umbram modo præberet, texissent; priusquam in conspectum hostium veniret Philopœmen, nec opinantem eum improviso genere belli aggredi statuit. Navigia parva in stationem occultam agri Argivi contraxit: in ea expeditos milites, cetratos plerosque, cum fundis et jaculis, et alio levi generè armaturæ, imposuit: inde litora legens, cum ad propinquum castris hostium promontorium venisset, egressus callibus notis, nocte Pleias pervenit: et, sopitis vigilibus, ut in nullo propinquo metu, ignem casis ab omni parte castrorum injecit. Multi prius incendio absumti sunt, quam hostium adventum sentirent; et, qui senserant, nullam opem ferre potuerunt. Ferro flammâque omnia absumta: perpauci tamen ex tam ancipiti peste ad Gythium in majora castra perfugerunt. Ita perculsis hostibus, Philopœmen protinus ad depopulandam Tripolim Laconici agri, qui proximus finem Megalopolitarum est, duxit; et, magnâ vi pecorum hominumque inde abreptâ, priusquam a Gythio tyrannus præsidium agris mitteret, discessit. Inde Tegeam exercitu contracto,

concilioque eodem et Achæis et sociis indicto, in quo et Epirotarum et Acarnanum fuêre principes, statuit, quoniam satis et suorum a pudore maritimæ ignominiæ restituti animi, et hostium conterriti essent, ad Lacedæmonem ducere: eo modo uno ratus ab obsidione Gythii hostem abduci posse. Ad Caryas primum in hostium terrâ posuit castra. Eo ipso die Gythium expugnatum est: cujus rei ignarus Philopœmen, castra ad Barbosthenem (mons est decem millia passuum ab Lacedæmone) promovit. Et Nabis, recepto Gythio, cum expedito exercitu inde profectus, cum præter Lacedæmonem raptim duxisset, Pyrrhi (quæ vocant) Castra occupavit; quem peti locum ab Achæis, non dubitabat. Inde hostibus occurrit. Obtinebant autem longo agmine propter angustias viæ prope quinque millia passuum: cogebatur agmen ab equitibus, et maxime a parte auxiliorum; quod existimabat Philopœmen, tyrannum mercenariis militibus, quibus plurimum fideret, ab tergo suos aggressurum. Duæ res simul inopinatæ perculerunt eum; una, præoccupatus, quem petebat, locus; altera, quod primo agmini occurrisse hostem cernebat, ubi, cum per loca confragosa iter esset, sine levis armaturæ præsidio signa ferri non videbat posse.

XXVIII. Erat autem Philopœmen præcipuæ in ducendo agmine locisque capiendis sollertiæ atque usûs: nec belli tantum temporibus, sed etiam in pace, ad id maxime animum exercuerat. Ubi iter quopiam faceret, et ad difficilem transitu saltum venisset, contemplatus ab omni parte loci naturam, cum solus iret, secum ipse agitabat animo; cum comites haberet, ab iis quærebat, "Si hostis eo loco apparuisset, quid, si a fronte, quid, si ab latere hoc aut illo, quid, si ab tergo adoriretur, capiendum consilii foret? Posse instructos rectâ acie, posse inconditum agmen, et tantummodo aptum viæ, occurrere. Quem locum ipse capturus esset," cogitando aut quærendo exsequebatur; "aut quot armatis, aut quo genere armorum

(plurimum enim interesse) usurus; quo impedimenta, quo sarcinas, quo turbam inermem rejiceret; quanto ea, aut quali, præsidio custodiret; et utrum pergere, quâ cœpisset ire viâ, an eam, quâ venisset, repetere melius esset; castris quoque quem locum caperet, quantum munimento amplecteretur loci, quâ opportuna aquatio, quâ pabuli lignorumque copia esset: quâ postero die castra moventi tutum maxime iter, quæ forma agminis foret." His curis cogitationibusque ita ab ineunte ætate animum agitaverat, ut nulla ei nova in tali re cogitatio esset. Et tum omnium primum agmen constituit; dein Cretenses auxiliares et, quos Tarentinos vocabant, equites, binos secum trahentes equos, ad prima signa misit: et, jussis equitibus subsequi, super torrentem, unde aquari possent, rupem occupavit. Eo impedimenta omnia et calonum turbam conjectam armatis circumdedit, et pro naturâ loci castra communivit: tabernacula statuere in aspretis et inæquabili solo difficile erat. Hostes quingentos passus aberant: ex eodem rivo utrimque cum præsidio levis armaturæ aquati sunt; et, priusquam (qualia in propinquis castris solent) contraheretur certamen, nox intervenit. Postero die apparebat pugnandum pro aquatoribus circa rivum esse: nocte, in valle a conspectu hostium aversâ, quantam multitudinem locus occulere poterat, condidit, cetratorum.

XXIX. Luce ortâ, Cretensium levis armatura et Tarentini equites super torrentem prœlium commiserunt. Telemnastus Cretensis popularibus suis, equitibus Lycortas Megalopolitanus, præerat. Cretenses et hostium auxiliares, equitumque idem genus Tarentini, præsidio aquatoribus erant. Aliquamdiu dubium prœlium fuit, ut eodem ex parte utrâque hominum genere, et armis paribus. Procedente certamine, et numero vicêre tyranni auxiliares, et quia ita præceptum a Philopœmene præfectis erat, ut, modico edito prœlio, in fugam inclinarent, hostemque ad in-

sidiarum locum pertraherent. Effuse secuti fugientes per convallem, plerique et vulnerati et interfecti sunt, priusquam occultum hostem viderent. Cetrati ita, quantum latitudo vallis patiebatur, instructi sederant, ut facile per intervalla ordinum fugientes suos acciperent. Consurgunt deinde ipsi integri, recentes, instructi; et in hostes inordinatos, effusos, labore etiam et vulneribus fessos, impetum faciunt. Nec dubia victoria fuit: extemplo terga dedit tyranni miles; et haud paulo concitatiore cursu, quam secutus erat, fugiens, ad castra est compulsus. Multi cæsi captique in eâ fugâ sunt: et in castris quoque foret trepidatum, ni Philopœmen receptui cani jussisset; loca magis confragosa, et, quâcumque temere processisset, iniqua, quam hostem, metuens. Inde et ex fortunâ pugnæ, et ex ingenio ducis conjectans, in quo tum is pavore esset, unum de auxiliaribus specie transfugæ mittit ad eum, qui pro comperto afferret, Achæos statuisse postero die ad Eurotam amnem, qui prope ipsis affluit mœnibus, progredi, ut intercluderent iter; ne aut tyrannus, cum vellet, receptum ad urbem haberet, aut commeatus ab urbe in castra portarentur; simul etiam tentaturus, si quorum animi sollicitari ad defectionem a tyranno possent. Non tam fidem dictis perfuga fecit, quam perculso metu relinquendi castra causam probabilem præbuit. Postero die Pythagoram cum auxiliaribus et equitatu stationem agere pro vallo jussit: ipse, tamquam in aciem cum robore exercitûs egressus, signa ocyus ferri ad urbem jussit.

XXX. Philopœmen, postquam citatum agmen per angustam et proclivem viam duci raptim vidit, equitatum omnem et Cretensium auxiliares in stationem hostium, quæ pro castris erat, emittit. Illi, ubi hostes adesse, et a suis se desertos viderunt, primo in castra recipere se conati sunt: deinde, postquam instructa acies tota Achæorum admovebatur, metu ne cum ipsis castris caperentur, sequi suorum agmen aliquantum prægressum insistunt. Extemplo cetrati

Achæorum in castra impetum faciunt, et diripiunt: cæteri ad persequendos hostes ire pergunt. Erat iter tale, per quod vix tranquillum ab hostili metu agmen expediri posset. Ut vero ad postremos prœlium ortum est, clamorque terribilis a tergo paventium ad prima signa est perlatus, pro se quisque, armis abjectis, in circumjectas itineri silvas diffugiunt; momentoque temporis strage armorum septa via est, maxime hastis; quæ, pleræque adversæ cadentes, velut vallo objecto iter impediebant. Philopœmen, utcumque possent, instare et persequi auxiliaribus jussis, (utique enim equitibus haud facilem futuram fugam) ipse gravius agmen viâ patentiore ad Eurotam amnem deduxit. Ibi castris sub occasum solis positis, levem armaturam, quam ad persequendum reliquerat hostem, opperiebatur: qui ubi primâ vigiliâ venerunt, nuntiantes, tyrannum cum paucis ad urbem penetrâsse, cæteram multitudinem inermem toto sparsam vagari saltu, corpora curare eos jubet: ipse ex cæterâ copiâ militum (qui, quia priores in castra venerant, refecti et cibo sumto, et modicâ quiete erant) delectos, nihil præter gladios secum ferentes, extemplo educit; et duarum portarum itineribus, quæ Pheras, quæque Barbosthenem ferunt, eos instruxit; quâ ex fugâ recepturos sese hostes credebat. Nec eum opinio fefellit: nam Lacedæmonii, quoad lucis superfuit quidquam, deviis callibus medio saltu se recipiebant. Primo vespere ut lumina in castris hostium conspexêre, e regione eorum occultis semitis se tenuerunt: ubi ea sunt [prægressi,] jam tutum rati, in patentes vias descenderunt: ibi excepti ab insidente hoste passim ita multi cæsi captique sunt, ut vix quarta pars de toto exercitu evaserit. Philopœmen, incluso tyranno in urbem, insequentes dies prope triginta vastandis agris Laconum absumsit; debilitatisque ac prope fractis tyranni viribus, domum rediit; æquantibus eum gloriâ rerum Achæis imperatori Ro-

mano, et, quod ad Laconicum bellum attineret, præferentibus etiam.

XXXI. Dum inter Achæos et tyrannum bellum erat, legati Romanorum circumire sociorum urbes, solliciti, ne Ætoli partis alicujus animos ad Antiochum avertissent. Minimum operæ in Achæis adeundis consumserunt; quos, quia Nabidi infesti erant, ad cætera quoque satis fidos censebant esse. Athenas primum, inde Chalcidem, inde in Thessaliam iêre; allocutique concilio frequenti Thessalos, Demetriadem iter flexêre. Eo Magnetum concilium indictum est. Accuratior ibi habenda oratio fuit, quod pars principum alienati a Romanis, totique Antiochi et Ætolorum erant: quia, cum reddi filium obsidem Philippo allatum esset, stipendiumque impositum remitti, inter cætera vana allatum erat, Demetriadem quoque ei reddituros Romanos esse. Id ne fieret, Eurylochus, princeps Magnetum, factionisque ejus quidam, omnia novari Ætolorum Antiochique adventu malebant. Adversus eos ita disserendum erat, ne, timorem vanum iis demendo, spes incisa Philippum abalienaret; in quo plus ad omnia momenti, quam in Magnetibus, esset. Illa tantum commemorata, "cum totam Græciam beneficio libertatis obnoxiam Romanis esse, tum eam civitatem præcipue. Ibi enim non præsidium modo Macedonum fuisse, sed regiam exædificatam, ut præsens semper in oculis habendus esset dominus. Cæterum nequidquam ea facta, si Ætoli Antiochum in Philippi regiam adducerent, et novus et incognitus pro vetere et experto habendus rex esset." Magnetarchen summum magistratum vocant: is tum Eurylochus erat: ac potestate eâ fretus, negavit dissimulandum sibi et Magnetibus esse, quæ fama vulgata de reddendâ Demetriade Philippo foret: id ne fieret, omnia et conanda et audenda Magnetibus esse. Et inter dicendi contentionem inconsultius evectus projecit, "Tum quoque specie liberam Demetriadem,

esse; re verâ omnia ad nutum Romanorum fieri." Sub hanc vocem fremitus variantis multitudinis fuit, partim [assensum, partim indignationem,] dicere id ausum eum. Quintius quidem adeo exarsit irâ, ut, manus ad cœlum tendens, Deos testes ingrati ac perfidi animi Magnetum invocaret. Hac voce perterritis omnibus, Zeno, ex principibus unus, magnæ tum ob eleganter actam vitam auctoritatis, tum quod semper Romanorum haud dubie partis fuerat, ab Quintio legatisque aliis flens petiit, "ne unius amentiam civitati assignarent. Suo quemque periculo furere. Magnetas non libertatem modo, sed omnia quæ hominibus sancta caraque sint, T. Quintio et populo Romano debere. Nihil quemquam ab Diis immortalibus precari posse, quod non Magnetes ab illis haberent; et in corpora sua citius per furorem sævituros, quam ut Romanam amicitiam violarent."

XXXII. Hujus orationem subsecutæ multitudinis preces sunt. Eurylochus ex concilio itineribus occultis ad portam, atque inde protinus in Ætoliam, profugit. Jam enim, et id magis in dies, Ætoli defectionem nudabant: eoque ipso forte tempore Thoas, princeps gentis, quem miserant ad Antiochum, redierat, indeque Menippum secum adduxerat, regis legatum. Qui, priusquam concilium iis daretur, impleverant omnium aures, terrestres navalesque copias commemorando; "ingentem vim peditum equitumque venire: ex Indiâ elephantos: ante omnia," (quo maxime moveri credebant multitudinis animos) "tantum advehi auri, ut ipsos emere Romanos possit." Apparebat, quid ea oratio in concilio motura esset: nam et venisse eos, et, quæ agerent, omnia Romanis legatis deferebantur: et, quamquam prope abscisa res erat, tamen non ab re esse Quintio visum est, sociorum aliquos legatos interesse ei concilio, qui admonerent Romanæ societatis Ætolos, qui vocem liberam mittere adversus regis legatum auderent. Athenienses maxime in eam rem idonei visi sunt, propter

et civitatis dignitatem, et vetustam societatem cum Ætolis. Ab iis Quintius petiit, ut legatos ad Panætolicum concilium mitterent. Thoas primus in eo concilio renuntiavit legationem. Menippus post eum intromissus, "Optimum fuisse omnibus, qui Græciam Asiamque incolerent," ait, "integris rebus Philippi, potuisse intervenire Antiochum: sua quemque habiturum fuisse, neque omnia sub nutum ditionemque Romanam perventura. Nunc quoque," inquit, "si modo vos, quæ inchoâstis, consilia constanter perducitis ad exitum, poterit, Diis juvantibus, et Ætolis sociis, Antiochus quamvis inclinatas Græciæ res restituere in pristinam dignitatem. Ea autem in libertate posita est, quæ suis stat viribus, non ex alieno arbitrio pendet." Athenienses, quibus primis, post regiam legationem, dicendi, quæ vellent, potestas facta est, mentione omni regis prætermissâ, Romanæ societatis Ætolos, meritorumque in universam Græciam T. Quintii, admonuerunt, "ne temere eam celeritate nimiâ consiliorum everterent. Consilia calida et audacia primâ specie læta, tractatu dura, eventu tristia esse: legatos Romanos, et in iis T. Quintium, haud procul inde abesse. Dum integra omnia essent, verbis potius de iis, quæ ambigerentur, disceptarent, quam Asiam Europamque ad funestum armarent bellum."

XXXIII. Multitudo, avida novandi res, Antiochi tota erat; et ne admittendos quidem in concilium Romanos censebant. Principum maxime seniores auctoritate obtinuêre, ut daretur iis concilium. Hoc decretum Athenienses cum retulissent, eundum in Ætoliam Quintio visum est. Aut enim moturum aliquid, aut omnes homines testes fore, penes Ætolos belli culpam esse: Romanos justa ac prope necessaria sumturos arma. Postquam ventum est eo, Quintius in concilio, orsus a principio societatis Ætolorum cum Romanis, et quoties ab iis fides mota fœderis esset, pauca de jure civitatium, de quibus ambigeretur, dis-

servit. "Si quid tamen æqui se habere arbitrarentur, quanto esse satius Romam mittere legatos, seu disceptare, seu rogare senatum mallent; quam populum Romanum cum Antiocho, lanistis Ætolis, non sine motu magno generis humani, et pernicie Græciæ, dimicare? nec ullos prius cladem ejus belli sensuros, quam qui movissent." Hæc nequidquam velut vaticinatus Romanus. Thoas deinde, cæterique factionis ejusdem, cum assensu omnium auditi, pervicerunt, ut, ne dilato quidem concilio, et absentibus Romanis, decretum fieret, quo arcesseretur Antiochus ad liberandam Græciam, disceptatumque inter Ætolos et Romanos. Huic tam superbo decreto addidit propriam contumeliam Damocritus, prætor eorum: nam, cum id ipsum decretum posceret eum Quintius, non veritus majestatem viri, "aliud in præsentia, quod magis instaret, prævertendum sibi esse," dixit: "decretum responsumque brevi in Italiâ, castris super ripam Tiberis positis, daturum:" tantus furor illo tempore gentem Ætolorum, tantusque magistratus eorum, cepit.

XXXIV. Quintius legatique Corinthum redierunt: inde, [ut quæque de Antiocho, nihil per se ipsi moti,] et sedentes exspectare adventum viderentur regis, concilium quidem universæ gentis post dimissos Romanos non habuerunt: per apocletos autem (ita vocant sanctius consilium: ex delectis constat viris) id agitabant, quonam modo res in Græciâ novarentur. Inter omnes constabat, in civitatibus principes, optimum quemque, Romanæ societatis esse, et præsenti statu gaudere; multitudinem, et quorum res non ex sententiâ ipsorum essent, omnia novare velle. Ætoli consilium uno die spei quoque non audacis modo, sed etiam impudentis, ceperunt, Demetriadem, Chalcidem, et Lacedæmonem occupandi. Singuli in singulas missi sunt principes: Thoas Chalcidem, Alexamenus Lacedæmonem, Diocles Demetriadem. Hunc exsul Eurylochus (de cu-

jus fugâ causâque fugæ ante dictum est), quia reditûs in patriam nulla spes alia erat, adjuvit. Literis Eurylochi admoniti propinqui amicique, et qui ejusdem factionis erant, liberos et conjugem ejus cum sordidâ veste, tenentes velamenta supplicum, concionem frequentem adire jubent, singulos universosque obtestantes, ne insontem, indemnatum consenescere in exsilio sinerent. Et simplices homines misericordia, et improbos seditiososque immiscendi res tumultu Ætolico spes movit: pro se quisque revocare jubebant. His præparatis, Diocles, cum omni equitatu (et erat tunc præfectus equitum) specie reducentis exsulem hospitem profectus, die ac nocte ingens iter emensus, cum millia sex ab urbe abesset, luce primâ tribus electis turmis, cæterâ multitudine equitum subsequi jussâ, præcessit. Postquam portæ appropinquabat, desilire omnes ex equis jussit, et loris ducere equos, itineris maxime modo, solutis ordinibus; ut comitatus magis præfecti videretur, quam præsidium. Ibi unâ ex turmis ad portam relictâ, ne excludi subsequens equitatus posset, mediâ urbe ac per forum, manu Eurylochum tenens, multis occurrentibus gratulantibusque, domum deduxit. Mox equitum plena urbs erat, et loca opportuna occupabantur: tum in domos missi, qui principes adversæ factionis interficerent. Ita Demetrias Ætolorum facta est.

XXXV. Lacedæmone non urbi vis afferenda, sed tyrannus dolo capiendus erat; quem, spoliatum maritimis oppidis a Romanis, tunc intra mœnia etiam Lacedæmonis ab Achæis compulsum, qui occupâsset occidere, eum totius gratiam rei apud Lacedæmonios laturum. Causam mittendi ad eum habuerunt, quod fatigabat precibus, ut auxilia sibi, cum illis auctoribus rebellâsset, mitterentur. Mille pedites Alexameno dati sunt, et triginta delecti ex juventute equites. Iis a prætore Damocrito in consilio arcano gentis, de quo ante dictum est, denuntiatum, "Ne se ad bellum Achaïcum aut rem ullam, quam suâ quisque opinione

præcipere posset, crederent missos esse: quidquid Alexamenum res monuisset subiti consilii capere, ad id, quamvis inopinatum, temerarium, audax, obedienter exsequendum parati essent, ac pro eo acciperent, tamquam ad id unum agendum missos ab domo se scirent." Cum his ita præparatis Alexamenus ad tyrannum venit, quem adveniens extemplo spei implevit. "Antiochum jam in Europam transisse, mox in Græciâ fore; terras, maria, armis, viris completurum. Non cum Philippo rem esse crediturus Romanos. Numerum iniri peditum equitumque ac navium non posse: elephantorum aciem conspectu ipso debellaturam. Ætolos toto suo exercitu paratos esse venire Lacedæmonem, cum res poscat: sed frequentes armatos ostendere advenienti regi voluisse. Nabidi quoque et ipsi faciendum esse, ut, quas haberet copias, non sineret sub tectis marcescere otio: sed educeret, et in armis decurrere cogeret, simul animos acueret, et corpora exerceret. Consuetudine leviorem laborem fore: et comitate ac benignitate ducis etiam non injucundum fieri posse." Educi inde frequenter ante urbem in campum ad Eurotam amnem cœpêre. Satellites tyranni mediâ fere in acie consistebant; tyrannus cum tribus summum equitibus, inter quos plerumque Alexamenus erat, ante signa vectabatur, cornua extrema invisens; in dextro cornu Ætoli erant, et qui ante auxiliares tyranni fuerant, et qui venerant mille cum Alexameno. Fecerat sibi morem Alexamenus, nunc cum tyranno inter paucos ordines circumeundi, monendique eum, quæ in rem esse videbantur; nunc in dextrum cornu ad suos adequitandi; mox inde, velut imperato, quod res poposcisset, recipiendi se ad tyrannum. Sed, quem diem patrando facinori statuerat, eo paulisper cum tyranno vectatus, cum ad suos concessisset, tum equitibus ab domo secum missis, "Agenda," inquit, "res est, juvenes, audendaque, quam me duce impigre exsequi jussi estis. Parate animos dextrasque,

ne quis in eo, quod me viderit facientem, cesset. Qui cunctatus fuerit, et suum consilium meo interponet, sciat sibi reditum ad penates non esse." Horror cunctos cepit: et meminerant, cum quibus mandatis exîssent. Tyrannus ab lævo cornu veniebat. Ponere hastas equites Alexamenus jubet, et se intueri: colligit et ipse animum confusum tantæ cogitatione rei. Postquam appropinquabat, impetum facit, et, transfixo equo, tyrannum deturbat. Jacentem equites confodiunt: multis frustra in loricam ictibus datis, tandem in nudum corpus vulnera pervenerunt; et, priusquam a mediâ acie succurreretur, exspiravit.

XXXVI. Alexamenus cum omnibus Ætolis citato gradu ad regiam occupandam pergit. Corporis custodes, cum res in oculis gereretur, pavor primo cepit: deinde, postquam abire Ætolorum agmen vidêre, concurrunt ad relictum tyranni corpus; et spectatorum turba ex custodibus vitæ, mortisque ultoribus, est facta. Nec movisset se quisquam, si extemplo, positis armis, vocata in concionem multitudo fuisset, et oratio habita tempori conveniens. Frequentes inde retenti in armis Ætoli sine injuriâ cujusquam: sed, ut oportuit in consilio fraude cœpto, omnia in maturandam perniciem eorum, qui fecerant, sunt acta. Dux regiâ inclusus diem ac noctem in scrutandis thesauris tyranni consumsit: Ætoli, velut captâ urbe, quam liberâsse videri volebant, in prædam versi. Simul indignitas rei, simul contemtus, animos Lacedæmoniis ad coëundum fecit: alii dicere, exturbandos Ætolos, et libertatem (cum restitui videretur, interceptam) repetendam: alii, ut caput agendæ rei esset, regii generis aliquem in speciem assumendum. [Laconicus] ejus stirpis erat, puer admodum, educatus cum liberis tyranni: eum in equum imponunt, et, armis arreptis, Ætolos vagos per urbem cædunt. Tum regiam invadunt: ibi Alexamenum cum paucis resistentem obtruncant. Ætoli circa Chalciœcon (Minervæ est templum æreum) congregati cæduntur,

Pauci, armis abjectis, pars Tegeam, pars Megalopolim perfugiunt: ibi, comprehensi a magistratibus, sub coronâ venierunt.

XXXVII. Philopœmen, auditâ cæde tyranni, profectus Lacedæmonem, cum omnia turbata metu invenisset; evocatis principibus, et oratione habitâ, qualis habenda ab Alexameno fuerat, societati Achæorum Lacedæmonios adjunxit; eo etiam facilius, quod forte ad idem tempus A. Atilius cum quatuor et viginti quinqueremibus ad Gythium accessit. Iisdem diebus circa Chalcidem Thoas, per Euthymidam principem, pulsum opibus eorum qui Romanæ societatis erant post T. Quintii legatorumque adventum, et Herodorum Cianum mercatorem, sed potentem Chalcide propter divitias, præparatis ad proditionem iis qui Euthymidæ factionis erant, nequâquam eamdem fortunam, quâ Demetrias per Eurylochum occupata erat, habuit. Euthymidas ab Athenis (eum domicilio delegerat locum) Thebas primum, hinc Salganea processit; Herodorus ad Thronium. Inde haud procul in Maliaco sinu duo millia peditum Thoas et ducentos equites, onerarias leves ad triginta habebat: eas cum sexcentis peditibus Herodorus trajicere in insulam Atalantam jussus; ut inde, cum pedestres copias appropinquare jam Aulidi atque Euripo sensisset, Chalcidem trajiceret: ipse cæteras copias, nocturnis maxime itineribus, quantâ poterat celeritate, Chalcidem ducebat.

XXXVIII. Mictio et Xenoclides, penes quos tum summa rerum, pulso Euthymidâ, Chalcide erat, seu ipsi per se suspicati, seu indicatâ re, primo pavidi, nihil usquam spei nisi in fugâ ponebant: deinde, postquam resedit terror, et prodi et deseri non patriam modo, sed etiam Romanorum societatem, cernebant, consilio tali animum adjecerunt. Sacrum anniversarium eo forte tempore Eretriæ Amarynthidis Dianæ erat, quod non popularium modo, sed Carystiorum etiam, cœtu celebratur. Eo miserunt, qui

orarent Eretrienses Carystiosque, "Ut et suarum fortunarum in eâdem insulâ geniti misererentur, et Romanam societatem respicerent: ne sinerent Ætolorum Chalcidem fieri. Eubœam habituros, si Chalcidem habuissent. Graves fuisse Macedonas dominos; multo minus tolerabiles futuros Ætolos." Romanorum maxime respectus civitates movit, et virtutem nuper in bello, et in victoriâ justitiam benignitatemque expertas: itaque, quod roboris in juventute erat, utraque civitas armavit misitque. His tuenda mœnia Chalcidis oppidani cum tradidissent, ipsi, omnibus copiis transgressi Euripum, ad Salganea posuerunt castra: inde caduceator primum, deinde legati ad Ætolos missi percontatum, quo suô dicto factove socii atque amici ad se oppugnandos venirent? Respondit Thoas dux Ætolorum, "Non ad oppugnandos, sed ad liberandos ab Romanis, venire sese. Splendidiore nunc eos catenâ, sed multo graviore, vinctos esse, quam cum præsidium Macedonum in arce habuissent." "Se vero," negare Chalcidenses, "aut servire ulli, aut præsidio cujusquam egere." Ita digressi ex colloquio legati ad suos. Thoas et Ætoli, ut qui spem omnem in eo, ut improviso opprimerent, habuissent, ad justum bellum oppugnationemque urbis mari ac terrâ munitæ haudquâquam pares, domum rediêre. Euthymidas, postquam castra popularium ad Salganea esse, profectosque Ætolos audivit, et ipse a Thebis Athenas rediit. Et Herodorus, cum per aliquot dies intentus ab Atalantâ signum nequidquam exspectâsset, missâ speculatoriâ nave, ut, quid moræ esset, sciret, postquam rem omissam a sociis vidit, Thronium, unde venerat, repetit.

XXXIX. Quintius quoque, his auditis, ab Corintho veniens navibus, in Chalcidis Euripo Eumeni regi occurrit. Placuit, quingentos milites præsidii causâ relinqui Chalcide ab Eumene rege; ipsum Athenas ire. Quintius, quo profectus erat, Deme-

triadem contendit; ratus Chalcidem liberatam momenti aliquid apud Magnetas ad repetendam societatem Romanam facturam. Et, ut præsidii aliquid esset suæ partis hominibus, Eunomo prætori Thessalorum scripsit, ut armaret juventutem; et Villium ad Demetriadem præmisit ad tentandos animos; non aliter, nisi pars aliqua inclinaret ad respectum pristinæ societatis, rem aggressurus. Villius quinqueremi nave ad ostium portûs est invectus. Eo multitudo Magnetum omnis cum se effudisset, quæsivit Villius, utrum ad amicos an ad hostes sese venisse mallent? Respondit Magnetarches Eurylochus, "Ad amicos venisse eum: sed abstineret portu; et sineret Magnetas in concordiâ et libertate esse, nec per colloquii speciem multitudinem sollicitaret." Altercatio inde, non sermo, fuit; cum Romanus ut ingratos increparet Magnetas, imminentesque prædiceret clades; multitudo obstreperet, nunc senatum, nunc Quintium accusando. Ita, irrito incepto, Villius ad Quintium sese recepit. At Quintius, nuntio ad prætorem misso, ut reduceret domum copias, ipse navibus Corinthum rediit.

XL. Abstulerunt me, velut de spatio, Græciæ res immixtæ Romanis; non quia ipsas operæ pretium esset perscribere, sed quia caussæ fuerunt cum Antiocho belli. Consulibus designatis, (inde namque diverteram) L. Quintius et Cn. Domitius consules in provincias profecti sunt: Quintius in Ligures, Domitius adversus Boios. Boii quieverunt: atque etiam senatus eorum cum liberis, et præfecti cum equitatu, (summa omnium mille et quingenti) consuli dediderunt sese. Ab altero consule ager Ligurum late est vastatus, castellaque aliquot capta; unde non præda modo omnis generis cum captivis parta, sed recepti quoque aliquot cives sociique, qui in hostium potestate fuerant. Eodem hoc anno Vibonem colonia deducta est ex senatûs-consulto plebeique scito. Tria millia et septingenti pedites ierunt, trecenti equites.

Triumviri deduxerunt eos, Q. Nævius, M. Minucius, M. Furius Crassipes. Quina dena jugera agri data in singulos pedites sunt, duplex equitibus. Bruttiorum proxime fuerat ager: Bruttii ceperant de Græcis. Romæ per idem tempus duo maximi fuerunt terrores; diutinus alter, sed segnior. Terra dies duodequadraginta movit: per totidem dies feriæ in sollicitudine ac metu fuêre: in triduum ejus rei causâ supplicatio habita est. Ille non pavor vanus, sed vera multorum clades fuit: incendio a Foro Boario orto, diem noctemque ædificia in Tiberim versa arsêre; tabernæque omnes, cum magni pretii mercibus, conflagraverunt.

XLI. Jam fere in exitu annus erat: et in dies magis fama de Antiochi bello, et cura Patribus crescebat. Itaque de provinciis magistratuum designatorum, quo intentiores essent omnes, agitari cœptum est. Decrevêre, ut consulibus Italia, et quo senatus censuisset, (jam esse bellum adversus Antiochum regem omnes sciebant) provinciæ essent: cujus ea sors esset, quatuor millia peditum civium Romanorum, et trecenti equites, sex millia sociûm Latini nominis, cum quadringentis equitibus, sunt decreta. Eorum delectum habere L. Quintius consul jussus; ne quid moraretur, quo minus consul novus, quo senatus censuisset, extemplo proficisci posset. Item de provinciis prætorum decretum est; prima ut sors duæ, urbanaque et inter cives ac peregrinos jurisdictio esset; secunda, Bruttii; tertia, classis, ut navigaret, quo senatus censuisset; quarta, Sicilia; quinta, Sardinia; sexta, Hispania ulterior. Imperatum præterea L. Quintio consuli est, ut duas legiones civium Romanorum novas conscriberet; et sociûm ac Latini nominis viginti millia peditum, et octingentos equites. Eum exercitum prætori, cui Bruttii provincia evenisset, decreverunt. Ædes duæ Jovi eo anno in Capitolio dedicatæ sunt. Voverat L. Furius Purpureo prætor Gallico bello unam, alteram consul: dedicavit Q. Marcius Ralla duumvir. Judicia in fœ-

neratores eo anno multa severe sunt facta, accusantibus privatos ædilibus curulibus, M. Tuccio et P. Junio Bruto. De multâ damnatorum quadrigæ inauratæ in Capitolio positæ in cellâ Jovis supra fastigium ædiculæ, et duodecim clypea inaurata: et iidem porticum extra portam Trigeminam Inter Lignarios fecerunt.

XLII. Intentis in apparatum novi belli Romanis, ne ab Antiocho quidem cessabatur. Tres eum civitates tenebant, Smyrna, et Alexandria Troas, et Lampsacus; quas neque vi expugnare ad eam diem poterat, neque conditionibus in amicitiam pellicere; neque a tergo relinquere, trajiciens ipse in Europam, volebat. Tenuit eum et de Hannibale deliberatio. Et primo naves apertæ, quas cum eo missurus in Africam fuerat, moratæ sunt: deinde, an omnino mittendus esset, consultatio mota est, maxime a Thoante Ætolo, qui, omnibus in Græciâ tumultu completis, Demetriadem afferebat in potestate esse: et, quibus mendaciis de rege, multiplicando verbis copias ejus, erexerat multorum in Græciâ animos, iisdem et regis spem inflabat: "omnium votis eum arcèssi: concursum ad litora futurum, unde classem regiam prospexissent." Hic idem ausus de Hannibale est movere sententiam prope jam certam regis: nam "neque dimittendam partem navium a classe regiâ" censebat: "neque, si mittendæ naves forent, minus quempiam ei classi, quam Hannibalem, præficiendum. Exsulem illum et Pœnum esse, cui mille in dies nova consilia vel fortuna sua, vel ingenium possit facere. Et ipsam eam gloriam belli, quâ velut dote Hannibal concilietur, nimiam in præfecto regio esse. Regem conspici, regem unum ducem, unum imperatorem videri debere. Si classem, si exercitum amittat Hannibal, idem damni fore, ac si per alium ducem amittantur: si quid prospere eveniat, Hannibalis eam, non Antiochi, gloriam fore. Si vero

universo bello vincendi Romanos fortuna detur, quam spem esse, sub rege victurum Hannibalem uni subjectum, qui patriam prope non tulerit? Non ita se a juventâ eum gessisse, spe animoque complexum orbis terrarum imperium, ut in senectute dominum laturus videatur. Nihil opus esse regi Hannibale duce, comite et consiliario eodem ad bellum uti posse. Modicum fructum ex ingenio tali neque gravem neque inutilem fore: si summa petantur, et dantem et accipientem prægravatura."

XLIII. Nulla ingenia tam prona ad invidiam sunt, quam eorum qui genus ac fortunam suam animis non æquant; quia virtutem et bonum alienum oderunt. Extemplo consilium mittendi Hannibalis, quod unum in principio belli utiliter cogitatum erat, abjectum est. Demetriadis maxime defectione ab Romanis ad Ætolos elatus, non ultra differre profectionem in Græciam constituit. Priusquam solveret naves, Ilium a mari adscendit, ut Minervæ sacrificaret. Inde ad classem regressus, proficiscitur quadraginta tectis navibus, apertis sexaginta; et ducentæ onerariæ, cum omnis generis commeatu bellicoque alio apparatu, sequebantur. Imbrum primo insulam tenuit: inde Sciathum trajecit: ubi, collectis in alto, quæ dissipatæ erant, navibus, ad Pteleum primum continentis venit. Ibi Eurylochus ei Magnetarches, principesque Magnetum, ab Demetriade occurrerunt: quorum frequentiâ lætus, die postero in urbis portum navibus est invectus. Copias haud procul inde exposuit: decem millia peditum fuêre, et quingenti equites, sex elephanti; vix ad Græciam nudam occupandam satis copiarum, nedum ad sustinendum Romanum bellum. Ætoli, postquam Demetriadem venisse Antiochum allatum est, concilio indicto, decretum, quo arcesserent eum, fecerunt. Jam profectus ab Demetriade rex, quia ita decreturos sciebat, Phaleram in sinum Maliacum processerat: inde, decreto accepto, La-

miam venit, exceptus ingenti favore multitudinis, cum plausibus clamoribusque, et quibus aliis lætitia effusa vulgi significatur.

XLIV. In concilium ut ventum est, ægre a Phæneâ prætore principibusque introductus, inde facto silentio, rex dicere orsus. Prima ejus oratio fuit excusantis, "Quod tanto minoribus spe atque opinione omnium copiis venisset. Id suæ impensæ erga eos voluntatis maximum debere indicium esse, quod nec paratus satis ullâ re, et tempore ad navigandum immaturo, vocantibus legatis eorum, haud gravate obsecutus esset, credidissetque, cum se vidissent Ætoli, omnia vel in se uno posita præsidia existimaturos esse. Cæterum eorum quoque se, quorum exspectatio destituta in præsentia videatur, spem abunde expleturum. Nam simul primum anni tempus navigabile præbuisset mare, omnem se Græciam armis, viris, equis, omnem oram maritimam classibus completurum. Nec impensæ, nec labori, nec periculo parsurum, donec, depulso cervicibus eorum imperio Romano, liberam vere Græciam, atque in eâ principes Ætolos fecisset. Cum exercitibus commeatus quoque omnis generis ex Asiâ venturos: in præsentia curæ esse Ætolis debere, ut copia frumenti suis, et annona tolerabilis rerum aliarum, suppeditetur."

XLV. In hanc sententiam rex cum magno omnium assensu locutus discessit. Post discessum regis, inter duos principes Ætolorum, Phæneam et Thoantem, contentio fuit. Phæneas, reconciliatore pacis et disceptatore de iis, quæ in controversiâ cum populo Romano essent, utendum potius Antiocho, censebat, quam duce belli. "Adventum ejus et majestatem ad verecundiam faciendam Romanis vim majorem habituram, quam arma. Multa homines, ne bellare necesse sit, voluntate remittere, quæ bello et armis cogi non possint." Thoas negare, "Paci studere Phæneam; sed discutere apparatum belli velle, ut tædio et impetus relanguescat regis, et Romani tempus ad

comparandum habeant. Nihil enim æqui ab Romanis impetrari posse, toties legationibus missis Romam, toties cum ipso Quintio disceptando, satis expertum esse: nec, nisi abscisâ omni spe, auxilium Antiochi imploraturos fuisse. Quo celerius spe omnium oblato, non esse elanguescendum, sed orandum potius regem, ut, quoniam, quod maximum fuerit, ipse vindex Græciæ venerit, copias quoque terrestres navalesque arcessat. Armatum regem aliquid impetraturum; inermem non pro Ætolis modo, sed ne pro se quidem ipso, momenti ullius futurum apud Romanos." Hæc vicit sententia: imperatoremque regem appellandum censuerunt; et triginta principes, cum quibus, si qua vellet, consultaret, delegerunt.

XLVI. Ita dimisso concilio, multitudo omnis in suas civitates dilapsa est. Rex postero die cum apocletis eorum, unde bellum ordiretur, consultabat. Optimum visum est, Chalcidem, frustra nuper ab Ætolis tentatam, primum aggredi: et celeritate in eam rem magis, quam magno conatu et apparatu, opus esse. Itaque cum mille peditibus rex, qui ab Demetriade secuti erant, profectus per Phocidem est: et alio itinere principes Ætoli, juniorum paucis evocatis, ad Chæroneam occurrerunt, et decem constratis navibus secuti sunt. Rex, ad Salganea castris positis, navibus ipse cum principibus Ætolorum Euripum trajecit; et, cum haud procul portu egressus esset, magistratus quoque Chalcidensium et principes ante portam processerunt. Pauci utrimque ad colloquium congressi sunt. Ætoli magnopere suadere, "ut, salvâ Romanorum amicitiâ, regem quoque assumerent socium atque amicum. Neque enim eum inferendi belli, sed liberandæ Græciæ, causâ in Europam trajecisse; et liberandæ re, non verbis et simulatione, quod fecissent Romani. Nihil autem utilius Græciæ civitatibus esse, quam utramque complecti amicitiam: ita enim ab utriusque injuriâ tutam alterius semper præsidio et fiduciâ fore. Nam, si non recepissent

regem, viderent, quid patiendum iis extemplo foret; cum Romanorum procul auxilium, hostis Antiochus, cui resistere viribus suis non possent, ante portas esset." Ad hæc Mictio, unus ex principibus, "Mirari se," dixit, "ad quos liberandos Antiochus, relicto regno suo, in Europam trajecisset: nullam enim civitatem se in Græciâ nôsse, quæ aut præsidium habeat, aut stipendium Romanis pendat, aut, fœdere iniquo alligata, quas nolit, leges patiatur. Itaque Chalcidenses neque vindice libertatis ullo egere, cum liberi sint, neque præsidio, cum pacem, ejusdem populi Romani beneficio, et libertatem habeant. Amicitiam regis non adspernari, neque ipsorum Ætolorum. Id primum eos pro amicis facturos, si insulâ excedant, atque abeant: nam ipsis certum esse, non modo non recipere mœnibus, sed ne societatem quidem ullam pacisci, nisi ex auctoritate Romanorum."

XLVII. Hæc renuntiata regi ad naves, ubi restiterat, cum essent; in præsentia (neque enim iis venerat copiis, ut vi agere quidquam posset) reverti Demetriadem placuit. Ibi, quoniam primum vanum inceptum evasisset, consultare cum Ætolis rex, quid deinde fieret. Placuit, Achæos et Amynandrum, regem Athamanum, tentare. Bœotorum gentem aversam ab Romanis jam inde a Brachyllæ morte, et quæ secuta eam fuerant, censebant. Achæorum Philopœmenem principem, æmulatione gloriæ in bello Laconum, infestum invisumque esse Quintio credebant. Amynander uxorem Apamiam, filiam Alexandri cujusquam Megalopolitani, habebat; qui, se oriundum a Magno Alexandro ferens, filiis duobus Philippum atque Alexandrum, et filiæ Apamiam, nomina imposuerat; quam, regiis inclytam nuptiis, major ex fratribus Philippus secutus in Athamaniam fuerat. Hunc, forte ingenio vanum, Ætoli et Antiochus impulerant in spem (quod is vere regum stirpis esset) regni Macedoniæ, si Amynandrum Athamanesque Antiocho conjunxisset: et ea vanitas promis-

oculis vestris, Achæi, possem concursationem regis magni ab Demetriade, nunc Lamiam in concilium Ætolorum, nunc Chalcidem! Videretis vix duarum male plenarum legiuncularum instar in castris regis: videretis regem, nunc mendicantem prope frumentum ab Ætolis, quod militi admetiatur; nunc mutuas pecunias fœnore in stipendium quærentem; nunc ad portas Chalcidis stantem; et mox inde exclusum, nihil aliud quam Aulide atque Euripo spectatis, in Ætoliam redeuntem. Male crediderunt et Antiochus Ætolis, et Ætoli regiæ vanitati. Quo minus vos decipi debetis, sed expertæ potius spectatæque Romanorum fidei credere. Nam, quod optimum esse dicant, non interponi vos bello; nihil immo tam alienum rebus vestris est: quippe, sine gratiâ, sine dignitate, præmium victoris eritis."

L. Nec absurde adversus utrosque respondisse visus est; et facile erat orationem apud faventes æquis auribus accipi: nulla enim nec disceptatio nec dubitatio fuit, quin omnes, eosdem genti Achæorum hostes et amicos, quos populus Romanus censuisset, judicarent, bellumque et Antiocho et Ætolis nuntiari juberent. Auxilia etiam, quo censuit Quintius, quingentorum militum Chalcidem, quingentorum Piræeum extemplo miserunt. Erat enim haud procul seditione Athenis res, trahentibus ad Antiochum quibusdam, spe largitionum, venalem pretio multitudinem; donec ab iis, qui Romanæ partis erant, Quintius est accitus, et, accusante Leonte quodam, Apollodorus, auctor defectionis, damnatus atque in exsilium est ejectus. Et ab Achæis quidem cum tristi responso legatio ad regem rediit. Bœoti nihil certi responderunt: "cum Antiochus in Bœotiam venisset, tum, quid sibi faciendum esset, se deliberaturos esse." Antiochus, cum, ad Chalcidis præsidium, et Achæos et Eumenem regem misisse audîsset, maturandum ratus, ut et prævenirent sui, et venientes, si possent, exciperent, Menippum cum tribus ferme millibus militum, et cum

omni classe Polyxenidam mittit: ipse paucos post dies sex millia suorum militum, et, ex eâ copiâ quæ Lamiæ repente colligi potuit, non ita multos Ætolos ducit. Achæi quingenti, et ab Eumene rege modicum auxilium missum, duce Xenoclide Chalcidensi, nondum obsessis itineribus, tuto transgressi Euripum, Chalcidem pervenerunt. Romani milites, quingenti ferme et ipsi, cum jam Menippus castra ante Salganea ad Hermæum, quâ transitus ex Bœotiâ in Eubœam insulam est, haberet, venerunt. Mictio erat cum iis, legatus a Chalcide ad Quintium, ad id ipsum præsidium petendum, missus; qui postquam obsessas ab hostibus fauces vidit, omisso ad Aulidem itinere, Delium convertit, ut inde in Eubœam transmissurus.

LI. Templum est Apollinis Delium, imminens mari: quinque millia passuum a Tanagrâ abest: minus quatuor millium inde in proxima Eubœæ est mari trajectus. Ubi et in fano lucoque, eâ religione et eo jure sancto, quo sunt templa quæ asyla Græci appellant, et nondum aut indicto bello, aut ita commisso ut strictos gladios aut sanguinem usquam factum audîssent, cum per magnum otium milites, alii ad spectaculum templi lucique versi, alii in litore inermes vagarentur, magna pars per agros lignatum pabulatumque dilapsa esset; repente Menippus, palatos passim aggressus, eos cecidit, ad quinquaginta vivos cepit: perpauci effugerunt, in quibus Mictio, parvâ onerariâ nave exceptus. Ea res Quintio Romanisque, sicut jacturâ militum molesta, ita ad jus inferendi Antiocho belli adjecisse aliquantum videbatur. Antiochus, admoto ad Aulidem exercitu, cum rursus oratores, partim ex suis, partim Ætolos, Chalcidem misisset, qui eadem illa, quæ nuper, cum minis gravioribus agerent, nequidquam contra Mictione et Xenoclide tendentibus, facile tenuit, ut portæ sibi aperirentur. Qui Romanæ partis erant, sub adventum regis urbe excesserunt. Achæorum et Eumenis milites Salganea tenebant. Et in Euripo castellum

Romani milites pauci, custodiæ causâ loci, communiebant. Salganea Menippus, rex ipse castellum Euripi oppugnare est adortus. Priores Achæi et Eumenis milites, pacti ut sine fraude liceret abire, præsidio excesserunt. Pertinacius Romani Euripum tuebantur: hi quoque tamen, cum terrâ marique obsiderentur, et jam machinas tormentaque comportari viderent, non tulêre obsidionem. Cum id, quod caput erat Eubœæ, teneret rex, ne cæteræ quidem ejus insulæ urbes imperium abnuerunt: magnoque principio sibi orsus bellum videbatur, quod tanta insula et tot opportunæ urbes in suam ditionem venissent.

EPITOME LIBRI TRICESIMI SEXTI.

MANIUS Acilius Glabrio consul Antiochum, apud Thermopylas, Philippo rege adjuvante, victum, Græciâ expulit; idemque Ætolos subegit. P. Cornelius Scipio Nasica consul ædem Matris Deûm, quam ipse in Palatium intulerat, vir optimus a senatu judicatus, dedicavit; idemque Boios Gallos victos in deditionem accepit, et de iis triumphavit. Præterea navalia certamina prospera adversus præfectos Antiochi regis referuntur.

T. LIVII PATAVINI

LIBER TRICESIMUS SEXTUS.

I. P. Cornelium Cn. filium Scipionem et Manium Acilium Glabrionem consules, inito magistratu, Patres, priusquam de provinciis agerent, res divinas facere majoribus hostiis jusserunt in omnibus fanis, in quibus lectisternium majorem partem anni fieri solet; precarique, quod senatus de novo bello in animo haberet, ut ea res senatui populoque Romano bene ac feliciter eveniret. Ea omnia sacrificia læta fuerunt, primisque hostiis perlitatum est: et ita aruspices responderunt, eo bello terminos populi Romani propagari, victoriam ac triumphum ostendi. Hæc cum renuntiata essent, solutis religione animis, Patres rogationem ad populum ferri jusserunt: "Vellent juberentne, cum Antiocho rege, quique sectam ejus secuti essent, bellum iniri?" si ea rogatio perlata esset, tum, si ita videretur consulibus, rem integram ad senatum referrent. P. Cornelius eam rogationem pertulit: tum senatus decrevit, ut consules Italiam et Græciam provincias sortirentur; cui Græcia evenisset, ut, præter eum numerum militum, quem L. Quintius in eam provinciam ex auctoritate senatûs scripsisset imperâssetve, ut eum exercitum acciperet, quem M. Bæbius prætor anno priore ex senatûs-consulto in Macedoniam trajecisset. Et extra Italiam permissum, ut, si res postulâsset, auxilia ab sociis, ne supra quinque millium numerum, acciperet. L. Quintium, superioris anni consulem, legari ad id bellum placuit.

Alter consul, cui Italia provinciâ evenisset, cum Boiis jussus bellum gerere, utro exercitu mallet ex duobus, quos superiores consules habuissent; alterum ut mitteret Romam; eæque urbanæ legiones essent paratæ, quo senatus censuisset.

II. His ita in senatu ad id, quæ cujus provincia foret, decretis, tum demum sortiri consules placuit. Acilio Græcia, Cornelio Italia evenit. Certâ deinde sorte senatûs-consultum factum est: "quod populus Romanus eo tempore duellum jussisset esse cum rege Antiocho, quique sub imperio ejus essent, ut ejus rei causâ supplicationem imperarent consules: utique Manius Acilius consul ludos magnos Jovi voveret, et dona ad omnia pulvinaria." Id votum in hæc verba, præeunte P. Licinio pontifice maximo, consul nuncupavit: "Si duellum, quod cum Antiocho rege sumi populus jussit, id ex sententiâ senatûs populique Romani confectum erit; tum tibi, Jupiter, populus Romanus ludos magnos dies decem continuos faciet; donaque ad omnia pulvinaria dabuntur de pecuniâ, quantam senatus decreverit. Quisquis magistratus eos ludos quando ubique faxit, hi ludi recte facti, donaque data recte sunto." Supplicatio inde ab duobus consulibus edicta per biduum fuit. Consulibus sortitis provincias, extemplo et prætores sortiti sunt. M. Junio Bruto jurisdictio utraque evenit, A. Cornelio Mammulæ Bruttii, M. Æmilio Lepido Sicilia, L. Oppio Salinatori Sardinia, C. Livio Salinatori classis, L. Æmilio Paulo Hispania ulterior. His ita exercitus decreti: A. Cornelio novi milites, conscripti priore anno ex senatûs-consulto a L. Quintio consule, dati sunt; jussusque tueri omnem oram circa Tarentum Brundisiumque. L. Æmilio Paulo in ulteriorem Hispaniam, præter eum exercitum quem a M. Fulvio proprætore accepturus esset, decretum est, ut novorum militum tria millia duceret, et trecentos equites; ita ut in iis duæ partes sociûm Latini nominis, tertia civium Romanorum esset. Idem supplementi ad C.

Flaminium, cui imperium prorogabatur, in Hispaniam citeriorem est missum. M. Æmilius Lepidus a L. Valerio, cui successurus esset, simul provinciam exercitumque accipere jussus; L. Valerium, si ita videretur, pro prætore in provinciâ retinere, et provinciam ita dividere, ut una ab Agrigento ad Pachynum esset, altera a Pachyno Tyndarium: eam maritimam oram L. Valerius viginti navibus longis custodiret. Eidem prætori mandatum, ut duas decumas frumenti exigeret; id ad mare comportandum devehendumque in Græciam curaret. Idem L. Oppio de alteris decumis exigendis in Sardiniâ imperatum: cæterum non in Græciam, sed Romam, id frumentum portari placere. C. Livius prætor, cui classis evenerat, cum triginta navibus paratis trajicere in Græciam primo quoque tempore jussus, et ab Atilio naves accipere. Veteres naves, quæ in navalibus erant, ut reficeret et armaret, M. Junio prætori negotium datum est, et in eam classem socios navales libertinos legeret.

III. Legati terni in Africam ad Carthaginienses, et in Numidiam, ad frumentum rogandum, quod in Græciam portaretur, missi; pro quo pretium solveret populus Romanus. Adeoque in apparatum curamque ejus belli civitas intenta fuit, ut P. Cornelius consul ediceret, "Qui senatores essent, quibusque in senatu sententiam dicere liceret, quique minores magistratus essent, ne quis eorum longius ab urbe Româ abiret, quam unde eo die redire posset; neve uno tempore quinque senatores ab urbe Româ abessent." In comparando impigre classem C. Livium prætorem contentio, orta cum colonis maritimis, paulisper tenuit: nam, cum cogerentur in classem, tribunos plebei appellârunt: ab iis ad senatum rejecti sunt. Senatus ita, ut ad unum omnes consentirent, decrevit, vacationem rei navalis his colonis non esse. Ostia, et Fregenæ, et Castrum Novum, et Pyrgi, et Antium, et Tarracina, et Minturnæ, et Sinuessa fuerunt, quæ cum prætore de vacatione certaverunt. Consul

... Acilius ex ...
... esset: " ...
... moveretur bellum, ...
... Exolis quem ...
... et num pri ...
... esset, quam ...
... responderunt: " ...
... moverentur, der...
... praesidium, nunt...
... cum legat...
... satisfieri ...
... sibi bellum indixisse ...
... urbem, per vim ...
... oppugnatum ...
... ad bellum popu...
... sent." Omnibus ...
... consul edixit ...
conscripsisset, ...
... quos secu...
... militum ...
Brundisium ...
diem quintum ...
est. Per eosdem ...
... sunt.

IV. ...
Philippus ...

munus Romani acciperent, petere se: et classem suorum suo sumtu comparaturos; et stipendium, quod pluribus pensionibus in multos annos deberent, præsens omne daturos. Masinissæ legati quingenta millia modiûm tritici, trecenta hordei ad exercitum in Græciam; Romam trecenta millia modiûm tritici, ducenta quinquaginta hordei; equites quingentos, elephantos viginti, regem ad Manium Acilium consulem missurum. De frumento utrisque responsum, ita usurum eo populum Romanum, si pretium acciperent. De classe Carthaginiensibus remissum; præterquam si quid navium ex fœdere deberent. De pecuniâ item responsum, nullam ante diem accepturos.

V. Cum hæc Romæ agebantur, Chalcide Antiochus, ne cessaret per hibernorum tempus, partim ipse sollicitabat civitatium animos mittendis legatis, partim ultro ad eum veniebant: sicut Epirotæ communi gentis consensu, et Elei e Peloponneso venerunt. Elei auxilium adversus Achæos petebant, quos, post bellum non ex suâ sententiâ indictum Antiocho, primum civitati suæ arma illaturos credebant. Mille iis pedites cum duce Cretensi Euphane sunt missi. Epirotarum legatio erat minime in partem ullam liberi aut simplicis animi. Apud regem gratiam initam volebant, cum eo, ut caverent, ne quid offenderent Romanos: petebant enim, "ne se temere in causam deduceret, expositos adversus Italiam pro omni Græciâ, et primos impetus Romanorum excepturos. Sed, si ipse posset terrestribus navalibusque copiis præsidere Epiro, cupide eum omnes Epirotas et urbibus et portubus suis accepturos: si id non posset, deprecari, ne se nudos atque inermes Romano bello objiceret." Hac legatione id agi apparebat, ut, sive (quod magis credebant) abstinuisset Epiro, integra sibi omnia apud exercitus Romanos essent, conciliatâ satis apud regem gratiâ, quod accepturi fuissent venientem; sive venisset, sic quoque spes veniæ ab Romanis foret, quod, non exspectato longinquo auxilio ab se, præsentis viribus

succubuissent. Huic tam perplexæ legationi, quia non satis in promtu erat, quid responderet, legatos se missurum ad eos dixit, qui, de iis quæ ad illos seque communiter pertinerent, loquerentur.

VI. In Bœotiam ipse profectus est, causas in speciem iræ adversus Romanos eas, quas ante dixi, habentem; Brachyllæ necem, et bellum a Quintio Coroneæ, propter Romanorum militum cædes, illatum; re verâ per multa jam sæcula publice privatimque labante egregiâ quondam disciplinâ gentis, et multorum eo statu, qui diuturnus esse sine mutatione rerum non posset. Obviam effusis undique Bœotiæ principibus, Thebas venit: ibi in concilio gentis, quamquam et ad Delium, impetu in præsidium Romanum facto, et ad Chalcidem, commiserat nec a parvis nec dubiis principiis bellum, tamen eamdem orationem exorsus, quâ in colloquio primo ad Chalcidem, quâque per legatos in concilio Achæorum usus erat, ut amicitiam secum institui, non bellum indici Romanis postularet; neminem, quid ageretur, fallebat: decretum tamen, sub levi verborum prætextu, pro rege adversus Romanos factum est. Hac quoque gente adjunctâ, Chalcidem regressus, præmissis inde literis, ut Demetriadem convenirent principes Ætolorum, cum quibus de summâ rerum deliberaret, navibus eo ad diem indictam concilio venit. Et Amynander accitus ad consultandum ex Athamaniâ; et Hannibal Pœnus, jam diu non adhibitus, interfuit ei concilio. Consultatum de Thessalorum gente est, quorum, omnibus qui aderant, voluntas tentanda videbatur. In eo modo diversæ sententiæ erant; quod alii extemplo agendum; alii ex hieme, quæ tum ferme media erat, differendum in veris principium; et alii legatos tantummodo mittendos; alii cum omnibus copiis eundum censebant, terrendosque metu, si cunctarentur.

VII. Cum circa hanc fere consultationem disceptatio omnis verteretur, Hannibal, nominatim interrogatus sententiam, in universi belli cogitationem regem,

atque eos qui aderant, tali oratione avertit: "Si, ex quo trajecimus in Græciam, adhibitus essem in consilium, cum de Eubœâ, de Achæis, de Bœotiâ agebatur; eamdem sententiam dixissem, quam hodie, cum de Thessalis agitur, dicam. Ante omnia, Philippum et Macedonas in societatem belli quâcumque ratione censeo deducendos esse: nam, quod ad Eubœam Bœotosque et Thessalos attinet, cui dubium est, quin, ut quibus nullæ suæ vires sint, præsentibus adulando semper, quem metum in consilio habeant, eodem ad impetrandam veniam utantur? simul ac Romanum exercitum in Græciâ viderint, ad consuetum imperium se avertant? nec iis noxæ futurum sit, quod, cum Romani procul abessent, vim tuam præsentis, exercitûsque tui, experiri noluerint? Quanto igitur prius potiusque est, Philippum nobis conjungere, quam hos? cui, si semel in causam descenderit, nihil integri futurum sit, quique eas vires afferat, quæ non accessio tantum ad Romanum esse bellum, sed per se ipsæ nuper sustinere potuerint Romanos. Hoc ego adjuncto (absit verbo invidia) quî dubitare de eventu possim? cum, quibus adversus Philippum valuerint Romani, iis nunc fore videam ut ipsi oppugnentur. Ætoli, qui Philippum (quod inter omnes constat) vicerunt, cum Philippo adversus Romanos pugnabunt. Amynander atque Athamanum gens, quorum secundum Ætolos plurima fuit opera in eo bello, nobiscum stabunt. Philippus tum, te quieto, totam molem sustinebat belli: nunc duo maximi reges, Asiæ Europæque viribus, adversus unum populum, (ut meam utramque fortunam taceam) patrum certe ætate ne uni quidem Epirotarum regi parem, (quid tandem erit, vobiscum comparatus?) geretis bellum. Quæ igitur res mihi fiduciam præbet, conjungi nobis Philippum posse? Una, communis utilitas, quæ societatis maximum vinculum est: altera, auctores vos Ætoli. Vester enim legatus hic Thoas, inter cætera quæ ad exciendum in Græciam Antiochum dicere est

solitus, ante omnia hoc semper affirmavit; fremere Philippum, et ægre pati, sub specie pacis leges servitutis sibi impositas. Ille quidem feræ bestiæ vinctæ aut clausæ, et refringere claustra cupienti, regis iram verbis æquabat: cujus si talis animus est, solvamus nos ejus vincula, et claustra refringamus, ut erumpere diu coërcitam iram in hostes communes possit. Quod si nihil eum legatio nostra moverit, at nos, quoniam nobis eum adjungere non possumus, ne hostibus nostris ille adjungi possit, caveamus. Seleucus, filius tuus, Lysimachiæ est: qui si eo exercitu, quem secum habet, per Thraciam proxima Macedoniæ cœperit depopulari; facile ab auxilio ferendo Romanis Philippum ad sua potissimum tuenda avertet. De Philippo meam sententiam habes. De ratione universi belli quid sentirem, jam ab initio non ignorâsti. Quod si tum auditus forem, non in Eubœâ Chalcidem captam, et castellum Euripi expugnatum Romani, sed Etruriam Ligurumque et Galliæ Cisalpinæ oram bello ardere, et (qui maximus iis terror est) Hannibalem in Italiâ esse, audirent. Nunc quoque arcessas censeo omnes navales terrestresque copias. Sequantur classem onerariæ cum commeatibus: nam hîc sicut ad belli munera pauci sumus, sic nimis multi pro inopiâ commeatuum. Cum omnes tuas contraxeris vires, divisam classem partim Corcyræ in statione habebis, ne transitus Romanis liber ac tutus pateat: partim ad litus Italiæ, quod Sardiniam Africamque spectat, trajicies: ipse cum omnibus terrestribus copiis in Byllinum agrum procedes. Inde Græciæ præsidebis, et speciem Romanis trajecturum te præbens, et, si res poposcerit, trajecturus. Hæc suadeo, qui, ut non omnis peritissimus sim belli, cum Romanis certe bellare bonis malisque meis didici. In quæ consilium dedi, in eadem nec infidelem nec segnem operam polliceor. Dii approbent eam sententiam, quæ tibi optima visa fuerit."

VIII. Hæc ferme Hannibalis oratio fuit; quam

laudârunt magis in præsentia, qui aderant, quam rebus ipsis exsecuti sunt: nihil enim eorum est factum, nisi quod ad classem copiasque arcessendas ex Asiâ Polyxenidam misit. Legati Larissam ad concilium Thessalorum sunt missi, [et Ætolis Amynandroque dies ad conveniendum exercitui] Pheras est dictus: eodem et rex cum suis copiis confestim venit. Ibi dum opperitur Amynandrum atque Ætolos, Philippum Megalopolitanum cum duobus millibus hominum, ad legenda ossa Macedonum circa Cynoscephalas, ubi debellatum erat cum Philippo, misit; sive ab ipso, quærente sibi commendationem ad Macedonum gentem et invidiam regi, quod insepultos milites reliquisset, monitus; sive, ab insitâ regibus vanitate, ad consilium specie amplum, re inane, animo adjecto. Tumulus est, in unum ossibus, quæ passim strata erant, coacervatis, factus; qui nullam gratiam ad Macedonas, odium ingens ad Philippum movit. Itaque, qui ad id tempus fortunam esset in consilio habiturus, is extemplo ad M. Bæbium proprætorem misit, "Antiochum in Thessaliam impetum fecisse: si videretur ei, moveret ex hibernis: se obviam processurum, ut, quid agendum esset, consultarent."

IX. Antiocho, ad Pheras jam castra habenti, ubi conjunxerant ei se Ætoli et Amynander, legati ab Larissâ venerunt, quærentes, quod ob factum dictumve Thessalorum bello lacesseret eos? simul orantes, ut, remoto exercitu, per legatos, si quid ei videretur, secum disceptaret. Eodem tempore quingentos armatos, duce Hippolocho, Pheras in præsidium miserunt: hi, exclusi aditu, jam omnia itinera obsidentibus regiis, Scotussam se receperunt. Legatis Larissæorum rex clementer respondit, "Non belli faciendi, sed tuendæ et stabiliendæ libertatis Thessalorum causâ, se Thessaliam intrâsse." Similia his qui cum Pheræis ageret, missus: cui nullo dato responso, Pheræi ipsi legatum ad regem, principem civitatis Pausaniam, miserunt; qui cum haud dissi-

milia his (ut in causâ pari) quæ pro Chalcidensibus in colloquio ad Euripi fretum dicta erant, quædam etiam ferocius, egisset; rex etiam atque etiam deliberare eos jussos, ne id consilii caperent, cujus, dum in futurum nimis cauti et providi essent, extemplo pœniteret, dimisit. Hæc renuntiata Pheras legatio cum esset, ne paulum quidem dubitârunt, quin pro fide erga Romanos, quidquid fors belli tulisset, paterentur. Itaque et hi summâ ope parabant se ad urbem defendendam: et rex ab omni parte simul oppugnare mœnia est aggressus; et, ut qui satis intelligeret, (neque enim dubium erat) in eventu ejus urbis positum esse, quam primam aggressus esset, aut sperni deinde ab universâ gente Thessalorum, aut timeri se, omnem undique terrorem obsessis injecit. Primum impetum oppugnationis satis constanter sustinuerunt: dein, cum multi propugnantes caderent, aut vulnerarentur, labare animi cœpêre. Revocati deinde castigationibus principum ad perseverandum in proposito, relicto exteriore circulo muri, deficientibus jam copiis, in interiorem partem urbis concesserunt; cui brevior orbis munitionis circumjectus erat: postremo victi malis, cum timerent, ne vi captis nulla apud victorem venia esset, dediderunt sese. Nihil inde moratus rex, quatuor millia armatorum, dum recens terror esset, Scotussam misit: nec ibi mora deditionis est facta, cernentibus Pheræorum recens exemplum; qui, quod pertinaciter primo abnuerant, malo domiti tandem fecissent. Cum ipsâ urbe Hippolochus Larissæorumque deditum est præsidium. Dimissi ab rege inviolati omnes; quod eam rem magni momenti futuram rex ad conciliandos Larissæorum animos credebat.

X. Intra decimum diem quam Pheras venerat, his perfectis, Cranonem, profectus cum toto exercitu, primo adventu cepit: inde Cypæram et Metropolim, et iis circumjecta castella recepit; omniaque jam regionis ejus, præter Atracem et Gyrtonem, in potestate erant. Tum aggredi Larissam constituit; ratus vel

terrore cæterarum expugnatarum, vel beneficio præsidii dimissi, vel exemplo tot civitatium dedentium sese, non ultra in pertinaciâ mansuros. Elephantis agi ante signa terroris causâ jussis, quadrato agmine ad urbem incessit; ut incerti fluctuarentur animi magnæ partis Larissæorum inter metum præsentem hostium et verecundiam absentium sociorum. Per eosdem dies Amynander cum Athamanum juventute occupat Pellinæum: et Menippus, cum tribus millibus peditum Ætolorum et ducentis equitibus, in Perrhæbiam profectus, Mallœam et Cyretias vi cepit, depopulatusque est agrum Tripolitanum. His raptim peractis, Larissam ad regem redeunt: consultanti, quidnam agendum esset de Larissâ, supervenerunt. Ibi in diversum sententiæ tendebant; aliis, vim adhibendam, et non differendum censentibus, quin operibus ac machinis simul undique mœnia aggrederentur urbis sitæ in plano, apertæ, campestri undique aditu: aliis nunc vires urbis, nequâquam Pheris conferendas, memorantibus: nunc hiemem et tempus anni nulli bellicæ rei, minime obsidioni atque oppugnationi urbium, aptum. Incerto regi inter spem metumque legati a Pharsalo, qui ad dedendam urbem suam forte venerant, animos auxerunt. M. Bæbius interim, cum Philippo in Dassaretiis congressus, Ap. Claudium ex communi consilio ad præsidium Larissæ misit, qui per Macedoniam magnis itineribus in jugum montium, quod super Gonnos est, pervenit. Oppidum Gonni viginti millia ab Larissâ abest, in ipsis faucibus saltûs, quæ Tempe appellantur, situm. Ibi castra metatus latius quam pro copiis, et plures, quam quot satis in usum erant, ignes cum accendisset, speciem, quam quæsierat, hosti fecit, omnem ibi Romanum exercitum cum rege Philippo esse. Itaque hiemem instare apud suos causatus rex, unum tantum moratus diem, ab Larissâ recessit, et Demetriadem rediit: Ætolique et Athamanes in suos receperunt se fines. Appius, etsi, cujus rei causâ missus erat, solutam cernebat

obsidionem, tamen Larissam ad confirmandos in reliquum sociorum animos descendit: duplexque lætitia erat, quod et hostes excesserant finibus, et intra mœnia præsidium Romanum cernebant.

XI. Rex Chalcidem a Demetriade profectus, amore captus virginis Chalcidensis, Cleoptolemi filiæ, cum patrem, primo allegando, deinde coram ipse rogando, fatigâsset, invitum se gravioris fortunæ conditioni illigantem, tandem impetratâ re, tamquam in mediâ pace nuptias celebrat: et reliquum hiemis, oblitus quantas simul duas res suscepisset, bellum Romanum et Græciam liberandam, omissâ omnium rerum curâ, in conviviis et vinum sequentibus voluptatibus, ac deinde, ex fatigatione magis quam satietate earum, in somno traduxit. Eadem omnes præfectos regios (qui ubique, ad Bœotiam maxime, præpositi hibernis erant) cepit luxuria; in eamdem et milites effusi sunt: nec quisquam eorum aut arma induit, aut stationem aut vigilias servavit; aut quidquam, quod militaris operis aut muneris esset, fecit. Itaque principio veris, cum per Phocidem Chæroneam, quo convenire omnem undique exercitum jusserat, venisset; facile animadvertit, nihilo severiore disciplinâ milites, quam ducem, hibernâsse. Alexandrum inde Acarnâna, et Menippum Macedonem, Stratum Ætoliæ copias ducere jussit: ipse, Delphis sacrificio Apollini facto, Naupactum processit. Consilio principum Ætoliæ habito, viâ, quæ præter Calydonem et Lysimachiam fert ad Stratum, suis, qui per Maliacum sinum veniebant, occurrit. Ibi Mnesilochus, princeps Acarnanum, multis emtus donis, non ipse solum gentem regi conciliabat, sed Clytum etiam prætorem, penes quem tum summa potestas erat, in suam sententiam adduxerat. Is cum Leucadios, quod Acarnaniæ caput est, non facile ad defectionem posse cerneret impelli, propter metum Romanæ classis, quæ cum Atilio, quæve circa Cephaleniam erat, arte eos est aggressus: nam, cum in concilio dixisset, tuenda mediterranea Acarnaniæ

esse, et omnibus, qui arma ferrent, exeundum ad Medionem et Thyrium, ne ab Antiocho aut Ætolis occuparentur; fuêre, qui dicerent, nihil attinere omnes tumultuose concitari: satis esse quingentorum hominum præsidium: eam juventutem nactus, trecentis Medione, ducentis Thyrii in præsidio positis, id agebat, ut, pro obsidibus futuri, venirent in potestatem regis.

XII. Per eosdem dies legati regis Medionem venerunt: quibus auditis, cum in concione, quidnam respondendum regi esset, consultaretur; et alii manendum in Romanâ societate, alii non adspernandam amicitiam regis censerent; media visa est Clyti sententia, eoque accepta est, ut ad regem mitterent legatos, peterentque ab eo, ut Medionios super tantâ re consultare in concilio Acarnanum pateretur. In eam legationem Mnesilochus, et qui ejus factionis erant, de industriâ conjecti, clam missis, qui regem admovere copias juberent, ipsi terebant tempus. Itaque, vixdum iis egressis legatis, Antiochus in finibus, mox ad portas erat; et trepidantibus, qui expertes proditionis fuerant, tumultuoseque juventutem ad arma vocantibus, ab Clyto et Mnesilocho in urbem est inductus: et, aliis suâ voluntate affluentibus, metu coacti etiam, qui dissentiebant, ad regem convenerunt: quos placidâ oratione territos cum permulsisset, ad spem vulgatæ clementiæ aliquot populi Acarnaniæ defecerunt. Thyrium a Medione profectus est, Mnesilocho eodem et legatis præmissis. Cæterum, detecta Medione fraus cautiores, non timidiores, Thyrienses fecit, dato ei haud perplexo responso, nullam se novam societatem, nisi ex auctoritate Romanorum imperatorum, accepturos, portisque clausis, armatos in muris disposuerunt. Et peropportune ad confirmandos Acarnanum animos Cn. Octavius, missus a Quintio, cum præsidium et paucas naves ab A. Postumio, qui ab Atilio legato Cephaleniæ præpositus fuerat, accepisset, Leucadem venit; implevitque spei

socios, Manium Acilium consulem jam cum legionibus mare trajecisse, et in Thessaliâ castra Romana esse. Hunc rumorem quia similem veri tempus anni maturum jam ad navigandum faciebat; rex, præsidio Medione imposito, et in quibusdam aliis Acarnaniæ oppidis, Thyrio abscessit, et per Ætoliæ ac Phocidis urbes Chalcidem rediit.

XIII. Sub idem tempus M. Bæbius et Philippus rex, jam ante per hiemem in Dassaretiis congressi, cum Ap. Claudium, ut obsidione Larissam eximeret, in Thessaliam misissent, quia id tempus rebus gerendis immaturum erat, in hiberna regressi, principio veris conjunctis copiis in Thessaliam descenderunt. In Acarnaniâ tum Antiochus erat. Advenientes, Philippus Malloeam Perrhæbiæ, Bæbius Phacium est aggressus: quo primo prope impetu capto, Phæstum eâdem celeritate capit. Inde Atracem cum se recepisset, Cyretias hinc et Eritium occupat; præsidiisque per recepta oppida dispositis, Philippo rursus obsidenti Malloeam se conjungit. Sub adventum Romani exercitûs, seu ad metum virium, seu ad spem veniæ, cum dedidissent sese; ad ea recipienda oppida, quæ Athamanes occupaverant, uno agmine ierunt. Erant autem hæc, Æginium, Ericinium, Gomphi, Silana, Tricca, Meliboea, Phaloria. Inde Pellinæum, ubi Philippus Megalopolitanus cum quingentis peditibus et equitibus quadraginta in præsidio erat, et circumsidunt, et, priusquam oppugnarent, mittunt ad Philippum, qui moneret, ne vim ultimam experiri vellet. Quibus ille satis ferociter respondit, vel Romanis vel Thessalis se crediturum fuisse; in Philippi se potestatem commissurum non esse. Postquam apparuit vi agendum, quia videbatur et Limnæam eodem tempore oppugnari posse, regem ad Limnæam ire placuit: Bæbius restitit ad Pellinæum oppugnandum.

XIV. Per eos forte dies Manius Acilius consul, cum decem millibus peditum, duobus millibus equitum, quindecim elephantis, mari trajecto, pedestres copias

Larissam ducere delectos militum tribunos jussit: ipse cum equitatu Limnæam ad Philippum venit. Adventu consulis deditio sine cunctatione est facta; traditumque præsidium regium, et cum iis Athamanes. Ab Limnæâ Pellinæum consul proficiscitur. Ibi primi Athamanes tradiderunt sese, deinde et Philippus Megalopolitanus: cui, decedenti de præsidio, cum obvius forte fuisset Philippus rex, ad ludibrium regem eum consalutari jussit; ipse, congressus, fratrem, haud sane decoro majestati suæ joco, appellavit. Deductus inde ad consulem custodiri jussus, et haud ita multo post in vinculis Romam missus. Cætera multitudo Athamanum aut militum Antiochi regis, quæ in præsidiis deditorum per eos dies oppidorum fuerat, Philippo tradita regi est: fuêre autem ad tria millia hominum. Consul Larissam est profectus, ibi de summâ belli consultaturus: in itinere ab Pieriâ et Metropoli legati tradentes urbes suas occurrerunt. Philippus, Athamanum præcipue captivis indulgenter habitis, ut per eos conciliaret gentem, nactus spem Athamaniæ potiundæ, exercitum eo duxit, præmissis in civitates captivis. Et illi magnam auctoritatem apud populares habuerunt, clementiam erga se regis munificentiamque commemorantes: et Amynander, cujus præsentis majestas aliquos in fide continuisset, veritus ne traderetur Philippo jam pridem hosti, et Romanis merito tunc propter defectionem infensis, cum conjuge ac liberis regno excessit, Ambraciamque se contulit: ita Athamania omnis in jus ditionemque Philippi concessit. Consul, ad reficienda maxime jumenta, quæ et navigatione et postea itineribus fatigata erant, paucos Larissæ moratus dies, velut renovato modicâ quiete exercitu, Cranonem est progressus. Venienti Pharsalus, Scotussa, et Pheræ, quæque in eis præsidia Antiochi erant, deduntur. Ex iis, interrogatis, qui manere secum vellent, mille volentes Philippo tradit: cæteros inermes Demetriadem remittit. Proërnam inde recepit, et quæ circa eam castella erant. Ducere

tum porro in sinum Maliacum cœpit. Appropinquante faucibus, super quas siti Thaumaci sunt, desertâ urbe, juventus omnis armata silvas et itinera insedit, et in agmen Romanum ex superioribus locis incursavit. Consul primo mittere, qui ex propinquo colloquentes deterrerent eos a tali furore: postquam perseverare in incepto vidit, tribuno cum duorum signorum militibus circummisso, interclusit ad urbem iter armatis, vacuamque eam cepit: tum, clamore ab tergo captæ urbis audito, refugientium undique ex silvis insidiatorum cædes facta est. A Thaumacis altero die consul ad Sperchium amnem pervenit: inde Hypatæorum agros vastavit.

XV. Cum hæc agebantur, Chalcide erat Antiochus; qui, jam tum cernens, nihil se ex Græciâ, præter amœna Chalcide hiberna et infames nuptias, petîsse, Ætolorum vana promissa incusare et Thoantem: Hannibalem vero, non ut prudentem tantum virum, sed prope vatem omnium quæ tum evenirent, admirari. Ne tamen temere cœpta segnitiâ insuper everteret, nuntios in Ætoliam mittit, ut, omni contractâ juventute, convenirent. Jam et ipse eo decem millia fere peditum, ex iis qui postea venerant ex Asiâ, expleta, et equites quingentos duxit. Quo cum aliquanto pauciores, quam unquam antea, convenissent, et principes tantummodo cum paucis clientibus essent, atque ii dicerent, omnia sedulo ab se facta, ut quam plurimos ex civitatibus suis evocarent; nec auctoritate, nec gratiâ, nec imperio adversus detrectantes militiam valuisse; destitutus undique et ab suis qui morabantur in Asiâ, et ab sociis, qui ea, in quorum spem vocaverant, non præstabant, intra saltum Thermopylarum sese recepit. Id jugum, sicut Apennini dorso Italia dividitur, ita mediam Græciam dirimit. Ante saltum Thermopylarum in Septemtrionem versa Epirus, et Perrhæbia, et Magnesia, et Thessalia est, et Phthiotæ Achæi, et sinus Maliacus: intra fauces ad Meridiem vergunt Ætoliæ pars major, et Acarnania, et

cum Locride Phocis, et Bœotia, adjunctaque insula Eubœa, et (excurrente in altum velut promontorio) Attica terra; sita ab tergo [et] Peloponnesus. Hoc jugum, ab Leucate et mari ad Occidentem verso per Ætoliam ad alterum mare Orienti objectum tendens, ea aspreta rupesque interjectas habet, ut non modo exercitus, sed ne expediti quidem facile ullas ad transitum calles inveniant. Extremos ad Orientem montes Œtam vocant, quorum quod altissimum est, Callidromon appellatur; in cujus valle ad Maliacum sinum vergente, iter est non latius quam sexaginta passus. Hæc una militaris via est, quâ traduci exercitus, si non prohibeantur, possint: ideo Pylæ, et ab aliis (quia calidæ aquæ in ipsis faucibus sunt) Thermopylæ, locus appellatur, nobilis Lacedæmoniorum adversus Persas morte magis memorabili, quam pugnâ.

XVI. Haudquâquam pari tum animo Antiochus, intra portas loci ejus castris positis, munitionibus insuper saltum impediebat: et, cum duplici vallo fossâque, et muro etiam, quâ res postulabat, ex multâ copiâ passim jacentium lapidum, permunisset omnia; satis fidens, nunquam eâ vim Romanum exercitum facturum, Ætolos ex quatuor millibus (tot enim convenerant) partim ad Heracleam præsidio obtinendam, quæ ante ipsas fauces posita est, partim Hypatam mittit; et Heracleam haud dubius consulem oppugnaturum, et jam multis nuntiantibus, circa Hypatam omnia evastari. Consul, depopulatus Hypatensem primo, deinde Heracleensem agrum, inutili utrobique auxilio Ætolorum, in ipsis faucibus prope fontes calidarum aquarum adversus regem castra posuit. Ætolorum utræque manus Heracleam sese incluserunt. Antiochum, cui, priusquam hostem cerneret, satis omnia permunita et præsidiis obsepta videbantur, timor deinde incessit, ne quas per imminentia juga calles inveniret ad transitum Romanus: nam et Lacedæmonios quondam ita a Persis circumitos fama erat; et nuper Philippum ab iisdem Romanis. Itaque nun-

tium Heracleam ad Ætolos mittit, ut hanc saltem sibi operam eo bello præstarent, ut vertices circa montium occuparent obsiderentque, ne quâ transire Romanus posset. Hoc nuntio audito, dissensio inter Ætolos orta est: pars imperio parendum regis atque eundum censebant, pars subsistendum Heracleæ ad utramque fortunam; ut, sive victus a consule rex esset, in expedito haberent integras copias ad opem propinquis ferendam civitatibus suis; sive vinceret, ut dissipatos in fugam Romanos persequerentur. Utraque pars non mansit modo in sententiâ suâ, sed etiam exsecuta est consilium: duo millia Heracleæ substiterunt: duo, trifariam divisa, Callidromum et Rhoduntiam et Tichiunta (hæc nomina cacuminibus sunt) occupavêre.

XVII. Consul postquam insessa superiora loca ab Ætolis vidit, M. Porcium Catonem et L. Valerium Flaccum, consulares legatos, cum binis millibus delectorum peditum, ad castella Ætolorum, Flaccum in Rhoduntiam et Tichiunta, Catonem in Callidromum mittit: ipse, priusquam ad hostem copias admoveret, vocatos in concionem milites paucis est allocutus: "Plerosque omnium ordinum, milites, inter vos esse video, qui in hac eâdem provinciâ T. Quintii ductu auspicioque militaveritis. Macedonico bello inexsuperabilis magis saltus ad amnem Aoum fuit, quam hic. Quippe portæ sunt hæ, et unus, inter duo maria clausis omnibus, velut naturalis transitus est: munitiones et locis opportunioribus tunc fuerunt, et validiores impositæ: exercitus hostium ille et numero major, et militum genere aliquanto melior. Quippe illic Macedones Thracesque et Illyrii erant, ferocissimæ omnes gentes: hic Syri et Asiatici Græci sunt, levissima genera hominum et servituti nata. Rex ille bellicosissimus, exercitatus jam inde ab juventâ finitimis Thracum atque Illyriorum, et circa omnium accolarum bellis: hic, ut aliam omnem vitam omittam, is est, qui, cum ad inferendum populo Romano bel-

lum ex Asiâ in Europam transisset, nihil memorabilius toto tempore hibernorum gesserit, quam quod, amoris causâ, ex domo privatâ, et obscuri etiam inter populares generis, uxorem duxit; et novus maritus, velut saginatus nuptialibus cœnis, ad pugnam processit. Summa virium speique ejus in Ætolis fuit, gente vanissimâ et ingratissimâ, ut vos prius experti estis, nunc Antiochus experitur. Nam nec convenerunt frequentes, nec contineri in castris potuerunt, et in seditione ipsi inter se sunt: et cum Hypatam tuendam Heracleamque depoposcissent, neutram tutati, refugerunt in juga montium; pars Heracleæ incluserunt sese. Rex ipse, confessus, nusquam æquo campo non modo congredi se ad pugnam audere, sed ne castra quidem in aperto ponere, relictâ omni ante se regione eâ, quam se nobis ac Philippo ademisse gloriabatur, condidit se intra rupes; ne ante fauces quidem saltûs, ut quondam Lacedæmonios fama est, sed intra penitus retractis castris: quod quantum interest ad timorem ostendendum, an muris alicujus urbis obsidendum sese incluserit? Sed neque Antiochum tuebuntur angustiæ, nec Ætolos vertices illi, quos ceperunt. Satis undique provisum atque præcautum est, ne quid adversus vos in pugnâ præter hostes esset. Illud proponere animo vestro debetis, non vos pro Græciæ libertate tantum dimicare, (quamquam is quoque egregius titulus esset, liberatam a Philippo ante, nunc ab Ætolis et ab Antiocho liberare) neque ea tantum in præmium vestrum cessura, quæ nunc in regiis castris sunt; sed illum quoque omnem apparatum, qui in dies ab Epheso exspectatur, prædæ futurum: Asiam deinde Syriamque, et omnia usque ad ortus solis ditissima regna imperio Romano aperturos. Quid deinde aberit, quin ab Gadibus ad Mare Rubrum Oceano fines terminemus, qui orbem terrarum amplexu finit, et omne humanum genus, secundum Deos, nomen Romanum veneretur? In hæc tanta præmia dignos parate animos, ut crastino die, bene juvantibus Diis, acie decernamus."

XVIII. Ab hac concione dimissi milites, priusquam corpora curarent, arma telaque parant. Luce primâ, signo pugnæ proposito, instruit aciem consul, arctâ fronte, ad naturam et angustias loci. Rex, postquam signa hostium conspexit, et ipse copias eduxit. Levis armaturæ partem ante vallum in primo locavit: tum Macedonum robur, quos Sarissophoros appellabant, velut firmamentum circa ipsas munitiones constituit: his ab sinistro cornu jaculatorum sagittariorumque et funditorum manum sub ipsis radicibus montis posuit, ut ex altiore loco nuda latera hostium incesserent. Ab dextro Macedonibus, ad ipsum munimentorum finem, quâ loca usque ad mare invia palustri limo et voraginibus claudunt, elephantos cum assueto præsidio posuit; post eos, equites; tum, modico intervallo relicto, cæteras copias in secundâ acie. Macedones, pro vallo locati, primo facile sustinebant Romanos, tentantes ab omni parte aditus: multum adjuvantibus, qui ex loco superiore fundis, velut nimbum, glandes et sagittas simul ac jacula ingerebant: deinde, ut major, nec jam toleranda vis hostium inferebat se, pulsi loco intra munimenta, subductis ordinibus, concesserunt: inde ex vallo prope alterum vallum, hastis præ se objectis, fecerunt: et ita modica altitudo valli erat, ut et locum superiorem ad pugnandum suis præberet, et propter longitudinem hastarum subjectum haberet hostem. Multi, temere subeuntes vallum, transfixi sunt: et aut incepto irrito recessissent, aut plures cecidissent, ni M. Porcius ab jugo Callidromi, dejectis inde Ætolis, et magnâ ex parte cæsis, (incautos enim et plerosque sopitos oppresserat) super imminentem castris collem apparuisset.

XIX. Flacco non eadem fortuna ad Tichiunta et Rhoduntiam, nequidquam subire ad ea castella conato, fuerat. Macedones, quique alii in castris regiis erant, primo, dum procul nihil aliud quam turba et agmen apparebat, Ætolos credere, visâ procul pugnâ, subsidio venire. Cæterum, ut primum signaque et arma

ex propinquo cognita errorem aperuerunt, tantus repente pavor omnes cepit, ut, abjectis armis, fugerent. Et munimenta sequentes impedierunt, et angustiæ vallis, per quam sequendi erant; et maxime omnium, quod elephanti novissimi agminis erant, quos pedes ægre præterire, eques nullo poterat modo, timentibus equis, tumultumque inter se majorem, quam in prœlio, edentibus. Aliquantum temporis et direptio castrorum tenuit. Scarphiam tamen eo die persecuti sunt hostem. Multis in ipso itinere cæsis captisque, non equis virisque tantum, sed etiam elephantis, quos capere non potuerant, interfectis, in castra reverterunt; quæ tentata eo die inter ipsum pugnæ tempus ab Ætolis, Heracleam obtinentibus præsidio, sine ullo haud parum audacis incepti effectu, fuerant. Consul, noctis insequentis tertiâ vigiliâ præmisso equitatu ad persequendum hostem, signa legionum primâ luce movit. Aliquantum viæ præceperat rex; ut qui non ante, quam Elatiæ, ab effuso constiterit cursu: ubi primum reliquiis pugnæque et fugæ collectis, cum perexiguâ manu semiermium militum Chalcidem se recepit. Romanus equitatus ipsum quidem regem Elatiæ assecutus non est; sed magnam partem agminis, aut lassitudine subsistentis, aut errore, ut qui sine ducibus per ignota itinera fugerent, dissipatos oppresserunt: nec, præter quingentos qui circa regem fuerunt, ex toto exercitu quisquam effugit; etiam ex decem millibus militum, quos, Polybio auctore, trajecisse secum regem in Græciam scripsimus, exiguus numerus. Quid si Antiati Valerio credamus, sexaginta millia militum fuisse in regio exercitu scribenti, quadraginta inde millia cecidisse, supra quinque millia capta, cum signis militaribus ducentis triginta? Romanorum centum quinquaginta in ipso certamine pugnæ, ab incursu Ætolorum se tuentes non plus quinquaginta, interfecti sunt.

XX. Consule per Phocidem et Bœotiam exercitum ducente, consciæ defectionis civitates cum velamentis

ante portas stabant, metu ne hostiliter diriperentur: cæterum, per omnes dies, haud secus quam in pacato agro, sine violatione ullius rei agmen processit, donec in agrum Coronæum ventum est. Ibi statua regis Antiochi, posita in templo Minervæ Itoniæ, iram accendit; permissumque militi est, ut circumjectum templo agrum popularetur. Deinde cogitatio animum subiit, cum communi decreto Bœotorum posita esset statua, indignum esse, in unum Coronensem agrum sævire. Revocato extemplo milite, finis populandi factus: castigati tantum verbis Bœoti ob ingratum in tantis tamque recentibus beneficiis animum erga Romanos. Inter ipsum pugnæ tempus, decem naves regiæ cum præfecto Isidoro ad Thronium in sinu Maliaco stabant: eo gravis vulneribus Alexander Acarnan, nuntius adversæ pugnæ, cum perfugisset, trepidæ inde recenti terrore naves Cenæum Eubœæ petierunt: ibi mortuus sepultusque Alexander. Tres, quæ ex Asiâ profectæ eumdem portum tenuerant, naves, auditâ exercitûs clade, Ephesum redierunt. Isidorus ab Cenæo Demetriadem, si forte eo deferret fuga regem, trajecit. Per eosdem dies A. Atilius, præfectus Romanæ classis, magnos regios commeatus, jam fretum, quod ad Andrum insulam est, prætervectos, excepit: alias mersit, alias cepit naves: quæ novissimæ agminis erant, cursum in Asiam verterunt. Atilius Piræeum, unde profectus erat, cum agmine captivarum navium revectus, magnam vim frumenti et Atheniensibus et aliis ejusdem regionis sociis divisit.

XXI. Antiochus, sub adventum consulis a Chalcide profectus, Tenum primo tenuit; inde Ephesum transmisit. Consuli Chalcidem venienti portæ patuerunt, cum, appropinquante eo, Aristoteles, præfectus regis, urbe excessisset. Et cæteræ urbes in Eubœâ sine certamine traditæ; post paucosque dies, omnibus perpacatis, sine ullius noxâ urbis exercitus Thermopylas reductus, multo modestiâ post victoriam,

quam ipsâ victoriâ, laudabilior. Inde consul M. Catonem, per quem, quæ gesta essent, senatus populusque Romanus haud dubio auctore sciret, Romam misit. Is a Creüsâ (Thespiensium emporium est, in intimo sinu Corinthiaco retractum) Patras Achaiæ petit: a Patris Corcyram usque Ætoliæ atque Acarnaniæ litora legit, atque ita ad Hydruntum Italiæ trajecit: quinto die inde pedestri itinere Romam ingenti cursu pervenit. Ante lucem ingressus Urbem, a portâ ad prætorem M. Junium iter intendit. Is primâ luce senatum vocavit: quo L. Cornelius Scipio, aliquot diebus ante a consule dimissus, cum advenienti audîsset, prægressum Catonem in senatu esse, supervenit exponenti, quæ gesta essent. Duo inde legati jussu senatûs in concionem sunt producti; atque ibi eadem, quæ in senatu, de rebus in Ætoliâ gestis exposuerunt. Supplicatio in triduum decreta est; et ut quadraginta hostiis majoribus prætor, quibus Diis ei videretur, sacrificaret. Per eosdem dies et M. Fulvius Nobilior, qui biennio ante prætor in Hispaniam erat profectus, ovans Urbem est ingressus. Argenti bigati præ se tulit centum triginta millia: et extra numeratum duodecim millia pondo argenti; auri pondo centum viginti septem.

XXII. Acilius consul ab Thermopylis Heracleam ad Ætolos præmisit, "ut tunc saltem, experti regiam vanitatem, resipiscerent; traditâque Heracleâ, cogitarent de petendâ ab senatu seu furoris sui seu erroris veniâ: et cæteras Græciæ civitates defecisse eo bello ab optime de se meritis Romanis: sed, quia, post fugam regis, cujus fiduciâ officio decessissent, non addidissent pertinaciam culpæ, in fidem receptas esse. Ætolos quoque, quamquam non secuti sint regem, sed arcessierint, et duces belli, non socii, fuerint, si pœnitere possint, posse et incolumes esse." Ad ea cum pacati nihil responderetur, appareretque, armis rem gerendam, et, rege superato, bellum Ætolicum integrum restare; castra ab Thermopylis ad Hera-

-cleam movit; eoque ipso die, ut situm nosceret urbis, ab omni parte equo mœnia est circumvectus. Sita est Heraclea in radicibus Œtæ montis: ipsa in campo, arcem imminentem loco alto et undique præcipiti habet. Contemplatus omnia, quæ noscenda erant, quatuor simul locis aggredi urbem constituit. A flumine Asopo, quâ et gymnasium est, L. Valerium operibus atque oppugnationi præposuit: arcem extra muros, quæ frequentius prope quam urbs habitabatur, Ti. Sempronio Longo oppugnandam dedit: a sinu Maliaco, quæ aditum haud facilem pars habebat, M. Bæbium; ab altero amniculo, quem Melana vocant, adversus Dianæ templum, Ap. Claudium opposuit. Horum magno certamine intra paucos dies turres, arietesque, et alius omnis apparatus oppugnandarum urbium perficitur. Et cum ager Heracleensis, paluster omnis frequensque proceris arboribus, benigne ad omne genus operum materiam suppeditabat; tum, quia refugerant intra mœnia Ætoli, deserta, quæ in vestibulo urbis erant, tecta in varios usus non tigna modo et tabulas, sed laterem quoque, et cæmenta, et saxa variæ magnitudinis, præbebant.

XXIII. Et Romani quidem operibus magis quam armis urbem oppugnabant: Ætoli contra armis se tuebantur: nam, cum ariete quaterentur muri, non laqueis, ut solet, exceptos declinabant ictus; sed armati frequentes, quidam ignes etiam, quos aggeribus injicerent, ferebant. Fornices quoque in muro erant, apti ad excurrendum; et ipsi, cum pro dirutis reficerent muros, crebriores eos, ut pluribus erumperetur in hostem locis, faciebant. Hoc primis diebus, dum integræ vires erant, et frequentes et impigre fecerunt; in dies deinde pauciores et segnius. Etenim, cum multis urgerentur rebus, nulla eos res æque, ac vigiliæ conficiebant; Romanis, in magnâ copiâ militum, succedentibus aliis in stationem aliorum, Ætolos propter paucitatem eosdem dies noctesque assiduo labore urente. Per quatuor et viginti dies, ita ut nullum

tempus vacuum dimicatione esset adversus quatuor e partibus simul oppugnantem hostem, nocturnus diurno continuatus labor est. Cum fatigatos jam Ætolos sciret consul et ex ratione temporis, et quod ita transfugæ affirmabant, tale consilium iniit. Mediâ nocte receptui signum dedit, et ab oppugnatione simul omnes milites deductos usque ad tertiam diei horam quietos in castris tenuit: inde cœpta oppugnatio ad mediam rursus noctem perducta est: intermissa deinde usque ad tertiam diei horam. Fatigationem rati causam esse Ætoli non continuandæ oppugnationis, quæ et ipsos affecerat, ubi Romanis datum receptui signum esset, velut ipsi quoque hoc revocati, pro se quisque ex stationibus decedebant: nec ante tertiam diei horam armati in muris apparebant.

XXIV. Consul, cum nocte mediâ intermisisset oppugnationem, quartâ vigiliâ rursus ab tribus partibus summâ vi aggressus, ab unâ Ti. Sempronium tenere intentos milites signumque exspectantes jussit, ad ea in nocturno tumultu, unde clamor exaudiretur, haud dubie ratus hostes concursuros. Ætoli, pars sopiti affecta labore ac vigiliis corpora ex somno moliebantur; pars vigilantes adhuc ad strepitum pugnantium in tenebris currunt. Hostes partim per ruinas jacentis muri transcendere conantur: partim scalis adscensus tentant: adversus quos undique ad opem ferendam occurrunt Ætoli. Pars una, in quâ ædificia extra urbem erant, neque defenditur, neque oppugnatur: sed, qui oppugnarent, intenti signum exspectabant; defensor nemo aderat. Jam dilucescebat, cum signum consul dedit; et sine ullo certamine partim per semiruta, partim scalis integros muros transcendêre. Simul clamor, index capti oppidi, est exauditus, undique Ætoli, desertis stationibus, in arcem fugiunt. Oppidum victores permissu consulis diripiunt; non tam ab irâ nec ab odio, quam ut miles, coërcitus in tot receptis ex potestate hostium urbibus, aliquo tandem loco fructum victoriæ sentiret. Revocatos inde a

medio ferme die milites cum in duas divisisset partes, unam radicibus montium circumduci ad rupem jussit, quæ, fastigio altitudinis par, mediâ valle velut abrupta ab arce erat; sed adeo prope geminata cacumina eorum montium sunt, ut ex vertice altero conjici tela in arcem possint: cum dimidiâ parte militum consul, ab urbe escensurus in arcem, signum ab iis, qui ab tergo in rupem evasuri erant, exspectabat. Non tulêre, qui in arce erant Ætoli, primum eorum, qui rupem ceperant, clamorem, deinde impetum ab urbe Romanorum; et fractis jam animis, et nullâ ibi præparatâ re ad obsidionem diutius tolerandam; utpote congregatis feminis, puerisque, et imbelli aliâ turbâ in arcem, quæ vix capere, nedum tueri, multitudinem tantam posset: itaque, ad primum impetum abjectis armis, dediderunt sese. Traditus inter cæteros princeps Ætolorum Damocritus est, qui principio belli decretum Ætolorum, quo arcessendum Antiochum censuerant, T. Quintio poscenti responderat, "In Italiâ daturum, cum castra ibi Ætoli posuissent." Ob eam ferociam majus victoribus gaudium traditus fuit.

XXV. Eodem tempore, quo Romani Heracleam, Philippus Lamiam ex composito oppugnabat; circa Thermopylas cum consule, redeunte ex Bœotiâ, ut victoriam ipsi populoque Romano gratularetur, excusaretque, quod morbo impeditus bello non interfuisset, congressus: inde diversi ad duas simul oppugnandas urbes profecti. Intersunt septem millia ferme passuum: et quia Lamia cum posita est in tumulo, tum regionem [eâ maxime despectat oppidum, quâ] breve intervallum videtur, et omnia in conspectu sunt. Cum enise, velut proposito certamine, Romani Macedonesque diem ac noctem aut in operibus aut in prœliis essent, hoc major difficultas Macedonibus erat, quod Romani aggere et vineis, et omnibus supra terram operibus, subtus Macedones cuniculis oppugnabant; et in asperis locis silex sæpe impenetrabilis ferro occurrebat. Et, cum parum procederet inceptum, per

colloquia principum oppidanos tentabat rex, ut urbem dederent; haud dubius, quin, si prius Heraclea capta foret, Romanis se potius quam sibi dedituri essent, suamque gratiam consul in obsidione liberandâ facturus esset. Nec eum opinio est frustrata: confestim enim ab Heracleâ captâ nuntius venit, ut oppugnatione absisteret: "æquius esse, Romanos milites, qui acie dimicâssent cum Ætolis, præmia victoriæ habere." Ita recessum ab Lamiâ est; et propinquæ clade urbis, ipsi ne quid simile paterentur, effugerunt.

XXVI. Paucis, priusquam Heraclea caperetur, diebus, Ætoli, concilio Hypatam coacto, legatos ad Antiochum miserunt; inter quos et Thoas idem, qui antea, missus est. Mandata erant, ut ab rege peterent, primum, ut ipse, coactis rursus terrestribus navalibusque copiis, in Græciam trajiceret: deinde, si qua ipsum teneret res, ut pecuniam et auxilia mitteret: "id cum ad dignitatem ejus fidemque pertinere, non prodi socios, tum etiam ad incolumitatem regni, non sinere Romanos, omni curâ vacuos, cum Ætolorum gentem sustulissent, omnibus copiis in Asiam trajicere." Vera erant, quæ dicebantur: eo magis regem moverunt. Itaque in præsentia pecuniam, quæ ad usus belli necessaria erat, legatis dedit; auxilia terrestria navaliaque affirmavit missurum. Thoantem unum ex legatis retinuit, et ipsum haud invitum morantem, ut exactor præsens promissorum adesset.

XXVII. Cæterum Heraclea capta fregit tandem animos Ætolorum; et post paucos dies quam ad bellum renovandum acciendumque regem in Asiam miserant legatos, abjectis belli consiliis, pacis petendæ oratores ad consulem miserunt. Quos dicere exorsos consul interfatus, cum alia sibi prævertenda esse dixisset, redire Hypatam eos, datis dierum decem induciis, et L. Valerio Flacco cum iis misso, jussit: ei, quæ secum acturi fuissent, exponere, et si qua vellent alia. Hypatam ut est ventum, principes

Ætolorum apud Flaccum concilium habuerunt, consultantes, quonam agendum modo apud consulem foret. His parantibus antiqua fœderum ordiri, meritaque in populum Romanum, "Absistere iis," Flaccus jussit, "quæ ipsi violâssent ac rupissent: confessionem iis culpæ magis profuturam, et totam in preces orationem versam: nec enim in causâ ipsorum, sed in populi Romani clementiâ, spem salutis positam esse: et se suppliciter agentibus iis affuturum, et apud consulem, et Romæ in senatu: eo quoque enim mittendos fore legatos." Hæc una via omnibus ad salutem visa est, "ut in fidem se permitterent Romanorum. Ita enim et illis violandi supplices verecundiam se impositiuros: et ipsos nihilominus suæ potestatis fore, si quid melius fortuna ostendisset."

XXVIII. Postquam ad consulem ventum est, Phæneas, legationis princeps, longam orationem, et varie ad mitigandam iram victoris compositam, ita ad extremum finivit, ut diceret; "Ætolos se suaque omnia fidei populi Romani permittere." Id consul ubi audivit, "Etiam atque etiam videte," inquit, "Ætoli, ut ita permittatis." Tum decretum Phæneas, in quo id diserte scriptum erat, ostendit. "Quando ergo," inquit, "ita permittitis, postulo, ut mihi Dicæarchum civem vestrum, et Menestam Epirotam," (Naupactum is, cum præsidio ingressus, ad defectionem compulerat) "et Amynandrum cum principibus Athamanum, quorum consilio ab nobis defecistis, sine morâ dedatis." Prope dicentem interfatus Romanum Phæneas, "Non in servitutem," inquit, "sed in fidem tuam nos tradidimus: et certum habeo, te imprudentiâ labi, qui nobis imperes, quæ moris Græcorum non sint." Ad hæc consul, "Nec, Hercle!" inquit, "magnopere nunc curo, quid Ætoli satis ex more Græcorum factum esse censeant, dum ego more Romano imperium inhibeam in deditos modo decreto suo, ante armis victos. Itaque, ni propere fit quod impero, vinciri vos jam jubeo:" affer-

rique catenas, et circumsistere lictores jussit. Tum fracta Phaeneae ferocia, Ætolisque aliis est: et tandem, cujus conditionis essent, sensêre: et, "se quidem," Phaeneas, "et qui adsint Ætolorum, scire facienda esse, quae imperentur," dixit: "sed ad decernenda ea concilio Ætolorum opus esse: ad id petere, ut decem dierum inducias daret." Petente Flacco pro Ætolis, induciae datae: et Hypatam reditum est. Ubi cum in consilio delectorum, quos Apocletos vocant, Phaeneas, et quae imperarentur, et quae ipsis prope accidissent, exposuisset; ingemuerunt quidem principes conditioni suae; parendum tamen victori censebant, et ex omnibus oppidis convocandos Ætolos ad concilium.

XXIX. Postquam vero omnis coacta multitudo eadem illa audivit, adeo saevitiâ imperii atque indignitate exasperati animi sunt, ut, si in pace fuissent, illo impetu irae concitari potuerint ad bellum. Ad iram accedebat et difficultas eorum, quae imperarentur: "quonam modo enim utique regem Amynandrum se tradere posse?" Et spes forte oblata, quod Nicander, eo ipso tempore ab rege Antiocho veniens, implevit exspectatione vanâ multitudinem, terrâ marique ingens parari bellum. Is, duodecimo die quam conscenderat navem, in Ætoliam, perfectâ legatione, rediens, Phalera in sinu Maliaco tenuit: inde Lamiam pecuniam cum devexisset, ipse cum expeditis vesperâ primâ inter Macedonum Romanaque castra medio agro, dum Hypatam notis callibus petit, in stationem incidit Macedonum, deductusque ad regem est, nondum convivio dimisso. Quod ubi nuntiatum est, velut hospitis, non hostis, adventu motus Philippus, accumbere eum epularique jussum, atque inde, dimissis aliis, solum retentum, ipsum quidem de se timere quidquam vetuit. Ætolorum prava consilia, atque in ipsorum caput semper recidentia, accusavit; qui primum Romanos, deinde Antiochum, in Graeciam adduxissent. "Sed praeteritorum, quae magis repre-

hendi quam corrigi possint, oblitum se, non facturum, ut insultet adversis rebus eorum. Ætolos quoque finire tandem adversus se odia debere; et Nicandrum privatim ejus diei, quo servatus a se foret, meminisse." Ita datis, qui in tutum eum prosequerentur, Hypatam Nicander consultantibus de pace Romanâ supervenit.

XXX. Manius Acilius, venditâ aut concessâ militi circa Heracleam prædâ, postquam nec Hypatæ pacata esse consilia, et Naupactum concurrisse Ætolos, ut inde totum impetum belli sustinerent, audivit; præmisso Ap. Claudio cum quatuor millibus militum ad occupanda juga, quâ difficiles transitus montium erant, ipse Œtam adscendit, Herculique sacrificium fecit in eo loco, quem Pyram, quod ibi mortale corpus ejus Dei sit crematum, appellant: inde toto exercitu profectus, reliquum iter satis expedito agmine fecit. Ut ad Coracem est ventum, (mons est altissimus inter Callipolin et Naupactum) ibi et jumenta multa ex agmine præcipitata cum ipsis oneribus sunt, et homines vexati. Et facile apparebat, quam cum inerti hoste res esset, qui tam impeditum saltum nullo præsidio, ut clauderet transitum, insedisset. Tum quoque vexato exercitu, ad Naupactum descendit; et, uno castello adversus arcem posito, cæteras partes urbis, divisis copiis pro situ mœnium, circumsedit: nec minus operis laborisque ea oppugnatio, quam Heracleæ, habuit.

XXXI. Eodem tempore et Messene in Peloponneso ab Achæis, quod concilii eorum recusaret esse, oppugnari cœpta est. Etenim duæ civitates, Messene et Elis, extra concilium Achaïcum erant: cum Ætolis sentiebant. Elei tamen, post fugatum ex Græciâ Antiochum, legatis Achæorum lenius responderant, "dimisso præsidio regio, cogitaturos se, quid sibi faciendum esset." Messenii, sine responso dimissis legatis, moverant bellum; trepidique rerum

suarum, cum jam ager effuso exercitu passim ureretur, castraque prope urbem poni viderent, legatos Chalcidem ad T. Quintium, auctorem libertatis, miserunt, qui nuntiarent, Messenios Romanis, non Achæis, et aperire portas et dedere urbem paratos esse. Auditis legatis, extemplo profectus Quintius, a Megalopoli ad Diophanem prætorem Achæorum misit, qui extemplo reducere eum a Messene exercitum, et venire ad se juberet. Dicto paruit Diophanes: et, solutâ obsidione, expeditus ipse, prægressus agmen, circa Andaniam, parvum oppidum, inter Megalopolim Messenenque positum, Quintio occurrit; et, cum causas oppugnationis exponeret, castigatum leniter, quod tantam rem sine auctoritate suâ conatus esset, dimittere exercitum jussit, nec pacem omnium bono partam turbare. Messeniis imperavit, ut exsules reducerent, et Achæorum concilii essent. Si qua haberent, de quibus aut recusare, aut in posterum caveri sibi vellent, Corinthum ad se venirent. Diophanem concilium Achæorum extemplo sibi præbere jussit. Ibi, de Zacyntho interceptâ per fraudem insulâ questus, postulavit, ut restitueretur Romanis. Philippi Macedonum regis Zacynthus fuerat: eam mercedem Amynandro dederat, ut per Athamaniam ducere exercitum in superiorem partem Ætoliæ liceret: quâ expeditione fractis animis, Ætolos compulit ad petendam pacem. Amynander Philippum Megalopolitanum insulæ præfecit: postea per bellum, quo se Antiocho adversus Romanos conjunxit, Philippo ad munia belli revocato, Hieroclem Agrigentinum successorem misit.

XXXII. Is, post fugam ab Thermopylis Antiochi, Amynandrumque a Philippo Athamaniâ pulsum, missis ultro ad Diophanem prætorem Achæorum nuntiis, pecuniam pactus, insulam Achæis tradidit. Id præmium belli suum esse, æquum censebant Romani: "non enim Manium Acilium consulem legionesque Romanas Diophani et Achæis ad Thermopylas pug-

nâsse." Diophanes adversus hæc purgare interdum sese gentemque; interdum de jure facti disserere. Quidam Achæorum et initio eam se rem adspernatos testabantur, et tunc pertinaciam increpitabant prætoris: auctoribusque iis decretum est, ut T. Quintio ea res permitteretur. Erat Quintius, sicut adversantibus asper, ita, si cederes, idem placabilis. Omissâ igitur contentione vocis vultûsque, "Si utilem," inquit, "possessionem ejus insulæ censerem Achæis esse, auctor essem senatui populoque Romano, ut eam vos habere sinerent: cæterum, sicut testudinem, ubi collecta in suum tegimen est, tutam ad omnes ictus video esse; ubi exserit partes aliquas, quodcumque nudavit, obnoxium atque infirmum habere; haud dissimiliter vos, Achæi, clausos undique mari, quæ intra Peloponnesi sint terminos, ea et jungere vobis, et juncta tueri facile; simul aviditate plura amplectendi hinc excedatis, nuda vobis omnia, quæ extra sint, et exposita ad omnes ictus esse." Assentiente omni concilio, nec Diophane ultra tendere auso, Zacynthus Romanis traditur.

XXXIII. Per idem tempus Philippus rex, proficiscentem consulem ad Naupactum percontatus, si se interim, quæ defecissent ab societate Romanâ, urbes recipere vellet, permittente eo, ad Demetriadem copias admovit, haud ignarus, quanta ibi tum perturbatio esset. Destituti enim ab omni spe, cum desertos se ab Antiocho, spem nullam in Ætolis esse cernerent, dies noctesque aut Philippi hostis adventum, aut infestiorem etiam, quo justius irati erant, Romanorum exspectabant. Turba erat ibi incondita regiorum: qui, primo pauci in præsidio relicti, postea plures, plerique inermes, ex prœlio adverso fugâ delati, nec virium nec animi satis ad obsidionem tolerandam habebant. Itaque præmissis a Philippo, qui spem impetrabilis veniæ ostendebant, responderunt, patere portas regi. Ad primum ejus ingressum principum quidam urbe excesserunt: Eurylochus mortem

sibi conscivit. Antiochi milites (sic enim pacti erant) per Macedoniam Thraciamque, prosequentibus Macedonibus, ne quis eos violaret, Lysimachiam deducti sunt. Erant et paucæ naves Demetriade, quibus præerat Isidorus: eæ quoque cum præfecto suo dimissæ sunt. Inde Dolopiam, et Aperantiam, et Perrhæbiæ quasdam civitates recepit.

XXXIV. Dum hæc a Philippo geruntur, T. Quintius, receptâ Zacyntho ab Achaïco concilio, Naupactum trajecit; quæ jam per duos menses (sed prope excidium erat) oppugnabatur; et, si capta vi foret, omne ibi nomen Ætolorum ad internecionem videbatur venturum. Cæterum, quamquam merito iratus erat Ætolis, quod solos obtrectâsse gloriæ suæ, cum liberaret Græciam, meminerat, et nihil auctoritate suâ motos esse, cum, quæ tum maxime acciderant, casura præmonens, a furioso incepto eos deterreret; tamen, sui maxime operis esse credens, nullam gentem liberatæ a se Græciæ funditus everti, obambulare muris, ut facile nosceretur ab Ætolis, cœpit. Confestim a primis stationibus cognitus est, vulgatumque per omnes ordines, Quintium esse: itaque, concursu facto undique in muros, manus pro se quisque tendentes, consonante clamore nominatim Quintium orare, ut opem ferret ac servaret. Et tum quidem, quamquam moveretur his vocibus, manu tamen abnuit, quidquam opis in se esse. Cæterum, postquam ad consulem venit; "Utrum fefellit," inquit, "te, Mani Acili, quid agatur? an, cum satis pervideas, nihil id magnopere ad summam rem pertinere censes?" Erexerat exspectatione consulem; et, "Quin expromis," inquit, "quid rei sit?" Tum Quintius: "Ecquid vides, te, devicto Antiocho, in duabus urbibus oppugnandis tempus terere, cum jam prope annus circumactus sit imperii tui? Philippum autem, qui non aciem, non signa hostium vidit, non solum urbes, sed tot jam gentes, Athamaniam, Perrhæbiam, Aperantiam, Dolopiam sibi adjunxisse? Atqui non tantum interest nostra,

Ætolorum opes ac vires minui, quantum, non supra modum Philippum crescere, et victoriæ tuæ præmium te militesque tuos nondum duas urbes, Philippum tot gentes Græciæ habere."

XXXV. Assentiebatur his consul: sed pudor, si irrito incepto abscederet obsidione, occurrebat: tota inde Quintio res permissa est. Is rursus ad eam partem muri, quâ paulo ante vociferati Ætoli fuerant, rediit: ibi cum impensius orarent, ut misereretur gentis Ætolorum, exire aliquos ad se jussit. Phæneas ipse principesque alii extemplo egressi sunt: quibus provolutis ad pedes, "Fortuna," inquit, "vestra facit, ut et iræ meæ et orationi temperem. Evenerunt, quæ prædixi eventura: et ne hoc quidem reliqui vobis est, ut indignis accidisse ea videantur. Ego tamen, sorte quâdam nutriendæ Græciæ datus, ne ingratis quidem benefacere absistam. Mittite oratores ad consulem, qui inducias tantum temporis petant, ut mittere legatos Romam possitis, per quos senatui de vobis permittatis. Ego apud consulem deprecator defensorque vobis adero." Ita, ut censuerat Quintius, fecerunt: nec adspernatus est legationem consul: induciisque in diem certam datis, quâ legatio renuntiari ab Româ posset, soluta obsidio est, et exercitus in Phocidem missus. Consul cum T. Quintio ad Achaïcum concilium Ægium trajecit. Ibi de Eleis et de exsulibus Lacedæmoniorum restituendis actum: et neutra perfecta res, quia suæ gratiæ reservari eam Achæi, Elei per se ipsi, quam per Romanos, maluerunt Achaïco contribui concilio. Epirotarum legati ad consulem venerunt, quos non sincerâ fide in amicitiâ fuisse satis constabat: militem tamen nullum Antiocho dederant: pecuniâ juvisse eum insimulabantur; legatos ad regem ne ipsi quidem misisse inficiabantur. Iis petentibus, ut in amicitiâ pristinâ esse liceret, respondit consul, "Se, utrum hostium an pacatorum eos numero haberet, nondum scire. Senatum ejus rei judicem fore. Integram se causam

eorum Romam rejicere: inducias ad id dierum nonaginta dare." Epirotæ Romam missi senatum adierunt. Iis, magis, quæ non fecissent hostilia, referentibus, quam purgantibus ea de quibus arguebantur, responsum datum est, quo veniam impetrâsse, non causam probâsse, videri possent. Et Philippi regis legati sub idem tempus in senatum introducti, gratulantes de victoriâ. Iis petentibus, ut sibi sacrificare in Capitolio, donumque ex auro liceret ponere in æde Jovis Optimi Maximi, permissum ab senatu: centum pondo coronam auream posuerunt. Non responsum solum benigne legatis est; sed Philippi quoque filius Demetrius, qui obses Romæ erat, ad patrem reducendus legatis datus est. Bellum, quod cum Antiocho rege in Græciâ gestum est a Manio Acilio consule, hunc finem habuit.

XXXVI. Alter consul, P. Cornelius Scipio, Galliam provinciam sortitus, priusquam ad bellum, quod cum Boiis gerendum erat, proficisceretur, postulavit ab senatu, ut pecunia sibi decerneretur ad ludos, quos proprætor in Hispaniâ inter ipsum discrimen pugnæ vovisset. Novum atque iniquum postulare est visus: censuerunt ergo, "quos ludos inconsulto senatu ex suâ unius sententiâ vovisset, eos uti de manubiis, si quam pecuniam ad id reservâsset, vel suâ ipse impensâ faceret." Eos ludos per dies decem P. Cornelius fecit. Per idem fere tempus ædes Matris Magnæ Idææ dedicata est; quam Deam is P. Cornelius (advectam ex Asiâ, P. Cornelio Scipione, cui post Africano fuit cognomen, P. Licinio consulibus) in Palatium a mari detulerat. Locaverant ædem faciendam ex senatûs-consulto M. Livius, C. Claudius censores, M. Cornelio, P. Sempronio consulibus: tredecim annis post quam locata erat, dedicavit eam M. Junius Brutus, ludique ob dedicationem ejus facti, quos primos scenicos fuisse, Antias Valerius est auctor, Megalesia appellatos. Item Juventatis ædem in Circo Maximo C. Licinius Lucullus duumvir dedicavit.

Voverat eam sexdecim annis ante M. Livius consul, quo die Hasdrubalem exercitumque ejus cecidit: idem censor eam faciendam locavit, M. Cornelio, P. Sempronio consulibus. Hujus quoque dedicandæ causâ ludi facti; et eo omnia cum majore religione facta, quod novum cum Antiocho instabat bellum.

XXXVII. Principio ejus anni, quo hæc (jam profecto ad bellum Manio Acilio, manente adhuc Romæ P. Cornelio consule) agebantur, boves duos domitos in Carinis per scalas pervenisse in tegulas ædificii, proditum memoriæ est. Eos vivos comburi, cineremque eorum dejici in Tiberim, aruspices jusserunt. Tarracinæ et Amiterni nuntiatum est aliquoties lapidibus pluisse; Minturnis ædem Jovis et tabernas circa forum de cœlo tactas esse; Vulturni in ostio fluminis duas naves fulmine ictas conflagrâsse. Eorum prodigiorum causâ libros Sibyllinos ex senatûs-consulto decemviri cum adîssent, renuntiârunt, "Jejunium instituendum Cereri esse, et id quinto quoque anno servandum: et ut novemdiale sacrum fieret, et unum diem supplicatio esset: coronati supplicarent: et consul P. Cornelius, quibus Diis, quibusque hostiis edidissent decemviri, sacrificaret." Placatis Diis, nunc votis rite solvendis, nunc prodigiis expiandis, in provinciam proficiscitur consul, atque inde Cn. Domitium proconsulem, dimisso exercitu, Romam decedere jussit: ipse in agrum Boiorum legiones induxit.

XXXVIII. Sub idem fere tempus Ligures, lege sacratâ coacto exercitu, nocte improviso castra Q. Minucii proconsulis aggressi sunt. Minucius usque ad lucem intra vallum militem instructum tenuit; intentus, ne quâ transcenderet hostis munimenta. Primâ luce duabus simul portis eruptionem fecit: nec primo impetu (quod speraverat) Ligures pulsi sunt: duas amplius horas dubium certamen sustinuêre. Postremo, cum alia atque alia agmina erumperent, et integri fessis succederent ad pugnam, tandem Ligures,

inter cætera etiam vigiliis confecti, terga dederunt. Cæsa supra quatuor millia hostium; ex Romanis sociisque minus trecenti perierunt. Duobus fere post mensibus P. Cornelius consul cum Boiorum exercitu signis collatis egregie pugnavit. Duodetriginta millia hostium cæsa, Antias Valerius scribit; capta tria millia et quadringentos; signa militaria centum viginti quatuor; equos mille ducentos triginta; carpenta ducenta quadraginta septem: ex victoribus mille quadringentos octoginta quatuor cecidisse. Ubi ut in numero scriptori parum fidei sit, (quia in augendo eo non alius intemperantior est) magnam victoriam fuisse apparet, quod et castra capta sunt, et Boii post eam pugnam extemplo dediderunt sese, et quod supplicatio ejus victoriæ causâ decreta ab senatu, victimæque majores cæsæ.

XXXIX. Per eosdem dies M. Fulvius Nobilior ex ulteriore Hispaniâ ovans Urbem est ingressus. Argenti transtulit duodecim millia pondo; bigati argenti centum triginta; auri centum viginti septem pondo. P. Cornelius consul primo, obsidibus a Boiorum gente acceptis, agri parte fere dimidiâ eos multavit; quo, si vellet, populus Romanus colonias mittere posset. Inde, Romam, ut ad triumphum haud dubium, decedens, exercitum dimisit, et adesse Romæ ad diem triumphi jussit: ipse, postero die quam venit, senatu in ædem Bellonæ vocato, cum de rebus ab se gestis disseruisset, postulavit, ut sibi triumphanti liceret in urbem invehi. P. Sempronius Blæsus, tribunus plebis, "non negandum Scipioni, sed differendum honorem triumphi," censebat. "Bella Ligurum Gallicis semper juncta fuisse: eas inter se gentes mutua ex propinquo ferre auxilia. Si P. Scipio, devictis acie Boiis, aut ipse cum victore exercitu in agrum Ligurum transîsset, aut partem copiarum Q. Minucio misisset, qui jam tertium ibi annum dubio detineretur bello, debellari cum Liguribus potuisse. Nunc, ad triumphum frequentandum, deductos esse

milites, qui egregiam navare operam reipublicæ potuissent: possent etiam, si senatus, quod festinatione triumphi prætermissum esset, id restituere differendo triumpho vellet.' Juberent consulem cum legionibus redire in provinciam; dare operam, ut Ligures subigantur. Nisi illi cogantur in jus judiciumque populi Romani, ne Boios quidem quieturos: aut pacem aut bellum utrobique habenda. Devictis Liguribus, paucos post menses proconsulem P. Cornelium, multorum exemplo, qui in magistratu non triumphaverunt, triumphaturum esse."

XL. Ad ea consul, "Neque se Ligures provinciam sortitum esse," ait, "neque cum Liguribus bellum gessisse, neque triumphum de iis postulare. Q. Minucium confidere brevi, subactis iis, meritum triumphum postulaturum atque impetraturum esse: se de Gallis Boiis postulare triumphum, quos acie vicerit, castris exuerit; quorum gentem, biduo post pugnam, totam acceperit in deditionem; a quibus obsides abduxerit, pacis futuræ pignus. Verum enimvero illud multo majus esse, quod tantum numerum Gallorum occiderit in acie, [quod cum tot] millibus certe Boiorum nemo ante se imperator pugnaverit: plus partem dimidiam ex quinquaginta millibus hominum cæsam, multa millia capta: senes puerosque Boiis superesse. Itaque id quemquam mirari posse, cur victor exercitus, cum hostem in provinciâ neminem reliquisset, Romam venerit ad celebrandum consulis triumphum? Quorum militum si et in aliâ provinciâ operâ uti senatus velit; utro tandem modo promtiores ad aliud periculum novumque laborem ituros credat, si persoluta iis sine detrectatione prioris periculi laborisque merces sit, an si spem pro re ferentes dimittant, jam semel in primâ spe deceptos? Nam, quod ad se attineat, sibi gloriæ in omnem vitam illo die satis quæsitum esse, quo se, virum optimum judicatum, ad accipiendam Matrem Idæam misisset senatus. Hoc titulo, etsi nec consulatus nec trium-

phus adjicitur, satis honestam honoratamque P. Scipionis Nasicæ imaginem fore." Universus senatus non ipse modo ad decernendum triumphum consensit, sed etiam tribunum plebis auctoritate suâ compulit ad remittendam intercessionem. P. Cornelius consul triumphavit de Boiis. In eo triumpho Gallicis carpentis arma signaque et spolia omnis generis transvexit, et vasa ænea Gallica; et cum captivis nobilibus equorum quoque captorum gregem traduxit. Aureos torques transtulit mille quadringentos septuaginta unum: ad hoc auri pondo ducenta quadraginta septem, argenti infecti factique in Gallicis vasis, non infabre suo more factis, duo millia trecenta quadraginta pondo, bigatorum nummorum ducenta triginta quatuor. Militibus, qui currum secuti sunt, trecenos vicenos quinos asses divisit; duplex centurioni; triplex equiti. Postero die, concione advocatâ, de rebus ab se gestis, et de injuriâ tribuni bello alieno se illigantis, ut suæ victoriæ fructu se defraudaret, cum disseruisset, milites exauctoratos dimisit.

XLI. Dum hæc in Italiâ geruntur, Antiochus Ephesi securus admodum de bello Romano erat, tamquam non transituris in Asiam Romanis: quam securitatem ei magna pars amicorum aut per errorem aut assentando faciebat. Hannibal unus, cujus eo tempore vel maxima apud regem auctoritas erat, "Magis mirari se," aiebat, "quod non jam in Asiâ essent Romani, quam venturos dubitare. Propius esse, in Asiam ex Græciâ, quam ex Italiâ in Græciam trajicere: et multo majorem causam Antiochum, quam Ætolos, esse: neque enim mari minus quam terrâ pollere Romana arma: jampridem classem circa Maleam esse. Audire sese, nuper novas naves novumque imperatorem rei gerendæ causâ ex Italiâ venisse. Itaque desineret Antiochus pacem sibi ipse spe vanâ facere. In Asiâ, et de ipsâ Asiâ, brevi terrâ marique dimicandum ei cum Romanis esse: et aut imperium

adimendum orbem terrarum affectantibus, aut ipsi regnum amittendum." Unus vera et providere et fideliter prædicere visus: itaque ipse rex navibus, quæ paratæ instructæque erant, Chersonesum petit; ut ea loca, si forte terrâ venirent Romani, præsidiis firmaret: cæteram classem Polyxenidam parare et deducere jussit; speculatorias naves ad omnia exploranda circa insulas dimisit.

XLII. Caius Livius, præfectus Romanæ classis, cum quinquaginta navibus tectis profectus, ab Româ Neapolim, quo ab sociis ejus oræ convenire jusserat apertas naves, quæ ex fœdere debebantur, Siciliam inde petit: fretoque Messanam prætervectus, cum sex Punicas naves ad auxilium missas accepisset, ab Rheginis Locrisque et ejusdem juris sociis debitas exegisset naves, lustratâ classe ad Lacinium, altum petit. Corcyram, quam primam Græciæ civitatium adiit, cum venisset, percontatus de statu belli (necdum enim omnia in Græciâ perpacata erant), et ubi classis Romana esset, postquam audivit, circa Thermopylarum saltum in statione consulem ac regem esse, classem Piræei stare, maturandum ratus omnium rerum causâ, pergit protinus navigare Peloponnesum. Samen Zacynthumque, quia partis Ætolorum maluerant esse, protinus depopulatus, Maleam petit; et, prosperâ navigatione usus, paucis diebus Piræeum ad veterem classem pervenit. Ad Scyllæum Eumenes rex cum tribus navibus occurrit; cum Æginæ diu incertus consilii fuisset, utrum ad tuendum rediret regnum, (audiebat enim Antiochum Ephesi navales terrestresque parare copias) an nusquam abscederet ab Romanis, ex quorum fortunâ sua penderet. A Piræeo A. Atilius, traditis successori quinque et viginti navibus tectis, Romam est profectus. Livius unâ et octoginta rostratis navibus, multis præterea minoribus, quæ aut apertæ rostratæ, aut sine rostris speculatoriæ erant, Delum trajecit.

XLIII. Eo fere tempore consul Acilius Naupactum oppugnabat. Livium Deli per aliquot dies (et est ventosissima regio inter Cycladas, fretis alias majoribus, alias minoribus divisas) adversi venti tenuerunt. Polyxenidas, certior per dispositas speculatorias naves factus, Deli stare Romanam classem, nuntios ad regem misit; qui, omissis quæ in Hellesponto agebat, cum rostratis navibus, quantum accelerare potuit, Ephesum rediit; et consilium extemplo habuit, faciendumne periculum navalis certaminis foret. Polyxenidas negabat cessandum: "et utique prius confligendum, quam classis Eumenis et Rhodiæ naves conjungerentur Romanis: ita numero non ferme impares futuros se, cæteris omnibus superiores, et celeritate navium, et varietate auxiliorum. Nam Romanas naves, cum ipsas inscite factas, immobiles esse, tum etiam, ut quæ in terram hostium veniant, oneratas commeatu venire: suas autem, ut pacata omnia circa se relinquentes, nihil præter militem atque arma habituras: multum etiam adjuturam notitiam maris terrarumque et ventorum; quæ omnia ignaros turbatura hostes essent." Movit omnes auctor consilii, qui et re consilium exsecuturus erat. Biduum in apparatu morati: tertio die, centum navibus (quarum septuaginta tectæ, cæteræ apertæ, minoris omnes formæ, erant) profecti, Phocæam petierunt: inde, cum audisset, appropinquare jam Romanam classem, rex, quia non interfuturus navali certamini erat, Magnesiam, quæ ad Sipylum est, concessit, ad terrestres copias comparandas: classis ad Cyssuntem, portum Erythræorum, tamquam ibi aptius exspectatura hostem, contendit. Romani, ubi primum Aquilones (ii namque per aliquot dies tenuerant) cecidêre, ab Delo Phanas, portum Chiorum in Ægæum mare versum, petunt: inde ad urbem circumegêre naves, commeatuque sumto, Phocæam trajiciunt. Eumenes, Elæam ad suam classem profectus, paucis post inde

diebus, cum quatuor et viginti navibus tectis, apertis pluribus paulo, [a Phocæâ] ad Romanos, parantes instruentesque se ad navale certamen, rediit. Inde centum quinquaginta tectis navibus, apertis ferme quinquaginta, profecti, primo, Aquilonibus transversis cum urgerentur in terram, cogebantur tenui agmine prope in ordinem singulæ naves ire; deinde, ut lenita paulum vis venti est, ad Corycum portum, qui super Cyssuntem est, conati sunt trajicere.

XLIV. Polyxenidas, ut appropinquare hostes allatum est, occasione pugnandi lætus, sinistrum ipse cornu in altum extendit; dextrum cornu præfectos navium ad terram explicare jubet; et æquâ fronte ad pugnam procedebat. Quod ubi vidit Romanus, vela contrahit, malosque inclinat; et, simul armamenta componens, opperitur insequentes naves. Jam ferme triginta in fronte erant; quibus ut æquaret lævum cornu, dolonibus erectis altum petere intendit; jussis, qui sequebantur, adversus dextrum cornu prope terram proras dirigere. Eumenes agmen cogebat: cæterum, ut demendis armamentis tumultuari primum cœptum est, et ipse, quantâ maximâ celeritate potest, concitat naves. Jam omnes in conspectu erant: duæ Punicæ naves antecedebant Romanam classem, quibus obviæ tres fuerunt regiæ naves: et (ut in numero impari) duæ regiæ unam circumsistunt: et primum ab utroque latere remos detergunt; deinde transcendunt armati, et, dejectis cæsisque propugnatoribus, navem capiunt. Una, quæ compari Marte concurrerat, postquam captam alteram navem vidit, prius quam a tribus simul circumveniretur, retro ad classem refugit. Livius, indignatione accensus, prætoriâ nave in hostes tendit: adversus quam eâdem spe duæ, quæ Punicam unam navem circumvenerant, cum inferrentur, demittere in aquam remos ab utroque latere remiges stabiliendæ navis causâ jussit, et in advenientes hostium naves ferreas manus inji-

cere, et, ubi pugnam pedestri similem fecisset, meminisse Romanæ virtutis, nec pro viris ducere regia mancipia. Haud paulo facilius, quam ante duæ unam, tunc una duas naves expugnavit, cepitque. Et jam classes quoque undique concurrerant, et passim permixtis navibus pugnabatur. Eumenes, qui extremus commisso certamine advenerat, ut animadvertit lævum cornu hostium ab Livio turbatum, dextrum ipse, ubi æqua pugna erat, invadit.

XLV. Nec ita multo post primum ab lævo cornu fuga cœpit. Polyxenidas enim, ut virtute militum haud dubie superari se vidit, sublatis dolonibus effuse fugere intendit: mox idem et, qui prope terram cum Eumene contraxerant certamen, fecerunt. Romani et Eumenes, quoad sufficere remiges potuerunt, et in spe erant extremi agminis vexandi, satis pertinaciter secuti sunt: postquam celeritate navium, utpote levium, suas commeatu onustas eludi frustra tendentes viderunt, tandem abstiterunt; tredecim captis navibus cum milite ac remige, decem demersis. Romanæ classis una Punica navis, in primo certamine ab duabus circumventa, periit. Polyxenidas non prius, quam in portu Ephesi, fugæ finem fecit. Romani eo die, unde egressa regia classis erat, manserunt: postero die hostem persequi intenderunt. Medio fere in cursu obviæ fuêre iis quinque et viginti tectæ Rhodiæ naves, cum Pausistrato præfecto classis: iis adjunctis, Ephesum hostem persecuti, ante ostium portûs acie instructâ steterunt. Postquam confessionem victis satis expresserunt, Rhodii et Eumenes domos dimissi: Romani, Chium petentes, Phœnicuntem primum portum Erythrææ terræ prætervecti, nocte ancoris jactis, postero die in insulam ad ipsam urbem trajecerunt: ubi paucos dies remige maxime reficiendo morati, Phocæam transmittunt. Ibi relictis ad præsidium urbis quatuor quinqueremibus, ad Canas classis venit: et, cum jam hiems appe-

teret, fossâ valloque circumdatis, naves subductæ. Exitu anni comitia Romæ habita, quibus creati sunt consules L. Cornelius Scipio et C. Lælius, intuentibus cunctis ad finiendum cum Antiocho bellum. Postero die prætores creati, M. Tuccius, L. Aurunculeius, Cn. Fulvius, L. Æmilius, P. Junius, C. Atinius Labeo.

EPITOME LIBRI TRICESIMI SEPTIMI.

L. Cornelius Scipio consul, legato P. Scipione Africano, (qui se legatum fratris futurum dixerat, si ei Græcia provincia decerneretur, cum C. Lælio, qui multum in senatu poterat, ea provincia dari videretur) profectus ad bellum adversus Antiochum gerendum, in Asiam primus omnium Romanorum ducum trajecit. Æmilius Regillus adversus regiam classem Antiochi feliciter pugnavit ad Myonnesum, Rhodiis adjuvantibus. Filius Africani, ab Antiocho captus, patri remissus est. Manius Acilius Glabrio de Antiocho, quem Græciâ expulerat, et de Ætolis, triumphavit. Victo deinde Antiocho a L. Cornelio Scipione, adjuvante Eumene rege Pergami, Attali filio, pax data est eâ conditione, ut omnibus provinciis citra Taurum montem cederet. Eumeni, quo juvante Antiochus victus erat, regnum ampliatum. Rhodiis quoque, qui et ipsi juverant, quædam civitates concessæ. Colonia deducta est Bononia. Æmilius Regillus, qui præfectos Antiochi navali certamine vicerat, navalem triumphum duxit. L. Cornelius Scipio, qui cum Antiocho debellaverat, cognomine fratri exæquatus, Asiaticus appellatus est.

T. LIVII PATAVINI

LIBER TRICESIMUS SEPTIMUS.

I. Lucio Cornelio Scipione, C. Lælio consulibus, nulla prius, secundum religiones, acta in senatu res est, quam de Ætolis. Et legati eorum institêre, quia brevem induciarum diem habebant; et ab T. Quintio, qui tum Romam ex Græciâ redierat, adjuti sunt. Ætoli, ut quibus plus in misericordiâ senatûs, quam in causâ, spei esset, suppliciter egerunt, veteribus benefactis nova pensantes maleficia. Cæterum et præsentes interrogationibus undique senatorum, confessionem magis noxæ, quam responsa, exprimentium, fatigati sunt; et, excedere curiâ jussi, magnum certamen præbuêre. Plus ira, quam misericordia, in causâ eorum valebat; quia non ut hostibus modo, sed tamquam indomitæ et insociabili genti, succensebant. Per aliquot dies cum certatum esset, postremo neque dari neque negari pacem placuit: duæ conditiones eis latæ sunt: vel senatui liberum arbitrium de se permitterent; vel mille talentûm darent, eosdemque amicos atque inimicos haberent. Exprimere cupientibus, quarum rerum in se arbitrium senatui permitterent, nihil certi responsum est: ita infectâ pace dimissi, Urbe eodem die, Italiâ intra quindecim dies excedere jussi. Tum de consulum provinciis cœptum est agi. Ambo Græciam cupiebant. Multum Lælius in senatu poterat: is, cum senatus aut sortiri, aut comparare inter se, provincias consules jussisset, elegantius facturos dixit, si judicio

Patrum, quam si sorti, eam rem permisissent. Scipio, responso ad hoc dato, "cogitaturum, quid sibi faciendum esset," cum fratre uno locutus, jussusque ab eo permittere audacter senatui, renuntiat collegæ, facturum se, quod is censeret. Cum res, aut nova, aut vetustate exemplorum memoriæ jam exoletæ, relata, exspectatione certaminis senatum erexisset, P. Scipio Africanus dixit, si L. Scipioni fratri suo provinciam Græciam decrevissent, se legatum iturum. Hæc vox, magno assensu audita, sustulit certamen. Experiri libebat, utrum plus regi Antiocho in Hannibale victo, an in victore Africano consuli legionibusque Romanis, auxilii foret: ac prope omnes Scipioni Græciam, Lælio Italiam, decreverunt.

II. Prætores inde provincias sortiti, L. Aurunculeius urbanam, Cn. Fulvius peregrinam, L. Æmilius Regillus classem, P. Junius Brutus Tuscos, M. Tuccius Apuliam et Bruttios, C. Atinius Siciliam. Consuli deinde, cui Græcia provincia decreta erat, ad eum exercitum, quem a Manio Acilio (duæ autem legiones erant) accepturus esset, in supplementum addita peditum civium Romanorum tria millia, equites centum, et sociûm Latini nominis quinque millia, equites ducenti: et adjectum, ut, cum in provinciam venisset, si e re publicâ videretur esse, exercitum in Asiam trajiceret. Alteri consuli totus novus exercitus decretus; duæ legiones Romanæ, et sociûm Latini nominis quindecim millia peditum, equites sexcenti. Exercitum ex Liguribus Q. Minucius (jam enim confectam provinciam scripserat, et Ligurum omne nomen in deditionem venisse) traducere in Boios, et P. Cornelio proconsuli tradere, jussus. Ex agro, quo victos bello multaverat Boios, deductæ urbanæ legiones, quæ priore anno conscriptæ erant, M. Tuccio prætori datæ, et sociûm ac Latini nominis peditum quindecim millia, equites sexcenti, ad Apuliam Bruttiosque obtinendos. A. Cornelio superioris anni prætori, qui Bruttios cum exercitu obtinuerat,

imperatum, si ita consuli videretur, ut legiones in Ætoliam trajectas Manio Acilio traderet, si is manere ibi vellet: si Acilius redire Romam mallet, ut A. Cornelius cum eo exercitu in Ætoliâ remaneret. C. Atinium Labeonem provinciam Siciliam exercitumque a M. Æmilio accipere placuit, et in supplementum scribere ex ipsâ provinciâ, si vellet, peditum duo millia, et centum equites. P. Junius Brutus in Tuscos exercitum novum, legionem unam Romanam, et decem millia sociûm ac Latini nominis scribere, et quadringentos equites; L. Æmilius, cui provincia maritima erat, viginti naves longas, et socios navales a M. Junio prætore superioris anni accipere jussus, et scribere ipse mille navales socios, duo millia peditum; cum iis navibus militibusque in Asiam proficisci, et classem a C. Livio accipere. Duas Hispanias Sardiniamque obtinentibus prorogatum in annum imperium est, et iidem exercitus decreti. Siciliæ Sardiniæque binæ eo anno decumæ frumenti imperatæ: Siculum omne frumentum in Ætoliam ad exercitum portari jussum; ex Sardiniâ pars Romam, pars in Ætoliam, eodem quo Siculum.

III. Priusquam consules in provincias proficiscerentur, prodigia per pontifices procurari placuit. Romæ Junonis Lucinæ templum de cœlo tactum erat, ita ut fastigium valvæque deformarentur. Puteolis pluribus locis murus et porta fulmine icta, et duo homines exanimati. Nursiæ sereno satis constabat nimbum ortum; ibi quoque duos liberos homines exanimatos. Terrâ apud se pluisse Tusculani nuntiabant, et Reatini mulam in agro suo peperisse. Ea procurata; Latinæque instauratæ, quod Laurentibus carnis, quæ dari debet, data non fuerat. Supplicatio quoque earum religionum causâ fuit, [quibus Diis decemviri ex libris ut fieret, ediderunt.] Decem ingenui, decem virgines, patrimi omnes matrimique, ad id sacrificium adhibiti: et decemviri nocte lactentibus rem divinam fecerunt. P. Cornelius Scipio Africanus, priusquam

proficisceretur, fornicem in Capitolio adversus viam, quâ in Capitolium adscenditur, cum signis septem auratis, et duobus equis, et marmorea duo labra ante fornicem, posuit. Per eosdem dies principes Ætolorum tres et quadraginta, inter quos Damocritus et frater ejus erant, ab duabus cohortibus, missis a Manio Acilio, Romam deducti, et in Lautumias conjecti sunt: cohortes inde ad exercitum redire L. Cornelius consul jussit. Legati ab Ptolemæo et Cleopatrâ, regibus Ægypti, gratulantes quod Manius Acilius consul Antiochum regem Græciâ expulisset, venerunt: adhortantesque, ut in Asiam exercitum trajicerent, "omnia perculsa metu, non in Asiâ modo, sed etiam in Syriâ, esse; reges Ægypti ad ea, quæ censuisset senatus, paratos fore." Gratiæ regibus actæ: legatis munera dari jussa, in singulos quaternûm millium æris.

IV. Lucius Cornelius consul, peractis, quæ Romæ agenda erant, pro concione edixit, ut milites, quos ipse in supplementum scripsisset, quique in Bruttiis cum A. Cornelio proprætore essent, ut hi omnes idibus Quintilibus Brundisium convenirent. Item tres legatos nominavit, Sex. Digitium, L. Apustium, C. Fabricium Luscinum, qui ex orâ maritimâ undique naves Brundisium contraherent: et, omnibus jam paratis, paludatus ab Urbe est profectus. Ad quinque millia voluntariorum ex Romanis sociisque, qui emerita stipendia sub imperatore P. Africano habebant, præsto fuêre exeunti consuli, et nomina dederunt. Per eos dies, quibus est profectus ad bellum consul, ludis Apollinaribus, ante diem quintum idus Quintiles, cœlo sereno interdiu obscurata lux est, cum luna sub orbem solis subîsset. Et L. Æmilius Regillus, cui navalis provincia evenerat, eodem tempore profectus est. L. Aurunculeio negotium ab senatu datum est, ut triginta quinqueremes, viginti triremes faceret; quia fama erat, Antiochum post prœlium navale majorem classem aliquanto reparare.

Ætoli, postquam legati ab Româ retulerunt, nullam spem pacis esse, quamquam omnis ora maritima eorum, quæ in Peloponnesum versa est, depopulata ab Achæis erat, periculi magis quam damni memores, ut Romanis intercluderent iter, Coracem montem occupaverunt: neque enim dubitabant, ad oppugnationem Naupacti eos principio veris redituros esse. Acilio, qui id exspectari sciebat, satius visum est inopinatam aggredi rem, et Lamiam oppugnare: nam et a Philippo prope ad exscidium adductos esse; et tunc eo ipso, quod nihil tale timerent, opprimi incautos posse. Profectus ab Elatiâ, primum in hostium terrâ circa Sperchium amnem posuit castra: inde nocte motis signis, primâ luce coronâ mœnia est aggressus.

V. Magnus pavor ac tumultus, ut in re improvisâ, fuit: constantius tamen, quam quis facturos crederet, in tam subito periculo, cum viri propugnarent, feminæ tela omnis generis saxaque in muros gererent, jam multifariam scalis appositis, urbem eo die defenderunt. Acilius, signo receptui dato, suos in castra medio ferme die reduxit: et tunc cibo et quiete refectis corporibus, priusquam prætorium dimitteret, denuntiavit, ut ante lucem armati paratique essent: nisi expugnatâ urbe, se eos in castra non reducturum." Eodem tempore, quo pridie, pluribus locis aggressus, cum oppidanos jam vires, jam tela, jam ante omnia animus deficeret, intra paucas horas urbem cepit. Ibi, partim divenditâ, partim divisâ prædâ, consilium habitum, quid deinde faceret. Nemini ad Naupactum iri placuit, occupato ad Coracem ab Ætolis saltu: ne tamen segnia æstiva essent, et Ætoli non impetratam pacem ab senatu nihilominus per suam cunctationem haberent, oppugnare Acilius Amphissam statuit. Ab Heracleâ per Œtam exercitus eo ductus. Cum ad mœnia castra posuisset, non coronâ, sicut Lamiam, sed operibus, oppugnare urbem est adortus. Pluribus simul locis aries admovebatur; et cum quaterentur muri, nihil adversus tale machinationis genus pa-

rare aut comminisci oppidani conabantur: omnis spes in armis et audaciâ erat: eruptionibus crebris et stationes hostium, et eos ipsos qui circa opera et machinas erant, turbabant.

VI. Multis tamen locis murus decussus erat, cum allatum est, successorem, Apolloniæ exposito exercitu, per Epirum ac Thessaliam venire. Cum tredecim millibus peditum et quingentis equitibus consul veniebat. Jam in sinum Maliacum venerat: et præmissis Hypatam, qui tradere urbem juberent, postquam responsum est, nihil, nisi ex communi Ætolorum decreto, facturos; ne teneret se oppugnatio Hypatæ, nondum Amphissâ receptâ, præmisso fratre Africano, Amphissam ducit. Sub adventum eorum oppidani, relictâ urbe, (jam enim magnâ ex parte nudata mœnibus erat) in arcem, quam inexpugnabilem habent, omnes armati atque inermes concéssêre. Consul sex millia ferme passuum inde posuit castra. Eo legati Athenienses primum ad P. Scipionem, prægressum agmen (sicut ante dictum est), deinde ad consulem venerunt, deprecantes pro Ætolis. Clementius responsum ab Africano tulerunt; qui, causam relinquendi honeste Ætolici belli quærens, Asiam et regem Antiochum spectabat, jusseratque Athenienses, non Romanis solum, ut pacem bello præferrent, sed etiam Ætolis persuadere. Celeriter, auctoribus Atheniensibus, frequens ab Hypatâ legatio Ætolorum venit; et spem pacis eis sermo etiam Africani, quem priorem adierunt, auxit, commemorantis, "multas gentes populosque in Hispaniâ prius, deinde in Africâ, in fidem suam venisse: in omnibus se majora clementiæ benignitatisque, quam virtutis bellicæ, monimenta reliquisse." Perfecta videbatur res, cum aditus consul idem illud responsum retulit, quo fugati ab senatu fuerant. Eo, tamquam novo, cum icti Ætoli essent, (nihil enim nec legatione Atheniensium, nec placido Africani responso profectum videbant) referre ad suos dixerunt velle.

VII. Reditum inde Hypatam est, nec consilium expediebatur: nam neque, unde mille talentûm daretur, erat; et, permisso libero arbitrio, ne in corpora sua sæviretur, metuebant. Redire itaque eosdem legatos ad consulem et Africanum jusserunt, et petere, ut, si dare vere pacem, non tantum ostendere, frustrantes spem miserorum, vellent, aut ex summâ pecuniæ demerent, aut permissionem extra civium corpora fieri juberent. Nihil impetratum ut mutaret consul: et ea quoque irrita legatio dimissa est. Secuti et Athenienses sunt: et princeps legationis eorum Echedemus fatigatos tot repulsis Ætolos, et complorantes inutili lamentatione fortunam gentis, ad spem revocavit; auctor inducias sex mensium petendi, ut legatos Romam mittere possent: "Dilationem nihil ad præsentia mala, quippe quæ ultima essent, adjecturam: levari per multos casus, tempore interposito, præsentes clades posse." Auctore Echedemo, iidem missi, prius P. Scipione convento, per eum inducias temporis ejus, quod petebant, a consule impetraverunt: et, solutâ obsidione Amphissæ, Manius Acilius, tradito consuli exercitu, provinciâ decessit; et consul ab Amphissâ Thessaliam repetit, ut per Macedoniam Thraciamque duceret in Asiam. Tum Africanus fratri, "Iter, quod insistis, L. Scipio, ego quoque approbo: sed totum id vertitur in voluntate Philippi: qui, si imperio nostro fidus est, et iter, et commeatus, et omnia quæ in longo itinere exercitus alunt juvantque, nobis suppeditabit: si is destituat, nihil per Thraciam satis tutum habebis. Itaque prius regis animum explorari placet: optime explorabitur, si nihil ex præparato agentem opprimet, qui mittetur." Ti. Sempronius Gracchus, longe tum acerrimus juvenum, ad id delectus, per dispositos equos prope incredibili celeritate ab Amphissâ (inde enim est dimissus) die tertio Pellam pervenit. In convivio rex erat, et in multum vini processerat: ea ipsa remissio animi suspicionem demsit, novare eum quidquam velle. Et

tum quidem comiter acceptus hospes: postero die commeatus exercitui paratos benigne, pontes in fluminibus factos, vias, ubi transitus difficiles erant, munitas vidit. Hæc referens, eâdem, quâ ierat, celeritate Thaumacis occurrit consuli. Inde certiore et majore spe lætus exercitus ad præparata omnia in Macedoniam pervenit. Venientes regio apparatu et accepit et prosecutus est rex. Multa in eo et dexteritas et humanitas visa, quæ commendabilia apud Africanum erant; virum, sicut ad cætera egregium, ita a comitate, quæ sine luxuriâ esset, non aversum. Inde non per Macedoniam modo, sed etiam Thraciam, prosequente et præparante omnia Philippo, ad Hellespontum perventum est.

VIII. Antiochus, post navalem ad Corycum pugnam, cum totam hiemem liberam in apparatus terrestres maritimosque habuisset, classi maxime reparandæ, ne totâ maris possessione pelleretur, intentus fuerat. Succurrebat, "superatum se, cum classis abfuisset Rhodiorum: quod si ea quoque (nec commissuros Rhodios, ut iterum morarentur) certamini adesset, magno sibi navium numero opus fore, ut viribus et magnitudine classem hostium æquaret." Itaque et Hannibalem in Syriam miserat ad Phœnicum arcessendas naves; et Polyxenidam, quo minus prospere gesta res erat, eo enisius et eas, quæ erant, reficere, et alias parare naves jussit. Ipse in Phrygiâ hibernavit, undique auxilia arcessens. Etiam in Gallogræciam miserat: bellicosiores eâ tempestate erant, Gallicos adhuc, nondum exoletâ stirpe gentis, servantes animos. Filium Seleucum in Æolide reliquerat cum exercitu, ad maritimas continendas urbes, quas illinc a Pergamo Eumenes, hinc a Phocæâ Erythrisque Romani, sollicitabant. Classis Romana, sicut ante dictum est, ad Canas hibernabat. Eo mediâ ferme hieme rex Eumenes cum duobus millibus peditum, equitibus centum, venit. Is, cum magnam prædam agi posse dixisset ex hostium agro, qui circa

Thyatira esset, hortando perpulit Livium, ut quinque millia militum secum mitteret. Missi ingentem prædam intra paucos dies averterunt.

IX. Inter hæc Phocææ seditio orta, quibusdam ad Antiochum multitudinis animos avocantibus. Gravia hiberna navium erant; grave tributum, quod togæ quingentæ imperatæ erant, cum quingentis tunicis: gravis etiam inopia frumenti, propter quam naves quoque et præsidium Romanum excessit. Tum vero liberata metu factio erat, quæ plebem in concionibus ad Antiochum trahebat. Senatus et optimates in Romanâ societate perstandum censebant: defectionis auctores plus apud multitudinem valuerunt. Rhodii, quo magis cessatum priore æstate erat, eo maturius æquinoctio verno eumdem Pausistratum classis præfectum cum sex et triginta navibus miserunt. Jam Livius a Canis cum triginta navibus et septem quadriremibus, quas secum Eumenes rex adduxerat, Hellespontum petebat; ut ad transitum exercitûs, quem terrâ venturum opinabatur, præpararet, quæ opus essent. In portum, quem vocant Achæorum, classem primum advertit: inde Ilium adscendit, sacrificioque Minervæ facto, legationes finitimas ab Elæunte, et Dardano, et Rhœteo, tradentes in fidem civitates suas, benigne audivit. Inde ad Hellesponti fauces navigat; et, decem navibus in statione contra Abydum relictis, cæterâ classe in Europam ad Sestum oppugnandam trajecit. Jam subeuntibus armatis muros, fanatici Galli primum cum sollenni habitu ante portam occurrunt. Jussu se Matris Deûm famulos Deæ venire memorant, ad precandum Romanum, ut parceret mœnibus urbique. Nemo eorum violatus est: mox universus senatus cum magistratibus ad dedendam urbem processit. Inde Abydum trajecta classis: ubi cum, tentatis per colloquia animis, nihil pacati responderetur, ad oppugnationem sese expediebant.

X. Dum hæc in Hellesponto geruntur, Polyxeni-

das, regius præfectus, (erat autem exsul Rhodius) cum audisset, profectam ab domo popularium suorum classem, et Pausistratum præfectum superbe quædam et contemtim in se concionantem dixisse, præcipuo certamine animi adversus eum sumto, nihil aliud dies noctesque agitabat animo, quam ut verba magnifica ejus rebus confutaret. Mittit ad eum hominem et illi notum, qui diceret, "Et se Pausistrato patriæque suæ magno usui, si liceat, fore; et a Pausistrato se restitui in patriam posse." Cum, quonam modo ea fieri possent, mirabundus Pausistratus percontaretur, fidem petenti dedit agendæ communiter rei, aut silentio tegendæ. Tum internuntius, "regiam classem aut totam, aut majorem ejus partem, Polyxenidam traditurum ei: pretium tanti meriti nullum aliud pacisci, quam reditum in patriam." Magnitudo rei, nec ut crederet, nec ut adspernaretur dicta, effecit. Panormum Samiæ terræ petit: ibique ad explorandam rem, quæ oblata erat, substitit. Ultro citroque nuntii cursare: nec fides ante Pausistrato facta est, quam coram nuntio ejus Polyxenidas suâ manu scripsit, se ea, quæ pollicitus esset, facturum, signoque suo impressas tabellas misit. Eo vero pignore velut auctoratum sibi proditorem ratus est. Neque enim eum, qui sub rege viveret, commissurum fuisse, ut adversus semet ipsum indicia manu suâ testata daret. Inde ratio simulatæ proditionis composita, "Omnium se rerum apparatum omissurum," Polyxenidas dicere; "non remigem, non socios navales ad classem frequentes habiturum: subducturum per simulationem reficiendi quasdam naves, alias in propinquos portus dimissurum: paucas ante portum Ephesi in salo habiturum; quas, si exire res cogeret, objecturus certamini foret." Quam negligentiam Polyxenidam in classe suâ habiturum Pausistratus audivit, eam ipse extemplo habuit: partem navium ad commeatus arcessendos Halicarnassum, partem Samum ad urbem misit; ut paratus esset, cum signum aggrediendi a

proditore accepisset. Polyxenidas augere simulando errorem: subducit quasdam naves; alias velut subducturus esset, navalia reficit: remiges ex hibernis non Ephesum arcessit, sed Magnesiam occulte cogit.

XI. Forte quidam Antiochi miles, cum Samum rei privatæ causâ venisset, pro speculatore deprehensus, deducitur Panormum ad præfectum. Is percontanti quid Ephesi ageretur, incertum metu, an erga suos haud sincerâ fide, omnia aperit: classem instructam paratamque in portu stare: remigium omne Magnesiam ad Sipylum missum: perpaucas naves subductas esse, et navalia [tegi:] nunquam intentius rem navalem administratam esse. Hæc ne pro veris audirentur, animus errore et spe vanâ præoccupatus fecit. Polyxenidas, satis omnibus comparatis, nocte remige a Magnesiâ arcessito, deductisque raptim, quæ subductæ erant, navibus, cum diem non tam in apparatu absumsisset, quam quod conspici proficiscentem classem nolebat; post solis occasum profectus septuaginta navibus tectis, vento adverso, ante lucem Pygela portum tenuit: ubi cum interdiu ob eamdem causam quiêsset, nocte in proxima Samiæ terræ trajecit. Hinc Nicandro quodam archipiratâ quinque navibus tectis Palinurum jusso petere, atque inde armatos, quâ proximum per agros iter esset, Panormum ad tergum hostium ducere, ipse interim, classe divisâ, ut ex utrâque parte fauces portûs teneret, Panormum petit. Pausistratus primo, ut in re necopinatâ, turbatus parumper; deinde, vetus miles, celeriter collecto animo, terrâ melius arceri quam mari hostes posse ratus, armatos duobus agminibus ad promontoria, quæ cornibus objectis ab alto portum faciunt, ducit: inde facile telis ancipitibus hostem summoturus. Id inceptum ejus Nicander a terrâ visus cum turbâsset, repente mutato consilio, naves conscendere omnes jubet. Tum vero ingens pariter militum nautarumque trepidatio orta, et velut fuga in naves fieri, cum se mari terrâque simul cernerent circumventos.

Pausistratus, unam viam salutis esse ratus, si vim facere per fauces portûs, atque erumpere in mare apertum posset, postquam conscendisse suos vidit, sequi cæteris jussis, ipse princeps concitatâ nave remis ad ostium portûs tendit. Superantem jam fauces navem ejus Polyxenidas tribus quinqueremibus circumsistit. Navis rostris icta supprimitur: telis obruuntur propugnatores; inter quos et Pausistratus impigre pugnans interficitur. Navium reliquarum ante portum aliæ, aliæ in portu deprehensæ; quædam a Nicandro, dum moliuntur a terrâ, captæ: quinque tantum Rhodiæ naves cum duabus Cois effugerunt, terrore flammæ micantis viâ sibi inter confertas naves factâ: contis enim binis a prorâ prominentibus trullis ferreis multum conceptum ignem præ se portabant. Erythrææ triremes, cum haud procul a Samo Rhodiis navibus, quibus ut essent præsidio, veniebant, obviæ fugientibus fuissent, in Hellespontum ad Romanos cursum averterunt. Sub idem tempus Seleucus proditam Phocæam, portâ unâ per custodes apertâ, recepit; et Cyme, aliæque ejusdem oræ urbes, ad eum metu defecerunt.

XII. Dum hæc in Æolide geruntur, Abydus cum per aliquot dies obsidionem tolerâsset, præsidio regio tutante mœnia, jam omnibus fessis, Philotâ quoque præfecto præsidii permittente, magistratus eorum cum Livio de conditionibus tradendæ urbis agebant. Rem distinebat, quod, utrum armati an inermes emitterentur regii, parum conveniebat. Hæc agentibus cum intervenisset nuntius Rhodiorum cladis, emissa de manibus res est. Metuens enim Livius, ne successu tantæ rei elatus Polyxenidas classem, quæ ad Canas erat, opprimeret, Abydi obsidione custodiâque Hellesponti extemplo relictâ, naves, quæ subductæ Canis erant, deduxit. Et Eumenes Elæam venit. Livius omni classe, cui adjunxerat triremes duas Mitylenæas, Phocæam petit: quam cum teneri valido regio præsidio audîsset, nec procul Seleuci castra esse; depopu-

latus maritimam oram, et prædâ (maxime hominum) raptim in naves impositâ, tantum moratus, dum Eumenes cum classe assequeretur, Samum petere intendit. Rhodiis primo audita clades simul pavorem, simul luctum ingentem fecit: nam, præter navium militumque jacturam, quod floris, quod roboris in juventute fuerat, amiserant; multis nobilibus secutis inter cætera auctoritatem Pausistrati, quæ inter suos merito maxima erat: deinde, quod fraude capti, quod a cive potissimum suo forent, in iram luctus vertit. Decem extemplo naves, et diebus post paucis decem alias, præfecto omnium Eudamo, miserunt; quem, aliis virtutibus bellicis haudquâquam Pausistrato parem, cautiorem, quo minus animi erat, ducem futurum credebant. Romani et Eumenes rex in Erythræam primum classem applicuerunt: ibi noctem unam morati, postero die Corycum Teïorum promontorium tenuerunt. Inde cum in proxima Samiæ vellent trajicere, non exspectato solis ortu, ex quo statum cœli notare gubernatores possent, in incertam tempestatem miserunt. Medio in cursu, Aquilone in Septemtrionem verso, exasperato fluctibus mari jactari cœperunt.

XIII. Polyxenidas, Samum petituros ratus hostes, ut se Rhodiæ classi conjungerent, ab Epheso profectus, primo ad Myonnesum stetit: inde ad Macrin (quam vocant) insulam trajecit, ut prætervehentis classis si quas aberrantes ex agmine naves posset, aut postremum agmen, opportune adoriretur. Postquam sparsam tempestate classem vidit, occasionem primo aggrediendi ratus, paulo post increbrescente vento, et majores jam volvente fluctus, quia pervenire se ad eos videbat non posse, ad Æthaliam insulam trajecit, ut inde postero die Samum ex alto petentes naves aggrederetur. Romani, pars exigua primis tenebris portum Samiæ desertum tenuerunt; classis cætera noctem totam in alto jactata, in eumdem portum decurrit. Ibi ex agrestibus cognito, hostium naves

Æthaliam stare, consilium habitum, utrum extemplo decernerent, an Rhodiam exspectarent classem: dilatâ re, (ita enim placuit) Corycum, unde venerant, trajecerunt. Polyxenidas quoque, cum frustra stetisset, Ephesum rediit. Tum Romanæ naves, vacuo ab hostibus mari, Samum trajecerunt. Eodem et Rhodia classis post dies paucos venit: quam ut exspectatam esse appareret, profecti extemplo sunt Ephesum, ut aut decernerent navali certamine, aut, si detrectaret hostis pugnam, (quod plurimum intererat ad animos civitatium) timoris confessionem exprimerent. Contra fauces portûs instructâ in frontem navium acie stetêre: postquam nemo adversus ibat, classe divisâ, pars in salo ad ostium portûs in ancoris stetit; pars in terram milites exposuit. In eos, jam ingentem prædam late depopulato agro agentes, Andronicus Macedo, qui in præsidio Ephesi erat, jam mœnibus appropinquantes, eruptionem fecit, exutosque magnâ parte prædæ ad mare ac naves redegit. Postero die, insidiis medio ferme viæ positis, ad eliciendum extra mœnia Macedonem, Romani ad urbem agmine iêre; inde, cum ea ipsa suspicio, ne quis exiret, deterruisset, redierunt ad naves; et, terrâ marique fugientibus certamen hostibus, Samum, unde venerat, classis repetit: Inde duas sociorum ex Italiâ, duas Rhodias triremes, cum præfecto Epicrate Rhodiorum, ad fretum Cephalleniæ tuendum prætor misit. Infestum id latrocinio Lacedæmonius Hybristas cum juventute Cephallenum faciebat; clausumque jam mare commeatibus Italicis erat.

XIV. Piræei L. Æmilio Regillo, succedenti ad navale imperium, Epicrates occurrit; qui, auditâ clade Rhodiorum, cum ipse duas tantum quinqueremes haberet, Epicratem cum quatuor navibus in Asiam secum reduxit: prosecutæ etiam apertæ Atheniensium naves sunt. Ægæo mari trajecit. Eodem Timasicrates Rhodius cum duabus quadriremibus ab Samo nocte intempestâ venit: deductusque ad Æmilium,

præsidii causâ se missum, ait, quod eam oram maris infestam onerariis regiæ naves excursionibus crebris ab Hellesponto atque Abydo facerent. Trajicienti Æmilio a Chio Samum duæ Rhodiæ quadriremes missæ obviam ab Livio, et rex Eumenes cum duabus quinqueremibus occurrit. Samum postquam ventum est, acceptâ a Livio classe, et sacrificio (ut assolet) rite facto, Æmilius consilium advocavit. Ibi C. Livius, (is enim est primus rogatus sententiam) "Neminem fidelius dare posse consilium," dixit, "quam eum, qui id alteri suaderet, quod ipse, si in eodem loco esset, facturus fuerit. Se in animo habuisse, totâ classe Ephesum petere, et onerarias ducere multâ saburrâ gravatas, atque eas in faucibus portûs supprimere: et eo minoris molimenti ea claustra esse, quod, in fluminis modum, longum et angustum et vadosum ostium portûs sit. Ita ademturum se maris usum hostibus fuisse, inutilemque classem facturum."

XV. Nulli ea placere sententia. Eumenes rex quæsivit, "Quid tandem? ubi demersis navibus frenâssent claustra maris, utrum liberâ suâ classe abscessuri inde forent ad opem ferendam sociis, terroremque hostibus præbendum? an nihilominus totâ classe portum obsessuri? Sive enim abscedant, cui dubium esse, quin hostes extracturi demersas moles sint, et minore molimento aperturi portum, quam obstruatur? Sin autem manendum ibi nihilominus sit, quid attinere, claudi portum? Quin contra, illos, tutissimo portu, opulentissimâ urbe fruentes, omnia Asiâ præbente, quieta æstiva acturos: Romanos, aperto in mari fluctibus tempestatibusque objectos, omnium inopes, in assiduâ statione futuros: ipsos magis alligatos impeditosque, ne quid eorum, quæ agenda sint, possint agere, quam ut hostes clausos habeant." Eudamus, præfectus Rhodiæ classis, magis eam sibi displicere sententiam ostendit, quam, ipse quid censeret faciendum, dixit. Epicrates Rhodius, "Omissâ in præ-

sentia Epheso, mittendam navium partem in Lyciam," censuit, "et Patara, caput gentis, in societatem adjungenda: in duas res magnas id usui fore: et Rhodios, pacatis contra insulam suam terris, totis viribus incumbere in unius belli, quod adversus Antiochum sit, curam posse; et eam classem, quæ in Lyciâ compararetur, intercludi, ne Polyxenidæ conjungatur." Hæc maxime movit sententia: placuit tamen, Regillum totâ classe evehi ad portum Ephesi, ad inferendum hostibus terrorem.

XVI. Caius Livius, cum duabus quinqueremibus Romanis, et quatuor quadriremibus Rhodiis, et duabus apertis Smyrnæis, in Lyciam est missus, Rhodum prius jussus adire, et omnia cum iis communicare consilia. Civitates, quas prætervectus est, Miletus, Myndus, Halicarnassus, Cnidus, Cous, imperata enise fecerunt. Rhodum ut est ventum, simul et, ad quam rem missus esset, iis exposuit, et consuluit eos. Approbantibus cunctis, et, ad eam quam habebat classem, assumtis tribus quadriremibus, navigat Patara. Primo secundus ventus ad ipsam urbem ferebat eos; sperabantque, subito terrore aliquid moturos: postquam, circumagente se vento, fluctibus dubiis volvi cœptum est mare, pervicerunt quidem remis, ut tenerent terram: sed neque circa urbem tuta statio erat, nec ante hostium portus in salo stare poterant, aspero mari, et nocte imminente. Prætervecti mœnia, portum Phœnicunta, minus duûm millium spatio inde distantem, petiêre, navibus ab maritimâ vi tutum: sed altæ rupes insuper imminebant, quas celeriter oppidani, assumtis regiis militibus, quos in præsidio habebant, ceperunt: adversus quos Livius, quamquam erant iniqua ac difficilia ad exitus loca, Issæos auxiliares et Smyrnæorum expeditos juvenes misit. Ii, dum missilibus primo, et adversus paucos, levibus excursionibus lacessebatur magis quam conserebatur pugna, sustinuerunt certamen: postquam plures ab urbe affluebant, et jam omnis multitudo effundebatur,

timor incessit Livium, ne et auxiliares circumvenirentur, et navibus etiam ab terrâ periculum esset: ita non milites solum, sed etiam navales socios, remigum turbam, quibus quisque poterat telis, armatos in prœlium eduxit. Tum quoque anceps pugna fuit; neque milites solum aliquot, sed L. Apustius tumultuario prœlio cecidit. Postremo tamen fusi fugatique sunt Lycii, atque in urbem compulsi; et Romani cum haud incruentâ victoriâ ad naves redierunt. Inde in Telmissicum profecti sinum, qui latere uno Cariam, altero Lyciam contingit, omissâ Patara amplius tentandi spe, Rhodii domum dimissi sunt. Livius, prætervectus Asiam, in Græciam transmisit, ut, conventis Scipionibus, qui tum circa Thessaliam erant, in Italiam trajiceret.

XVII. Æmilius, postquam omissas in Lyciâ res, et Livium profectum in Italiam cognovit, cum ipse ab Epheso, repulsus tempestate, irrito incepto Samum revertisset, turpe ratus, tentata frustra Patara esse, proficisci eo totâ classe, et summâ vi aggredi urbem statuit. Miletum et cæteram oram sociorum prætervecti, in Bargylietico sinu exscensionem ad Iassum fecerunt. Urbem regium tenebat præsidium: agrum circa Romani hostiliter depopulati sunt. Missis deinde, qui per colloquia principum et magistratuum tentarent animos, postquam nihil in potestate suâ responderunt esse, ad urbem oppugnandam ducit. Erant Iassensium exsules cum Romanis: ii frequentes Rhodios orare instituerunt, "Ne urbem, et vicinam sibi, et cognatam, innoxiam perire sinerent. Sibi exsilii nullam aliam causam esse, quam fidem erga Romanos. Eâdem vi regiorum, quâ ipsi pulsi sint, teneri eos, qui in urbe maneant: omnium Iassensium unam mentem esse, ut servitutem regiam effugerent." Rhodii, moti precibus, Eumene etiam rege assumto, simul suas necessitudines commemorando, simul obsessæ regio præsidio urbis casum miserando, pervicerunt, ut oppugnatione absisteretur. Profecti inde, pacatis cæ-

teris, cum oram Asiæ legerent, Loryma (portus adversus Rhodum est) pervenerunt. Ibi in principiis sermo primo inter tribunos militum secretus oritur, deinde ad aures ipsius Æmilii pervenit, abduci classem ab Epheso, ab suo bello; ut ab tergo liber relictus hostis in tot propinquas sociorum urbes omnia impune conari posset. Movêre ea Æmilium: vocatosque Rhodios cum percontatus esset, utrumnam Pataris universa classis in portu stare posset, cum respondissent, non posse; causam nactus omittendæ rei, Samum reduxit naves.

XVIII. Per idem tempus Seleucus, Antiochi filius, cum per omne hibernorum tempus exercitum in Æolide continuisset, partim sociis ferendo opem, partim, quos in societatem pellicere non poterat, depopulandis, transire in fines regni Eumenis, dum is procul ab domo cum Romanis et Rhodiis Lyciæ maritima oppugnaret, statuit. Ad Elæam primo infestis signis accessit: deinde, omissâ oppugnatione urbis, agros hostiliter depopulatus, ad caput arcemque regni Pergamum ducit oppugnandum. Attalus primo, stationibus ante urbem positis, et excursionibus equitum levisque armaturæ, magis lacessebat quam sustinebat hostem: postremo, cum, per levia certamina expertus nullâ parte virium se parem esse, intra mœnia se recepisset, obsideri urbs cœpta est. Eodem ferme tempore et Antiochus, ab Apameâ profectus, Sardibus primum, deinde, haud procul Seleuci castris, ad caput Caici amnis stativa habuit, cum magno exercitu mixto variis ex gentibus. Plurimum terroris in Gallorum mercede conductis quatuor millibus erat: hos, paucis admixtis, ad pervastandum passim Pergamenum agrum misit. Quæ postquam Samum sunt nuntiata, primo Eumenes, avocatus domestico bello, cum classe Elæam petit: inde, cum præsto fuissent equites peditumque expediti, præsidio eorum tutus, priusquam hostes sentirent, aut moverentur, Pergamum contendit. Ibi rursus levia per excursiones

prœlia fieri cœpta, Eumene summæ rei discrimen haud dubie detrectante. Paucos post dies Romana Rhodiaque classis, ut regi opem ferrent, Elæam ab Samo venerunt. Quos ubi exposuisse copias Elææ, et tot classes in unum convenisse portum, Antiocho allatum est; et sub idem tempus audivit, consulem cum exercitu jam in Macedoniâ esse, pararique, quæ ad transitum Hellesponti opus essent; tempus venisse ratus, priusquam terrâ marique simul urgeretur, agendi de pace, tumulum quemdam adversus Elæam castris cepit: ibi peditum omnibus copiis relictis, cum equitatu (erant autem sex millia equitum) in campos sub ipsa Elææ mœnia descendit, misso caduceatore ad Æmilium, velle se de pace agere.

XIX. Æmilius, Eumene a Pergamo accito, adhibitis et Rhodiis, consilium habuit. Rhodii haud adspernari pacem: Eumenes, "Nec honestum esse," dicere, "eo tempore de pace agi; nec exitum rei imponi posse. Quî enim," inquit, "aut honeste, inclusi mœnibus et obsessi velut, leges pacis accipiemus? aut cui rata ista pax erit, quam, sine consule, non ex auctoritate senatûs, non jussu populi Romani, pepigerimus? Quæro enim, pace per te factâ, rediturusne extemplo in Italiam sis, classem exercitumque deducturus? an exspectaturus, quid de eâ re consuli placeat, quid senatus censeat, aut populus jubeat? Restat ergo, ut maneas in Asiâ, et rursus in hiberna copiæ reductæ, omisso bello, exhauriant commeatibus præbendis socios; deinde (si ita visum sit iis, penes quos potestas fuerit) instauremus novum de integro bellum; quod possumus, si ex hoc impetu rerum nihil prolatando remittitur, ante hiemem, Diis volentibus, perfecisse." Hæc sententia vicit; responsumque Antiocho est, ante consulis adventum de pace agi non posse. Antiochus, pace nequidquam tentatâ, evastatis Elæensium primum, deinde Pergamenorum agris, relicto ibi Seleuco filio, Adramytteum hostiliter itinere facto, petit agrum opulentum, quem vocant Thebes

campum, carmine Homeri nobilitatum: neque alio ullo loco Asiæ major regiis militibus parta est præda. Eodem [Adramytteum,] ut urbi præsidio essent, navibus circumvecti, Æmilius et Eumenes venerunt.

XX. Per eosdem forte dies Elæam ex Achaiâ mille pedites cum centum equitibus, Diophane omnibus his copiis præposito, accesserunt: quos egressos navibus obviam missi ab Attalo nocte Pergamum deduxerunt. Veterani omnes et periti belli erant; et ipse dux Philopœmenis, summi tum omnium Græcorum imperatoris, discipulus: qui biduum, simul ad quietem hominum equorumque, et ad visendas hostium stationes, quibus locis temporibusque accederent reciperentque sese, sumserunt. Ad radices fere collis, in quo posita est urbs, regii succedebant: ita libera ab tergo populatio erat, nullo ab urbe, ne in stationes quidem qui procul jacularetur, excurrente. Postquam semel compulsi metu se mœnibus incluserunt, contemtus eorum, et inde negligentia, apud regios oritur: non stratos, non infrenatos magna pars habebant equos: paucis ad arma et ordines relictis, dilapsi cæteri sparserant se toto passim campo, pars in juvenales lusus lasciviamque versi, pars vescentes sub umbrâ, quidam somno etiam strati. Hæc Diophanes ex altâ urbe Pergamo contemplatus, arma suos capere, et ad jussa præsto esse jubet: ipse Attalum adiit, et in animo sibi esse dixit, hostium stationem tentare. Ægre id permittente Attalo, quippe qui centum equitibus adversus trecentos, mille peditibus cum quatuor millibus pugnaturum cerneret, portâ egressus, haud procul statione hostium, occasionem opperiens, consedit. Et qui Pergami erant, amentiam magis quam audaciam credere esse: et hostes, paulisper in eos versi, ut nihil moveri viderunt, nec ipsi quidquam ex solitâ negligentiâ, insuper etiam eludentes paucitatem, mutârunt. Diophanes quietos aliquamdiu suos, velut ad spectaculum modo eductos, continuit: postquam dilapsos ab ordinibus hostes vidit, peditibus, quantum

accelerare possent, sequi jussis, ipse princeps inter equites cum turmâ suâ, quam posset effusissimis habenis, clamore ab omni simul pedite atque equite sublato, stationem hostium improviso invadit. Non homines solum, sed equi etiam territi, cum vincula abrupissent, trepidationem et tumultum inter suos fecerunt; pauci stabant impavidi equi: eos ipsos non sternere, non infrenare, aut adscendere facile poterant; multo majorem, quam pro numero equitum, terrorem Achæis inferentibus. Pedites vero ordinati et præparati sparsos per negligentiam, et semisomnos prope adorti sunt: cædes passim fugaque per campos facta est. Diophanes, secutus effusos, quoad tutum fuit, magno Achæorum genti decore parto, (spectaverant enim e mœnibus Pergami non viri modo, sed feminæ etiam) in præsidium urbis rediit.

XXI. Postero die regiæ, magis compositæ et ordinatæ, stationes quingentis passibus longius ab urbe posuerunt castra; et Achæi eodem ferme tempore, atque in eumdem locum processerunt. Per multas horas intenti utrimque velut jam futurum impetum exspectavêre: postquam haud procul occasu solis redeundi in castra tempus erat, regii signis collatis abire, agmine ad iter magis quam ad pugnam composito, cœpêre. Quievit Diophanes, dum in conspectu erant: deinde eodem, quo pridie, impetu in postremum agmen incurrit; tantumque rursus pavoris ac tumultûs incussit, ut, cum terga cæderentur, nemo pugnandi causâ restiterit: trepidantesque, et vix ordinem agminis servantes, in castra compulsi sunt. Hæc Achæorum audacia Seleucum ex agro Pergameno movere castra coëgit. Antiochus, postquam Romanos et Eumenem ad tuendum Adramytteum venisse audivit, eâ quidem urbe abstinuit, depopulatus agros. Peræam inde, coloniam Mitylenæorum, expugnavit. Cotton, et Corylenus, et Aphrodisias, et Crene, primo impetu captæ sunt: inde, per Thyatira, Sardes rediit. Seleucus, in maritimâ

orâ permanens, aliis terrori, aliis præsidio erat. Classis Romana cum Eumene Rhodiisque Mitylenen primo, inde retro, unde profecta erat, Elæam rediit. Inde Phocæam petentes, ad insulam, quam Bachium vocant, (imminet urbi Phocæensium) appulerunt; et, quibus ante abstinuerant templis signisque, (egregie autem exornata insula erat) cum hostiliter diripuissent, ad ipsam urbem transmiserunt: eam, divisis inter se partibus, cum oppugnarent, et viderent, sine operibus, armis scalisque capi non posse; missum ab Antiocho præsidium trium millium armatorum cum intrâsset urbem; extemplo, oppugnatione omissâ, classis ad insulam se recepit, nihil aliud quam depopulato circa urbem hostium agro.

XXII. Inde placuit Eumenem domum dimitti, et præparare consuli atque exercitui, quæ ad transitum Hellesponti opus essent: Romanam Rhodiamque classem redire Samum, atque ibi in statione esse, ne Polyxenidas ab Epheso moveret. Rex Elæam, Romani et Rhodii Samum redierunt. Ibi M. Æmilius, frater prætoris, decessit. Rhodii, celebratis exsequiis, adversus classem, quam fama erat ex Syriâ venire, tredecim suis navibus, et unâ Coâ quinqueremi, alterâ Gnidiâ, Rhodum, ut ibi in statione essent, profecti sunt. Biduo ante quam Eudamus cum classe a Samo veniret, tredecim a Rhodo naves cum Pamphilidâ præfecto adversus eamdem Syriacam classem missæ, assumtis navibus quatuor, quæ Cariæ præsidio erant, oppugnantibus regiis, Dædala et quædam alia parva castella obsidione exemerunt. Eudamum confestim exire placuit: additæ huic quoque sunt, ad eam classem quam habebat, sex apertæ naves. Profectus cum, quantum accelerare poterat, maturâsset, ad portum, quem Megisten vocant, prægressos consequitur: inde uno agmine Phaselidem cum venissent, optimum visum est, ibi hostem opperiri.

XXIII. In confinio Lyciæ et Pamphyliæ Phaselis est: prominet penitus in altum, conspiciturque prima

terrarum Rhodum a Ciliciâ petentibus, et procul navium præbet prospectum: eo maxime, ut in obvio classi hostium essent, electus locus est. Cæterum (quod non providerunt) et loco gravi, et tempore anni, (medium enim æstatis erat) ad hoc, insolito odore, ingruere morbi vulgo, maxime in remiges, cœperunt: cujus pestilentiæ metu profecti, cum prætervehherentur Pamphylium sinum, ad Eurymedontem amnem appulsâ classe, audiunt ab Aspendiis, ad Sidam jam hostes esse. Tardius navigaverant regii, adverso tempore Etesiarum, quod velut statum Favoniis ventis esset. Rhodiorum duæ et triginta quadriremes, et quatuor triremes fuêre. Regia classis septem et triginta majoris formæ navium erat, in quibus tres hepteres et quatuor hexeres habebat: præter has, decem triremes erant: et hi adesse hostes ex speculâ quâdam cognovêre. Utraque classis postero die luce primâ, tamquam eo die pugnatura, e portu movit: et, postquam superavêre Rhodii promontorium, quod ab Sidâ prominet in altum, extemplo et conspecti ab hostibus sunt, et ipsi eos viderunt. Ab regiis sinistro cornu, quod ab alto objectum erat, Hannibal, dextro Apollonius, purpuratorum unus, præerat: et jam in frontem directas habebant naves. Rhodii longo agmine veniebant: prima prætoria navis Eudami erat; cogebat agmen Chariclitus; Pamphilidas mediæ classi præerat. Eudamus, postquam hostium aciem instructam et paratam ad concurrendum vidit, et ipse in altum evehitur, et deinceps, quæ sequebantur, servantes ordinem, in frontem dirigere jubet. Ea res primo tumultum præbuit: nam nec sic in altum evectus erat, ut ordo omnium navium ad terram explicari posset: et festinans ipse præpropere cum quinque solis navibus Hannibali occurrit: cæteri, quia in frontem dirigere jussi erant, non sequebantur. Extremo agmini loci nihil ad terram relicti erat; trepidantibusque iis inter se, jam in dextro cornu adversus Hannibalem pugnabatur.

XXIV. Sed momento temporis et navium virtus, et usus rei maritimæ, terrorem omnem Rhodiis demsit: nam et in altum celeriter evectæ naves locum post se quæque venienti ad terram dedêre; et, si qua concurrerat rostro cum hostium navi, aut proram lacerabat, aut remos detergebat, aut, libero inter ordines discursu prætervecta, in puppim impetum dabat. Maxime exterruit hepteris regia, a multo minore Rhodiâ nave uno ictu demersa. Itaque jam haud dubie dexterum cornu hostium in fugam inclinabat. Eudamum in alto multitudine navium maxime Hannibal, cæteris omnibus longe præstantem, urgebat: et circumvenisset, ni, signo sublato ex prætoriâ nave, (quo dispersam classem in unum colligi mos erat) omnes, quæ in dextro cornu vicerant, naves ad opem ferendam suis concurrissent. Tum et Hannibal, quæque circa eum erant naves, capessunt fugam: nec insequi Rhodii, ex magnâ parte ægris, et ob id celerius fessis remigibus, potuerunt. Cum in alto, ubi substiterant, cibo reficerent vires, contemplatus Eudamus hostes, claudas mutilatasque naves apertis navibus remulco trahentes, viginti paulo amplius integras abscedentes, e turri prætoriæ navis silentio facto, "Exsurgite," inquit, "et egregium spectaculum capessite oculis!" Consurrexêre omnes; contemplatique trepidationem fugamque hostium, prope unâ voce exclamavêre omnes, ut sequerentur. Ipsius Eudami multis ictibus vulnerata navis erat. Pamphilidam et Chariclitum insequi, quoad putarent tutum, jussit. Aliquamdiu secuti sunt: postquam terræ appropinquabat Hannibal, veriti ne includerentur vento in hostium orâ, ad Eudamum revecti, hepterem captam, quæ primo concursu icta erat, ægre Phaselidem pertraxerunt: inde Rhodum, non tam victoriâ læti, quam alius alium accusantes, quod, cum potuisset, non omnis submersa aut capta classis hostium foret, redierunt. Hannibal, ictus uno prœlio adverso, ne tum quidem prætervehi Lyciam audebat, cum

conjungi veteri regiæ classi quamprimum cuperet. Et, id ne ei facere liberum esset, Rhodii Chariclitum cum viginti navibus rostratis ad Patara et Megisten portum miserunt. Eudamum cum septem navibus maximis ex eâ classe, cui præfuerat, Samum redire ad Romanos jusserunt; ut, quantum consilio, quantum auctoritate valeret, compelleret Romanos ad Patara oppugnanda.

XXV. Magnam lætitiam Romanis jam prius nuntiata victoriæ, deinde adventus attulit Rhodiorum: et apparebat, si ea cura Rhodiis demta esset, vacuos eos tuta ejus regionis maria præstaturos: sed, profectio Antiochi ab Sardibus, ne opprimerentur urbes maritimæ, abscedere custodiâ Ioniæ atque Æolidis prohibuit. Pamphilidam cum quatuor navibus tectis ad eam classem, quæ circa Patara erat, miserunt. Antiochus, non civitatium modo, quæ circa se erant, contrahebat præsidia; sed ad Prusiam, Bithyniæ regem, miserat legatos literasque, quibus transitum in Asiam Romanorum increpabat: "Venire eos ad omnia regna tollenda, ut nullum usquam orbis terrarum, nisi Romanum, imperium esset. Philippum et Nabin expugnatos; se tertium peti: ut quisque proximus ab oppresso sit, per omnes velut continens incendium pervasurum. Ab se gradum in Bithyniam fore, quando Eumenes in voluntariam servitutem concessisset." His motum Prusiam literæ Scipionis consulis, sed magis ejus fratris Africani, ab suspicione tali averterunt; qui, præter consuetudinem perpetuam populi Romani augendi omni honore regum sociorum majestatem, domesticis ipse exemplis Prusiam ad promerendam amicitiam suam compulit: "Regulos se acceptos in fidem in Hispaniâ reges reliquisse. Masinissam non in patrio modo locâsse regno, sed in Syphacis, a quo ante expulsus fuisset, regnum imposuisse: et esse eum non Africæ modo regum longe opulentissimum, sed toto in orbe terrarum cuivis regum vel majestate vel viribus parem. Philippum et

Nabin, hostes bello superatos ab T. Quintio, tamen in regno relictos: Philippo quidem anno priore etiam stipendium remissum, et filium obsidem redditum; et quasdam civitates extra Macedoniam, patientibus Romanis imperatoribus, recepisse eum. In eâdem dignitate et Nabin futurum fuisse, nisi eum suus primo furor, deinde fraus Ætolorum absumsisset." Maxime confirmatus est animus regis, postquam ad eum C. Livius, qui prætor ante classi præfuerat, legatus ab Româ venit, et edocuit, quanto et spes victoriæ certior Romanis quam Antiocho, et amicitia sanctior firmiorque apud Romanos futura esset.

XXVI. Antiochus, postquam a spe societatis Prusiæ decidit, Ephesum ab Sardibus est profectus, ad classem, quæ per aliquot menses instructa ac parata fuerat, visendam; magis quia terrestribus copiis exercitum Romanum et duos Scipiones imperatores videbat sustineri non posse; quam quod res navalis ipsa per se aut tentata sibi unquam feliciter, aut tunc magnæ et certæ fiduciæ esset. Erat tamen momentum in præsentia spei, quod et magnam partem Rhodiæ classis circa Patara esse, et Eumenem regem cum omnibus navibus suis consuli obviam in Hellespontum profectum audierat: aliquid etiam inflabat animos classis Rhodia, ad Samum per occasionem fraude præparatam absumta. His fretus, Polyxenidâ cum classe ad tentandam omni modo certaminis fortunam misso, ipse copias ad Notium ducit: id oppidum Colophonium, mari imminens, abest a vetere Colophone duo ferme millia passuum: et ipsam urbem suæ esse potestatis volebat, adeo propinquam Epheso, ut nihil terrâ marive ageret, quod non subjectum oculis Colophoniorum, ac per eos notum extemplo Romanis esset; quos, auditâ obsidione, non dubitabat ad opem ferendam sociæ urbi classem a Samo moturos: eam occasionem Polyxenidæ ad rem gerendam fore. Igitur, operibus oppugnare urbem aggressus, et ad mare partibus duabus pariter muni-

tionibus deductis, utrimque vineas et aggerem muro injunxit, et testudinibus arietes admovit. Quibus territi malis Colophonii oratores Samum ad L. Æmilium, fidem prætoris populique Romani implorantes, miserunt. Æmilium et Sami segnis diu mora offendebat, nihil minus opinantem, quam Polyxenidam, bis nequidquam ab se provocatum, potestatem pugnæ facturum esse: et turpe existimabat, Eumenis classem adjuvare consulem ad trajiciendas in Asiam legiones; se Colophonis obsessæ auxilio, incertam finem habituro, alligari. Eudamus Rhodius, qui et tenuerat eum Sami, cupientem proficisci in Hellespontum, cunctique instare et dicere, "Quanto satius esse, vel socios obsidione eximere, vel victam jam semel classem iterum vincere, totamque maris possessionem hosti eripere, quam, desertis sociis, traditâ Antiocho Asiâ terrâ marique, in Hellespontum, ubi satis esset Eumenis classis, ab suâ parte belli discedere?"

XXVII. Profecti ab Samo ad petendos commeatus, consumtis jam omnibus, Chium parabant trajicere. Id erat horreum Romanis; eoque omnes ex Italiâ missæ onerariæ dirigebant cursum. Circumvecti ab urbe ad aversa insulæ (objecta Aquiloni ad Chium et Erythras sunt) cum pararent trajicere, literis certior fit prætor, frumenti vim magnam Chium ex Italiâ venisse; vinum portantes naves tempestatibus retentas esse. Simul allatum est, Teïos regiæ classi benigne commeatus præbuisse; quinque millia vasorum vini esse pollicitos. Teum ex medio cursu classem repente avertit, aut volentibus iis usurus commeatu parato hostibus, aut ipsos pro hostibus habiturus. Cum direxissent ad terram proras, quindecim ferme eis naves circa Myonnesum apparuerunt, quas primo ex classe regiâ prætor esse ratus, institit sequi. Apparuit inde, piraticas celoces et lembos esse: Chiorum maritimam oram depopulati, cum omnis generis prædâ revertentes, postquam vidêre ex alto classem, in fugam verterunt: et celeritate superabant, levio-

ribus et ad id fabrefactis navigiis; et propiores terræ erant. Itaque, priusquam appropinquaret classis, Myonnesum perfugerunt: unde se a portu ratus abstracturum naves, ignarus loci sequebatur prætor. Myonnesus promontorium inter Teum Samumque est: ipse collis est in modum metæ in acutum cacumen a fundo satis lato fastigiatus: a continenti arctæ semitæ aditum habet; a mari exesæ fluctibus rupes claudunt; ita ut quibusdam locis superpendentia saxa plus in altum, quam quæ in statione sunt naves, promineant. Circa ea appropinquare non ausæ naves, ne sub ictu superstantium rupibus piratarum essent, diem trivêre: tandem, sub noctem vano incepto cum abstitissent, Teum postero die accessêre; et, in portu, qui ab tergo urbis est, (Geræsticum ipsi appellant) navibus constitutis, prætor ad depopulandum circa urbem agrum milites emisit.

XXVIII. Teii, cum in oculis populatio esset, oratores cum infulis et velamentis ad Romanum miserunt: quibus purgantibus civitatem omnis facti dictique hostilis adversus Romanos, "et juvisse eos commeatu classem hostium" arguit, "et quantum vini Polyxenidæ promisissent: quæ si eadem classi Romanæ darent, revocaturum se a populatione militem; sin minus, pro hostibus eos habiturum." Hoc tam triste responsum cum retulissent legati, vocatur in concionem a magistratibus populus, ut, quid agerent, consultarent. Eo forte Polyxenidas cum regiâ classe a Colophone profectus, postquam movisse a Samo Romanos audivit, et, ad Myonnesum piratas persecutos, Teïorum agrum depopulari, naves in Geræstico portu stare, ipse adversus Myonnesum in insulâ (Macrin nautici vocant) ancoras portu occulto jecit: inde ex propinquo explorans, quid hostes agerent, primo in magnâ spe fuit, quemadmodum Rhodiam classem ad Samum, circumsessis ad exitum faucibus portûs, expugnâsset, sic et Romanam expugnaturum: nec est dissimilis natura loci: promontoriis

coëuntibus inter se ita clauditur portus, ut vix duæ simul inde naves possint exire. Nocte occupare fauces Polyxenidas in animo habebat, et, denis navibus ad promontoria stantibus, quæ ab utroque cornu in latera exeuntium navium pugnarent, ex cæterâ classe, sicut ad Panormum fecerat, armatis in litora expositis, terrâ marique simul hostes opprimere: quod non vanum ei consilium fuisset, ni, cum Teii facturos se imperata promisissent, ad accipiendos commeatus aptius visum esset Romanis, in eum portum, qui ante urbem est, classem transire. Dicitur et Eudamus Rhodius vitium alterius portûs ostendisse, cum forte duæ naves in arcto ostio implicitos remos fregissent: et inter alia id quoque movit prætorem, ut traduceret classem, quod ab terrâ periculum erat, haud procul inde Antiocho stativa habente.

XXIX. Traductâ classe ad urbem, ignaris omnibus, egressi milites nautæque sunt ad commeatus et vinum maxime dividendum in naves; cum medio forte diei agrestis quidam, ad prætorem adductus, nuntiat, "alterum jam diem classem stare ad insulam Macrin, et paulo ante visas quasdam moveri, tamquam ad profectionem, naves." Re subitâ perculsus prætor tubicines canere jubet, ut, si qui per agros palati essent, redirent: tribunos in urbem mittit ad cogendos milites nautasque in naves. Haud secus, quam in repentino incendio aut captâ urbe, trepidatur; aliis in urbem currentibus ad suos revocandos, aliis ex urbe naves cursu repetentibus; incertisque clamoribus (quibus ipsis tubæ obstreperent) turbatis imperiis. Tandem concursum ad naves est. Vix suam quisque noscere aut adire præ tumultu poterat: trepidatumque cum periculo et in mari et in terrâ foret, ni, partibus divisis, Æmilius, cum prætoriâ nave primus e portu in altum evectus, excipiens insequentes, suo quamque ordine in frontem instruxisset; Eudamus Rhodiaque classis substitissent ad terram, ut et sine trepidatione conscenderent, et, ut quæque parata

esset, exiret navis. Ita et explicuêre ordinem primæ in conspectu prætoris, et coactum agmen ab Rhodiis est: instructaque acies, velut cerneret regios, in altum processit: inter Myonnesum et Corycum promontorium erant, cum hostem conspexêre. Et regia classis, binis in ordinem navibus longo agmine veniens, et ipsa aciem adversam explicuit; tantum lævo evecta cornu, ut amplecti et circumire dexterum cornu Romanorum posset. Quod ubi Eudamus, qui cogebat agmen, vidit, non posse æquare ordinem Romanos, et tantum non jam circumiri a dextro cornu, concitat naves; (et erant Rhodiæ longe omnium celerrimæ totâ classe) æquatoque cornu, prætoriæ navi, in quâ Polyxenidas erat, suam objecit.

XXX. Jam totis classibus simul ab omni parte pugna conserta erat. Ab Romanis octoginta naves pugnabant, ex quibus Rhodiæ duæ et viginti erant. Hostium classis undenonaginta navium fuit, et maximæ formæ naves tres hexeres habebat, duas hepteres. Robore navium et virtute militum Romani longe regios præstabant; Rhodiæ naves agilitate, et arte gubernatorum, et scientiâ remigum. Maximo tamen hostibus terrori fuêre, quæ ignes præ se portabant: et, quod unum iis ad Panormum circumventis saluti fuerat, id tum maximum momentum ad victoriam fuit: nam metu ignis [adversi] regiæ naves, ne prorâ concurrerent, cum declinâssent, neque ipsæ ferire rostro hostem poterant, et obliquas se ipsæ ad ictus præbebant: et, si qua concurrerat, obruebatur infuso igni; magisque ad incendium, quam ad prœlium, trepidabant. Plurimum tamen (quæ solet) militum virtus in bello valuit: mediam namque aciem hostium Romani cum rupissent, circumvecti ab tergo pugnantibus adversus Rhodios regiis sese objecêre; momentoque temporis et media acies Antiochi, et lævo in cornu circumventæ naves mergebantur. Dextera pars integra, sociorum magis clade, quam suo periculo, terrebatur: cæterum, postquam alias circumventas, præ-

toriam navem Polyxenidæ, relictis sociis, vela dantem vidêre, sublatis raptim dolonibus (et erat secundus petentibus Ephesum ventus) capessunt fugam, quadraginta duabus navibus in eâ pugnâ amissis; quarum decem et tres captæ in potestatem hostium venerunt, cæteræ incensæ aut demersæ. Romanorum duæ naves fractæ sunt, vulneratæ aliquot. Rhodia una capta memorabili casu: nam, cum rostro percussisset Sidoniam navem, ancora, ictu ipso excussa e nave suâ, unco dente, velut manu ferreâ injectâ, alligavit alterius proram: inde tumultu injecto, cum, divellere se ab hoste cupientes, inhiberent Rhodii, tractum ancorale et implicitum remis, latus alterum detersit: debilitatam ea ipsa, quæ icta cohæserat, navim cepit. Hoc maxime modo ad Myonnesum navali prœlio pugnatum est.

XXXI. Quo territus Antiochus, quia, possessione maris pulsus, longinqua tueri diffidebat se posse, præsidium ab Lysimachiâ, ne opprimeretur ibi ab Romanis, deduci, pravo (ut res ipsa postea docuit) consilio, jussit: non enim tueri solum Lysimachiam a primo impetu Romanorum facile erat; sed obsidionem etiam per totam hiemem tolerare, et obsidentes quoque ad ultimam inopiam adducere extrahendo tempus, et interim spem pacis per occasiones tentare. Nec Lysimachiam tantum hostibus tradidit post adversam navalem pugnam, sed etiam Colophonis obsidione abscessit, et Sardes recepit se: atque inde in Cappadociam ad Ariarathen, qui auxilia arcesserent, et quocumque alio poterat ad copias contrahendas, in unum jam consilium, ut acie dimicaret, intentus, misit. Regillus Æmilius, post victoriam navalem profectus Ephesum, directis ante portum navibus, cum confessionem concessi maris ultimam hosti expressisset, Chium, quo ante navale prœlium cursum a Samo intenderat, navigat. Ibi naves in prœlio quassatas cum refecisset, L. Æmilium Scaurum cum triginta navibus Hellespontum ad exercitum trajiciendum misit: Rho-

dias, parte prædæ et spoliis navalibus decoratas, domum redire jubet. Rhodii impigre prævertêre, ad trajiciendasque copias consulis iêre: atque, eo quoque functi officio, tum demum Rhodum rediêre. Classis Romana ab Chio Phocæam trajecit. In sinu maris intimo posita hæc urbs est, oblongâ formâ: duûm millium et quingentorum passuum spatium murus amplectitur: coit deinde ex utrâque parte in arctiorem velut cuneum; Lamptera ipsi appellant: mille et ducentos passus ibi latitudo patet: inde in altum lingua mille passuum excurrens medium fere sinum velut nota distinguit: ubi cohæret faucibus angustis, duos in utramque regionem versos portus tutissimos habet: qui in Meridiem vergit, ab re appellant Naustathmon, quia ingentem vim navium capit: alter prope ipsum Lamptera est.

XXXII. Hos portus tutissimos cum occupâsset Romana classis; priusquam aut scalis aut operibus mœnia aggrederetur, mittendos censuit prætor, qui principum magistratuumque animos tentarent: postquam obstinatos vidit, duobus simul locis oppugnare est adortus. Altera pars infrequens ædificiis erat; templa Deûm aliquantum tenebant loci: eâ prius ariete admoto, quatere muros turresque cœpit: deinde, cum eo multitudo occurreret ad defendendum, alterâ quoque parte admotus aries: et jam utrimque sternèbantur muri: ad quorum casum cum impetum Romani milites per ipsam stragem ruinarum facerent, alii scalis etiam adscensum in muros tentarent; adeo obstinate restiterunt oppidani, ut facile appareret, plus in armis et virtute, quam in mœnibus, auxilii esse. Coactus ergo periculo militum prætor receptui cani jussit, ne objiceret incautos furentibus desperatione ac rabie. Diremto prœlio, ne tum quidem ad quietem versi; sed undique omnes ad munienda et obmolienda, quæ ruinis strata erant, concurrerunt. Huic operi intentis supervenit Q. Antonius, a prætore missus, qui, castigatâ pertinaciâ eorum, "Majorem curam

Romanis, quam illis," ostenderet, "esse, ne in perniciem urbis pugnaretur: si absistere furore vellent, potestatem iis dare eâdem conditione, quâ prius C. Livii in fidem venissent, se tradendi." Hæc cum audissent, quinque dierum spatio ad deliberandum sumto, tentatâ interim spe auxilii ab Antiocho, postquam legati missi ad regem, nihil in eo esse præsidii, retulerant; tum portas aperuerunt, pacti ne quid hostile paterentur. Cûm signa in urbem inferrentur, et pronuntiâsset prætor, parci se deditis velle, clamor undique est sublatus, "indignum facinus esse, Phocæenses, nunquam fidos socios, semper infestos hostes, impune eludere." Ab hac voce, velut signo a prætore dato, ad diripiendam urbem passim discurrerunt. Æmilius primo resistere et revocare, dicendo, "captas, non deditas, diripi urbes; et in his tamen arbitrium esse imperatoris, non militum." Postquam ira et avaritia imperio potentiora erant, præconibus per urbem missis, liberos omnes in forum ad se convenire jubet, ne violarentur: et in omnibus, quæ ipsius potestatis fuerunt, fides constitit prætoris. Urbem, agrosque, et suas leges iis restituit: et, quia jam hiems appetebat, Phocææ portus ad hibernandum classi delegit.

XXXIII. Per idem fere tempus consuli, transgresso Æniorum Maronitarumque fines, nuntiatur, victam regiam classem ad Myonnesum, relictamque a præsidio Lysimachiam esse. Id multo, quam de navali victoriâ, lætius fuit; utique postquam eo venerunt, refertaque urbs omnium rerum commeatibus, velut in adventum exercitûs præparatis, eos excepit; ubi inopiam ultimam laboremque in obsidendâ urbe sibi proposuerant. Ibi paucos dies stativa habuêre, ut impedimenta ægrique consequerentur, qui passim per omnia Thraciæ castella, fessi morbis ac longitudine viæ, relicti erant. Receptis omnibus, ingressi rursus iter per Chersonesum, Hellespontum perveniunt: ubi omnibus curâ regis Eumenis ad trajicien-

dum præparatis, velut in pacata litora, nullo prohibente, aliis alio delatis navibus, sine tumultu trajecêre. Ea vero res Romanis auxit animos, concessum sibi transire cernentibus in Asiam; quam rem magni certaminis futuram crediderant. Stativa deinde ad Hellespontum aliquamdiu habuerunt, quia dies forte, quibus ancilia moventur, religiosi ad iter, inciderant: iidem dies P. Scipionem propiore etiam religione, quia Salius erat, disjunxerant ab exercitu; causaque et is ipse moræ erat, dum consequeretur.

XXXIV. Per eos forte dies legatus ab Antiocho in castra venerat Byzantius Heraclides, de pace afferens mandata; quam impetrabilem fore, magnam ei spem attulit mora et cunctatio Romanorum; quos, simul Asiam attigissent, effuso agmine ad castra regia ituros crediderat. Statuit tamen non prius adire consulem, quam P. Scipionem: et ita mandatum ab rege erat. In eo maximam spem habebat, præterquam quod et magnitudo animi et satietas gloriæ placabilem eum maxime faciebat; notumque erat gentibus, qui victor ille in Hispaniâ, qui deinde in Africâ fuisset; etiam quod filius ejus captus in potestate regis erat. Is ubi, et quando, et quo casu captus sit, (sicut pleraque alia) parum inter auctores constat: alii principio belli, a Chalcide Oreum petentem, circumventum ab regiis navibus tradunt: alii, postquam transitum in Asiam est, cum turmâ Fregellanâ missum exploratum ad regia castra, effuso obviam equitatu, cum reciperet sese, in eo delapsum tumultu ex equo, cum duobus equitibus oppressum, ita ad regem deductum esse. Illud satis constat, si pax cum populo Romano maneret, hospitiumque privatim regi cum Scipionibus esset, neque liberalius neque benignius haberi colique adolescentem, quam cultus est, potuisse. Ob hæc cum adventum P. Scipionis legatus exspectâsset, ubi is venit, consulem adit, petitque, ut mandata audiret.

XXXV. Advocato frequenti consilio, legati verba

sunt audita. Is, "multis ante legationibus nequidquam ultro citroque de pace missis, eam ipsam fiduciam impetrandi sibi esse," dixit, "quod priores legati nihil impetrâssent. Smyrnam enim, et Lampsacum, et Alexandriam Troadem, et Lysimachiam in Europâ, jactatas in illis disceptationibus esse: quarum Lysimachiâ jam cessisse regem, ne quid in Europâ habere eum dicerent: eas, quæ in Asiâ sint, civitates tradere paratum esse, et si quas alias Romani, quod suarum partium fuerint, vindicare ab imperio regio velint. Impensæ quoque, in bellum factæ, partem dimidiam regem præstaturum populo Romano." Hæ conditiones erant pacis. Reliqua oratio fuit, "Ut, memores rerum humanarum, et suæ fortunæ moderarentur, et alienam ne urgerent. Finirent Europâ imperium: id quoque immensum esse. Et parari singula acquirendo facilius potuisse, quam universa teneri posse. Quod si Asiæ quoque partem aliquam abstrahere velint, dummodo non dubiis regionibus finiant, vinci suam temperantiam Romanâ cupiditate, pacis et concordiæ causâ, regem passurum." Ea, quæ legato magna ad pacem impetrandam videbantur, parva Romanis visa. Nam, "et impensam, quæ in bellum facta esset, omnem præstare regem," æquum censebant, "cujus culpâ bellum excitatum esset; et, non Ioniâ modo atque Æolide deduci debere præsidia regia; sed, sicut Græcia omnis liberata esset, ita, quæ in Asiâ sint, omnes liberari urbes. Id aliter fieri non posse, quam ut cis Taurum montem possessione Asiæ Antiochus cedat."

XXXVI. Legatus, postquam nihil æqui in consilio impetrare se censebat, privatim (sic enim imperatum erat) P. Scipionis tentare animum est conatus. Omnium primum, filium ei sine pretio redditurum regem, dixit: deinde, ignarus et animi Scipionis, et moris Romani, auri pondus ingens est pollicitus, et, nomine tantum regio excepto, societatem omnis regni, si per eum pacem impetrâsset. Ad ea Scipio: "Quod

Romanos omnes, quod me, ad quem missus es, ignoras, minus miror; cum te fortunam ejus, a quo venis, ignorare cernam. Lysimachia tenenda erat, ne Chersonesum intraremus; aut ad Hellespontum obsistendum, ne in Asiam trajiceremus; si pacem, tamquam ab sollicitis de belli eventu, petituri eratis. Concesso vero in Asiam transitu, et non solum frenis, sed etiam jugo accepto, quæ disceptatio ex æquo, cum imperium patiendum sit, relicta est? Ego ex munificentiâ regiâ maximum donum filium habebo: aliis, Deos precor, ne unquam fortuna egeat mea; animus certe non egebit. Pro tanto in me munere gratum me esse in se sentiet, si privatam gratiam pro privato beneficio desiderabit: publice nec habeo quidquam ab illo, nec dabo. Quod in præsentia dare possim, fidele consilium est. Abi, nuntia meis verbis, bello absistat, pacis conditionem nullam recuset." Nihil ea moverunt regem, tutam fore belli aleam ratum, quando perinde ac victo jam sibi leges dicerentur. Omissâ igitur in præsentia mentione pacis, totam curam in belli apparatum intendit.

XXXVII. Consul, omnibus præparatis ad proposita exsequenda, cum ex stativis movisset, Dardanum primum, deinde Rhœteum, utrâque civitate obviam effusâ, venit. Inde Ilium processit; castrisque in campo, qui est subjectus mœnibus, positis, in urbem arcemque cum escendisset, sacrificavit Minervæ præsidi arcis; et Iliensibus in omni rerum verborumque honore ab se oriundos Romanos præferentibus, et Romanis lætis origine suâ. Inde profecti sextis castris ad caput Caïci amnis pervenerunt. Eo et Eumenes rex, conatus primo ab Hellesponto reducere classem in hiberna Elæam, adversis deinde ventis cum aliquot diebus superare Lecton promontorium non potuisset, in terram egressus, ne deesset principiis rerum, quâ proximum fuit, in castra Romana cum parvâ manu contendit. Ex castris Pergamum remissus ad commeatus expediendos, tradito frumento,

quibus jusserat consul, in eadem stativa rediit: inde, plurium dierum præparatis cibariis, consilium erat ire ad hostem, priusquam hiems opprimeret. Regia castra circa Thyatira erant: ibi cum audîsset Antiochus, P. Scipionem ægrum Elæam delatum, legatos, qui filium ad eum reducerent, misit. Non solum animo patrio gratum munus, sed corpori quoque salubre gaudium fuit: satiatusque tandem complexu filii, "Renuntiate," inquit, "gratias regi me agere: referre gratiam aliam nunc non posse, quam ut suadeam, ne ante in aciem descendat, quam [ut] in castra me redîsse audierit." Quamquam sexaginta duo millia peditum, plus duodecim millia equitum animos interdum ad spem certaminis faciebant; motus tamen Antiochus tanti auctoritate viri, in quo ad incertos belli eventus omnis fortunæ posuerat subsidia, recepit se, transgressus Phrygium amnem; circaque Magnesiam, quæ ad Sipylum est, posuit castra: et, ne, si extrahere tempus vellet, munimenta Romani tentarent, fossam sex cubita altam, duodecim latam cum duxisset, extra duplex vallum fossæ circumdedit: interiore labro murum cum turribus crebris objecit; unde facile arceri transitu fossæ hostis posset.

XXXVIII. Consul, circa Thyatira regem esse ratus, continuis itineribus quinto die ad Hyrcanum campum descendit: inde cum profectum audîsset, secutus vestigia citra Phrygium amnem, quatuor millia ab hoste, posuit castra. Eo mille ferme equites, (maxima pars Gallogræci erant, et Dahæ quidam, aliarumque gentium sagittarii equites intermixti) tumultuose amne trajecto, in stationes impetum fecerunt. Primo turbaverunt incompositos: deinde, cum longius certamen fieret, Romanorum, ex propinquis castris facili subsidio, cresceret numerus, regii, fessi jam et plures non sustinentes, recipere se conati, circa ripam amnis, priusquam flumen ingrederentur, ab instantibus tergo aliquot interfecti sunt. Biduum deinde silentium fuit, neutris transgredientibus am-

nem. Tertio post die Romani simul omnes transgressi sunt, et duo millia fere et quingentos passus ab hoste posuerunt castra. Metantibus et muniendo occupatis. tria millia delecta equitum peditumque regiorum magno terrore ac tumultu advenêre. Aliquanto pauciores, qui in statione erant, duo tamen millia, per se, nullo a munimento castrorum milite avocato, et primo æquum prœlium sustinuêre, et, crescente certamine, pepulerunt hostes, centum ex his occisis, centum ferme captis. Per quatriduum insequens instructæ utrimque acies pro vallo stetêre: quinto die Romani processêre in medium campi. Antiochus nihil promovit signa, ita ut extremi minus mille pedes a vallo abessent.

XXXIX. Consul, postquam detrectari certamen vidit, postero die in consilium advocavit, "Quid sibi faciendum esset, si Antiochus pugnandi copiam non faceret? Instare hiemem: aut sub pellibus habendos milites fore, aut, si concedere in biberna vellent, differendum esse in æstatem bellum." Nullum unquam hostem Romani æque contemserunt: conclamatum undique est, "duceret extemplo, et uteretur ardore militum;" qui, tamquam non pugnandum cum tot millibus hostium, sed par numerus pecorum trucidandus esset, per fossas, per vallum, castra invadere parati erant, si in prœlium hostis non exiret. Cn. Domitius, ad explorandum iter, et quâ parte adiri vallum hostium posset, missus, postquam omnia certa retulit, postero die propius castra admoveri placuit: tertio signa in medium campi prolata, et instrui acies cœpta est. Nec Antiochus ultra tergiversandum ratus, ne et suorum animos minueret detrectando certamen, et hostium spem augeret, et ipse copias eduxit; tantum progressus a castris, ut dimicaturum appareret. Romana acies unius prope formæ fuit, et hominum et armorum genere: duæ legiones Romanæ, duæ sociûm ac Latini nominis erant: quina millia et quadringenos singulæ habebant. Romani mediam

aciem, cornua Latini tenuerunt: hastatorum prima signa, deinde principum erant: triarii postremos claudebant. Extra hanc veluti justam aciem, a parte dexterâ consul Achæorum cetratis immixtos auxiliares Eumenis, tria millia ferme peditum, æquatâ fronte instruxit: ultra eos equitum minus tria millia opposuit; ex quibus Eumenis octingenti, reliquus omnis equitatus Romanus erat: extremos Tralles et Cretenses (quingentorum utrique numerum explebant) statuit. Lævum cornu non videbatur egere talibus auxiliis, quia flumen ab eâ parte ripæque deruptæ claudebant: quatuor tamen inde turmæ equitum oppositæ. Hæc summa copiarum erat Romanis, et duo millia mixtorum Macedonum Thracumque, qui voluntate secuti erant. Hi præsidio relicti sunt castris. Sexdecim elephantos post triarios in subsidio locaverunt: nam, præterquam quod multitudinem regiorum elephantorum (erant autem quatuor et quinquaginta) sustinere non videbantur posse, ne pari quidem numero Indicis Africi resistunt; sive quia magnitudine, (longe enim illi præstant) sive robore animorum vincuntur.

XL. Regia acies varia magis multis gentibus, dissimilitudine armorum auxiliorumque erat. Decem et sex millia peditum more Macedonum armati fuêre, qui phalangitæ appellabantur: hæc media acies fuit in fronte, in decem partes divisa. Partes eas interpositis binis elephantis distinguebat: a fronte introrsus in duos et triginta ordines armatorum acies patebat: hoc et roboris in regiis copiis erat; et perinde, cum aliâ specie, tum eminentibus tantum inter armatos elephantis, magnum terrorem præbebat. Ingentes ipsi erant: addebant speciem frontalia, et cristæ, et tergo impositæ turres, turribusque superstantes, præter rectorem, quaterni armati. Ad latus dexterum phalangitarum mille et quingentos equites Gallogræcorum opposuit: his tria millia equitum loricatorum (cataphractos ipsi appellant) adjunxit: addita his ala

mille ferme equitum: agema eam vocabant. Medi erant lecti viri, et ejusdem regionis mixti multarum gentium equites: continens his grex sedecim elephantorum est oppositus in subsidiis. Ab eâdem parte, paululum producto cornu, regia cohors erat: Argyraspides a genere armorum appellabantur. Dahæ deinde, equites sagittarii, mille et ducenti: tum levis armatura trium millium, pari ferme numero pars Cretenses, pars Tralles: duo millia et quingenti Mysi sagittariis adjuncti erant. Extremum cornu claudebant quatuor millia mixti Cyrtæi funditores, et Elymæi sagittarii. Ab lævo cornu phalangitis adjuncti erant Gallogræci equites mille et quingenti; et similiter his armati duo millia Cappadocum [ab Ariarathe missi erant regi.] Inde auxiliares mixti omnium generum duo millia et septingenti, et tria millia cataphractorum equitum, et mille alii equites, regia ala, levioribus tegimentis suis equorumque, alio haud dissimili habitu: Syri plerique erant, Phrygibus et Lydis immixti. Ante hunc equitatum falcatæ quadrigæ, et cameli, quos appellant dromadas: his insidebant Arabes sagittarii, gladios habentes tenues, longos quaterna cubita, ut ex tantâ altitudine contingere hostem possent. Inde alia multitudo, par ei, quæ in dextro cornu erat; primi Tarentini, deinde Gallogræcorum equitum duo millia et quingenti, inde Neocretes mille, et eodem armatu Cares et Cilices mille et quingenti, et totidem Tralles, et tria millia cetratorum (Pisidæ hi erant, et Pamphylii, et Lycii); tum Cyrtæorum et Elymæorum paria in dextro cornu locatis auxilia, et sexdecim elephanti modico intervallo distantes.

XLI. Rex ipse in dextero cornu erat: Seleucum filium et Antipatrum fratris filium in lævo præposuit: media acies tribus permissa, Minioni, et Zeuxidi, et Philippo magistro elephantorum. Nebula matutina, crescente die levata in nubes, caliginem dedit; humor inde, ab Austro velut, perfudit omnia: quæ nihil admodum Romanis, eadem perincommoda regiis erant;

nam et obscuritas lucis in acie modicâ Romanis non adimebat in omnes partes conspectum; et humor, toto fere gravi armatu, nihil gladios aut pila hebetabat: regii, tam latâ acie, ne ex medio quidem cornua sua circumspicere poterant, nedum extremi inter se conspicerentur; et humor arcus fundasque et jaculorum amenta, emollierat. Falcatæ quoque quadrigæ, quibus se perturbaturum hostium aciem Antiochus crediderat, in suos terrorem verterunt. Armatæ autem in hunc maxime modum erant: cuspides circa temonem ab jugo decem cubita exstantes, velut cornua, habebant; quibus, quidquid obvium daretur, transfigerent: et in extremis jugis binæ circa eminebant falces; altera æquata jugo, altera inferior in terram devexa: illa, ut, quidquid ab latere objiceretur, abscinderet; hæc, ut prolapsos subeuntesque contingeret: item ab axibus rotarum utrimque binæ eodem modo diversæ deligabantur falces. Sic armatas quadrigas, quia, si in extremo aut in medio locatæ forent, per suos agendæ erant, in primâ acie (ut ante dictum est) locaverat rex. Quod ubi Eumenes vidit, haud ignarus pugnæ, et quam anceps esset auxilii genus, si quis pavorem magis equis injiceret, quam justâ adoriretur pugnâ, Cretenses sagittarios, funditoresque, et jaculatores equitum, non confertos, sed, quam maxime possent, dispersos, excurrere jubet; simul omnibus partibus tela ingerere. Hæc velut procella, partim vulneribus missilium undique conjectorum, partim clamoribus dissonis, ita consternavit equos, ut repente, velut effrenati, passim incerto cursu ferrentur: quorum impetus et levis armatura, et expediti funditores, et velox Cretensis, momento declinabant: et eques insequendo tumultum ac pavorem equis camelisque, et ipsis simul consternatis, augebat, clamore et ab aliâ circumstantium turbâ multiplici adjecto. Ita medio inter duas acies campo exiguntur quadrigæ: amotoque inani ludibrio, tum demum ad justum prœlium, signo utrimque dato, concursum est.

XLII. Cæterum vana illa res veræ mox cladis causa fuit: auxilia enim subsidiaria, quæ proxima locata erant, pavore et consternatione quadrigarum territa, et ipsa in fugam versa, nudârunt omnia usque ad cataphractos equites: ad quos cum, dissipatis subsidiis, pervenisset equitatus Romanus, ne primum quidem impetum pars eorum sustinuerunt: alii fusi sunt; alii propter gravitatem tegimentorum armorumque oppressi sunt. Totum deinde lævum cornu inclinavit; et, turbatis auxiliaribus, qui inter equites, et quos appellant phalangitas, erant, usque ad mediam aciem terror pervenit. Ibi simul perturbati ordines, et impeditus intercursu suorum usus prælongarum hastarum (sarissas Macedones vocant), intulêre signa Romanæ legiones, et pila in perturbatos conjecêre. Ne interpositi quidem elephanti militem Romanum deterrebant, assuetum jam ab Africis bellis et vitare impetum belluæ, et ex transverso aut pilis incessere, aut, si propius subire posset, gladio nervos incidere. Jam media acies fere omnis a fronte prostrata erat, et subsidia circumita a tergo cædebantur; cum in parte aliâ fugam suorum, et prope jam ad ipsa castra clamorem paventium, accepêre. Namque Antiochus a dextro cornu, cum ibi fiduciâ fluminis nulla subsidia cerneret, præter quatuor turmas equitum (et eas, dum applicant se suis, ripam nudantes), impetum in eam partem cum auxiliis et cataphracto equitatu fecit: nec a fronte tantum instabat, sed, circumito a flumine cornu, jam ab latere urgebat; donec fugati equites primum, deinde proximi peditum, effuso cursu ad castra compulsi sunt.

XLIII. Præerat castris M. Æmilius tribunus militum, M. Lepidi filius, qui post paucos annos pontifex maximus factus est. Is, quâ fugam cernebat suorum, cum præsidio omni occurrit; et stare primo, deinde redire in pugnam, jubebat, pavorem et turpem fugam increpans. Minæ exinde erant, in perniciem suam cæcos ruere, ni dicto parerent. Postremo dat

signum suis, ut primos fugientium cædant, turbam insequentium ferro et vulneribus in hostes redigant. Hìc major timor minorem vicit: ancipiti coacti metu, primo constiterunt; deinde et ipsi redierunt in pugnam, et Æmilius cum suo præsidio (erant autem duo millia virorum fortium) effuse sequenti regi acriter restitit. Et Attalus, Eumenis frater, a dextro cornu, a quo lævum hostium primo impetu fugatum fuerat, ut ab sinistro fugam suorum et tumultum circa castra vidit, in tempore cum ducentis equitibus advenit. Antiochus, postquam et eos, quorum terga modo viderat, repetentes pugnam, et aliam et a castris et ex acie affluentem turbam conspexit, in fugam vertit equum. Ita utroque cornu victores Romani per acervos corporum (quos in mediâ maxime acie cumulaverant, ubi et robur fortissimorum virorum, et arma gravitate fugam impedierant) pergunt ad castra diripienda. Equites primi omnium Eumenis, deinde et alius equitatus, toto passim campo sequuntur hostem, et postremos, ut quosque adepti sunt, cædunt. Cæterum fugientibus major pestis, intermixtis quadrigis, elephantisque, et camelis erat, et suâ ipsorum turbâ; cum, solutis ordinibus, velut cæci super alios alii ruentes, incursu belluarum obtererentur. In castris quoque ingens, et major prope quam in acie, cædes est edita: nam et primorum fuga in castra maxime inclinavit; et hujus fiduciâ multitudinis, qui in præsidio erant, pertinacius pro vallo pugnârunt. Retenti in portis valloque, quæ se impetu ipso capturos crediderant, Romani, postquam tandem perruperunt, ab irâ graviorem ediderunt cædem.

XLIV. Ad quinquaginta millia peditum cæsa eo die dicuntur, equitum tria millia; mille et quadringenti capti, et quindecim cum rectoribus elephanti. Romanorum aliquot vulnerati sunt; ceciderunt non plus trecenti pedites, quatuor et viginti equites; et de Eumenis exercitu quinque et viginti. Et illo quidem die victores, direptis hostium castris, cum magnâ

prædâ in sua reverterunt; postero die spoliabant cæsorum corpora, et captivos contrahebant. Legati ab Thyatirâ, et a Magnesiâ ad Sipylum, ad dedendas urbes, venerunt. Antiochus, cum paucis fugiens, in ipso itinere pluribus congregantibus se, modicâ manu armatorum mediâ ferme nocte Sardes contendit: inde, cum audisset, Seleucum filium et quosdam amicorum Apameam prægressos, et ipse quartâ vigiliâ cum conjuge ac filiâ petit Apameam, Zenoni traditâ custodiâ urbis, Timone Lydiæ præposito; quibus spretis, consensu oppidanorum, et militum qui in arce erant, legati ad consulem missi sunt.

XLV. Sub idem fere tempus et ab Trallibus, et a Magnesiâ quæ super Mæandrum est, et ab Epheso, legati ad dedendas urbes venerunt. Reliquerat Ephesum Polyxenidas, auditâ pugnâ; et, classe usque ad Patara Lyciæ pervectus, metu stationis Rhodiarum navium quæ ad Megisten erat, in terram egressus, cum paucis itinere pedestri Syriam petiit. Asiæ civitates in fidem consulis ditionemque populi Romani sese tradebant. Sardibus jam consul erat: eo et P. Scipio ab Elæâ, cum primum pati laborem viæ potuit, venit. Sub idem fere tempus caduceator ab Antiocho per P. Scipionem a consule petiit, impetravitque, ut oratores mittere liceret regi. Paucos post dies Zeuxis, qui præfectus Lydiæ fuerat, et Antipater fratris filius, venerunt. Hi, prius Eumene convento, quem propter vetera certamina aversum maxime a pace credebant esse, et placatiore eo et suâ et regis spe invento, tum P. Scipionem, et per eum consulem, adierunt: præbitoque iis petentibus frequenti consilio ad mandata edenda, "Non tam, quid ipsi dicamus, habemus," inquit Zeuxis, "quam ut a vobis quæramus, Romani, quo piaculo expiare errorem regis, pacem veniamque impetrare a victoribus possimus. Maximo semper animo victis regibus populisque ignovistis: quanto id majore et placatiore animo decet vos facere in hac victoriâ, quæ vos do-

minos orbis terrarum fecit! Positis jam adversus omnes mortales certaminibus, haud secus quam Deos, consulere et parcere vos generi humano oportet." Jam ante quam legati venirent, decretum erat, quid responderetur: respondere Africanum placuit. Is in hunc modum locutus fertur: "Romani ex iis, quæ in Deûm immortalium potestate erant, ea habemus quæ Dii dederunt. Animos, qui nostræ mentis sunt, eosdem in omni fortunâ gessimus, gerimusque: neque eos secundæ res extulerunt, nec adversæ minuerunt. Ejus rei, ut alios omittam, Hannibalem vestrum vobis darem testem, nisi vos ipsos dare possem. Postquam Hellespontum trajecimus, priusquam castra regia, priusquam aciem videremus, cum communis Mars et incertus belli eventus esset, de pace vobis agentibus, quas pares paribus ferebamus conditiones, easdem nunc victores victis ferimus. Europâ abstinete; Asiâque omni, quæ cis Taurum montem est, decedite. Pro impensis deinde in bellum factis, quindecim millia talentûm Euboïcorum dabitis: quingenta præsentia; duo millia et quingenta, cum senatus populusque Romanus pacem comprobaverint; millia deinde talentûm per duodecim annos. Eumeni quoque reddi quadringenta talenta, et quod frumenti reliquum ex eo quod patri debitum est, placet. Hæc cum pepigerimus, facturos vos ut pro certo habeamus, erit quidem aliquod pignus, si obsides viginti nostro arbitratu dabitis: sed nunquam satis liquebit nobis, ibi pacem esse populo Romano, ubi Hannibal erit: eum ante omnia deposcimus. Thoantem quoque Ætolum, concitorem Ætolici belli, qui et illorum fiduciâ vos, et vestrâ illos in nos armavit, dedetis, et cum eo Mnasimachum Acarnana, et Chalcidenses Philonem et Eubulidam. In deteriore suâ fortunâ pacem faciet rex, quia serius facit, quam facere potuit. Si nunc moratus fuerit, sciat, regum majestatem difficilius ab summo fastigio ad medium detrahi, quam a mediis ad ima præcipitari." Cum his

mandatis ab rege missi erant legati, ut omnem pacis conditionem acciperent: itaque Romam mitti legatos placuit. Consul in hiberna exercitum Magnesiam ad Mæandrum, et Tralles, Ephesumque, divisit. Ephesum ad consulem paucos post dies obsides ab rege adducti sunt; et legati, qui Romam irent, venerunt. Eumenes quoque eodem tempore profectus est Romam, quo legati regis. Secutæ eos sunt legationes omnium Asiæ populorum.

XLVI. Dum hæc in Asiâ geruntur, duo fere sub idem tempus cum triumphi spe proconsules de provinciis Romam redierunt; Q. Minucius ex Liguribus, Manius Acilius ex Ætoliâ. Auditis utriusque rebus gestis, Minucio negatus triumphus, Acilio magno consensu decretus: isque triumphans de rege Antiocho et Ætolis Urbem est invectus. Prælata sunt in eo triumpho signa militaria ducenta triginta: et argenti infecti tria millia pondo; signati tetradrachmûm Atticûm centum tredecim millia, cistophorûm ducenta quadraginta octo; vasa argentea cælata multa, magnique ponderis. Tulit et supellectilem regiam argenteam, ac vestem magnificam; coronas aureas, dona sociarum civitatium, quadraginta quinque; spolia omnis generis: captivos nobiles, Ætolos et regios duces, sex et triginta duxit. Damocritus, Ætolorum dux, paucos ante dies, cum e carcere nocte effugisset, in ripâ Tiberis consecutis custodibus, priusquam comprehenderetur, gladio se transfixit. Milites tantum, qui sequerentur currum, defuerunt: alioqui magnificus et spectaculo et famâ rerum triumphus fuit. Hujus triumphi minuit lætitiam nuntius ex Hispaniâ tristis, adversâ pugnâ in Vastetanis, ductu L. Æmilii proconsulis, apud oppidum Lyconem cum Lusitanis, sex millia de exercitu Romano occidisse: cæteros, paventes intra vallum compulsos, ægre castra defendisse, et in modum fugientium magnis itineribus in agrum pacatum reductos. Hæc ex Hispaniâ nuntiata. Ex Galliâ le-

gatos Placentinorum et Cremonensium L. Aurunculeius prætor in senatum introduxit: iis querentibus inopiam colonorum, aliis belli casibus, aliis morbo absumtis, quosdam tædio accolarum Gallorum reliquisse colonias, decrevit senatus, "Uti C. Lælius consul, si ei videretur, sex millia familiarum conscriberet, quæ in eas colonias dividerentur: et ut L. Aurunculeius prætor triumviros crearet ad eos colonos deducendos." Creati M. Atilius Serranus, L. Valerius P. F. Flaccus, L. Valerius C. F. Tappo.

XLVII. Haud ita multo post, cum jam consularium comitiorum appeteret tempus, C. Lælius consul ex Galliâ Romam rediit. Is non solum, ex facto absente se senatûs-consulto, in supplementum Cremonæ et Placentiæ colonos scripsit; sed, ut novæ coloniæ duæ in agrum, qui Boiorum fuisset, deducerentur, et retulit, et auctore eo Patres censuerunt. Eodem tempore L. Æmilii prætoris literæ allatæ de navali pugnâ ad Myonnesum factâ, et L. Scipionem consulem exercitum in Asiam trajecisse. Victoriæ navalis ergo in unum diem supplicatio decreta est; in alterum diem, quod exercitus Romanus tum primum in Asiâ posuisset castra, ut ea res prospera et læta eveniret. Vicenis majoribus hostiis in singulas supplicationes sacrificare consul est jussus. Inde consularia comitia magnâ contentione habita. M. Æmilius Lepidus petebat adversâ famâ hominum, quod provinciam Siciliam, petendi causâ, non consulto senatu ut sibi id facere liceret, reliquisset: petebant cum eo M. Fulvius Nobilior, Cn. Manlius Vulso, M. Valerius Messala. Fulvius consul unus creatur, cum cæteri centurias non explêssent; isque postero die Cn. Manlium, Lepido dejecto, (nam Messala tacuit) collegam dixit. Prætores exinde facti, duo Q. Fabii, Labeo, et Pictor, (flamen Quirinalis eo anno inauguratus fuerat) M. Sempronius Tuditanus, Sp. Postumius Albinus, L. Plautius Hypsæus, L. Bæbius Dives.

XLVIII. Marco Fulvio Nobiliore et Cn. Manlio Vulsone consulibus, Valerius Antias auctor est, rumorem celebrem Romæ fuisse, et pæne pro certo habitum, recipiendi Scipionis adolescentis causâ, consulem L. Scipionem, et cum eo P. Africanum, in colloquium evocatos regis, et ipsos comprehensos esse; et, ducibus captis, confestim ad castra Romana exercitum ductum, eaque expugnata, et deletas omnes copias Romanorum esse: ob hæc Ætolos sustulisse animos, et abnuisse imperata facere; principesque eorum in Macedoniam, et in Dardanos, et in Thraciam, ad conducenda mercede auxilia, profectos. Hæc qui nuntiarent Romam, A. Terentium Varronem et M. Claudium Lepidum ab A. Cornelio proprætore ex Ætoliâ missos esse. Subtexit deinde fabulæ huic, legatos Ætolos in senatu, inter cætera, hoc quoque interrogatos esse; unde audissent, imperatores Romanos in Asiâ captos ab Antiocho rege, et exercitum deletum esse? Ætolos respondisse, ab suis legatis se, qui cum consule fuerint, certiores factos. Rumoris hujus quia neminem alium auctorem habeo, neque affirmata res meâ opinione sit, nec pro vanâ prætermissa.

XLIX. Ætoli legati in senatum introducti, cum et causa eos sua et fortuna hortaretur, ut confitendo seu suæ culpæ seu errori veniam peterent supplices; orsi a beneficiis in populum Romanum, et prope exprobrantes virtutem suam in Philippi bello, et offenderunt aures insolentiâ sermonis; et eo, vetera et obliterata repetendo, rem adduxerunt, ut haud paulo plurium maleficiorum gentis quam beneficiorum memoria subiret animos Patrum, et, quibus misericordiâ opus erat, iram et odium irritarent. Interrogati ab uno senatore, "permitterentne arbitrium de se populo Romano?" deinde ab altero, "habiturine eosdem, quos populus Romanus, socios et hostes essent?" nihil ad ea respondentes, egredi templo jussi sunt. Conclamatum deinde prope ab universo senatu est,

"Totos adhuc Antiochi Ætolos esse, et ex unicâ eâ spe pendere animos eorum. Itaque bellum cum haud dubiis hostibus gerendum, perdomandosque feroces animos esse." Etiam illa res accendit, quod eo ipso tempore, quo pacem ab Romanis petebant, Dolopiæ atque Athamaniæ bellum inferebant. Senatûs-consultum in Manii Acilii sententiam, qui Antiochum Ætolosque devicerat, factum est, "Ut Ætoli eo die juberentur proficisci ab Urbe, et intra quintumdecimum diem Italiâ excedere." A. Terentius Varro ad custodiendum iter eorum missus; denuntiatumque, "Si qua deinde legatio ex Ætolis, nisi permissu imperatoris, qui eam provinciam obtineret, et cum legato Romano, venisset Romam, pro hostibus omnes futuros." Ita dimissi Ætoli.

L. De provinciis deinde consules retulerunt: sortiri eos Ætoliam et Asiam placuit. Qui Asiam sortitus esset, exercitus ei, quem L. Scipio haberet, est decretus, et in eum supplementum quatuor millia peditum Romanorum, ducenti equites, et sociorum ac Latini nominis octo millia peditum, et quadringenti equites: his copiis ut bellum cum Antiocho gereret. Alteri consuli exercitus, qui erat in Ætoliâ, est decretus; et, ut supplementum scriberet, permissum, civium sociorumque eumdem numerum, quem collega. Naves quoque idem consul, quæ priore anno paratæ erant, ornare jussus, ac ducere secum: nec cum Ætolis solum bellum gerere, sed etiam in Cephalleniam insulam trajicere. Mandatum eidem, ut, si per commodum reipublicæ facere posset, [ut] ad comitia Romam rediret; nam, præterquam quod magistratus annui subrogandi essent, censores quoque placere creari: si qua res eum teneret, senatum certiorem faceret, se ad comitiorum tempus occurrere non posse. Ætolia M. Fulvio, Asia Cn. Manlio sorte evenit. Prætores deinde sortiti sunt, Sp. Postumius Albinus urbanam et inter peregrinos, M. Sempronius Tuditanus Siciliam, Q. Fabius Pictor

flamen Quirinalis Sardiniam, Q. Fabius Labeo classem, L. Plautius Hypsæus Hispaniam citeriorem, L. Bæbius Dives Hispaniam ulteriorem. Siciliæ legio una et classis, quæ in eâ provinciâ erat, decreta; et ut duas decumas frumenti novus prætor imperaret Siculis; earum alteram in Asiam, alteram in Ætoliam mitteret. Idem ab Sardis exigi, atque ad eosdem exercitus id frumentum, ad quos Siculum, deportari jussum. L. Bæbio supplementum in Hispaniam datum mille Romani pedites, equites quinquaginta, et sex millia peditum Latini nominis, ducenti equites. Plautio Hypsæo in Hispaniam citeriorem mille Romani dati sunt pedites, duo millia sociûm Latini nominis, et ducenti equites: cum his supplementis ut singulas legiones duæ Hispaniæ haberent. Prioris anni magistratibus, C. Lælio cum suo exercitu prorogatum in annum imperium est: prorogatum et P. Junio proprætori in Etruriâ, cum eo exercitu qui in provinciâ esset; et M. Tuccio proprætori in Bruttiis et Apuliâ.

LI. Priusquam in provincias prætores irent, certamen inter P. Licinium pontificem maximum fuit et Q. Fabium Pictorem flaminem Quirinalem, quale patrum memoriâ inter L. Metellum et Postumium Albinum fuerat. Consulem illum, cum C. Lutatio collegâ in Siciliam ad classem proficiscentem, ad sacra retinuerat Metellus pontifex maximus; prætorem hunc, ne in Sardiniam proficisceretur, P. Licinius tenuit. Et in senatu, et ad populum, magnis contentionibus certatum est; et imperia inhibita ultro citroque, et pignora capta, et multæ dictæ, et tribuni appellati, et provocatum ad populum est. Religio ad postremum vicit, ut dicto audiens esset flamen pontifici; et multæ ex jussu populi remissæ. Irâ provinciæ ereptæ prætorem magistratu abdicare se conantem Patres auctoritate suâ deterruerunt; et, ut jus inter peregrinos diceret, decreverunt. Delectibus deinde intra paucos dies (neque enim multi milites

legendi erant) perfectis, consules prætoresque in provincias proficiscuntur. Fama deinde de rebus in Asiâ gestis temere vulgata sine auctore: et post dies paucos nuntii certi literæque imperatoris Romam allatæ; quæ non tantum gaudium ab recenti metu attulerunt, (desierant enim victum in Ætoliâ metuere) quam [averterunt famam;] quod ineuntibus id bellum gravis hostis et suis viribus, et quod Hannibalem rectorem militiæ haberet, visus fuerat. Nihil tamen aut de consule mittendo in Asiam mutandum, aut minuendas ejus copias, censuerunt; metu, ne cum Gallis foret bellandum.

LII. Haud multo post M. Aurelius Cotta, legatus L. Scipionis, cum Antiochi regis legatis, et Eumenes rex, Rhodiique, Romam venerunt. Cotta in senatu primum, deinde in concione jussu Patrum, quæ acta in Asiâ essent, exposuit. Supplicatio inde in triduum decreta est, et quadraginta majores hostiæ immolari jussæ. Tum omnium primum Eumeni senatus datus est. Is cum breviter et egisset gratias Patribus, "quod obsidione se ac fratrem exemissent, regnumque ab injuriis Antiochi vindicâssent:" et gratulatus esset, "quod mari terrâque prospere res gessissent; quodque regem Antiochum, fusum fugatumque et exutum castris, prius Europâ, post et Asiâ quæ cis Taurum montem est, expulissent; sua deinde merita malle eos ex imperatoribus suis legatisque, quam se commemorante, cognoscere," dixit. Hæc approbantibus cunctis, jubentibusque dicere ipsum, omissâ in id verecundiâ, quid sibi a senatu populoque Romano tribui æquum censeret: "propensius cumulatiusque, si quo possit, prout ejus merita sint, senatum facturum;" ad ea rex: "Si ab aliis sibi præmiorum optio deferretur, libenter, datâ modo facultate consulendi senatum Romanum, consilio amplissimi ordinis usurum fuisse, ne quid aut immoderate cupîsse, aut petîsse parum modeste videri posset: verum enimvero, cum ipsi daturi sint, multo magis munificentiam

eorum in se fratresque suos ipsorum arbitrii debere esse." Nihil hac oratione ejus Patres conscripti deterriti sunt, quo minus dicere ipsum juberent: et cum aliquamdiu, hinc indulgentiâ, hinc modestiâ, inter permittentes invicem, non magis mutuâ quam inexplicabili facilitate, certatum esset, Eumenes templo excessit. Senatus in eâdem perstare sententiâ, ut "absurdum esse" diceret, "ignorare regem, quid sperans aut petens venerit: quæ accommodata regno suo sint, ipsum optime scire: Asiam longe melius, quam senatum, nôsse: revocandum igitur, et cogendum, quæ vellet, quæque sentiret, expromere."

LIII. Reductus a prætore in templum rex, et dicere jussus: "Perseverâssem," inquit, "tacere, Patres conscripti, nisi Rhodiorum legationem mox vocaturos vos scirem: et, illis auditis, mihi necessitatem fore dicendi. Quæ quidem eo difficilior oratio erit, quod ea postulata eorum futura sint, ut non solum nihil quod contra me sit, sed ne quod ad ipsos quidem proprie pertineat, petere videantur. Agent enim causam civitatium Græcarum, et liberari eas dicent debere: quo impetrato, cui dubium est, quin et a nobis aversuri sint non eas modo civitates quæ liberabuntur, sed etiam veteres stipendiarias nostras; ipsi autem tanto obligatos beneficio verbo socios, re verâ subjectos imperio et obnoxios habituri sint? Et, (si Diis placet) cum has tantas opes affectabunt, dissimulabunt, ullâ parte id ad se pertinere: vos modo id decere, et conveniens esse antefactis, dicent. Hæc vos ne decipiat oratio, providendum vobis erit; neve non solum inæqualiter alios nimium deprimatis ex sociis vestris, alios præter modum extollatis; sed etiam, ne, qui adversus vos arma tulerint, in meliore statu sint, quam socii et amici vestri. Quod ad me attinet, in aliis rebus cessisse intra finem juris mei cuilibet videri malim, quam nimis pertinaciter in obtinendo eo tetendisse; in certamine autem amicitiæ nostræ, benevolentiæ erga vos, honoris, qui a vobis habebitur,

minime æquo animo vinci possum. Hanc ego maximam hæreditatem a patre accepi, qui primus omnium Asiam Græciamque incolentium in amicitiam vestram venit, eamque perpetuâ et constanti fide ad extremum finem vitæ perduxit: nec duntaxat animum vobis bonum ac fidelem præstitit, sed omnibus interfuit bellis, quæ in Græciâ gessistis, terrestribus, navalibus; omni genere commeatuum ita, ut nemo sociorum vestrorum æquari ullâ parte posset, vos adjuvit. Postremo, cum Bœotos ad societatem vestram hortaretur, in ipsâ concione intermortuus, haud multo post exspiravit. Hujus ego vestigia ingressus, voluntati quidem et studio in colendis vobis adjicere (etenim inexsuperabilia hæc erant) nihil potui: rebus ipsis meritisque et impensis officiorum ut superare possem, fortuna, tempora, Antiochus, et bellum in Asiâ gestum, præbuerunt materiam. Rex Asiæ et partis Europæ Antiochus filiam suam in matrimonium mihi dabat; restituebat extemplo civitates, quæ defecerant a nobis; spem magnam in posterum amplificandi regni faciebat, si secum adversus vos bellum gessissem. Non gloriabor eo, quod nihil in vos deliquerim: illa potius, quæ vetustissimâ domûs nostræ vobiscum amicitiâ digna sunt, referam. Pedestribus navalibusque copiis, ut nemo vestrorum sociorum me æquiparare posset, imperatores vestros adjuvi; commeatus terrâ marique suppeditavi; navalibus prœliis, quæ multis locis facta sunt, omnibus affui; nec labori meo nec periculo usquam peperci. Quod miserrimum est in bello, obsidionem passus sum, Pergami inclusus cum discrimine ultimo simul vitæ regnique. Liberatus deinde obsidione, cum aliâ parte Antiochus, aliâ Seleucus circa arcem regni mei castra haberent, relictis rebus, totâ classe ad Hellespontum L. Scipioni consuli vestro occurri, ut eum in trajiciendo exercitu adjuvarem. Postquam in Asiam exercitus vester est transgressus, nunquam a consule abscessi: nemo miles Romanus magis assiduus in castris vestris fuit, quam ego fra-

tresque mei: nulla expeditio, nullum equestre prœlium sine me factum est. In acie ibi steti, eam partem sum tutatus, in quâ me consul esse voluit. Non sum hoc dicturus, Patres conscripti, 'Quis hoc bello meritis erga vos mecum comparari potest?' Ego nulli omnium neque populorum neque regum, quos in magno honore habetis, non ausim me comparare. Hostis Masinissa ante vobis, quam socius, fuit: nec incolumi regno cum auxiliis suis, sed extorris, expulsus, amissis omnibus copiis, cum turmâ equitum in castra confugit vestra: tamen eum, quia in Africâ adversus Syphacem et Carthaginienses fideliter atque impigre vobiscum stetit, non in patrium solum regnum restituistis, sed, adjectâ opulentissimâ parte Syphacis regni, præpotentem inter Africæ reges fecistis. Quo tandem igitur nos præmio atque honore digni apud vos sumus, qui nunquam hostes, semper socii fuimus? Pater, ego, fratresque mei, non in Asiâ tantum, sed etiam procul ab domo, in Peloponneso, in Bœotiâ, in Ætoliâ, Philippi, Antiochi, Ætolico bello, terrâ marique pro vobis arma tulimus. 'Quid ergo postulas?' dicat aliquis. Ego, Patres conscripti, quoniam dicere utique volentibus vobis parendum est, si vos eâ mente ultra Tauri juga emôstis Antiochum, ut ipsi teneretis eas terras, nullos accolas nec finitimos habere, quam vos, malo; nec ullâ aliâ re tutius stabiliusque regnum meum futurum spero. Sed si vobis decedere inde, atque exercitus deducere in animo est; neminem digniorem esse ex sociis vestris, qui bello a vobis parta possideat, quam me, dicere ausim. At enim magnificum est liberare civitates servas. Ita opinor, si nihil hostile adversus vos fecerunt: sin autem Antiochi partis fuerunt; quanto est vestrâ prudentiâ et æquitate dignius, sociis bene meritis, quam hostibus, vos consulere?"

LIV. Grata oratio regis Patribus fuit: et facile apparebat, munifice omnia et propenso animo facturos. Interposita Smyrnæorum brevis legatio est,

quia non aderant quidam Rhodiorum. Collaudatis egregie Smyrnæis, quod omnia ultima pati, quam se regi tradere, maluissent, introducti Rhodii sunt; quorum princeps legationis, expositis initiis amicitiæ cum populo Romano, meritisque Rhodiorum Philippi prius, deinde Antiochi bello: "Nihil," inquit, "nobis totâ nostrâ actione, Patres conscripti, neque difficilius neque molestius est, quam quod cum Eumene nobis disceptatio est; cum quo uno maxime regum et privatum singulis, et, quod magis nos movet, publicum civitati nostræ hospitium est. Cæterum non animi nostri, Patres conscripti, nos, sed rerum natura, quæ potentissima est, disjungit; ut nos liberi etiam aliorum libertatis causam agamus; reges serva omnia et subjecta imperio suo esse velint. Utcumque tamen res se habet, magis verecundia nostra adversus regem nobis obstat, quam ipsa disceptatio aut nobis impedita est, aut vobis perplexam deliberationem præbitura videtur. Nam, si aliter socio atque amico regi, et bene merito hoc ipso in bello, de cujus præmiis agitur, honos haberi nullus posset, nisi liberas civitates ei in servitutem traderetis, esset deliberatio anceps; ne aut regem amicum inhonoratum dimitteretis, aut decederetis instituto vestro, et gloriam, Philippi bello partam, nunc servitute tot civitatium deformaretis. Sed ab hac necessitate, aut gratiæ in amicum minuendæ, aut gloriæ vestræ, egregie vos fortuna vindicat. Est enim, Deûm benignitate, non gloriosa magis quam dives victoria vestra; quæ vos facile isto velut ære alieno exsolvat: nam et Lycaonia, et Phrygia utraque, et Pisidia omnis, et Chersonesus, quæque circumjacent Europæ, in vestrâ sunt potestate: quarum una quælibet regi adjecta multiplicare regnum Eumenis potest; omnes vero datæ maximis eum regibus æquare. Licet ergo vobis, et præmiis belli ditare socios, et non decedere instituto vestro; et meminisse, quem titulum prætenderitis prius adversus Philippum, nunc adversus Antiochum, belli · quid

feceritis, Philippo victo; quid nunc a vobis, non magis quia fecistis, quam quia id vos facere decet, desideretur atque exspectetur. Alia enim aliis et honesta est et probabilis causa armorum: illi agrum, hi vicos, hi oppida, hi portus, oramque aliquam maris ut possideant. Vos nec cupîstis hæc, antequam haberetis; nec nunc, cum orbis terrarum in ditione vestrâ sit, cupere potestis. Pro dignitate et gloriâ apud omne genus humanum, quod vestrum nomen imperiumque juxta ac Deos immortales jam pridem intuetur, pugnâstis. Quæ parare et quærere arduum fuit, nescio an tueri difficilius sit. Gentis vetustissimæ nobilissimæque, vel famâ rerum gestarum, vel omni commendatione humanitatis doctrinarumque, tuendam ab servitio regio libertatem suscepistis: hoc patrocinium receptæ in fidem et in clientelam vestram universæ gentis perpetuum vos præstare decet. Non, quæ in solo modo antiquo sunt, Græcæ magis urbes sunt, quam coloniæ earum, illinc quondam profectæ in Asiam: nec terra mutata mutavit genus aut mores. Certare pio certamine cujuslibet bonæ artis ac virtutis ausi sumus cum parentibus quæque civitas et conditoribus suis. Adîstis Græciæ, adîstis Asiæ urbes plerique: nisi quod longius a vobis absumus, nullâ vincimur aliâ re. Massilienses (quos, si natura insita velut ingenio terræ vinci posset, jam pridem efferâssent tot indomitæ circumfusæ gentes) in eo honore, in eâ merito dignitate audimus apud vos esse, ac si medium umbilicum Græciæ incolerent. Non enim sonum modo linguæ, vestitumque et habitum, sed, ante omnia, mores et leges, et ingenium sincerum integrumque a contagione accolarum, servârunt. Terminus est nunc imperii vestri mons Taurus. Quidquid intra eum cardinem est, nihil longinquum vobis videri debet: quo arma vestra pervenerunt, eodem jus hinc profectum perveniat. Barbari, quibus pro legibus semper dominorum imperia fuerunt, quo gaudent, reges habeant: Græci suam fortunam, vestros

animos gerunt. Domesticis quondam viribus etiam imperium amplectebantur; nunc, imperium ubi est, ibi ut sit perpetuum, optant. Libertatem vestris tueri armis satis habent, quoniam suis non possunt. 'At enim quædam civitates cum Antiocho senserunt.' Et aliæ prius cum Philippo, et cum Pyrrho Tarentini. Ne alios populos enumerem, Carthago libera cum suis legibus est. Huic vestro exemplo quantum debeatis, videte, Patres conscripti. Inducetis in animum negare Eumenis cupiditati, quod justissimæ iræ vestræ negâstis. Rhodii et in hoc, et in omnibus bellis, quæ in illâ orâ gessistis, quam forti fidelique operâ vos adjuverimus, vestro judicio relinquimus: nunc in pace id consilium afferimus, quod si comprobaveritis, magnificentius vos victoriâ usos esse, quam vicisse, omnes existimaturi sint." Apta magnitudini Romanæ oratio visa est.

LV. Post Rhodios Antiochi legati vocati sunt. Ii, vulgato petentium veniam more, errorem fassi regis, obtestati sunt Patres conscriptos, "Ut, suæ potius clementiæ, quam regis culpæ, qui satis superque pœnarum dedisset, memores, consulerent: postremo pacem datam a L. Scipione imperatore, quibus legibus dedisset, confirmarent auctoritate suâ." Et senatus eam pacem servandam censuit, et paucos post dies populus jussit. Fœdus in Capitolio cum Antipatro principe legationis, et eodem fratris filio regis Antiochi, est ictum. Auditæ deinde et aliæ legationes ex Asiâ sunt: quibus omnibus datum est responsum, "Decem legatos, more majorum, senatum missurum ad res Asiæ disceptandas componendasque. Summam tamen hanc fore, ut cis Taurum montem, quæ intra regni Antiochi fines fuissent, Eumeni attribuerentur, præter Lyciam Cariamque usque ad Mæandrum amnem: ea civitatis Rhodiorum essent. Cæteræ civitates Asiæ, quæ Attali stipendiariæ fuissent, eædem Eumeni vectigal penderent: quæ vectigales Antiochi fuissent, eæ liberæ atque

immunes essent." Decem legatos hos decreverunt, Q. Minucium Rufum, L. Furium Purpureonem, Q. Minucium Thermum, Ap. Claudium Neronem, Cn. Cornelium Merulam, M. Junium Brutum, L. Aurunculeium, L. Æmilium Paulum, P. Cornelium Lentulum, P. Ælium Tuberonem.

LVI. His, quæ præsentis disceptationis essent, libera mandata: de summâ rerum senatus constituit: "Lycaoniam omnem, et Phrygiam utramque, et Mysiam, regias silvas, et Lydiæ Ioniæque, extra ea oppida, quæ libera fuissent, quo die cum rege Antiocho pugnatum est, et nominatim Magnesiam ad Sipylum, et Cariam, quæ Hydrela appellatur, agrumque Hydrelatanum ad Phrygiam vergentem; et castella vicosque ad Mæandrum amnem, et oppida, nisi quæ libera ante bellum fuissent; Telmissum item nominatim, et castra Telmissium, præter agrum, qui Ptolemæi Telmissii fuisset: hæc omnia, quæ supra scripta sunt, regi Eumeni jussa dari. Rhodiis Lycia data, extra eumdem Telmissum, et castra Telmissium, et agrum, qui Ptolemæi Telmissii fuisset: hæc et ab Eumene, et ab Rhodiis excepta. Ea quoque his pars data Cariæ, quæ propior Rhodum insulam trans Mæandrum amnem est; oppida, vici, castella, agri, qui ad Pisidiam vergunt: nisi quæ eorum oppida in libertate fuissent, pridie quam cum Antiocho rege in Asiâ pugnatum est." Pro his cum gratias egissent Rhodii, de Solis urbe, quæ in Ciliciâ est, egerunt: "Argis et illos, sicut sese, oriundos esse: ab eâ germanitate fraternam sibi cum iis caritatem esse. Petere hoc extraordinarium munus, ut eam civitatem ex servitute regiâ eximerent." Vocati sunt regis Antiochi legati, actumque cum iis est: nec quidquam impetratum, testante fœdera Antipatro; adversus quæ, ab Rhodiis non Solos, sed Ciliciam peti, et juga Tauri transcendi. Revocatis in senatum Rhodiis, cum, quantopere tenderet legatus regius, exposuissent Patres, adjecerunt; "Si utique eam

rem ad civitatis suæ dignitatem pertinere censerent Rhodii, senatum omni modi expugnaturum pertinaciam legatorum." Tum vero impensius, quam ante, Rhodii gratias egerunt, cessurosque se potius arrogantiæ Antipatri, quam causam turbandæ pacis præbituros, dixerunt: ita nihil de Solis mutatum est.

LVII. Per eos dies, quibus hæc gesta sunt, legati Massiliensium nuntiârunt, L. Bæbium prætorem, in provinciam Hispaniam proficiscentem, ab Liguribus circumventum; magnâ parte comitum cæsâ, vulneratum ipsum, cum paucis, sine lictoribus, Massiliam perfugisse, et intra triduum exspirâsse. Senatus, eâ re auditâ, decrevit, "uti P. Junius Brutus, qui proprætor in Etruriâ esset, provinciâ exercituque traditis uni, cui videretur, ex legatis, ipse in ulteriorem Hispaniam proficisceretur; eaque ei provincia esset." Hoc senatûs-consultum, literæque a Sp. Postumio prætore in Etruriam missæ sunt: profectusque in Hispaniam est P. Junius proprætor. In quâ provinciâ prius aliquanto, quam successor veniret, L. Æmilius Paulus, qui postea regem Persea magnâ gloriâ vicit, cum priore anno haud prospere rem gessisset, tumultuario exercitu collecto, signis collatis cum Lusitanis pugnavit. Fusi fugatique sunt hostes: cæsa decem et octo millia armatorum; tria millia trecenti capti, et castra expugnata. Hujus victoriæ fama tranquilliores in Hispaniâ res fecit. Eodem anno ante diem tertium Calendas Januarias Bononiam Latinam coloniam ex senatûs-consulto L. Valerius Flaccus, M. Atilius Serranus, L. Valerius Tappus, triumviri, deduxerunt. Tria millia hominum sunt deducta: equitibus septuagena jugera, cæteris colonis quinquagena sunt data. Ager captus de Gallis Boiis fuerat: Galli Tuscos expulerant. Eodem anno censuram multi et clari viri petierunt: quæ res, tamquam in se parum magni certaminis causam haberet, aliam contentionem multo majorem excitavit. Petebant T. Quintius Flaminius, P. Cornelius Cn.

F. Scipio, L. Valerius Flaccus, M. Porcius Cato, M. Claudius Marcellus, Manius Acilius Glabrio, qui Antiochum ad Thermopylas Ætolosque devicerat. In hunc maxime, quod multa congiaria habuerat, quibus magnam partem hominum obligaverat, favor populi se inclinabat. Id cum ægre paterentur tot nobiles, novum sibi hominem tantum præferri; P. Sempronius Gracchus et C. Sempronius Rutilus, tribuni plebis, ei diem dixerunt, quod pecuniæ regiæ prædæque aliquantum, captæ in Antiochi castris, neque in triumpho tulisset, neque in ærarium retulisset. Varia testimonia legatorum tribunorumque militum erant. M. Cato ante alios testes conspiciebatur; cujus auctoritatem, perpetuo tenore vitæ partam, toga candida elevabat. Is testis, quæ vasa aurea atque argentea, captis castris, inter aliam prædam regiam vidisset, ea se in triumpho negabat vidisse. Postremo in hujus maxime invidiam desistere se petitione Glabrio dixit; quando, quod taciti indignarentur nobiles homines, id æque novus competitor [inæstimabili perjurio incesseret.]

LVIII. Centum millium multa irrogata erat. Bis de eâ re certatum est: tertio, cum de petitione destitisset reus, nec populus de multâ suffragium ferre voluit, et tribuni eo negotio destiterunt. Censores T. Quintius Flamininus M. Claudius Marcellus creati. Per eosdem dies L. Æmilio Regillo, qui classe præfectum Antiochi regis devicerat, extra urbem in æde Apollinis cum senatus datus esset, auditis rebus gestis ejus, quantis cum classibus hostium dimicâsset, quot inde naves demersisset aut cepisset, magno consensu Patrum triumphus navalis est decretus. Triumphavit Calendis Februariis. In eo triumpho undequinquaginta coronæ aureæ translatæ sunt: pecunia nequâquam tanta pro specie regii triumphi; tetradrachma Attica triginta quatuor millia septingenta, cistophori centum triginta unum millia trecenti. Supplicationes deinde fuerunt ex senatûs-consulto, quod L. Æmilius

in Hispaniâ prospere rem publicam gessisset. Haud ita multo post L. Scipio ad Urbem venit: qui, ne cognomini fratris cederet, Asiaticum se appellari voluit. Et in senatu et in concione de rebus ab se gestis disseruit. Erant, qui famâ id majus bellum, quam difficultate rei, fuisse interpretarentur; uno memorabili prœlio debellatum, gloriamque ejus victoriæ præfloratam ad Thermopylas esse. Cæterum, vere æstimanti, Ætolicum magis ad Thermopylas bellum, quam regium fuit: quotâ enim parte virium suarum ibi dimicavit Antiochus! in Asiâ totius Asiæ steterunt vires, ab ultimi Orientis partibus omnium gentium contractis auxiliis.

LIX. Merito ergo et Diis immortalibus, quantus maximus poterat, habitus est honos, quod ingentem victoriam facilem etiam fecissent; et imperatori triumphus est decretus. Triumphavit mense intercalario pridie Calendas Martias: qui triumphus spectaculo oculorum major, quam Africani fratris ejus, fuit; recordatione rerum et æstimatione periculi certaminisque non magis comparandus, quam si imperatorem imperatori, aut Antiochum ducem Hannibali conferres. Tulit in triumpho signa militaria ducenta triginta quatuor; oppidorum simulacra centum triginta quatuor; eburneos dentes mille ducentos triginta unum; aureas coronas ducentas triginta quatuor; argenti pondo centum triginta septem millia et quadringenta viginti; tetradrachmûm Atticorum ducenta viginti quatuor millia; cistophorûm trecenta triginta unum millia et septuaginta; nummos aureos Philippeos centum quadraginta millia; vasorum argenteorum (omnia cælata erant) mille pondo et quadringenta viginti quatuor, aureorum mille pondo viginti quatuor: et duces regii, præfecti, et purpurati, duo et triginta ante currum ducti. Militibus quini viceni denarii dati, duplex centurioni, triplex equiti; et stipendium militare et frumentum duplex post triumphum datum,

Prœlio in Asiâ facto, duplex dederat. Triumphavit anno fere post, quam consulatu abiit.

LX. Eodem fere tempore et Cn. Manlius consul in Asiam, et Q. Fabius Labeo prætor ad classem venit. ' Cæterum consuli non deerat cum Gallis belli materia: mare pacatum erat, devicto Antiocho: cogitanti [itaque] Fabio, cui rei potissimum insisteret, ne otiosam provinciam habuisse videri posset, optimum visum est, in Cretam insulam trajicere. Cydoniatæ bellum adversus Gortynios Gnossiosque gerebant; et captivorum Romanorum atque Italici generis magnus numerus in servitute esse per totam insulam dicebatur. Classe ab Epheso profectus, cum primum Cretæ litus attigit, nuntios circa civitates misit, ut armis absisterent, captivosque in suis quæque urbibus agrisque conquisitos reducerent, et legatos mitterent ad se, cum quibus de rebus ad Cretenses pariter Romanosque pertinentibus ageret. Nihil magnopere ea Cretenses moverunt: captivos, præter Gortynios, nulli reddiderunt. Valerius Antias ad quatuor millia captivorum, quia belli minas timuerunt, ex totâ insulâ reddita scripsit; eamque causam Fabio, cum rem nullam aliam gessisset, navalis triumphi impetrandi ab senatu fuisse. A Cretâ Ephesum Fabius rediit: inde tribus navibus in Thraciæ oram missis, ab Æno et Maroneâ præsidia Antiochi deduci jussit, ut in libertate eæ civitates essent.

EPITOME LIBRI TRICESIMI OCTAVI.

Marcus Fulvius consul in Epiro Ambracienses obsessos in deditionem accepit; Cephalleniam subegit; Ætolis perdomitis pacem dedit. Cn. Manlius consul, collega ejus, Gallogræcos Tolistoboios, et Tectosagos, et Trocmos, qui Brenno duce in Asiam transierant, cum soli citra Taurum montem non parerent, vicit. Eorum origo, et quemadmodum ea loca, quæ tenent, occupaverint, refertur. Exemplum quoque virtutis et pudicitiæ in feminâ traditur: nam cum Ortiagontis, regis Gallogræcorum, uxor captiva esset, centurionem custodem, qui ei vim intulerat, occidit. Lustrum a censoribus conditum est: censa sunt civium capita ducenta quinquaginta octo millia et trecenta viginti octo. Cum Ariarathe, rege Cappadociæ, amicitia juncta est. Cn. Manlius, contradicentibus decem legatis, ex quorum consilio fœdus cum Antiocho conscripserat, de Gallogræcis, actâ pro se causâ in senatu, triumphavit. Scipio Africanus, die ei dictâ, (ut quidam aiunt, a Q. Petillio tribuno plebis, ut quidam, a Nævio) quod prædâ ex Antiocho captâ ærarium fraudâsset, postquam is dies venit, evocatus in Rostra, "Hac die," inquit, "Quirites, Carthaginem vici:" et, prosequente populo, Capitolium adscendit. Inde, ne amplius tribuniciis injuriis vexaretur, in voluntarium exsilium Liternum concessit: incertum ibi, an Romæ, defunctus: nam ejus monimentum utrobique fuit. L. Scipio Asiaticus, frater Africani, eodem peculatûs crimine accusatus damnatusque, cum in vincula et carcerem duceretur, Ti. Sempronius Gracchus, tribunus plebis, qui antea Scipionibus inimicus fuerat, intercessit; et ob id beneficium Africani filiam duxit. Cum quæstores in

bona ejus publice possidenda missi essent, non modo in iis ullum vestigium pecuniæ regiæ apparuit, sed nequâquam tantum redactum, quantæ summæ erat damnatus. Collatam a cognatis et amicis innumerabilem pecuniam accipere noluit: quæ necessaria ei erant ad cultum, redemta.

T. LIVII PATAVINI

LIBER TRICESIMUS OCTAVUS.

I. Dum in Asiâ bellum geritur, ne in Ætolis quidem quietæ res fuerant; principio a gente Athamanum orto. Athamania eâ tempestate, pulso Amynandro, sub præfectis Philippi regio tenebatur præsidio; qui superbo atque immodico imperio desiderium Amynandri fecerant. Exsulanti tum Amynandro in Ætoliâ, literis suorum, indicantium statum Athamaniæ, spes recuperandi regni facta est: remissique nuntii ab eo ad principes Argitheam, (id enim caput Athamaniæ erat) si popularium animos satis perspectos haberet, impetrato ab Ætolis auxilio, in Athamaniam se venturum cum delectis Ætolorum (quod consilium esset gentis), et Nicandro prætore. Quos ubi ad omnia paratos esse vidit, certiores subinde facit, quo die cum exercitu Athamaniam ingressurus esset. Quatuor primo fuêre conjurati adversus Macedonum præsidium: hi senos sibi adjutores ad rem gerendam assumserunt: deinde, paucitate parum freti, quæ celandæ rei quam agendæ aptior erat, parem priori numerum adjecerunt. Ita duo et quinquaginta facti, quadrifariam se diviserunt: pars una Heracleam, altera Tetraphyliam petit, ubi custodia regiæ pecuniæ esse solita erat; tertia Theudoriam, quarta Argitheam. Ita inter omnes convenit, ut primo quieti, velut ad privatam rem agendam venissent, in foro obversarentur: die certâ multitudinem omnem convocarent ad præsidia Macedonum arcibus expel-

lenda. Ubi ea dies advenit, et Amynander cum mille Ætolis in finibus erat; ex composito quatuor simul locis præsidia Macedonum expulsa, literæque in alias urbes passim dimissæ, ut vindicarent sese ab impotenti dominatione Philippi, et restituerent in patrium ac legitimum regnum. Undique Macedones expelluntur. Theium oppidum, literis a Zenone præfecto præsidii interceptis, et arce ab regiis occupatâ, paucos dies obsidentibus restitit; deinde id quoque traditum Amynandro est, et omnis Athamania in potestate erat, præter Athenæum castellum, finibus Macedoniæ subjectum.

II. Philippus, auditâ defectione Athamaniæ, cum sex millibus armatorum profectus, ingenti celeritate Gomphos pervenit: ibi relictâ majore parte exercitûs, (neque enim ad tanta itinera suffecissent) cum duobus millibus Athenæum, quod unum a præsidio suo retentum fuerat, pervenit: inde, proximis tentatis, cum facile animadvertisset, cætera hostilia esse, Gomphos regressus, omnibus copiis simul in Athamaniam rediit. Zenonem inde, cum mille peditibus præmissum, Æthopiam occupare jubet, opportune Argitheæ imminentem: quem ubi teneri a suis locum vidit, ipse circa templum Jovis Acræi posuit castra. Ibi unum diem fœdâ tempestate retentus, postero die ducere ad Argitheam intendit. Euntibus extemplo apparuêre Athamanes, in tumulos imminentes viæ discurrentes; ad quorum conspectum constitêre prima signa, totoque agmine pavor et trepidatio erat; et pro se quisque, quidnam futurum esset, cogitare, si in valles subjectas rupibus agmen foret demissum. Hæc tumultuatio regem, cupientem, si se sequerentur, raptim evadere angustias, revocare primos, et eâdem, quâ venerat, viâ referre coëgit signa. Athamanes primo ex intervallo quieti sequebantur; postquam Ætoli se conjunxerunt, hos, ut ab tergo agmini instarent, reliquerunt; ipsi a lateribus se circumfuderunt. Quidam, per notos calles breviore viâ præ-

gressi, transitus insedêre: tantumque tumultûs Macedonibus est injectum, ut fugæ magis effusæ, quam itineris ordinati modo, multis armis virisque relictis, flumen trajecerint. Hic finis sequendi fuit. Inde tuto Macedones Gomphos, et a Gomphis in Macedoniam, redierunt. Athamanes Ætolique Ethopiam, ad Zenonem ac mille Macedonas opprimendos, undique concurrerunt. Macedones, parum loco freti, ab Ethopiâ in altiorem deruptioremque undique tumulum concessêre: quo pluribus locis aditu invento, expulêre eos Athamanes; dispersosque, et per invias atque ignotas rupes iter fugæ non expedientes, partim ceperunt, partim interfecerunt: multi pavore in derupta præcipitati, perpauci cum Zenone ad regem evaserunt: postero die per inducias sepeliendi cæsos potestas facta est.

III. Amynander, recuperato regno, legatos et Romam ad senatum, et ad Scipiones in Asiam, Ephesi post magnum cum Antiocho prœlium morantes, misit. Pacem petebat, excusabatque sese, quod per Ætolos recuperâsset paternum regnum. Philippum incusabat. Ætoli ex Athamaniâ in Amphilochos profecti sunt, et majoris partis voluntate in jus ditionemque totam redegerunt gentem. Amphilochiâ receptâ, (nam fuerat quondam Ætolorum) eâdem spe in Aperantiam transcenderunt: ea quoque magnâ ex parte sine certamine in deditionem venit. Dolopes nunquam Ætolorum fuerant: Philippi erant. Hi primum ad arma concurrerunt: cæterum, postquam Amphilochos cum Ætolis esse, fugamque ex Athamaniâ Philippi, et cædem præsidii ejus accepêre, et ipsi a Philippo ad Ætolos deficiunt. Quibus circumjectis gentibus jam undique se a Macedonibus tutos credentibus esse, Ætolis fama affertur, Antiochum in Asiâ victum ab Romanis: nec ita multo post legati ab Româ rediêre sine spe pacis, Fulviumque consulem nuntiantes jam cum exercitu trajecisse. His territi, prius ab Rhodo et Athenis legationibus excitis, ut per

auctoritatem civitatium earum suæ preces, nuper repudiatæ, faciliorem aditum ad senatum haberent, principes gentis ad tentandum ultimam spem Romam miserunt; nihil, ne bellum haberent, priusquam pæne in conspectu hostis erat, præmeditati. Jam M. Fulvius, Apolloniam exercitu trajecto, cum Epirotarum principibus consultabat, unde bellum inciperet. Epirotis Ambraciam placebat aggredi, quæ tum contribuerat se Ætolis: "sive ad tuendam eam venirent Ætoli, apertos circa campos ad dimicandum esse: sive detrectarent certamen, oppugnationem fore haud difficilem: nam et copiam in propinquo materiæ, ad aggeres excitandos et cætera opera, esse; et Arethontem, navigabilem amnem, opportunum ad comportanda, quæ usui sint, præter ipsa mœnia fluere; et æstatem aptam rei gerendæ adesse." His persuaserunt, ut per Epirum duceret.

IV. Consuli, ad Ambraciam advenienti, magni operis oppugnatio visa est. Ambracia tumulo aspero subjecta est, Perranthem incolæ vocant. Urbs, quâ murus vergit in campos et flumen, Occidentem; arx, quæ imposita est tumulo, Orientem spectat. Amnis Aretho, ex Athamaniâ fluens, cadit in sinum maris, ab nomine propinquæ urbis Ambracium appellatum. Præterquam quod hinc amnis munit, hinc tumuli; muro quoque firmo septa erat, patente in circuitu paulo amplius tria millia passuum. Fulvius bina a campo castra, modico inter se distantia intervallo, unum castellum loco edito contra arcem, objecit; ea omnia vallo ac fossâ ita jungere parat, ne exitus inclusis ab urbe, neve aditus foris ad auxilia intromittenda esset. Ad famam oppugnationis Ambraciæ, Stratum jam edicto Nicandri prætoris convenerant Ætoli. Inde primo copiis omnibus ad prohibendam obsidionem venire in animo fuerat: deinde, postquam urbem jam magnâ ex parte operibus septam viderunt, Epirotarum trans flumen loco plano castra posita esse, dividere copias placuit. Cum mille expeditis Eupo-

lemus Ambraciam profectus, per nondum commissa inter se munimenta urbem intravit. Nicandro cum ceterâ manu primo Epirotarum castra nocte aggredi consilium fuerat, haud facili ab Romanis auxilio, quia flumen intererat: deinde, periculosum inceptum ratus, ne quâ sentirent Romani, et regressus inde in tutum non esset, deterritus ab hoc consilio, ad depopulandam Acarnaniam iter convertit.

V. Consul, jam munimentis, quibus sepienda urbs erat, jam operibus, quæ admovere muris parabat, perfectis, quinque simul locis mœnia est aggressus: tria paribus intervallis faciliore aditu a campo adversus Pyrrheum (quod vocant) admovit; unum e regione Æsculapii; unum adversus arcem. Arietibus muros quatiebat, asseribus falcatis detergebat pinnas. Oppidanos primo, et ad speciem, et ad ictus mœnium cum terribili sonitu editos, pavor ac trepidatio cepit: deinde, ut præter spem stare muros viderunt, collectis rursus animis, in arietes tollenonibus libramenta plumbi aut saxorum, stipitesve robustos, incutiebant; falces, ancoris ferreis injectis, in interiorem partem muri trahentes asserem, præfringebant: ad hoc, eruptionibus, et nocturnis in custodias operum, et diurnis in stationes, ultro terrorem inferebant. In hoc statu res ad Ambraciam cum essent, jam Ætoli a populatione Acarnaniæ Stratum redierant. Inde Nicander prætor, spem nactus solvendæ incepto forti obsidionis, Nicodamum quemdam cum Ætolis quingentis Ambraciam intromittit: noctem certam tempusque etiam noctis constituit, quo et illi ab urbe opera hostium, quæ adversus Pyrrheum erant, aggrederentur, et ipse ad castra Romana terrorem faceret; posse ratus, ancipiti tumultu et nocte augente pavorem, memorabilem rem geri. Et Nicodamus intempestâ nocte, cum alias custodias fefellisset, per alias impetu constanti erupisset, superato brachio in urbem penetrat: animique aliquantum ad omnia audenda et spei obsessis adjecit; et, simul constituta nox venit, ex composito

repente opera est aggressus. Id inceptum conatu quam effectu gravius fuit, quia nulla ab exteriore parte vis admota est; seu metu deterrito prætore Ætolorum, seu quia potius visum est, Amphilochis opem ferre super receptis; quos Perseus Philippi filius, missus ad Dolopiam Amphilochosque recipiendos, summâ vi oppugnabat.

VI. Tribus locis, sicut ante dictum est, ad Pyrrheum opera Romana erant: quæ omnia simul, sed nec apparatu nec vi simili, Ætoli aggressi sunt: alii cum ardentibus facibus, alii stuppam picemque et malleolos ferentes, totâ collucente flammis acie, advenêre. Multos primo impetu custodes oppresserunt: deinde, postquam clamor tumultusque in castra est perlatus, datumque a consule signum, arma capiunt, et omnibus portis ad opem ferendam effunduntur. Uno in loco ferro ignique gesta res est: a duobus irrito incepto, cum tentâssent magis quam iniissent certamen, Ætoli abscesserunt. Atrox pugna in unum inclinaverat locum: ibi diversis partibus duo duces Eupolemus et Nicodamus pugnantes hortabantur, et prope certâ fovebant spe, jam Nicandrum ex composito affore, et terga hostium invasurum. Hæc res aliquamdiu animos pugnantium sustinuit: cæterum, postquam nullum ex composito signum a suis accipiebant, et crescere numerum hostium cernebant, destituti segnius instare: postremo, re omissâ, jam vix tuto receptu, fugientes in urbem compelluntur, parte operum incensâ, et pluribus aliquanto, quam ipsi ceciderant, interfectis. Quod si ex composito acta res fuisset, haud dubium erat, expugnari unâ utique parte opera cum magnâ cæde hostium potuisse. Ambracienses, quique intus erant Ætoli, non ab ejus solum noctis incepto recessêre, sed in reliquum quoque tempus, velut proditi a suis, segniores ad pericula erant: jam nemo eruptionibus, ut ante, in stationes hostium, sed, dispositi per muros et turres, ex tuto pugnabant.

VII. Perseus, ubi adesse Ætolos audivit, omissâ obsidione urbis quam oppugnabat, depopulatus tantum agros, Amphilochiam excessit, atque in Macedoniam rediit. Et Ætolos inde avocavit populatio maritimæ oræ. Pleuratus, Illyriorum rex, cum sexaginta lembis Corinthium sinum invectus, adjunctis Achæorum, quæ Patris erant, navibus, maritima Ætoliæ vastabat: adversus quos mille Ætoli missi, quâcumque se classis circumegerat per litorum anfractus, brevioribus semitis occurrebant. Et Romani ad Ambraciam, pluribus locis quatiendo arietibus muros, aliquantum urbis nudaverant: nec tamen penetrare in urbem poterant: nam et pari celeritate novus pro diruto murus objiciebatur; et armati, ruinis superstantes, instar munimenti erant. Itaque, cum apertâ vi parum procederet consuli res, cuniculum occultum, vineis ante contecto loco, agere instituit: et aliquamdiu, cum dies noctesque in opere essent, non solum sub terrâ fodientes, sed egerentes etiam humum, fefellêre hostem. Cumulus repente terræ eminens index operis oppidanis fuit: pavidique, ne jam, subrutis muris, facta in urbem via esset, fossam intra murum e regione ejus operis, quod vineis contectum erat, ducere instituunt: cujus ubi ad tantam altitudinem, quantæ esse solum infimum cuniculi poterat, pervenerunt, silentio facto, pluribus locis aure admotâ, sonitum fodientium captabant. Quem ubi acceperunt, aperiunt rectam in cuniculum viam: nec fuit magni operis: momento enim ad inane, suspenso furculis ab hostibus muro, pervenerunt. Ibi commissis operibus, cum e fossâ in cuniculum pateret iter, primo ipsis ferramentis, quibus in opere usi erant, dein celeriter armati etiam subeuntes, occultam sub terrâ ediderunt pugnam. Segnior deinde ea facta est; intersepientibus cuniculum, ubi vellent, nunc ciliciis prætentis, nunc foribus raptim objectis. Nova etiam, haud magni operis, adversus eos qui in cuniculo erant, excogitata res est: dolium a fundo pertusum, quâ fistula modica inseri

posset, et fistulam ferream, operculumque dolii ferreum, et ipsum pluribus locis perforatum, fecerunt: hoc tenui plumâ completum dolium ore in cuniculum verso posuerunt. Per operculi foramina prælongæ hastæ, quas sarissas vocant, ad submovendos hostes eminebant: scintillam levem ignis inditam plumæ, folle fabrili ad caput fistulæ imposito, flando accenderunt: inde non solum magna vis fumi, sed acrior etiam fœdo quodam nidore ex adustâ plumâ, cum totum cuniculum complêsset, vix durare quisquam intus poterat.

VIII. Cum in hoc statu res ad Ambraciam esset, legati ab Ætolis Phæneas et Damoteles, cum liberis mandatis, decreto gentis, ad consulem venerunt; nam prætor eorum, cum aliâ parte Ambraciam oppugnari cerneret, aliâ infestam oram navibus hostium esse, aliâ Amphilochos Dolopiamque a Macedonibus vastari, nec Ætolos simul ad tria diversa bella occursantes sufficere, convocato concilio, Ætolos principes, quid agendum esset, consuluit. Omnium eo sententiæ decurrerunt, "ut pax, si posset, æquis; si minus, tolerandis conditionibus peteretur. Antiochi fiduciâ bellum susceptum: Antiocho terrâ marique superato, et prope extra orbem terræ ultra juga Tauri exacto, quam spem esse sustinendi belli? Phæneas et Damoteles, quod e re Ætolorum, ut in tali casu, fideque suâ esse censerent, agerent. Quod enim sibi consilium, aut cujus rei electionem a fortunâ relictam?" Cum his mandatis legati missi orare consulem, "ut parceret urbi, misereretur gentis quondam sociæ, nolle dicere injuriis, miseriis certe coactæ insanire. Non plus mali meritos Ætolos Antiochi bello, quam boni ante, cum adversus Philippum bellatum sit, fecisse: nec tum large gratiam relatam sibi, nec nunc immodice pœnam injungi debere." Ad ea consul respondit: "Magis sæpe, quam vere unquam, Ætolos pacem petere: imitarentur Antiochum in petendâ pace, quem in bellum traxissent. Non paucis urbibus

eum, de quarum libertate certatum sit, sed omni Asiâ cis Taurum montem, opimo regno, excessisse. Ætolos, nisi inermes, de pace agentes non auditurum se. Arma ill's prius equosque omnes tradendos esse, deinde mille talentûm argenti populo Romano dandum: cujus summæ dimidium præsens numeraretur, si pacem habere vellent. Ad ea adjecturum etiam in fœdus esse, ut eosdem, quos populus Romanus, amicos atque hostes habeant."

IX. Adversus quæ legati, et quia gravia erant, et quia suorum animos indomitos ac mutabiles noverant, nullo reddito responso, domum regressi sunt, ut etiam atque etiam, quid agendum esset, re integrâ, prætorem et principes consulerent. Clamore et jurgio excepti, ["quam diu] rem traherent, qualemcumque pacem referre [jussi?"] cum redirent Ambraciam, Acarnanum insidiis prope viam positis, quibuscum bellum erat, circumventi, Thyrium custodiendi deducuntur. Hæc mora injecta est paci. Cum jam Atheniensium Rhodiorumque legati, qui ad deprecandum pro his venerant, apud consulem essent; Amynander quoque, Athamanum rex, fide acceptâ, venerat in castra Romana; magis pro Ambraciâ urbe, ubi majorem partem temporis exsulaverat, quam pro Ætolis, sollicitus. Per hos certior factus consul de casu legatorum, adduci eos a Thyrio jussit: quorum post adventum agi cœptum est de pace. Amynander, quod sui maxime operis erat, impigre agebat, ut Ambracienses compelleret ad deditionem. Id cum per colloquia principum, succedens murum, parum proficeret; postremo, consulis permissu ingressus urbem, partim consilio, partim precibus, evicit, ut permitterent se Romanis. Et Ætolos C. Valerius (Lævini filius, qui cum eâ gente primum amicitiam pepigerat), consulis frater, matre genitus eâdem, egregie adjuvit. Ambracienses, prius pacti, ut Ætolorum auxiliares sine fraude emitterent, aperuerunt portas: dein [Ætoli,] "ut quingenta Euboïca darent talenta; ex qui-

bus ducenta præsentia, trecenta per annos sex pensionibus æquis: captivos perfugasque redderent Romanis: urbem ne quam formulæ sui juris facerent, quæ post id tempus, quo T. Quintius trajecisset in Græciam, aut vi capta ab Romanis esset, aut voluntate in amicitiam venisset: Cephallenia insula ut extra jus fœderis esset." Hæc quamquam spe ipsorum aliquanto leviora erant, petentibus Ætolis, ut ad concilium referrent, permissum est. Parva disceptatio de urbibus tenuit; quæ cum sui juris aliquando fuissent, avelli velut a corpore suo ægre patiebantur. Ad unum tamen omnes accipi pacem jusserunt. Ambracienses coronam auream consuli centum et quinquaginta pondo dederunt: signa ænea marmoreaque et tabulæ pictæ, quibus ornatior Ambracia, (quia regia ibi Pyrrhi fuerat) quam cæteræ regionis ejus urbes erant, sublata omnia avectaque: nihil præterea tactum violatumve.

X. Profectus ab Ambraciâ consul in mediterranea Ætoliæ, ad Argos Amphilochium (viginti duo millia ab Ambraciâ abest) castra posuit. Eo tandem legati Ætoli, mirante consule quod morarentur, venerunt. Inde, postquam approbâsse pacem concilium Ætolorum accepit, jussis proficisci Romam ad senatum, permissoque, ut et Rhodii et Athenienses deprecatores irent, dato, qui simul cum iis proficisceretur, C. Valerio fratre, ipse in Cephalleniam trajecit. Præoccupatas aures animosque principum Romæ criminibus Philippi invenerunt; qui, per legatos, per literas, Dolopas, Amphilochosque, et Athamaniam [ereptas] sibi querens, præsidiaque sua, postremo etiam filium Persea ex Amphilochis pulsum, averterat senatum ab audiendis precibus eorum. Rhodii tamen et Athenienses cum silentio auditi sunt. Atheniensis legatus Leon, Icesiæ filius, eloquentiâ etiam dicitur movisse; qui, vulgatâ similitudine, mari tranquillo, quod ventis concitaretur, æquiparando multitudinem Ætolorum, usus, "cum in fide Romanæ societatis

mansissent, insitâ gentis tranquillitate quiêsse eos" aiebat: "postquam flare ab Asiâ Thoas et Dicæarchus, ab Europâ Menestas et Damocritus cœpissent; tum illam tempestatem coortam, quæ ad Antiochum eos, sicuti in scopulum, intulisset."

XI. Diu jactati Ætoli, tandem, ut conditiones pacis convenirent, effecerunt. Fuerunt autem hæ: "Imperium majestatemque populi Romani gens Ætolorum conservato sine dolo malo. Ne quem exercitum, qui adversus socios amicosque eorum ducetur, per fines suos transire sinito; neve ullâ ope juvato. Hostes eosdem habeto, quos populus Romanus; armaque in eos ferto, bellumque pariter gerito. Perfugas, fugitivos, captivosque reddito Romanis sociisque; præterquam si qui capti, cum domos redîssent, iterum capti sunt; aut si qui eo tempore ex iis capti sunt, qui tum hostes erant Romanis, cum intra præsidia Romana Ætoli essent. Aliorum qui comparebunt, intra dies centum Corcyræorum magistratibus sine dolo malo tradantur: qui non comparebunt, quando quisque eorum primum inventus fuerit, reddantur. Obsides quadraginta arbitratu consulis Romani dato, ne minores duodecim annorum, neu majores quadraginta. Obses ne esto prætor, præfectus equitum, scriba publicus; neu quis, qui ante obses fuerit apud Romanos. Cephallenia extra pacis leges esto." De pecuniæ summâ, quam penderent, pensionibusque ejus, nihil ex eo, quod cum consule convenerat, mutatum. Pro argento si aurum dare mallent, darent, convenit; dum pro argenteis decem aureus unus valeret. "Quæ urbes, qui agri, qui homines Ætolorum juris aliquando fuerunt, qui eorum T. Quintio, Cn. Domitio consulibus, postve eos consules, aut armis subacti, aut voluntate, in ditionem populi Romani venerunt, ne quem eorum Ætoli recepisse velint. Œniadæ, cum urbe agrisque, Acarnanum sunto." His legibus fœdus ictum cum Ætolis est.

XII. Eâdem non æstate solum, sed etiam iisdem,

prope diebus, quibus hæc a M. Fulvio consule in Ætoliâ gesta sunt, consul alter Cn. Manlius in Gallogræciâ bellum gessit, quod nunc ordiri pergam. Vere primo Ephesum consul venit, acceptisque copiis a L. Scipione, et exercitu lustrato, concionem apud milites habuit; quâ, collaudatâ virtute eorum, quod cum Antiocho uno prœlio debellâssent, adhortatus eos ad novum cum Gallis suscipiendum bellum, qui et auxiliis Antiochum juvissent, et adeo indomita haberent ingenia, ut nequidquam Antiochus emotus ultra juga Tauri montis esset, nisi frangerentur opes Gallorum; de se quoque pauca, nec falsa nec immodica, adjecit. Læti milites cum frequenti assensu consulem audiverunt, partem virium Antiochi fuisse Gallos credentes; rege superato, nullum momentum in solis per se Gallorum copiis fore. Eumenem haud in tempore abesse (Romæ tunc erat) credere consul, gnarum locorum hominumque, et cujus interesset frangi Gallorum opes. Attalum igitur fratrem ejus arcessit a Pergamo, hortatusque ad capessendum secum bellum, pollicentem suam suorumque operam domum ad comparandum dimittit. Paucos post dies profecto ab Epheso consuli ad Magnesiam occurrit Attalus cum mille peditibus, equitibus ducentis; Athenæo fratre jusso cum cæteris copiis subsequi, commendatâ iis custodiâ Pergami, quos fratri regnoque fidos credebat. Consul, collaudato juvene, cum omnibus copiis ad Mæandrum progressus, castra posuit, quia vado superari amnis non poterat, et contrahendæ naves erant ad exercitum trajiciendum. Transgressi Mæandrum ad Hieran Comen pervenerunt.

XIII. Fanum ibi augustum Apollinis et oraculum: sortes versibus haud inconditis dare vates dicuntur. Hinc alteris castris ad Harpasum flumen ventum est: quo legati ab Alabandis venerunt, ut castellum, quod ab ipsis nuper descisset, aut auctoritate aut armis cogeret jura antiqua pati. Eodem et Athenæus, Eumenis et Attali frater, cum Cretensi Leuso et Cor-

rago Macedone venit: mille pedites mixtarum gentium, et trecentos equites, secum adduxerunt. Consul, tribuno militum misso cum modicâ manu, castellum vi captum Alabandensibus reddit: ipse, nihil viâ digressus, ad Antiochiam super Mæandrum amnem posuit castra. Hujus amnis fontes Celænis oriuntur. Celænæ urbs caput quondam Phrygiæ fuit: migratum inde haud procul veteribus Celænis, novæque urbi Apameæ nomen inditum ab Apameâ, sorore Seleuci regis. Et Marsyas amnis, haud procul a Mæandri fontibus oriens, in Mæandrum cadit. Famaque ita tenet, Celænis Marsyam cum Apolline tibiarum cantu certâsse. Mæander, ex arce summâ Celænarum ortus, mediâ urbe decurrens, per Caras primum, deinde Ionas, in sinum maris editur, qui inter Prienen et Miletum est. Ad Antiochiam in castra consulis Seleucus, Antiochi filius, ex fœdere icto cum Scipione, ad frumentum exercitui dandum venit. Parva disceptatio de Attali auxiliaribus orta est; quod, Romano tantum militi, pactum Antiochum, ut daretur frumentum, Seleucus dicebat. Discussa ea quoque est constantiâ consulis, qui dimisso tribuno edixit, ne Romani milites acciperent, priusquam Attali auxilia accepissent. Inde ad Gordiu-Tichos (quod vocant) processum est. Ex eo loco ad Tabas tertiis castris perventum: in finibus Pisidarum posita est urbs, in eâ parte, quæ vergit ad Pamphylium mare. Integris viribus regionis ejus, feroces ad bellandum habebat viros. Tum quoque equites, in agmen Romanum eruptione factâ, haud modice primo impetu turbavêre: deinde, ut apparuit, nec numero se nec virtute pares esse, in urbem compulsi, veniam erroris petebant, dedere urbem parati. Quinque et viginti talenta argenti, et decem millia medimnûm tritici imperata: ita in deditionem accepti.

XIV. Tertio inde die ad Chäum amnem perventum: inde profecti Erizam urbem primo impetu ceperunt. Ad Thabusion castellum, imminens flumini

lado, ventum est; cui fecerat nomen Indus, ab elephanto dejectus. Haud procul a Cibyrâ aberant: nec legatio ulla a Moagete, tyranno civitatis ejus, homine ad omnia infido atque importuno, veniebat. Ad tentandum ejus animum, C. Helvium, cum quatuor millibus peditum et quingentis equitibus, consul præmittit. Huic agmini, jam fines ingredienti, legati occurrerunt, nuntiantes, paratum esse tyrannum imperata facere. Orabant, ut pacatus fines iniret, cohiberetque a populatione agri militem; et coronam auream quindecim talentûm afferebant. Helvius, integros a populatione agros servaturum pollicitus, ire ad consulem legatos jussit: quibus eadem referentibus, consul, "Neque Romani," inquit, "bonæ voluntatis ullum signum erga nos tyranni habemus; et ipsum talem esse inter omnes constat, ut de pœnâ ejus magis quam de amicitiâ nobis cogitandum sit." Perturbati hac voce legati nihil aliud petere, quam ut coronam acciperet; veniendique ad eum potestatem tyranno, et copiam loquendi ac purgandi se, faceret. Permissu consulis, postero die in castra tyrannus venit; vestitus comitatusque vix ad privati modice locupletis habitum: et oratio fuit submissa et infracta, extenuantis opes suas, urbiumque suæ ditionis egestatem querentis. Erant autem sub eo, præter Cibyram, et Syleum, et Alimne quæ appellatur: ex his, ut se suosque spoliaret, quinque et viginti talenta se confecturum, prope ut diffidens, pollicebatur. "Enimvero," inquit consul, "ferri jam ludificatio ista non potest. Parum est, non erubuisse absentem, cum per legatos frustrareris nos: præsens quoque in eâdem impudentiâ persistis. Quinque et viginti talenta tyrannidem tuam exhaurirent? Quingenta ergo talenta nisi triduo numeras, populationem in agris, obsidionem in urbe exspecta." Hac denuntiatione conterritus, perstare tamen in pertinaci simulatione inopiæ: et paulatim illiberali adjectione, nunc per cavillationem, nunc precibus et simulatis lacrymis, ad centum ta-

lenta est perductus. Adjecta decem millia medimnûm frumenti. Hæc omnia intra sex dies exacta.

XV. A Cibyrâ per agros Sindensium exercitus ductus, transgressusque Caularem amnem, posuit castra. Postero die est præter Caralitin paludem agmen ductum; ad Mandropolim manserunt: inde progredientibus ad Lagon, proximam urbem, metu incolæ fugerunt. Vacuum hominibus, et refertum rerum omnium copiâ, oppidum diripuerunt. Inde ab Lysis fluminis fonte, postero die ad Cobulatum amnem progressi. Termessenses eo tempore Isiondensium arcem, urbe captâ, oppugnabant: inclusi, cum alia spes auxilii nulla esset, legatos ad consulem, orantes opem, miserunt: "cum conjugibus ac liberis in arce inclusos se mortem in dies, aut ferro aut fame patiendam, exspectare." Volenti consuli causa in Pamphyliam divertendi oblata est: adveniens obsidione Isiondenses exemit. Termesso pacem dedit, quinquaginta talentis argenti acceptis: item Aspendiis cæterisque Pamphyliæ populis. Ex Pamphyliâ rediens ad fluvium Taurum primo die, postero ad Xylinen (quam vocant) Comen posuit castra. Profectus inde continentibus itineribus ad Cormasa urbem pervenit. Darsa proxima urbs erat: eam, metu incolarum desertam, plenam omnium rerum copiâ invenit. Progredienti præter paludes legati ab Lysinoë, dedentes civitatem, venerunt. Inde in agrum Sagalassenum, uberem fertilemque omni genere frugum, ventum est. Colunt Pisidæ, longe optimi bello regionis ejus; cum ea res animos facit, tum agri fecunditas, et multitudo hominum, et situs inter paucas munitæ urbis. Consul, quia nulla legatio ad finem præsto fuerat, prædatum in agros misit: tum demum fracta pertinacia est, ut ferri agique res suas viderunt. Legatis missis, pacti quinquaginta talentis, et viginti millibus medimnûm tritici, viginti hordei, pacem impetraverunt. Progressus inde ad Obrimæ fontes, ad vicum, quem Aporidos Comen vocant, posuit castra. Eo Seleucus ab

Apameâ postero die venit. Ægros inde et inutilia impedimenta cum Apameam dimisisset, ducibus itinerum ab Seleuco acceptis, profectus eo die in Metropolitanum campum, postero die Dinias Phrygiæ processit. Inde Synnada venit, metu omnibus circa oppidis desertis: quorum jam prædâ grave agmen trahens, vix quinque millium die toto itinere perfecto, ad Beudos, quod Vetus appellant, pervenit: ad Anabura inde, et altero die ad Alandri fontes, tertio ad Abbassum posuit castra. Ibi plures dies stativa habuit, quia perventum erat ad Tolistoboiorum fines.

XVI. Galli, magna hominum vis, seu inopiâ agri, seu prædæ spe, nullam gentem, per quam ituri essent, parem armis rati, Brenno duce in Dardanos pervenerunt. Ibi seditio orta, et ad viginti millia hominum, cum Leonorio ac Lutario regulis, secessione factâ a Brenno, in Thraciam iter averterunt: ubi cum resistentibus pugnando, pacem petentibus stipendium imponendo, Byzantium cum pervenissent, aliquamdiu oram Propontidis vectigalem habendo, regionis ejus urbes obtinuerunt. Cupido inde eos in Asiam transeundi, audientes ex propinquo, quanta ubertas terræ ejus esset, cepit: et, Lysimachiâ fraude captâ, Chersonesoque omni armis possessâ, ad Hellespontum descenderunt. Ibi vero exiguo divisam freto cernentibus Asiam multo magis animi ad transeundum accensi; nuntiosque ad Antipatrum, præfectum ejus oræ, de transitu mittebant: quæ res cum lentius spe ipsorum traheretur, alia rursus nova inter regulos orta seditio est. Leonorius retro, unde venerat, cum majore parte hominum repetit Byzantium: Lutarius Macedonibus, per speciem legationis ab Antipatro ad speculandum missis, duas tectas naves et tres lembos adimit: his, alios atque alios dies noctesque transvehendo, intra paucos dies omnes copias trajecit. Haud ita multo post Leonorius, adjuvante Nicomede Bithyniæ rege, a Byzantio transmisit. Coëunt deinde in unum rursus Galli, et auxilia Nicomedi dant, adversus

Zybœtam, partem tenentem Bithyniæ, gerenti bellum. Atque eorum maxime operâ devictus Zybœta est, Bithyniaque omnis in ditionem Nicomedis concessit. Profecti ex Bithyniâ in Asiam processerunt. Non plus, ex viginti millibus hominum, quam decem armata erant: tamen tantum terroris omnibus, quæ cis Taurum incolunt, gentibus injecerunt, ut, quas adîssent, quasque non adîssent, pariter ultimæ propinquis, imperio parerent. Postremo, cum tres essent gentes, Tolistoboii, Trocmi, Tectosagi, in tres partes, quâ cuique populorum suorum vectigalis Asia esset, diviserunt. Trocmis Hellesponti ora data; Tolistoboii Æolida atque Ioniam, Tectosagi mediterranea Asiæ, sortiti sunt: et stipendium totâ cis Taurum Asiâ exigebant. Sedem autem ipsi sibi circa Halyn flumen ceperunt: tantusque terror eorum nominis erat, multitudine etiam magnâ sobole auctâ, ut Syriæ quoque ad postremum reges stipendium dare non abnuerent. Primus Asiam incolentium abnuit Attalus, pater regis Eumenis: audacique incepto, præter omnium opinionem, affuit fortuna; et, signis collatis, superior fuit: non tamen ita infregit animos eorum, ut absisterent imperio. Eædem opes usque ad bellum Antiochi cum Romanis manserunt: tum quoque, pulso Antiocho, magnam spem habuerunt, quia procul mari incolerent, Romanum exercitum ad se non perventurum.

XVII. Cum hoc hoste, tam terribili omnibus regionis ejus, quia bellum gerendum erat, pro concione milites maxime in hunc modum allocutus est consul: "Non me præterit, milites, omnium, quæ Asiam colunt, gentium Gallos famâ belli præstare. Inter mitissimum genus hominum ferox natio, pervagata bello prope orbem terrarum, sedem cepit. Procera corpora, promissæ et rutilatæ comæ, vasta scuta, prælongi gladii; ad hoc, cantus ineuntium prœlium, et ululatus, et tripudia, et quatientium scuta in patrium quemdam modum horrendus armorum crepitus;

omnia de industriâ composita ad terrorem. Sed hæc, quibus insolita atque insueta sunt, Græci, et Phryges, et Cares, timeant: Romanis, Gallici tumultûs assuetis, etiam vanitates notæ sunt. Semel primo congressu ad Alliam olim fuderunt majores nostros: ex eo tempore, per ducentos jam annos, pecorum in modum consternatos cædunt fugantque; et plures prope de Gallis triumphi, quam de toto orbe terrarum, acti sunt. Jam usu hoc cognitum est, si primum impetum, quem fervido ingenio et cæcâ irâ effundunt, sustinueris, fluunt sudore et lassitudine membra; labant arma: mollia corpora, molles, ubi ira consedit, animos, sol, pulvis, sitis, ut ferrum non admoveas, prosternunt. Non legionibus legiones eorum solum experti sumus; sed vir unus cum viro congrediendo, T. Manlius, M. Valerius, quantum Gallicam rabiem vinceret Romana virtus, docuerunt. Jam M. Manlius unus agmine scandentes in Capitolium Gallos detrusit. Et illis majoribus nostris cum haud dubiis Gallis in terrâ suâ genitis res erat. Hi jam degeneres sunt; mixti, et Gallogræci vere, quod appellantur: sicut in frugibus pecudibusque, non tantum semina ad servandam indolem valent, quantum terræ proprietas, cœlique sub quo aluntur, mutat. Macedones, qui Alexandriam in Ægypto, qui Seleuciam ac Babyloniam, quique alias sparsas per orbem terrarum colonias habent, in Syros, Parthos, Ægyptios degenerârunt. Massilia, inter Gallos sita, traxit aliquantum ab accolis animorum. Tarentinis quid ex Spartanâ, durâ illâ et horridâ, disciplinâ mansit? Generosius, in suâ quidquid sede gignitur; insitum alienæ terræ, in id quo alitur, naturâ vertente se, degenerat. Phrygas igitur Gallicis oneratos armis, sicut in acie Antiochi cecidistis, victos victores cædetis. Magis id vereor, ne parum inde gloriæ, quam ne nimium belli sit. Attalus eos rex sæpe fudit fugavitque. Nolite existimare, belluas tantum recens captas feritatem illam silvestrem primo servare, deinde, cum diu

manibus humanis alantur, mitescere; in hominum feritate mulcendâ non eamdem naturam esse. Eosdemne hos creditis esse, qui patres eorum avique fuerunt? Extorres, inopiâ agrorum, profecti domo per asperrimam Illyrici oram; Pæoniam inde et Thraciam, pugnando cum ferocissimis gentibus, emensi, has terras ceperunt. Duratos eos tot malis exasperatosque accepit terra, quæ copiâ rerum omnium saginaret: uberrimo agro, mitissimo cœlo, clementibus accolarum ingeniis, omnis illa, cum quâ venerant, mansuefacta est feritas. Vobis, (mehercule!) Martis viris, cavenda ac fugienda quamprimum amœnitas est Asiæ: tantum hæ peregrinæ voluptates ad exstinguendum vigorem animorum possunt; tantum contagio disciplinæ morisque accolarum valet. Hoc tamen feliciter evenit, quod, sicut vim adversus vos nequâquam, ita famam apud Græcos parem illi antiquæ obtinent, cum quâ venerunt; bellique gloriam victores eamdem inter socios habebitis, quam si servantes antiquum specimen animorum Gallos vicissetis."

XVIII. Concione dimissâ, missisque ad Eposognatum legatis, qui unus ex regulis et in Eumenis amicitiâ manserat, et negaverat Antiocho adversus Romanos auxilia, castra movit. Primo die ad Alandrum flumen, postero ad vicum, quem vocant Tyscon, ventum. Eo legati Oroandensium cum venissent, amicitiam petentes, ducenta talenta iis sunt imperata; precantibusque, ut domum renuntiarent, potestas facta. Ducere inde exercitum consul ad Plitendum: deinde ad Alyattos castra posita. Eo missi ad Eposognatum redierunt, et legati cum illis reguli, orantes, ne Tectosagis bellum inferret: "ipsum in eam gentem iturum Eposognatum, persuasurumque, ut imperata faciant." Datâ veniâ regulo, duci inde exercitus per Axylon (quam vocant) terram cœptus. Ab re nomen habet: non ligni modo quidquam, sed ne spinas quidem, aut ullum aliud alimentum fert ignis. Fimo bubulo pro lignis utuntur. Ad Cuballum, Gallogræ-

ciæ castellum, castra habentibus Romanis apparuêre cum magno tumultu hostium equites: nec turbârunt tantum stationes Romanas, repente invecti; sed quosdam etiam occiderunt: qui tumultus cum in castra perlatus esset, effusus repente omnibus portis equitatus Romanus fudit fugavitque Gallos, et aliquot fugientes occidit. Inde consul, ut qui jam ad hostes perventum cerneret, explorato deinde, et cum curâ coacto agmine, procedebat: et continentibus itineribus cum ad Sangarium flumen pervenisset, pontem, quia vado nusquam transitus erat, facere instituit. Sangarius, ex Adoreo monte per Phrygiam fluens, miscetur ad Bithyniam Tymbreti fluvio: inde major jam geminatis aquis per Bithyniam fertur, et in Propontidem sese effundit; non tamen tam magnitudine memorabilis, quam quod piscium accolis ingentem vim præbet. Transgressis ponte perfecto flumen, præter ripam euntibus Galli Matris Magnæ a Pessinunte occurrêre cum insignibus suis, vaticinantes fanatico carmine, Deam Romanis viam belli et victoriam dare, imperiumque ejus regionis. Accipere se omen cum dixisset consul, castra eo ipso loco posuit. Postero die ad Gordium pervenit. Id haud magnum quidem oppidum est, sed plus, quam mediterraneum, celebre et frequens emporium. Tria maria pari ferme distantia intervallo habet, Hellespontum, ad Sinopen, et alterius oræ litora, quâ Cilices maritimi colunt. Multarum magnarumque præterea gentium fines contingit, quarum commercium in eum maxime locum mutui usus contraxêre. Id tum desertum fugâ incolarum oppidum, refertum idem copiâ rerum omnium, invenerunt. Ibi stativa habentibus legati ab Eposognato venerunt, nuntiantes, "Profectum eum ad regulos Gallorum nihil æqui impetrâsse: ex campestribus vicis agrisque frequentes demigrare, et cum conjugibus ac liberis, quæ ferre atque agere possint, præ se agentes portantesque, Olympum montem petere, ut inde armis locorumque situ sese tueantur."

XIX. Certiora postea Oroandensium legati attulerunt: "Tolistoboiorum civitatem Olympum montem cepisse; diversos Tectosagos alium montem, qui Magaba dicatur, petisse: Trocmos, conjugibus ac liberis apud Tectosagos depositis, armatorum agmine Tolistoboiis statuisse auxilium ferre." Erant autem tunc trium populorum reguli Ortiagon, et Combolomarus, et Gaulotus. Iis hæc maxime belli ratio sumendi fuerat, quod, cum montes editissimos ejus regionis tenerent, convectis omnibus quæ ad usum quamvis longi temporis sufficerent, tædio se fatigaturos hostem censebant: "Nam neque ausuros per tam ardua atque iniqua loca subire eos: et, si conarentur, vel parvâ manu prohiberi ac deturbari posse: nec, quietos in radicibus gelidorum montium sedentes, frigus aut inopiam laturos." Et cum ipsa altitudo locorum eos tutaretur, fossam quoque et alia munimenta verticibus iis, quos insederant, circumjecêre. Minima apparatûs missilium telorum cura fuit, quod saxa affatim præbituram asperitatem ipsam locorum credebant.

XX. Consul, quia non comminus pugnam, sed procul locis oppugnandis, futuram præceperat animo, ingentem vim pilorum, velitarium hastarum, sagittarum, glandisque, et modicorum, qui fundâ mitti possent, lapidum, paraverat: instructusque missilium apparatu ad Olympum montem ducit, et a quinque ferme millibus locat castra. Postero die cum quadringentis equitibus et Attalo progressum eum, ad naturam montis situmque Gallicorum castrorum visendum, equites hostium, duplex numerus, effusi castris, in fugam averterunt. Occisi quoque pauci fugientium, vulnerati plures. Tertio die cum omnibus ad loca exploranda profectus, quia nemo hostium extra munimenta processit, tuto circumvectus montem, animadvertit, meridianâ regione terrenos et placide acclivos ad quemdam finem colles esse, ad Septemtrionem arduas et rectas prope rupes; atque, omnibus ferme

aliis inviis, itinera tria esse: unum medio monte, quâ terrena erant; duo difficilia ab hiberno solis ortu, et ab æstivo occasu. Hæc contemplatus, eo die sub ipsis radicibus posuit castra: postero die, sacrificio facto, cum primis hostiis litâsset, trifariam exercitum divisum ducere ad hostem pergit. Ipse cum maximâ parte copiarum, quâ æquissimum aditum præbebat mons, adscendit: L. Manlium fratrem ab hiberno ortu, quoad loca patiantur, et tuto possit, subire jubet: si qua periculosa et prærupta occurrant, non pugnare cum iniquitate locorum, neque inexsuperabilibus vim afferre; sed obliquo monte ad se declinare, et suo agmini conjungi: C. Helvium cum tertiâ parte circumire sensim per infima montis, deinde ab æstivo occasu erigere agmen. Et Attali auxilia trifariam æquo numero divisit: secum esse ipsum juvenem jussit: equitatum cum elephantis in proximâ tumulis planitie reliquit. Edictum præfectis, ut intenti, quid ubique geratur, animadvertant; opemque ferre, quo postulent res, properent.

XXI. Galli, duobus lateribus satis fidentes invia esse, ab eâ parte quæ in Meridiem vergeret, ut armis clauderent viam, quatuor ferme millia armatorum ad tumulum, imminentem viæ minus mille passuum a castris, occupandum mittunt; eo se rati. velut castello iter impedituros. Quod ubi Romani viderunt, expediunt sese ad pugnam. Ante signa modico intervallo velites eunt, et ab Attalo Cretenses sagittarii, et funditores, et Tralli, et Thraces: signa peditum, ut per arduum, leni gradu ducuntur, ita præ se habentium scuta, ut missilia tantum vitarent, pede collato non viderentur pugnaturi. Missilibus ex intervallo loci prœlium commissum est, primo par, Gallos loco adjuvante, Romanos varietate et copiâ telorum. Procedente certamine, nihil jam æqui erat. Scuta longa, cæterum ad amplitudinem corporum parum lata, et ea ipsa plana, male tegebant Gallos. Nec jam tela alia habebant, præter gladios; quorum, cum manum hostis

non consereret, nullus usus erat. Saxis, nec modicis, ut quæ non præparâssent, sed quod cuique temere trepidanti ad manum venisset, ut insueti, nec arte nec viribus adjuvantes ictum, utebantur: sagittis, glande, jaculis, incauti ab omni parte configebantur: nec, quid agerent, irâ et pavore obcæcatis animis, cernebant: et erant deprehensi genere pugnæ, in quod minime apti sunt. Nam, quemadmodum comminus, ubi invicem pati et inferre vulnera licet, accendit ira animos eorum; ita, ubi ex occulto et procul levibus telis vulnerantur, nec, quo ruant cæco impetu, habent, velut feræ transfixæ, in suos temere incurrunt. Detegebat vulnera eorum, quod nudi pugnant, et sunt fusa et candida corpora, ut quæ nunquam, nisi in pugnâ, nudentur: ita et plus sanguinis e multâ carne fundebatur, et fœdiores patebant plagæ, et candor corporum magis sanguine atro maculabatur. Sed non tam patentibus plagis moventur: interdum insectâ cute, ubi latior quam altior plaga est, etiam gloriosius se pugnare putant. Iidem, cum aculeus sagittæ aut glandis, abditæ introrsus, tenui vulnere in speciem urit, et scrutantes [quæ vellant,] telum non sequitur; tum, in rabiem et pudorem tam parvæ perimentis pestis versi, prosternunt corpora humi, sic ut passim procumberent. Alii, ruentes in hostem, undique configebantur: et, cum comminus venerant, gladiis a velitibus trucidabantur. Hic miles tripedalem parmam habet, et in dextrâ hastas, quibus eminus utitur: gladio Hispaniensi est cinctus: quod si pede collato pugnandum est, translatis in lævam hastis, stringit gladium. Pauci supererant jam Gallorum: qui, postquam ab levi armaturâ superatos se viderunt, et instare legionum signa, effusâ fugâ castra repetunt, pavoris et tumultûs jam plena; ut ubi feminæ, puerique, et alia imbellis turba permixta esset. Romanos victores deserti fugâ hostium acceperunt tumuli.

XXII. Sub idem tempus L. Manlius et C. Helvius, cum, quoad viam colles obliqui dederunt, escen-

dissent, postquam ad invia ventum est, flexêre iter in partem montis, quæ una habebat iter; et sequi consulis agmen, modico uterque intervallo, velut ex composito, cœperunt; quod primo optimum factu fuisset, in id necessitate ipsâ compulsi. Subsidia enim in talibus iniquitatibus locorum maximo sæpe usui fuerunt; ut, primis forte deturbatis, secundi et tegant pulsos, et integri pugnam excipiant. Consul, postquam ad tumulos, ab levi armaturâ captos, prima signa legionum pervenerunt, respirare et conquiescere paulisper militem jubet: simul strata per tumulos corpora Gallorum ostentat: et, "cum levis armatura tale prœlium ediderit, quid ab legionibus, quid ab justis armis, quid ab animis fortissimorum militum exspectari? Castra illis capienda esse, in quæ compulsus ab levi armaturâ hostis trepidet." Præcedere tamen jubet levem armaturam; quæ, cum staret agmen, colligendis per tumulos telis, ut missilia sufficerent, haud segne id ipsum tempus consumserat. Jam castris appropinquabant: et Galli, ne parum se munimenta sua tegerent, armati pro vallo constiterant. Obruti deinde omni genere telorum, cum, quo plures ac densiores erant, eo minus vani quidquam intercideret teli, intra vallum momento temporis compelluntur, stationibus tantum firmis ad ipsos aditus portarum relictis. In multitudinem, compulsam in castra, vis ingens missilium telorum conjiciebatur: et, vulnerari multos, clamor, permixtus mulierum atque puerorum ploratibus, significabat. In eos, qui portas stationibus suis clauserant, legionum antesignani pila conjecerunt: hi vero non vulnerabantur, sed, transverberatis scutis, plerique inter se conserti hærebant; nec diutius impetum Romanorum sustinuerunt.

XXIII. Patentibus jam portis, priusquam irrumperent victores, fuga e castris Gallorum in omnes partes facta est. Ruunt cæci per vias, per invia: nulla præcipitia saxa, nullæ rupes obstant: nihil præ-

-ter hostem metuunt. Itaque plerique præcipites per vastam altitudinem prolapsi aut debilitati exanimantur. Consul, castris captis, direptione prædâque abstinet militem: sequi pro se quemque, et instare, et perculsis pavorem addere, jubet. Supervenit et alterum cum L. Manlio agmen; nec eos castra intrare sinit: protinus ad persequendos hostes mittit: et ipse paulo post, traditâ captivorum custodiâ tribunis militum, sequitur; debellatum ratus, si in illo pavore quam plurimi cæsi forent, aut capti. Egresso consule, C. Helvius cum tertio agmine advenit: nec continere suos a direptione castrorum valuit: prædaque eorum, iniquissimâ sorte, qui pugnæ non interfuerant, facta est. Equites diu, ignari et pugnæ et victoriæ suorum, steterunt: deinde et ipsi, quantum equis subire poterant, sparsos fugâ Gallos circa radices montis consectati cecidêre, aut cepêre. Numerus interfectorum haud facile iniri potuit, quia late inter omnes anfractus montium fugaque et cædes fuit: et magna pars rupibus inviis in profundæ altitudinis convalles delapsa est; pars in silvis vepribusque occisa. Claudius, qui bis pugnatum in Olympo monte scribit, ad quadraginta millia hominum cæsa, auctor est: Valerius Antias, qui magis immodicus in numero augendo esse solet, non plus decem millia. Numerus captivorum haud dubie millia quadraginta explevit; quia omnis generis ætatisque turbam secum traxerant, demigrantium magis, quam in bellum euntium, modo. Consul, armis hostium in uno concrematis cumulo, cæteram prædam conferre omnes jussit: et aut vendidit, quod ejus in publicum redigendum erat; aut cum curâ, ut quam æquissima esset, per milites divisit. Laudati quoque pro concione omnes sunt, donatique pro merito quisque: ante omnes Attalus, summo cæterorum assensu; nam singularis ejus juvenis cum virtus et industria in omnibus laboribus periculisque, tum modestia etiam fuerat.

XXIV. Supererat bellum integrum cum Tecto-

sagis. Ad eos profectus consul, tertiis castris Ancyram, nobilem in illis locis urbem, pervenit, unde hostes paulo plus decem millia aberant. Ubi cum stativa essent, facinus memorabile a captivâ factum est. Ortiagontis reguli uxor formâ eximiâ custodiebatur inter plures captivos; cui custodiæ centurio præerat, et libidinis et avaritiæ militaris. Is primo ejus animum tentavit: quem cum abhorrentem a voluntario videret stupro, corpori, quod servum fortunâ erat, vim fecit. Deinde, ad leniendam indignitatem injuriæ, spem reditûs ad suos mulieri facit; et ne eam quidem, ut amans, gratuitam. Certo auri pondere pactus, ne quem conscium suorum haberet, ipsi permittit, ut, quem vellet, unum ex captivis nuntium ad suos mitteret. Locum prope flumen constituit; quo duo, ne plus, necessarii captivæ cum auro venirent nocte insequenti ad eam accipiendam. Forte ipsius mulieris servus inter captivos ejusdem custodiæ erat: hunc nuntium primis tenebris extra stationes centurio educit. Nocte insequenti et duo necessarii mulieris ad constitutum locum, et centurio cum captivâ venit: ubi cum aurum ostenderent, quod summam talenti Attici (tanti enim pepigerat) expleret; mulier linguâ suâ, stringerent ferrum, et centurionem pensantem aurum occiderent, imperavit. Jugulati præcisum caput ipsa involutum veste ferens, ad virum Ortiagontem, qui ab Olympo domum refugerat, pervenit: quem priusquam complecteretur, caput centurionis ante pedes ejus abjecit: mirantique, cujusnam id caput hominis, aut quod id facinus haudquâquam muliebre esset, et injuriam corporis, et ultionem violatæ per vim pudicitiæ confessa viro est: aliâque (ut traditur) sanctitate et gravitate vitæ hujus matronalis facinoris decus ad ultimum conservavit.

XXV. Ad Ancyram in stativa Tectosagûm oratores ad consulem venerunt, petentes, ne ante ab Ancyrâ castra moveret, quam collocutus cum suis regibus esset: nullas conditiones pacis iis non bello

fore potiores. Tempus in posterum diem constituitur, locusque qui maxime medius inter castra Gallorum et Ancyram est visus. Quo cum consul ad tempus cum præsidio quingentorum equitum venisset, nec ullo Gallorum ibi viso, regressus in castra esset, oratores iidem redeunt, excusantes, religione objectâ venire reges non posse: principes gentis, per quos æque res transigi posset, venturos. Consul se quoque Attalum missurum dixit. Ad hoc colloquium utrimque ventum est: trecentos equites Attalus præsidii causâ cum adduxisset, [jactæ] sunt pacis conditiones. Finis rei quia absentibus ducibus imponi non poterat, convenit, uti consul regesque eo loco postero die congrederentur. Frustratio Gallorum eo spectabat, primum ut tererent tempus, donec res suas, quibus periclitari nolebant, cum conjugibus ac liberis, trans Halyn flumen trajicerent; deinde, quod ipsi consuli, parum cauto adversus colloquii fraudem, insidiabantur. Mille ad eam rem ex omni numero audaciæ expertæ delegerunt equites. Et successisset fraudi, ni pro jure gentium, cujus violandi consilium initum erat, stetisset Fortuna. Pabulatores lignatoresque Romani in eam partem, in quâ colloquium futurum erat, ducti sunt; tutius id futurum tribunis ratis, quia consulis præsidium et ipsum pro statione habituri erant, hosti oppositum. suam tamen alteram stationem propius castra sexcentorum equitum posuerunt. Consul, affirmante Attalo, venturos reges, et transigi rem posse, profectus e castris, cum, eodem, quo antea, præsidio equitum, quinque millia fere processisset, nec multum a constituto loco abesset, repente concitatis equis cum impetu hostili videt Gallos venientes. Constituit agmen, et expedire tela animosque equitibus jussis, primo constanter initium pugnæ accepit, nec cessit: dein, cum prægravaret multitudo, cedere sensim, nihil confusis turmarum ordinibus, cœpit: postremo, cum jam plus in morâ periculi, quam in ordinibus conservandis præsidii esset, omnes passim in fugam

effusi sunt. Tum vero instare dissipatis Galli, et cædere: magnaque pars oppressa foret, ni statio pabulatorum, sexcenti equites, occurrissent. Ii, procul clamore pavido suorum exaudito, cum tela equosque expedîssent, integri profligatam pugnam acceperunt. Itaque versa extemplo fortuna est, versus in victores a victis terror: et primo impetu fusi Galli sunt, et ex agris concurrebant pabulatores, et undique obvius hostis Gallis erat; ut ne fugam quidem facilem aut tutam haberent, quia recentibus equis Romani fessos sequebantur. Pauci ergo effugerunt: captus est nemo: major multo pars per fidem violati colloquii pœnas morte luerunt. Romani, ardentibus irâ animis, postero die omnibus copiis ad hostem perveniunt.

XXVI. Biduum naturâ montis per se ipsum explorandâ, ne quid ignoti esset, absumsit consul: tertio die, cum auspicio operam dedisset, deinde immolâsset, in quatuor partes divisas copias educit; duas ut medio monte duceret, duas ab lateribus ut adversus cornua Gallorum erigeret. Hostium quod roboris erat, Tectosagi et Trocmi mediam tenebant aciem, millia hominum quinquaginta. Equitatum (quia equorum nullus inter inæquales rupes usus erat) ad pedes deductum, decem millia hominum, ab dextro locaverunt cornu. Ariarathis Cappadoces, et Morzi auxiliares, in lævo quatuor ferme millium numerum explebant. Consul, sicut in Olympo monte, primâ in acie locatâ levi armaturâ, telorum omnis generis ut æque magna vis ad manum esset, curavit. Ubi appropinquârunt, omnia eadem utrimque, quæ fuerant in priore prœlio, erant, præter animos, et victoribus ab re secundâ auctos, et hostibus fractos; quia, etsi non ipsi victi erant, suæ gentis hominum cladem pro suâ ducebant. Itaque a paribus initiis cœpta res eumdem exitum habuit. Velut nubes levium telorum conjecta obruit aciem Gallorum: nec aut procurrere quisquam ab ordinibus suis, ne nudarent undique corpus ad ictus, audebant: et stantes, quo densiores

erant, hoc plura, velut destinatum petentibus, vulnera accipiebant. Consul, jam per se turbatis si legionum signa ostendisset, versuros extemplo in fugam omnes ratus, receptis inter ordines velitibus et aliâ turbâ auxiliorum, aciem promovit.

XXVII. Galli, et memoriâ Tolistoboiorum cladis territi, et inhærentia corporibus gerentes tela, fessique et stando et vulneribus, ne primum quidem impetum et clamorem Romanorum tulerunt. Fuga ad castra inclinavit: sed pauci intra munimenta sese recepêre: pars major, dextrâ lævâque prælati, quâ quemque impetus tulit, fugerunt. Victores, usque ad castra secuti, ceciderunt terga: deinde in castris cupiditate prædæ hæserunt, nec sequebatur quisquam. In cornibus Galli diutius steterunt, quia serius ad eos perventum est: cæterum ne primum quidem conjectum telorum tulerunt. Consul, qui ingressos in castra ab direptione abstrahere non poterat, eos, qui in cornibus fuerant, protinus ad sequendos hostes misit. Per aliquantum spatium secuti, non plus tamen octo millia hominum in fugâ (nam pugna nulla fuit) ceciderunt: reliqui flumen Halyn trajecerunt. Romanorum magna pars eâ nocte in hostium castris mansit; cæteros in sua castra consul reduxit. Postero die captivos prædamque recensuit; quæ tanta fuit, quantam avidissima rapiendi gens, cum cis montem Taurum omnia armis per multos tenuisset annos, coacervare potuit. Galli, ex dissipatâ passim fugâ in unum locum congregati, magna pars saucii aut inermes, nudati omnibus rebus, oratores de pace ad consulem miserunt. Eos Manlius Ephesum venire jussit: ipse, (jam enim medium auctumni erat) locis gelidis propinquitate Tauri montis excedere properans, victorem exercitum in hiberna maritimæ oræ reduxit.

XXVIII. Dum hæc in Asiâ geruntur, in cæteris provinciis tranquillæ res fuerunt. Censores Romæ T. Quintius Flamininus et M. Claudius Marcellus

senatum perlegerunt. Princeps in senatu tertium lectus P. Scipio Africanus: quatuor soli præteriti sunt, nemo curuli usus honore: et in equitatu recensendo mitis admodum censura fuit. Substructionem super Æquimælium in Capitolio, et viam silice sternendam a portâ Capenâ ad Martis locaverunt. Campani, ubi censerentur, senatum consuluerunt: decretum, uti Romæ censerentur. Aquæ ingentes eo anno fuerunt. Tiberis duodecies Campum Martium planaque urbis inundavit. Ab Cn. Manlio consule bello in Asiâ cum Gallis perfecto, alter consul M. Fulvius, perdomitis Ætolis, cum trajecisset in Cephalleniam, circa civitates insulæ misit percontatum, utrum se dedere Romanis, an belli fortunam experiri, mallent. Metus ad omnes valuit, ne deditionem recusarent: obsides inde imperatos pro viribus inopis populi, vicenos Nesiotæ, Cranii, Palenses, et Samæi dederunt. Insperata pax Cephalleniæ affulserat; cum repente una civitas, incertum quam ob causam, Samæi desciverunt. Quia opportuno loco urbs posita esset, timuisse se aiebant, ne demigrare cogerentur ab Romanis: cæterum ipsine sibi eum finxerint metum, et timore vano quietem exuerint, an jactata sermonibus res apud Romanos perlata ad eos sit, nihil comperti est; nisi quod, datis jam obsidibus, repente portas clauserunt; et ne suorum quidem precibus (miserat enim sub muros consul ad tentandam misericordiam parentum populariumque) desistere ab incepto voluerunt. Oppugnari deinde, postquam nihil pacati respondebatur, cœpta urbs est. Apparatum omnem tormentorum machinarumquè transvectum ab Ambraciæ oppugnatione habebat: et opera, quæ facienda erant, impigre milites perfecerunt: duobus igitur locis admoti arietes quatiebant muros.

XXIX. Nec ab Samæis quidquam, quo aut opera, aut hostis arceri posset, prætermissum est: duabus tamen maxime resistebant rebus: unâ, interiorem semper juxta validum pro diruto novum obstruentes

murum; alterâ, eruptionibus subitis, nunc in opera hostium, nunc in stationes: et plerumque iis prœliis superiores erant. Una ad coërcendos inventa haud magna memoratu res est. Centum funditores ab Ægio et Patris et Dymis acciti. A pueris ii, more quodam gentis, saxis globosis, quibus ferme arenæ immixtis strata litora sunt, fundâ mare apertum incessentes, exercebantur: itaque longius certiusque et validiore ictu, quam Balearis funditor, eo telo usi sunt: et est non simplicis habenæ, ut Balearica aliarumque gentium funda: sed triplex scutale, crebris suturis duratum, ne fluxâ habenâ volutetur in jactu glans; sed, librata cum sederit, velut nervo missa excutiatur. Coronas modici circuli magno ex intervallo loci assueti trajicere, non capita solum hostium vulnerabant, sed quem locum destinâssent oris. Eæ fundæ Samæos cohibuerunt, ne tam crebro, neve tam audacter erumperent; adeo ut precarentur ex muris Achæos, ut parumper abscederent; et se, cum Romanis stationibus pugnantes, quiete spectarent. Quatuor menses obsidionem Same sustinuit. Cum ex paucis quotidie aliqui eorum caderent, aut vulnerarentur, et, qui superarent, fessi et corporibus et animis essent; Romani nocte per arcem, quam Cyatidem vocant, (nam urbs, in mare devexa, in Occidentem vergit) muro superato, in forum pervenerunt. Samæi, postquam captam urbis partem ab hostibus senserunt, cum conjugibus ac liberis in majorem refugerunt arcem: inde postero die dediti, direptâ urbe, sub coronâ omnes venierunt.

XXX. Consul, compositis rebus Cephalleniæ, præsidio Samæ imposito, in Peloponnesum, jam diu arcessentibus Ægiensibus maxime ac Lacedæmoniis, trajecit. Ægium, a principio Achaïci concilii, semper conventus gentis indicti sunt; seu dignitati urbis id, seu loci opportunitati datum est. Hunc morem Philopœmen eo primum anno labefactare conatus, legem parabat ferre, ut in omnibus civitatibus, quæ

Achaïci concilii essent, in vicem conventus agerentur: et sub adventum consulis, Damiurgis civitatium (qui summus est magistratus) Ægium evocantibus, Philopœmen (prætor tum erat) Argos conventum edixit: quo cum appareret omnes fere conventuros, consul quoque, quamquam Ægiensium favebat causæ, Argos venit: ubi cum disceptatio fuisset, et rem inclinatam cerneret, incepto destitit. Lacedæmonii deinde eum in sua certamina averterunt. Sollicitam eam civitatem exsules maxime habebant; quorum magna pars in maritimis Laconicæ oræ castellis, quæ omnis ademta erat, habitabant. Id ægre patientes Lacedæmonii, ut aliquâ liberum ad mare haberent aditum, si quando Romam aliove quo mitterent legatos, simulque ut emporium et receptaculum peregrinis mercibus ad necessarios usus esset, nocte adorti vicum maritimum, nomine Lan, improviso occupavêre. Vicani, quique ibi exsules habitabant, primo inopinatâ re territi sunt: deinde, sub lucem congregati, levi certamine expulerunt Lacedæmonios. Terror tamen omnem maritimam oram pervasit: legatosque communiter et castella omnia vicique, et exsules, quibus ibi domicilia erant, ad Achæos miserunt.

XXXI. Philopœmen prætor, jam inde ab initio exsulum causæ et amicus, et auctor semper Achæis minuendi opes et auctoritatem Lacedæmoniorum, concilium querentibus dedit: decretumque, eo referente, factum est: "Cum in fidem Achæorum tutelamque T. Quintius et Romani Laconicæ oræ castella et vicos tradidissent, et, cum abstinere his ex fœdere Lacedæmonii deberent, Las vicus oppugnatus esset, cædesque ibi facta; qui ejus rei auctores affinesque essent, nisi dederentur Achæis, violatum videri fœdus." Ad exposcendos eos legati extemplo Lacedæmonem missi sunt. Id imperium adeo superbum et indignum Lacedæmoniis visum est, ut, si antiqua civitatis fortuna esset, haud dubie arma extemplo

capturi fuerint: maxime autem consternavit eos metus, si semel primis imperiis obediendo jugum accepissent, ne, id quod jam diu moliretur, Philopœmen exsulibus Lacedæmonem traderet. Furentes igitur irâ, triginta hominibus ex factione, cum quâ consiliorum aliqua societas Philopœmeni atque exsulibus erat, interfectis, decreverunt, renuntiandam societatem Achæis, legatosque extemplo Cephalleniam mittendos, qui consuli M. Fulvio, quique Romanis, Lacedæmonem dederent; orarentque eum, ut veniret in Peloponnesum, ad urbem Lacedæmonem in fidem ditionemque populi Romani accipiendam.

XXXII. Id ubi legati ad Achæos retulerunt, omnium civitatium, quæ ejus concilii erant, consensu, bellum Lacedæmoniis indictum est. Ne extemplo gereretur, hiems impediit: incursionibus tamen parvis, latrocinii magis quam belli modo, non terrâ tantum, sed etiam navibus a mari, fines eorum vastati. Hic tumultus consulem in Peloponnesum adduxit; jussuque ejus Elin concilio indicto, Lacedæmonii ad disceptandum acciti. Magna ibi non disceptatio modo, sed etiam altercatio fuit: cui consul, cum alia, satis ambitiose partem utramque fovendo, incerta respondisset, unâ denuntiatione, ut bello abstinerent, donec Romam legatos ad senatum misissent, finem imposuit. Utrimque legatio missa Romam est: exsules quoque Lacedæmoniorum suam causam legationemque Achæis injunxerunt. Diophanes et Lycortas, Megalopolitani ambo, principes legationis Achæorum fuerunt: qui, dissidentes in republicâ, tum quoque minime inter se convenientes orationes habuerunt. Diophanes senatui disceptationem omnium rerum permittebat: eos optime controversias inter Achæos ac Lacedæmonios finituros esse: Lycortas ex præceptis Philopœmenis postulabat, ut Achæis ex fœdere ac legibus suis, quæ decrêssent, agere liceret; libertatemque sibi illibatam, cujus ipsi auctores essent, præstarent. Magnæ auctoritatis apud Romanos tum

gens Achæorum erat: novari tamen nihil de Lacedæmoniis placebat: cæterum responsum ita perplexum fuit, ut et Achæi sibi de Lacedæmone permissum acciperent; et Lacedæmonii non omnia concessa iis interpretarentur.

XXXIII. Hac potestate immodice Achæi ac superbe usi sunt. Philopœmeni continuatur magistratus; qui veris initio, exercitu indicto, castra in finibus Lacedæmoniorum posuit. Legatos deinde misit ad deposcendos auctores defectionis, et civitatem in pace futuram, si id fecissent, pollicens, et illos nihil indictâ causâ passuros. Silentium præ metu cæterorum fuit: quos nominatim depoposcerat, ipsi se ituros professi sunt; fide acceptâ ab legatis, vim abfuturam, donec causam dixissent. Ierunt alii etiam illustres viri, et advocati privatis, et quia pertinere causam eorum ad rempublicam censebant. Nunquam alias exsules Lacedæmoniorum Achæi secum adduxerant in fines, quia nihil æque alienaturum animos civitatis videbatur: tunc exercitûs totius prope antesignani exsules erant. Ii venientibus Lacedæmoniis ad portam castrorum agmine facto occurrerunt: et primo lacessere jurgiis; deinde, altercatione ortâ, cum accenderentur iræ, ferocissimi exsulum impetum in Lacedæmonios fecerunt. Cum illi Deos et fidem legatorum testarentur, et legati et prætor submoveret turbas, et protegeret Lacedæmonios, vinculaque jam quosdam injicientes arceret, crescebat tumultu concitato turba. Et Achæi ad spectaculum primo concurrebant: deinde vociferantibus exsulibus, quæ passi forent, et orantibus opem, affirmantibusque simul, "Nunquam talem occasionem habituros, si eam prætermisissent: fœdus, quod in Capitolio, quod Olympiæ, quod in arce Athenis sacratum fuisset, irritum per illos esse: priusquam alio de integro fœdere obligarentur, noxios puniendos esse;" accensa his vocibus multitudo ad vocem unius, qui, ut ferirent, inclamavit, saxa conjecit: atque ita septemdecim, quibus vincula per tumultum injecta

erant, interfecti sunt: sexaginta tres postero die comprehensi, a quibus prætor vim arcuerat, non quia salvos vellet, sed quia perire causâ indictâ nolebat, objecti multitudini iratæ, cum aversis auribus pauca locuti essent, damnati omnes, et traditi sunt ad supplicium.

XXXIV. Hoc metu injecto, Lacedæmoniis imperatum primum, ut muros diruerent: deinde, ut omnes externi auxiliares, qui mercede apud tyrannos militâssent, terrâ Laconicâ excederent: tum, uti, quæ servitia tyranni liberâssent, (ea magna multitudo erat) ante diem certam abirent; qui ibi mansissent, eos prehendendi, vendendi, abducendi Achæis jus esset. Lycurgi leges moresque abrogarent: Achæorum assuescerent legibus institutisque: ita unius eos corporis fore, et de omnibus rebus facilius consensuros. Nihil obedientius fecerunt, quam ut muros diruerent; nec ægrius passi sunt, quam exsules reduci. Decretum Tegeæ in concilio communi Achæorum de restituendis iis factum est: et, mentione illatâ, externos auxiliares dimissos, et Lacedæmoniis adscriptos (ita enim vocabant, qui a tyrannis liberati erant) urbe excessisse, in agros dilapsos; priusquam dimitteretur exercitus, ire prætorem cum expeditis, et comprehendere id genus hominum, et vendere jure prædæ placuit. Multi comprehensi venierunt. Porticus ex eâ pecuniâ Megalopoli permissu Achæorum refecta est, quam Lacedæmonii diruerant. Et ager Belbinates, quem injuriâ tyranni Lacedæmoniorum possederant, restitutus eidem civitati, ex decreto vetere Achæorum, quod factum erat, Philippo Amyntæ filio regnante. Per hæc velut enervata civitas Lacedæmoniorum diu Achæis obnoxia fuit: nulla tamen res tanto erat damno, quam disciplina Lycurgi, cui per septingentos annos assueverant, sublata.

XXXV. A concilio, ubi apud consulem inter Achæos Lacedæmoniosque disceptatum est, M. Fulvius, quia jam in exitu annus erat, comitiorum causâ

profectus Romam, creavit consules M. Valerium Messalam et C. Livium Salinatorem, cum M. Æmilium Lepidum inimicum, eo quoque anno petentem, dejecisset. Prætores inde creati Q. Marcius Philippus, M. Claudius Marcellus, C. Stertinius, C. Atinius, P. Claudius Pulcher, L. Manlius Acidinus. Comitiis perfectis, consulem M. Fulvium in provinciam ad exercitum redire placuit; eique et collegæ Cn. Manlio imperium in annum prorogatum est. Eo anno in ædem Herculis signum Dei ipsius ex decemvirorum responso, et sejuges in Capitolio aurati a P. Cornelio positi: consulem dedisse inscriptum est. Et duodecim clypea aurata ab ædilibus curulibus, P. Claudio Pulchro et Ser. Sulpicio Galbâ, sunt posita ex pecuniâ, quâ frumentarios ob annonam compressam damnârunt: et ædilis plebis Q. Fulvius Flaccus duo signa aurata, uno reo damnato, (nam separatim accusaverant) posuit. Collega ejus A. Cæcilius neminem condemnavit. Ludi Romani ter, plebeii quinquies, toti instaurati. M. Valerius Messala inde et C. Livius Salinator consulatum idibus Martiis cum inissent, de republicâ, deque provinciis et exercitibus, senatum consuluerunt. De Ætoliâ et Asiâ nihil mutatum est. Consulibus, alteri Pisæ cum Liguribus, alteri Gallia provincia decreta est: comparare inter se, aut sortiri jussi, et novos exercitus, binas legiones, scribere, et ut sociis Latini nominis quina dena millia peditum imperarent, et mille et ducentos equites. Messalæ Ligures, Salinatori obtigit Gallia. Prætores inde sortiti sunt. M. Claudio urbana, P. Claudio peregrina jurisdictio evenit. Q. Marcius Siciliam, C. Stertinius Sardiniam, L. Manlius Hispaniam citeriorem, C. Atinius ulteriorem est sortitus.

XXXVI. De exercitibus ita placuit: e Galliâ legiones, quæ sub C. Lælio fuerant, ad M. Tuccium proprætorem in Bruttios traduci; et, qui in Siciliâ esset, dimitti exercitum; et classem, quæ ibi esset, Romam reducere M. Sempronium proprætorem. His-

paniis legiones singulæ, quæ tum in iis provinciis erant, decretæ; et ut terna millia peditum, ducenos equites, ambo prætores in supplementum sociis imperarent, secumque transportarent. Priusquam in provincias novi magistratus proficiscerentur, supplicatio in triduum pro collegio decemvirorum imperata fuit in omnibus compitis, quod luce inter horam tertiam ferme et quartam tenebræ obortæ fuerant: et novemdiale sacrificium indictum est, quod in Aventino lapidibus pluisset. Campani, cum eos, ex senatûs-consulto quod factum erat priore anno, censores Romæ censeri coëgissent, (nam antea incertum fuerat, ubi censerentur) petierunt, ut sibi cives Romanas ducere uxores liceret; et, si qui prius duxissent, ut habere eas, et ante eam diem nati, uti justi sibi liberi hæredesque essent. Utraque res impetrata. De Formianis Fundanisque municipibus et Arpinatibus, C. Valerius Tappus tribunus plebis promulgavit, uti iis suffragii latio (nam ante sine suffragio habuerant civitatem) esset. Huic rogationi quatuor tribuni plebis, quia non ex auctoritate senatûs ferretur, cum intercederent, edocti, populi esse, non senatûs jus, suffragium, quibus velit, impertiri, destiterunt incepto. Rogatio perlata est, ut in Æmiliâ tribu Formiani et Fundani, in Corneliâ Arpinates ferrent: atque in his tribubus tum primum ex Valerio plebis-scito censi sunt. M. Claudius Marcellus censor, sorte superato T. Quintio, lustrum condidit: censa sunt civium capita ducenta quinquaginta octo millia trecenta decem et octo. Lustro perfecto, consules in provincias profecti sunt.

XXXVII. Hieme eâ quâ hæc Romæ gesta sunt, ad Cn. Manlium, consulem primum, deinde pro consule, hibernantem in Asiâ, legationes undique ex omnibus civitatibus gentibusque, quæ cis Taurum montem incolunt, conveniebant: et, ut clarior nobiliorque victoria Romanis de rege Antiocho fuit, quam de Gallis; ita lætior sociis erat de Gallis, quam de Antiocho. Tolerabilior regia servitus fuerat, quam

feritas immanium barbarorum, incertusque in dies terror, quo velut tempestas eos populantes inferret. Itaque, ut quibus libertas, Antiocho pulso, pax, Gallis domitis, data esset, non gratulatum modo venerant, sed coronas etiam aureas, pro suis quæque facultatibus, attulerant. Et ab Antiocho legati, et ab ipsis Gallis, ut pacis leges dicerentur, et ab Ariarathe rege Cappadocum venerunt, ad veniam petendam, luendamque pecuniâ noxam, quod auxiliis Antiochum juvisset. Huic sexcenta talenta argenti sunt imperata. Gallis responsum, cum Eumenes rex venisset, tum daturum iis leges: civitatium legationes cum benignis responsis, lætiores etiam quam venerant, dimisit. Antiochi legati pecuniam in Pamphyliam, frumentumque, ex pacto cum L. Scipione fœdere, jussi advehere; eo se cum exercitu venturum. Principio deinde veris, lustrato exercitu, profectus, die octavo Apameam venit: ibi triduum stativis habitis, tertiis rursus ab Apameâ castris in Pamphyliam, quo pecuniam frumentumque regios convehere jusserat, pervenit. Mille et quingenta talenta argenti accepta Apameam deportantur: frumentum exercitui dividitur. Inde ad Pergam ducit; quæ una in iis locis regio tenebatur præsidio. Appropinquanti præfectus præsidii obvius fuit, triginta dierum tempus petens, ut regem Antiochum de urbe tradendâ consuleret. Dato tempore, ad eam diem præsidio decessum est. A Pergâ (L. Manlio fratre cum quatuor millibus militum Oroanda, ad reliquum pecuniæ ex eo, quod pepigerant, exigendum, misso) ipse, quia Eumenem regem et decem legatos ab Româ Ephesum venisse audierat, jussis sequi Antiochi legatis, Apameam exercitum reduxit.

XXXVIII. Ibi ex decem legatorum sententiâ fœdus in hæc verba fere cum Antiocho conscriptum est: "Amicitia regi Antiocho cum populo Romano his legibus et conditionibus esto. Ne quem exercitum, qui cum populo Romano sociisve bellum gesturus erit, rex per fines regni sui, eorumve qui sub di-

tione ejus erunt, transire sinito: neu commeatu, neu quâ aliâ ope juvato. Idem Romani sociique Antiocho, et iis, qui sub imperio ejus erunt, præstent. Belli gerendi jus Antiocho ne esto cum iis qui insulas colunt, neve in Europam transeundi. Excedito urbibus, agris, vicis, castellis cis Taurum montem usque ad Tanaïm amnem, et a valle Tauri usque ad juga, quâ in Lycaoniam vergit. Ne qua arma efferto ex iis oppidis, agris, castellisque, quibus excedat: si qua extulit, quæ quoque oportebit, recte restituito. Ne militem, neu quem alium, ex regno Eumenis recipito. Si qui earum urbium cives, quæ regno abscedunt, cum rege Antiocho intraque fines ejus regni sunt, Apameam omnes ante diem certam redeant. Qui ex regno Antiochi apud Romanos sociosque sunt, iis jus abeundi manendique esto. Servos, seu fugitivos seu bello captos, seu qui liber captus aut transfuga erit, reddito Romanis sociisque. Elephantos tradito omnes, neque alios parato. Tradito et naves longas armamentaque earum: neve plures quam decem naves actuarias (nulla quarum plus quam triginta remis agatur) habeto; neve monerem ex belli causâ, quod ipse illaturus erit. Neve navigato citra Calycadnum, neve Sarpedonem, promontoria; extra quam si qua navis pecuniam, stipendium, aut legatos, aut obsides portabit. Milites mercede conducendi ex iis gentibus, quæ sub ditione populi Romani sunt, Antiocho regi jus ne esto: ne voluntarios quidem recipiendi. Rhodiorum sociorumve quæ ædes ædificiaque intra fines regni Antiochi sunt, quo jure ante bellum fuerunt, eo Rhodiorum sociorumve sunto. Si quæ pecuniæ debentur, earum exactio esto. Si quid ablatum est, id conquirendi, cognoscendi, repetendique, jus item esto. Si quas urbes, quas tradi oportet, ii tenent, quibus Antiochus dedit, et ex iis præsidia deducito, utique recte tradantur, curato. Argenti probi duodecim millia Atticæ talenta dato intra duodecim annos pensionibus æquis, (talentum ne minus pondo octoginta

Romanis ponderibus pendat) et tritici quingenta quadraginta millia modiûm. Eumeni regi talenta trecenta quinquaginta intra quinquennium dato; et pro frumento, quod æstimatione [fiat,] talenta centum viginti septem. Obsides Romanis viginti dato, et triennio mutato; ne minores octonûm denûm annorum, neu majores quinûm quadragenûm. Si qui sociorum populi Romani ultro bellum inferent Antiocho, vim vi arcendi jus esto; dum ne quam urbem aut belli jure teneat, aut in amicitiam accipiat. Controversias inter se jure ac judicio disceptanto, aut, si utrisque placebit, bello." De Hannibale Pœno, et *Ætolo* Thoante, et Mnasimacho Acarnane, et Chalcidensibus Eubulidâ et Philone, dedendis, in hoc quoque fœdere adscriptum est; et ut, si quid postea addi, demi, mutarive placuisset, ut id salvo fœdere fieret."

XXXIX. Consul juravit in hoc fœdus: ab rege qui exigerent jusjurandum, profecti Q. Minucius Thermus et L. Manlius, qui tum forte ab Oroandis rediit: et Q. Fabio Labeoni, qui classi præerat, scripsit, ut Patara extemplo proficisceretur; quæque ibi naves regiæ essent, concideret cremaretque. Profectus ab Epheso, quinquaginta tectas naves aut concidit, aut incendit. Telmissum eâdem expeditione, territis subito adventu classis oppidanis, recepit. Ex Lyciâ protinus, jussis ab Epheso sequi, qui ibi relicti erant, per insulas in Græciam trajecit. Athenis paucos moratus dies, dum Piræeum ab Epheso naves venirent, totam inde classem in Italiam reduxit. Cn. Manlius cum inter cætera, quæ accipienda ab Antiocho erant, elephantos quoque accepisset, donoque Eumeni omnes dedisset; deinde causas civitatium, multis inter novas res turbatis, cognovit. Et Ariarathes rex, parte dimidiâ pecuniæ imperatæ, Eumenis beneficio, cui desponderat per eos dies filiam, remissâ, in amicitiam est acceptus. Civitatium autem cognitis causis, decem legati aliam aliarum fecerunt conditionem. Quæ stipendiariæ regi Antiocho fuerant, et

cum populo Romano senserant, iis immunitatem dederunt: quæ partium Antiochi fuerant, aut stipendiariæ Attali regis, eas omnes vectigal pendere Eumeni jusserunt: nominatim præterea Colophoniis, qui in Notio habitant, et Cymæis, et Mylasenis immunitatem concesserunt. Clazomeniis, super immunitatem, et Drymusam insulam dono dederunt; et Milesiis, quem Sacrum appellant, agrum restituerunt; et Iliensibus Rhœteum et Gergithum addiderunt, non tam ob recentia ulla merita, quam originum memoriâ. Eadem et Dardanum liberandi causa fuit. Chios quoque, et Smyrnæos, et Erythræos, pro singulari fide quam eo bello præstiterunt, et agro donârunt, et in omni præcipuo honore habuerunt. Phocæensibus et ager, quem ante bellum habuerant, redditus; et, ut legibus antiquis uterentur, permissum. Rhodiis affirmata, quæ data priore decreto erant; Lycia et Caria datæ usque ad Mæandrum amnem, præter Telmissum. Regi Eumeni. Chersonesum in Europâ et Lysimachiam, castella, vicos, agros, quibus finibus tenuerat Antiochus, adjecerunt: in Asiâ Phrygiam utramque, (alteram ad Hellespontum, majorem alteram vocant) et Mysiam, quam Prusias rex ademerat, ei restituerunt; et Lycaoniam, et Milyada, et Lydiam, et nominatim urbes Tralles, atque Ephesum, et Telmissum. De Pamphyliâ disceptatum inter Eumenem et Antiochi legatos cum esset; quia pars ejus citra, pars ultra Taurum est, integra res ad senatum rejicitur.

XL. His fœderibus decretisque datis, Manlius, cum decem legatis omnique exercitu ad Hellespontum profectus, evocatis eo regulis Gallorum, leges, quibus pacem cum Eumene servarent, dixit; denuntiavitque, ut morem vagandi cum armis finirent, agrorumque suorum terminis se continerent. Contractis deinde ex omni orâ navibus, et Eumenis etiam classe per Athenæum fratrem regis ab Elæâ adductâ, copias omnes in Europam trajecit. Inde, per Chersonesum modicis itineribus grave prædâ omnis generis agmen trahens

Lysimachiæ stativa habuit; ut quam maxime recentibus et integris jumentis Thraciam, per quam iter vulgo horrebant, ingrederetur. Quo profectus est ab Lysimachiâ die, ad amnem Melana (quem vocant), inde postero die Cypsela pervenit. A Cypselis via decem millium fere silvestris, angusta, confragosa excipiebat: propter cujus difficultatem itineris, in duas partes divisus exercitus; et præcedere unâ jussâ, alterâ magno intervallo cogere agmen, media impedimenta interposuit: plaustra cum pecuniâ publicâ erant, pretiosâque aliâ prædâ. Itaque, cum per saltum iret, Thracum decem haud amplius millia ex quatuor populis, Astii, et Cæni, et Maduateni, et Coreli, ad ipsas angustias viam circumsederunt. Opinio erat, non sine Philippi regis Macedonum fraude id factum: eum scîsse, non aliâ, quam per Thraciam, redituros Romanos, et quantam pecuniam secum portarent. In primo agmine imperator erat, sollicitus propter iniquitatem locorum. Thraces nihil se moverunt, donec armati transirent: postquam primos superâsse angustias viderunt, postremos nondum appropinquantes, impedimenta et sarcinas invadunt: cæsisque custodibus, partim ea, quæ in plaustris erant, diripere, partim sub oneribus jumenta abstrahere. Unde postquam clamor primum ad eos qui, jam ingressi saltum, sequebantur, deinde etiam ad primum agmen est perlatus, utrimque in medium concurritur, et inordinatum simul pluribus locis prælium conseritur. Thracas præda ipsa impeditos oneribus, et plerosque (ut ad rapiendum manus vacuas haberent) inermes, ad cædem præbet; Romanos iniquitas locorum, barbaris per calles notos occursantibus, et latentibus interdum per cavas valles, prodebat. Ipsa etiam onera plaustraque, ut fors tulit, his aut illis incommode objecta, pugnantibus impedimento sunt: alibi prædo, alibi prædæ vindex, cadit. Prout locus iniquus æquusve his aut illis, prout animus pugnantium est, prout numerus, (alii enim pluribus, quam ipsi erant, alii paucioribus, occurrerant) varia

pugnæ fortuna est: multi utrimque cadunt. Jam nox appetebat, cum prœlio excedunt Thraces, non fugâ vulnerum aut mortis, sed quia satis prædæ habebant.

XLI. Romanorum primum agmen extra saltum circa templum Bendidium castra loco aperto posuit: pars altera ad custodiam impedimentorum medio in saltu, duplici circumdata vallo, mansit. Postero die, prius explorato saltu quam moverent, primis se conjungunt. In eo prœlio, cum et impedimentorum pars et calonum, et milites aliquot, cum passim toto prope saltu pugnaretur, cecidissent, plurimum Q. Minucii Thermi morte damni est acceptum, fortis ac strenui viri. Eo die ad Hebrum flumen perventum est: inde Æniorum fines, præter Apollinis (Zerynthium quem vocant incolæ) templum, superant. Aliæ angustiæ circa Tempyra excipiunt, (hoc loco nomen est) nec minus confragosæ quam priores: sed, quia nihil silvestre circa est, ne latebras quidem ad insidiandum præbent. Huc ad eamdem spem prædæ Thrausi (gens et ipsa Thraecum) convenêre: sed, quia nudæ valles, procul ut conspicerentur angustias obsidentes, efficiebant, minus terroris tumultûsque fuit apud Romanos: quippe, etsi iniquo loco, prœlio tamen justo, acie apertâ, collatis signis, dimicandum erat. Conferti subeuntes cum clamore, impetu facto, primum expulêre loco hostes; deinde avertêre: fuga inde cædesque, suis ipsos impedientibus angustiis, fieri cœpta est. Romani victores ad vicum Maronitarum (Saren appellant) posuerunt castra. Postero die patenti itinere Priaticus campus eos excepit; triduumque ibi, frumentum accipientes, manserunt, partim ex agris Maronitarum, conferentibus ipsis, partim ex navibus suis, quæ cum omnis generis commeatu sequebantur. Ab stativis diei via Apolloniam fuit: hinc per Abderitarum agrum Neapolim perventum est. Hoc omne per Græcorum colonias pacatum iter fuit: reliquum inde per medios Thracas, dies noctesque, etsi non in-

festum, suspectum tamen, donec in Macedoniam pervenerunt. Mitiores Thracas idem exercitus, cum a Scipione eâdem viâ duceretur, habuerat, nullam ob aliam causam, quam quod prædæ minus, quod peteretur, fuerat. Quamquam tum quoque, Claudius auctor est, ad quindecim millia Thracum, præcedenti ad exploranda loca agmen Mutini Numidæ occurrisse: quadringentos equites fuisse Numidas, paucos elephantos: Mutinis filium per medios hostes cum centum quinquaginta delectis equitibus perrupisse: eumdem mox, cum jam Mutines, in medio elephantis collocatis, in cornua equitibus dispositis, manum cum hoste conseruisset, terrorem ab tergo præbuisse: atque inde turbatos equestri velut procellâ hostes ad peditum agmen non accessisse. Cn. Manlius per Macedoniam in Thessaliam exercitum traduxit: inde per Epirum Apolloniam cum pervenisset, nondum adeo hiberno contemto mari, ut trajicere auderet, Apolloniæ hibernavit.

XLII. Exitu prope anni M. Valerius consul ex Liguribus ad magistratus subrogandos Romam venit, nullâ memorabili in provinciâ re gestâ, ut ea probabilis moræ causa esset, quod solito serius ad comitia venisset. Comitia consulibus rogandis fuerunt ante diem duodecimum Calendas Martias: creati M. Æmilius Lepidus, C. Flaminius. Postero die prætores facti Ap. Claudius Pulcher, Ser. Sulpicius Galba, Q. Terentius Culleo, L. Terentius Massiliota, Q. Fulvius Flaccus, M. Furius Crassipes. Comitiis perfectis, quas provincias prætoribus esse placeret, retulit ad senatum consul: decreverunt duas Romæ, juris dicendi causâ; duas extra Italiam, Siciliam et Sardiniam; duas in Italiâ, Tarentum et Galliam; et extemplo, priusquam inirent magistratum, sortiri jussi. Ser. Sulpicius urbanam, Q. Terentius peregrinam est sortitus, L. Terentius Siciliam, Q. Fulvius Sardiniam, Ap. Claudius Tarentum, M. Furius Galliam. Eo anno L. Minucius Myrtilus et L. Manlius, quod legatos Carthaginienses pulsâsse

dicebantur, jussu M. Claudii prætoris Urbis per feciales traditi sunt legatis, et Carthaginem avecti. In Liguribus magni belli, et gliscentis in dies magis, fama erat: itaque consulibus novis, quo die de provinciis et de republicâ retulerunt, senatus utrisque Ligures provinciam decrevit. Huic senatûs-consulto Lepidus consul intercedebat, "Indignum esse" prædicans, "consules ambos in valles Ligurum includi; M. Fulvium et Cn. Manlium biennium jam, alterum in Europâ, alterum in Asiâ, velut pro Philippo atque Antiocho substitutos, regnare. Si exercitus in his terris esse placeat, consules iis potius, quam privatos, præesse oportere. Vagari eos cum belli terrore per nationes, quibus bellum indictum non sit, pacem pretio venditantes. Si eas provincias exercitibus obtinere opus esset; sicut Manio Acilio L. Scipio consul, L. Scipioni M. Fulvius et Cn. Manlius successissent consules; ita Fulvio Manlioque C. Livium et M. Valerium consules debuisse succedere. Nunc certe, perfecto Ætolico bello, receptâ ab Antiocho Asiâ, devictis Gallis, aut consules ad exercitus consulares mitti, aut reportari legiones inde, reddique tandem reipublicæ debere." Senatus, his auditis, in sententiâ perseveravit, ut consulibus ambobus Ligures provincia esset: Manlium Fulviumque decedere de provinciis, et exercitus inde deducere, ac redire Romam, placuit.

XLIII. Inimicitiæ inter M. Fulvium et M. Æmilium consulem erant: et, super cætera, Æmilius, serius biennio se consulem factum M. Fulvii operâ, ducebat: itaque, ad invidiam ei faciendam, legatos Ambracienses in senatum, subornatos criminibus, introduxit; qui "sibi, cum in pace essent, imperataque a prioribus consulibus fecissent, et eadem præstare obedienter M. Fulvio parati essent, bellum illatum" questi, "agros primum depopulatos, terrorem direptionis et cædis urbi injectum, ut eo metu claudere cogerentur portas: obsessos deinde et oppugnatos se,

et omnia exempla belli edita in se, cædibus, incendiis, ruinis, direptione urbis: conjuges, liberos in servitium abstractos: bona ademta, et (quod se ante omnia moveat) templa totâ urbe spoliata ornamentis: simulacra Deûm, Deos immo ipsos, convulsos ex sedibus suis, ablatos esse; parietes postesque nudatos, quos adorent, ad quos precentur et supplicent, Ambraciensibus superesse." Hæc querentes, interrogando criminose ex composito, consul ad plura, velut non suâ sponte dicenda, eliciebat. Motis Patribus, alter consul C. Flaminius M. Fulvii causam excepit: qui, "veterem et obsoletam viam ingressos Ambracienses," dixit. "Sic M. Marcellum a Syracusanis, sic Q. Fulvium a Campanis, accusatos. Quin eâdem operâ T. Quintium a Philippo rege, Manium Acilium et L. Scipionem ab Antiocho, Cn. Manlium a Gallis, ipsum M. Fulvium ab Ætolis et Cephalleniæ populis, accusari paterentur? Ambraciam oppugnatam et captam, et signa inde ornamentaque ablata, et cætera facta, quæ captis urbibus soleant, negaturum aut me pro M. Fulvio, aut ipsum M. Fulvium censetis, Patres conscripti? qui ob has res gestas triumphum a vobis postulaturus sit; Ambraciam captam, signaque, quæ ablata criminantur, et cætera spolia ejus urbis, ante currum laturus, et fixurus in postibus suis. Nihil est, quod se ab Ætolis separent: eadem Ambraciensium et Ætolorum causa est. Itaque collega meus vel in aliâ causâ inimicitias exerceat, vel, si in hac utique mavult, retineat Ambracienses suos in adventum M. Fulvii. Ego nec de Ambraciensibus nec de Ætolis decerni quidquam, absente M. Fulvio, patiar."

XLIV. Cum Æmilius callidam malitiam inimici, velut omnibus notam, insimularet, et tempus eum morando extracturum diceret, ne consule inimico Romam veniret; certamine consulum biduum absumtum est: nec præsente Flaminio decerni quidquam videbatur posse. Captata occasio est, cum æger forte Flaminius abesset; et, referente Æmilio, senatûs-

consultum factum est, "Ut Ambraciensibus omnes suæ res redderentur: in libertate essent, ac legibus suis uterentur: portoria, quæ vellent, terrâ marique caperent, dum eorum immunes Romani ac socii Latini nominis essent. Signa, aliaque ornamenta, quæ quererentur ex ædibus sacris sublata esse, de iis, cum M. Fulvius Romam revertisset, placere ad collegium pontificum referri, et, quod ii censuissent, fieri." Neque his contentus consul fuit; sed postea per infrequentiam adjecit [senatûs-consultum,] "Ambraciam non videri vi captam esse." Supplicatio inde, ex decemvirorum decreto, pro valetudine populi fuit per triduum, quia gravis pestilentia Urbem atque agros vastabat. Latinæ inde fuerunt. Quibus religionibus liberati consules, et delectu perfecto, (novis enim uterque maluit uti militibus) in provinciam profecti sunt; veteresque omnes dimiserunt.

XLV. Post consulum profectionem Cn. Manlius proconsul Romam venit, cui cum ab Ser. Sulpicio prætore senatus ad ædem Bellonæ datus esset, et ipse, commemoratis rebus ab se gestis, postulâsset, ut ob eas Diis immortalibus honos haberetur, sibique triumphanti Urbem invehi liceret; contradixerunt pars major decem legatorum, qui cum eo fuerant, et ante alios L. Furius Purpureo, et L. Æmilius Paulus. "Legatos sese Cn. Manlio datos pacis cum Antiocho faciendæ causâ, fœderisque et legum, quæ cum L. Scipione inchoatæ fuissent, perficiendarum. Cn. Manlium summâ ope tetendisse, ut eam pacem turbaret, et Antiochum, si sui potestatem fecisset, insidiis exciperet: sed illum, cognitâ fraude consulis, cum sæpe colloquiis petitis captatus esset, non congressum modo, sed conspectum etiam ejus, vitâsse. Cupientem transire Taurum, ægre omnium legatorum precibus, ne carminibus Sibyllæ prædictam superantibus terminos fatales cladem experiri vellet, retentum: admovisse tamen exercitum, et prope ipsis jugis ad divortia aquarum castra posuisse. Cum

nullam ibi causam belli invenisset, quiescentibus regiis, circumegisse exercitum ad Gallogræcos; cui nationi non ex senatûs auctoritate, non populi jussu, bellum illatum: quod quem unquam de suâ sententiâ facere ausum? Antiochi, Philippi, Hannibalis et Pœnorum, recentissima bella esse: de omnibus his consultum senatum, populum jussisse: sæpe legatos ante missos; res repetitas; postremo, qui bellum indicerent, missos. Quid eorum, Cn. Manli, factum est, ut istud publicum populi Romani bellum, et non tuum privatum latrocinium, ducamus? At eo ipso contentus fuisti? recto itinere duxisti exercitum ad eos, quos tibi hostes desumseras? an et per omnes anfractus viarum, cum ad bivia consisteres, ut, quo flexisset agmen Attalus Eumenis frater, eo consul mercenarius cum exercitu Romano sequereris, Pisidiæ, Lycaoniæque, et Phrygiæ recessus omnes atque angulos peragrâsti, stipem a tyrannis castellanisque deviis colligens? Quid enim tibi cum Oroandis? quid cum aliis æque innoxiis populis? Bellum autem ipsum, cujus nomine triumphum petis, quo modo gessisti? Loco æquo, tempore tuo, pugnâsti? Tu vero recte, ut Diis immortalibus honos habeatur, postulas: primum, quod, pro temeritate imperatoris, nullo jure gentium bellum inferentis, pœnas luere exercitum noluerunt: deinde, quod belluas, non hostes, nobis objecerunt.

XLVI. "Nolite nomen tantum existimare mixtum esse Gallogræcorum: multo ante et corpora et animi mixti ac vitiati sunt. An, si illi Galli essent, cum quibus millies vario eventu in Italiâ pugnatum est, quantum in imperatore nostro fuit, nuntius illinc redîsset? Bis cum iis pugnatum est; bis loco iniquo subiit; in valle inferiore pedibus pæne hostium aciem subjecit. Ut non tela ex superiore loco mitterent, sed corpora sua nuda injicerent, obruere nos potuerunt. Quid igitur incidit? Magna fortuna populi Romani est, magnum et terribile nomen. Re-

centi ruinâ Hannibalis, Philippi, Antiochi, prope attoniti erant; tantæ corporum moles, fundis sagittisque in fugam consternati sunt: gladius in acie cruentatus non est Gallico bello: velut avium examina, ad crepitum primum missilium avolavêre. At (Hercule!) nos iidem, (admonente Fortunâ, quid, si hostem habuissemus, casurum fuisset) cum redeuntes in latrunculos Thracas incidissemus, cæsi, fugati, exuti impedimentis sumus. Q. Minucius Thermus, in quo haud paulo plus damni factum est, quam si Cn. Manlius, cujus temeritate ea clades inciderat, periisset, cum multis viris fortibus cecidit: exercitus, spolia regis Antiochi referens, trifariam dissipatus, alibi primum, alibi postremum agmen, alibi impedimenta, inter vepres in latebris ferarum noctem unam delituit. Pro his triumphus petitur? Si nihil in Thraciâ cladis ignominiæque foret acceptum, de quibus hostibus triumphum peteres? de iis, ut opinor, quos tibi hostes senatus aut populus Romanus dedisset. Sic huic L. Scipioni, sic illi Manio Acilio de rege Antiocho, sic paulo ante T. Quintio de rege Philippo, sic P. Africano de Hannibale et Pœnis et Syphace, triumphus datus. Et minima illa, cum jam senatus censuisset bellum, quæsita tamen sunt, 'quibus nuntiandum esset: ipsis utique regibus nuntiaretur; an satis esset, ad præsidium aliquod nuntiari?' Vultis ergo hæc omnia pollui et confundi? tolli fecialia jura? nullos esse feciales? Fiat (pace Deûm dixerim) jactura religionis: oblivio Deorum capiat pectora vestra: num senatum quoque de bello consuli non placet? non ad populum ferri, 'Velint, jubeantne cum Gallis bellum geri?' Modo certe consules Græciam atque Asiam volebant: tamen perseverantibus vobis Ligures provinciam decernere, dicto audientes fuerunt. Merito ergo a vobis, prospere bello gesto, triumphum petent, quibus auctoribus gesserunt."

XLVII. Talis oratio Furii et Æmilii fuit. Man-

lium in hunc maxime modum respondisse accepimus: "Tribuni plebis antea solebant triumphum postulantibus adversari, Patres conscripti. Quibus ego gratiam habeo, quod seu mihi, seu magnitudini rerum gestarum, hoc dederunt, ut non solum silentio comprobarent honorem meum, sed referre etiam, si opus esset, viderentur parati esse. Ex decem legatis, (si Diis placet) quod consilium dispensandæ cohonestandæque victoriæ imperatoribus majores dederunt nostri, adversarios habeo. L. Furius, L. Æmilius currum triumphalem me conscendere prohibent; coronam insignem capiti detrahunt; quos ego, si tribuni me triumphare prohiberent, testes citaturus fui rerum a me gestarum. Nullius equidem invideo honori, Patres conscripti. Vos tribunos plebei nuper, viros fortes ac strenuos, impedientes Q. Fabii Labeonis triumphum, auctoritate vestrâ deterruistis: triumphavit, quem non bellum injustum gessisse, sed hostem omnino non vidisse, inimici jactabant. Ego, qui cum centum millibus ferocissimorum hostium signis collatis toties pugnavi, qui plus quadraginta millia hominum cepi aut occidi, qui bina castra eorum expugnavi, qui citra juga Tauri omnia pacatiora, quam terra Italia est, reliqui, non triumpho modo fraudor; sed causam apud vos, Patres conscripti, accusantibus [meis ipse] legatis, dico. Duplex eorum, ut animadvertistis, Patres conscripti, accusatio fuit: nam, nec gerendum mihi fuisse bellum cum Gallis, et gestum temere atque imprudenter, dixerunt: 'non erant Galli hostes, sed tu eos pacatos, imperata facientes, violâsti.' Non sum postulaturus a vobis, Patres conscripti, ut, quæ communiter de immanitate gentis Gallorum, de infestissimo odio in nomen Romanum scitis, ea de illis quoque, qui Asiam incolunt, existimetis Gallis. Remotâ universæ gentis infamiâ atque invidiâ, per se ipsos æstimate. Utinam rex Eumenes, utinam Asiæ civitates omnes adessent, et illos potius querentes, quam me accusantem, au-

directis! Mittite, agedum, legatos circa omnes Asiæ urbes, et quærite, utrâ graviori servitute, Antiocho ultra Tauri juga emoto, an Gallis subactis, liberati sint: quoties agri eorum vastati sint, quoties prædæ abactæ, referant; cum vix redimendi captivos copia esset, et mactatas humanas hostias immolatosque liberos suos audirent. Stipendium, scitote, pependisse socios vestros Gallis; et nunc, liberatos per vos regio imperio, fuisse pensuros, si a me foret cessatum.

XLVIII. "Quo longius Antiochus emotus esset, hoc impotentius in Asiâ Galli dominarentur: et, quidquid est terrarum citra Tauri juga, Gallorum imperio, non vestro, adjecissetis. 'At enim sunt quidem ista vera: etiam Delphos, quondam commune humani generis oraculum, umbilicum orbis terrarum, Galli spoliaverunt; nec ideo populus Romanus his bellum indixit, aut intulit.' Equidem aliquid interesse rebar inter id tempus, quo nondum in jure ac ditione vestrâ Græcia atque Asia erat, ad curandum animadvertendumque, quid in his terris fieret; et hoc, quo finem imperii Romani Taurum montem statuistis, quo libertatem immunitatemve civitatibus datis, quo aliis fines adjicitis, alias agro multatis, aliis vectigal imponitis: regna augetis, minuitis, donatis, adimitis; curæ vestræ censetis esse, ut pacem terrâ marique habeant. An, nisi præsidia deduxisset Antiochus, quæ quieta in suis arcibus erant, non putaretis liberatam Asiam? si Gallorum exercitus effusi vagarentur, rata dona vestra, quæ dedistis, regi Eumeni, rata libertas civitatibus esset? Sed quid ego hæc ita argumentor, tamquam non acceperim, sed fecerim, hostes Gallos? Te, L. Scipio, appello, cujus ego mihi, succedens in vicem imperii tui, virtutem felicitatemque pariter non frustra ab Diis immortalibus precatus sum; te, P. Scipio, qui legati jus, collegæ majestatem, et apud fratrem consulem, et apud exercitum habuisti; sciatisne, in exercitu Antiochi Gallorum legiones fuisse? videritis in acie

eos, in cornu utroque (id enim roboris esse videbatur) locatos? pugnaveritis, ut cum hostibus justis? ceciderit is? spolia eorum retuleritis? 'Atqui cum Antiocho, non cum Gallis, bellum et senatus decreverat, et populus jusserat:' sed simul, ut opinor, cum his decreverant jusserantque, qui intra ejus præsidia fuissent: ex quibus, præter Antiochum, cum quo pacem pepigerat Scipio, et cum quo nominatim fœdus ut fieret, mandaveratis, omnes hostes erant, qui pro Antiocho arma adversus nos tulerunt. In quâ causâ cum Galli ante omnes fuissent, et reguli quidam, et tyranni; ego tamen et cum aliis, pro dignitate imperii vestri coactis luere peccata sua, pacem pepigi: et Gallorum animos, si possent mitigari a feritate insitâ, tentavi: et, postquam indomitos atque implacabiles cernebam, tum demum vi atque armis coërcendos ratus sum. Nunc, quoniam suscepti belli purgatum est crimen, gesti reddenda est ratio: in quo confiderem equidem causæ meæ, etiamsi non apud Romanum, sed apud Carthaginiensem senatum agerem; ubi in crucem tolli imperatores dicuntur, si prospero eventu, pravo consilio rem gesserunt. Sed ego (in eâ civitate, quæ ideo omnibus rebus incipiendis gerendisque Deos adhibet, quia nullius calumniæ subjicit ea, quæ Dii comprobaverunt, et in sollennibus verbis habet, cum supplicationem aut triumphum decernit, 'quod bene ac feliciter rem publicam administrârit') si nollem, si grave ac superbum existimarem virtute gloriari; pro felicitate meâ exercitûsque mei, quod tantam nationem sine ullâ militum jacturâ devicimus, postularem, ut Diis immortalibus honos haberetur, et ipse triumphans in Capitolium adscenderem, unde, votis rite nuncupatis, profectus sum; negaretis hoc mihi cum Diis immortalibus?

XLIX. "Iniquo enim loco dimicavi. Dic igitur, quo æquiore potuerim dimicare? Cum montem hostes cepissent, loco munito se tenerent, nempe eundum ad hostes erat, si vincere vellem. Quid?

si urbem eo loco haberent, et mœnibus se tenerent? nempe oppugnandi erant. Quid? ad Thermopylas æquone loco Manius Acilius cum rege Antiocho pugnavit? Quid? Philippum non eodem modo super Aoum amnem juga tenentem montium T. Quintius dejecit? Equidem adhuc, qualem aut sibi fingant, aut vobis videri velint hostem fuisse, non invenio. Si degenerem et emollitum amœnitate Asiæ, quid periculi vel iniquo loco subeuntibus fuit? si timendum et feritate animorum, et robore corporum, huicne tantæ victoriæ triumphum negatis? Cæca invidia est, Patres conscripti; nec quidquam aliud scit, quam detrectare virtutes, corrumpere honores ac præmia earum. Mihi, quæso, ita ignoscatis, Patres conscripti, si longiorem orationem non cupiditas gloriandi de me, sed necessaria criminum defensio fecit. An etiam per Thraciam saltus patentes, qui angusti erant, et plana ex arduis, et culta ex silvestribus, facere potui, et præstare, necubi notis sibi latebris delitescerent latrones Thraces, ne quid sarcinarum raperetur, ne quod jumentum ex tanto agmine abstraheretur, ne quis vulneraretur, ne ex vulnere vir fortis ac strenuus Q. Minucius moreretur? In hoc casu, quo infeliciter incidit ut talem civem amitteremus, hærent. Quod saltu iniquo, loco alieno, cum adortus hostis nos esset, duæ simul acies primi et novissimi agminis hærentem ad impedimenta nostra exercitum barbarorum circumvenerunt; quod multa millia ipso die, plura multo post dies paucos ceciderunt et ceperunt; hoc, si ipsi tacuerint, vos scituros, cum testis orationis meæ totus exercitus sit, non credunt? Si gladium in Asiâ non strinxissem, si hostem non vidissem, tamen proconsul triumphum in Thraciâ duobus prœliis merueram. Sed jam dictum satis est: quin pro eo, quod pluribus verbis vos, quam volui, fatigavi, veniam a vobis petitam impetratamque velim, Patres conscripti."

L. Plus crimina eo die, quam defensio, valuissent,

ni altercationem in serum perduxissent. Dimittitur senatus in eâ opinione, ut negaturus triumphum fuisse videretur. Postero die et cognati amicique Cn. Manlii summis opibus annisi sunt, et auctoritas seniorum valuit, negantium, exemplum proditum memoriæ esse, ut imperator, qui, perduellibus devictis, confectâ provinciâ, exercitum reportâsset, sine curru et laureâ, privatus inhonoratusque Urbem iniret. Hic pudor malignitatem vicit, triumphumque frequentes decreverunt. Oppressit deinde mentionem memoriamque omnem contentionis hujus majus et cum majore et clariore viro certamen ortum. P. Scipioni Africano (ut Valerius Antias auctor est) duo Q. Petillii diem dixerunt. Id, prout cujusque ingenium erat, interpretabantur: alii non tribunos plebis, sed universam civitatem, quæ id pati posset, incusabant. "Duas maximas orbis terrarum urbes ingratas uno prope tempore in principes inventas: Romam ingratiorem; siquidem victa Carthago victum Hannibalem in exsilium expulisset; Roma victrix victorem Africanum expellat." Alii, "Neminem unum civem tantum eminere debere, ut legibus interrogari non possit: nihil tam æquandæ libertatis esse, quam potentissimum quemque posse dicere causam. Quid autem tuto cuiquam, nedum summam rem publicam, permitti, si ratio non sit reddenda? qui jus æquum pati non possit, in eum vim haud injustam esse." Hæc agitata sermonibus, donec dies dicendæ causæ venit: nec alius antea quisquam, nec ille ipse Scipio, consul censorve, majore omnis generis hominum frequentiâ, quam reus illo die, in forum est deductus. Jussus dicere causam, sine ullâ criminum mentione, orationem adeo magnificam de rebus ab se gestis est exorsus, ut satis constaret, neminem unquam neque melius neque verius laudatum esse. Dicebantur enim ab eodem animo ingenioque, a quo gesta erant: et aurium fastidium aberat, quia pro periculo, non in gloriam, referebantur.

LI. Tribuni plebis, vetera luxuriæ crimina Syracusanorum hibernorum, et Locris Pleminianum tumultum, cum ad fidem præsentium criminum retulissent; suspicionibus magis, quam argumentis, pecuniæ captæ reum accusârunt. "Filium captum sine pretio redditum, omnibusque aliis rebus Scipionem, tamquam in ejus unius manu pax Romana bellumque esset, ab Antiocho cultum. Dictatorem eum consuli, non legatum, in provinciâ fuisse: nec ad aliam rem eo profectum, quam ut, id quod Hispaniæ, Galliæ, Siciliæ, Africæ jampridem persuasum esset, hoc Græciæ Asiæque et omnibus ad Orientem versis regibus gentibusque appareret; unum hominem caput columenque imperii Romani esse: sub umbrâ Scipionis civitatem dominam orbis terrarum latere: nutum ejus pro decretis Patrum, pro populi jussis esse." Infamiâ intactum, invidiâ, quâ possunt, urgent. Orationibus in noctem perductis, prodicta dies est: ubi ea venit, tribuni in Rostris primâ luce consederunt. Citatus reus magno agmine amicorum clientiumque per mediam concionem ad Rostra subiit: silentioque facto, "Hoc," inquit, "die, tribuni plebis, vosque Quirites, cum Hannibale et Carthaginiensibus, signis collatis, in Africâ bene ac feliciter pugnavi. Itaque, cum hodie litibus et jurgiis supersederi æquum sit, ego hinc extemplo in Capitolium ad Jovem Optimum Maximum, Junonemque et Minervam, cæterosque Deos, qui Capitolio atque arci præsident, salutandos ibo: hisque gratias agam, quod mihi et hoc ipso die, et sæpe alias, egregie rei publicæ gerendæ mentem facultatemque dederunt. Vestrûm quoque quibus commodum est, ite mecum, Quirites, et orate Deos, ut mei similes principes habeatis: ita, si ab annis septemdecim ad senectutem semper vos ætatem meam honoribus vestris anteistis, ego vestros honores rebus gerendis præcessi." Ab Rostris in Capitolium adscendit: simul se universa concio avertit, et secuta Scipionem est; adeo, ut postremo scribæ viatoresque tribunos relinquerent,

nec cum iis, præter servilem comitatum, et præconem qui reum ex Rostris citabat, quisquam esset. Scipio, non in Capitolio modo, sed per totam urbem, omnia templa Deûm cum populo Romano circumiit. Celebratior is prope dies favore hominum et æstimatione veræ magnitudinis ejus fuit, quam quo triumphans de Syphace rege et Carthaginiensibus Urbem est invectus.

LII. Hic speciosus ultimus dies P. Scipioni illuxit: post quem cum invidiam et certamina cum tribunis prospiceret, die longiore prodictâ, in Literninum concessit; certo consilio, ne ad causam dicendam adesset. Major animus et naturâ erat, ac majori fortunæ assuetus, quam ut reus esse sciret, et submittere se in humilitatem causam dicentium. Ubi dies venit, citarique absens est cœptus, L. Scipio morbum causæ esse, cur abesset, excusabat: quam excusationem cum tribuni, qui diem dixerant, non acciperent, et ab eâdem superbiâ non venire ad causam dicendam arguerent, quâ judicium et tribunos plebis et concionem reliquisset; et, quibus jus de se dicendæ sententiæ et libertatem ademisset, his comitatus, velut captos trahens, triumphum de populo Romano egisset, secessionemque eo die in Capitolium a tribunis plebis fecisset: "Habetis ergo temeritatis illius mercedem. Quo duce et auctore nos reliquistis, ab eo ipsi relicti estis: et tantum animorum in dies nobis decrescit, ut, ad quem, ante annos septemdecim, exercitum et classem habentem, tribunos plebis ædilemque mittere in Siciliam ausi sumus, qui prehenderent eum, et Romam reducerent, ad eum privatum ex villâ suâ extrahendum, ad causam dicendam, mittere non audeamus." Tribuni plebis, appellati ab L. Scipione, ita decreverunt, "Si morbi causâ excusaretur, sibi placere, accipi eam causam, diemque a collegis prodici." Tribunus plebis eo tempore Ti. Sempronius Gracchus erat, cui inimicitiæ cum P. Scipione intercedebant: is, cum vetuisset nomen suum decreto collegarum adscribi, tristiorem-

quæ omnes sententiam exspectarent, ita decrevit: "Cum L. Scipio excuset morbum esse causæ fratri, satis id sibi videri. Se P. Scipionem, priusquam Romam redîsset, accusari non passurum: tum quoque, si se appellet, auxilio ei futurum, ne causam dicat. Ad id fastigium rebus gestis, honoribus populi Romani, P. Scipionem Deorum hominumque consensu pervenisse, ut sub Rostris reum stare, et præbere aures adolescentium conviciis, populo Romano magis deforme, quam ipsi, sit."

LIII. Adjecit decreto indignationem: "Sub pedibus vestris stabit, tribuni, domitor ille Africæ, Scipio? Ideo quatuor nobilissimos duces Pœnorum in Hispaniâ, quatuor exercitus fudit fugavitque; ideo Syphacem cepit, Hannibalem devicit, Carthaginem vectigalem nobis fecit, Antiochum (recepit enim fratrem consortem hujus gloriæ L. Scipio) ultra Tauri juga emovit, ut duobus Petilliis succumberet, vos de P. Africano palmam peteretis? Nullisne meritis suis, nullis vestris honoribus, unquam in arcem tutam et velut sanctam clari viri pervenient; ubi, si non venerabilis, inviolata saltem, senectus eorum considat?" Movit et decretum, et adjecta oratio, non cæteros modo, sed ipsos etiam accusatores: et, deliberaturos se, quid sui juris et officii esset, dixerunt. Senatus deinde, concilio plebis dimisso, haberi est cœptus. Ibi gratiæ ingentes ab universo ordine, præcipue a consularibus senioribusque, Ti. Graccho actæ sunt, quod rempublicam privatis simultatibus potiorem habuisset: et Petillii vexati sunt probris, quod splendere alienâ invidiâ voluissent, et spolia ex Africani triumpho peterent. Silentium deinde de Africano fuit. Vitam Literni egit sine desiderio Urbis: morientem rure eo ipso loco sepeliri se jussisse ferunt, monimentumque ibi ædificari, ne funus sibi in ingratâ patriâ fieret. Vir memorabilis: bellicis tamen, quam pacis, artibus memorabilior prima pars vitæ, quam postrema, fuit; quia in juventâ bella assidue gesta

cum senectâ res quoque defloruêre, nec præbita est materia ingenio. Quid ad primum consulatum secundus, etiamsi censuram adjicias? quid Asiatica legatio, et valetudine adversâ inutilis, et filii casu deformata, et post reditum necessitate aut subeundi judicii, aut simul cum patriâ deserendi? Punici tamen belli perpetrati, quo nullum neque majus neque periculosius Romani gessêre, unus præcipuam gloriam tulit.

LIV. Morte Africani crevêre inimicorum animi: quorum princeps fuit M. Porcius Cato, qui, vivo quoque eo, allatrare ejus magnitudinem solitus erat. Hoc auctore existimantur Petillii et, vivo Africano, rem ingressi, et, mortuo, rogationem promulgâsse. Fuit autem rogatio talis: "Velitis, jubeatis, [quæratur,] quæ pecunia capta, ablata, coacta ab rege Antiocho est, quique sub ejus imperio fuerunt; quod ejus in publicum relatum non est, uti de eâ re Ser. Sulpicius prætor urbanus ad senatum referat? quem eam rem velit senatus quærere, de iis qui prætores nunc sunt?" Huic rogationi primo Q. et L. Mummii intercedebant: senatum quærere de pecuniâ non relatâ in publicum, ita ut antea semper factum esset, æquum censebant. Petillii nobilitatem et regnum in senatu Scipionum accusabant. L. Furius Purpureo consularis, qui in decem legatis in Asiâ fuerat, latius rogandum censebat: non quæ ab Antiocho modo pecuniæ captæ forent, sed quæ ab aliis regibus gentibusque, Cn. Manlium inimicum incessens. Et L. Scipio, quem magis pro se, quam adversus legem, dicturum apparebat, dissuasor processit. Is post mortem P. Africani fratris, viri omnium fortissimi clarissimique, eam exortam rogationem est conquestus. "Parum enim fuisse, non laudari pro Rostris P. Africanum post mortem, nisi etiam accusaretur. Et Carthaginienses exsilio Hannibalis contentos esse: populum Romanum ne morte quidem P. Scipionis exsatiari, nisi et ipsius fama sepulti laceretur, et fra-

ter insuper, accessio invidiæ, mactetur." M. Cato suasit rogationem, (exstat oratio ejus De Pecuniâ Regis Antiochi) et Mummios tribunos auctoritate deterruit, ne adversarentur rogationi. Remittentibus ergo his intercessionem, omnes tribus, "uti rogâssent," jusserunt.

LV. Ser. Sulpicio deinde referente, quem rogatione Petilliâ quærere vellent, Q. Terentium Culleonem Patres jusserunt. Ad hunc prætorem, adeo amicum Corneliæ familiæ, ut, qui Romæ mortuum elatumque P. Scipionem (est enim ea quoque fama) tradunt, pileatum, sicut in triumpho ierat, in funere quoque ante lectum isse, memoriæ prodiderint, et ad portam Capenam mulsum prosecutis funus dedisse, quod ab eo inter alios captivos in Africâ ex hostibus receptus esset; aut adeo inimicum eumdem, ut propter insignem simultatem ab eâ factione, quæ adversa Scipionibus erat, delectus sit potissimum ad quæstionem exercendam; cæterum ad hunc nimis æquum aut iniquum prætorem reus extemplo factus L. Scipio: simul et delata et recepta nomina legatorum ejus, A. et L. Hostiliorum Catonum, et C. Furii Aculeonis quæstoris: et, ut omnia contacta societate peculatûs viderentur, scribæ quoque duo et accensus. L. Hostilius, et scribæ, et accensus, priusquam de Scipione judicium fieret, absoluti sunt: Scipio, et A. Hostilius legatus, et C. Furius damnati: "Quo commodior pax Antiocho daretur, Scipionem sex millia pondo auri, quadringenta octoginta argenti plus accepisse, quam in ærarium retulerit: A. Hostilium octoginta pondo auri, argenti quadringenta tria: Furium quæstorem auri pondo centum triginta, argenti ducenta." Has ego summas auri et argenti relatas apud Antiatem inveni. In L. Scipione malim equidem librarii mendum, quam mendacium scriptoris, esse in summâ auri atque argenti: similius enim est, argenti quam auri majus pondus fuisse: tius quadragies, quam ducenties quadragie æstimatam: eo magis, quod tantæ summæ

etiam ab ipso P. Scipione requisitam esse in senatu, tradunt; librumque rationis ejus, cum Lucium fratrem afferre jussisset, inspectante senatu, suis ipsum manibus concerpsisse; indignantem, quod, cum bis millies in ærarium intulisset, quadragies ratio ab se posceretur. Ab eâdem fiduciâ animi, cum quæstores pecuniam ex ærario contra legem promere non auderent, poposcisse claves, et se aperturum ærarium dixisse, qui, ut clauderetur, effecisset.

LVI. Multa alia, in Scipionis exitu maxime vitæ, dieque dictâ, morte, funere, sepulcro, in diversum trahunt; ut, cui famæ, quibus scriptis assentiar, non habeam. Non de accusatore convenit: alii M. Nævium, alii Petillios, diem dixisse scribunt: non de tempore, quo dicta dies sit: non de anno, quo mortuus sit: non ubi mortuus aut elatus sit. Alii Romæ, alii Literni, et mortuum et sepultum: utrobique monimenta ostenduntur et statuæ. Nam et Literni monimentum, monimentoque statua superimposita fuit, quam tempestate disjectam nuper vidimus ipsi: et Romæ, extra portam Capenam, in Scipionum monimento tres statuæ sunt; quarum duæ P. et L. Scipionum dicuntur esse, tertia poëtæ Q. Ennii. Nec inter scriptores rerum discrepat solum, sed orationes quoque, si modo ipsorum sunt, quæ feruntur, P. Scipionis et Ti. Gracchi abhorrent inter se. Index orationis P. Scipionis nomen M. Nævii tribuni plebis habet: ipsa oratio sine nomine est accusatoris: nebulonem modo, modo nugatorem appellat. Ne Gracchi quidem oratio aut Petilliorum, accusatorum Africani, aut diei dictæ Africano, ullam mentionem habet. Alia tota serenda fabula est Gracchi orationi conveniens: et illi auctores sequendi sunt, qui, cum L. Scipio et accusatus et damnatus sit pecuniæ captæ ab rege, legatum in Etruriâ fuisse Africanum tradunt: quo post famam de fratris casu allatam, relictâ legatione, cucurrisse eum Romam; et, cum a portâ rectâ ad forum se contulisset, quod in vincula duci fratrem dictum erat, repulisse a corpore ejus viato-

rem; et tribunis retinentibus, magis pie quam civiliter, vim fecisse. Hinc enim ipse Gracchus queritur, dissolutam esse a privato tribuniciam potestatem: et ad postremum, cum auxilium L. Scipioni pollicetur, adjicit, tolerabilioris exempli esse, a tribuno plebis potius, quam a privato, victam videri et tribuniciam potestatem et rempublicam esse. Sed ita hanc unam impotentem ejus injuriam invidiâ onerat, ut, increpando quod degenerârit tantum a se ipse, cumulatas ei veteres laudes moderationis et temperantiæ pro reprehensione præsenti reddat. Castigatum enim quondam ab eo populum, ait, quod eum perpetuum consulem et dictatorem vellet facere: prohibuisse statuas sibi in comitio, in Rostris, in curiâ, in Capitolio, in cellâ Jovis, poni: prohibuisse, ne decerneretur, ut imago sua triumphali ornatu e templo Jovis Optimi Maximi exiret.

LVII. Hæc, vel in laudatione posita, ingentem magnitudinem animi moderandis ad civilem habitum honoribus significarent, quæ exprobrando inimicus fatetur. Huic Graccho minorem ex duabus filiis (nam major P. Cornelio Nasicæ haud dubie a patre collocata erat) nuptam fuisse convenit. Illud parum constat, utrum post mortem patris et desponsa sit et nupserit; an veræ illæ opiniones sint, Gracchum, cum L. Scipio in vincula duceretur, nec quisquam collegarum auxilio esset, jurâsse, "Sibi inimicitias cum Scipionibus, quæ fuissent, manere; nec se gratiæ quærendæ causâ quidquam facere: sed, in quem carcerem reges et imperatores hostium ducentem vidisset P. Africanum, in eum se fratrem ejus duci non passurum:" senatum, eo die forte cœnantem in Capitolio, consurrexisse, et petîsse, ut inter epulas Graccho filiam Africanus desponderet: quibus ita inter publicum sollenne sponsalibus rite factis, cum se domum recepisset, Scipionem Æmiliæ uxori dixisse, filiam se minorem despondisse: cum illa, muliebriter indignabunda, nihil de communi filiâ secum consultatum, adjecisset, non, si Ti. Graccho daret, ex-

partem consilii debuisse matrem esse; lætum Scipionem tam concordi judicio, ipsi desponsam respondisse. Hæc de tanto viro, quamquam et opinionibus et monimentis literarum variarent, proponenda erant.

LVIII. Judiciis a Q. Terentio prætore perfectis, Hostilius et Furius, damnati, prædes eodem die quæstoribus urbanis dederunt. Scipio, cum contenderet, omnem, quam accepisset, pecuniam in ærario esse, nec se quidquam publici habere, in vincula duci est cœptus. P. Scipio Nasica tribunos appellavit; orationemque habuit plenam veris decoribus, non communiter modo Corneliæ gentis, sed proprie familiæ suæ. "Parentes suos et P. Africani, ac L. Scipionis, qui in carcerem duceretur, fuisse Cn. et P. Scipiones, clarissimos viros. Eos, cum per aliquot annos in terrâ Hispaniâ, adversus multos Pœnorum Hispanorumque et duces et exercitus, nominis Romani famam auxissent, non bello solum, sed quod Romanæ temperantiæ fideique specimen illis gentibus dedissent, ad extremum ambo pro republicâ morte occubuisse. Cum illorum tueri gloriam posteris satis esset, P. Africanum tantum paternas superavisse laudes, ut fidem fecerit, non sanguine humano, sed stirpe divinâ, satum se esse. L. Scipionem, de quo agatur, (ut, quæ in Hispaniâ, quæ in Africâ, cum legatus fratris esset, gessisset, prætereantur) consulem et ab senatu dignum visum, cui extra sortem Asia provincia et bellum cum Antiocho rege decerneretur; et a fratre, cui, post duos consulatus censuramque et triumphum, legatus in Asiam iret. Ibi, ne magnitudo et splendor legati laudibus consulis officeret, forte ita incidisse, ut, quo die ad Magnesiam signis collatis L. Scipio Antiochum devicisset, æger P. Scipio Elææ dierum aliquot viâ abesset. Non fuisse minorem eum exercitum, quam Hannibalis, cum quo in Africâ esset pugnatum. Hannibalem eumdem fuisse inter multos alios regios duces, qui imperator Punici belli fuerit. Et bellum quidem ita gestum esse, ut ne fortunam quidem quisquam

criminari possit. In pace crimen quæri: eam dici venisse. Hîc decem legatos simul argui, quorum ex consilio data pax esset. Quin exstitisse ex decem legatis, qui Cn. Manlium accusarent: tamen non modo ad criminis fidem, sed ne ad moram quidem triumphi, eam accusationem valuisse.

LIX. " At (Hercule!) in Scipione ipsas leges pacis ut nimium accommodatas Antiocho, suspectas esse: integrum enim ei regnum relictum: omnia possidere eum victum, quæ ante bellum ejus fuerint: auri et argenti cum vim magnam habuisset, nihil in publicum relatum; omne in privatum versum. An non præter omnium oculos tantum auri argentique in triumpho L. Scipionis, quantum non decem aliis triumphis, si omne in unum conferatur, sit latum? Nam quid de finibus regni dicam? Asiam omnem et proxima Europæ tenuisse Antiochum? Ea quanta regio orbis terrarum sit, a Tauro monte in Ægæum usque prominens mare, quot non urbes modo, sed gentes amplectatur, omnes scire. Hanc regionem, dierum plus triginta in longitudinem, decem inter duo maria in latitudinem patentem, usque ad Tauri montis juga Antiocho ademtam, expulso in ultimum angulum orbis terrarum. Quid, si gratuita pax esset, plus adimi ei potuisse? Philippo victo Macedoniam, Nabidi Lacedæmonem, relictam: nec Quintio crimen quæsitum: non enim habuisse eum Africanum fratrem; cujus cum gloria prodesse L. Scipioni debuisset, invidiam nocuisse. Tantum auri argentique judicatum esse in domum L. Scipionis illatum, quantum, venditis omnibus bonis, redigi non posset. Id ubi ergo esse regium aurum? ubi tot hæreditates acceptas? In domo, quam sumtus non exhauserint, exstare debuisse novæ fortunæ cumulum. At enim, quod ex bonis redigi non possit, ex corpore et tergo per vexationem et contumelias L. Scipionis petituros inimicos; ut in carcerem inter fures nocturnos et latrones vir clarissimus includatur, et in robore et tenebris exspiret: deinde nudus ante carcerem pro-

jiciatur. Non id Corneliæ magis familiæ, quam urbi Romanæ, fore erubescendum."

LX. Adversus ea Terentius prætor rogationem Petilliam, et senatûs-consultum, et judicium de L. Scipione factum, recitavit: se, ni referatur pecunia in publicum, quæ judicata sit, nihil habere quod faciat, nisi ut prehendi damnatum, et in vincula duci, jubeat. Tribuni cum in consilium secessissent, paulo post C. Fannius, ex suâ collegarumque aliorum, præter Gracchum, sententiâ, pronuntiavit, "prætori non intercedere tribunos, quo minus suâ potestate utatur." Ti. Gracchus ita decrevit: "Quo minus ex bonis L. Scipionis, quod judicatum sit, redigatur, se non intercedere prætori. L. Scipionem (qui regem opulentissimum orbis terrarum devicerit, imperium populi Romani propagaverit in ultimos terrarum fines, regem Eumenem, Rhodios, alias tot urbes Asiæ devinxerit populi Romani beneficiis, plurimos duces hostium in triumpho ductos carcere incluserit) non passurum inter hostes populi Romani L. Scipionem in carcere et in vinculis esse, mittique eum se jubere." Tanto assensu auditum est decretum, adeo dimissum L. Scipionem læti homines viderunt, ut vix in eâdem civitate videretur factum judicium. In bona deinde L. Scipionis possessum publice quæstores prætor misit: neque in iis non modo vestigium ullum comparuit pecuniæ regiæ, sed nequâquam tantum redactum est, quantæ summæ damnatus fuerat. Collata pecunia a cognatis amicisque et clientibus est L. Scipioni; ut, si acciperet eam, locupletior aliquanto esset, quam ante calamitatem fuerat. Nihil accepit: quæ necessaria ad cultum erant, redemta ei a proximis cognatis sunt. Verteratque Scipionum invidia in prætorem, et consilium ejus, et accusatores.

TOMI QUARTI FINIS.

Excudit S. Hamilton, Londini.

